

ΧΡ. ΕΥΕΛΠΙΔΗ

XIX
4558

ΟΥΤΟΠΙΕΣ
ΚΑΙ
ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΕΣ
δοκίμιο

ΕΚΔΟΣΗ Β'
ΜΕ ΠΡΟΣΘΗΚΕΣ ΚΙ ΑΛΛΑΓΕΣ

ΕΥΕΛΠΙΔΗΣ Χ
ΟΥΤΟΠΙΕΣ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΕΣ
Σ: ΔΟΚΙΜΙΟ
Α 85074805

ΕΚΔΟΤΗΣ: ΑΡΓΥΡΗΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ — ΑΘΗΝΑΙ 1949

ΔΟΚΙΜΙΑ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ :

Anatole France critique social, Paris 1932

Ούτοπίες καὶ πραγματικότητες, 1945

Ἡ μυθιστορηματικὴ λογοτεχνία, 1947

Πλάτων καὶ Ἀριστοφάνης, 1949

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ζοῦμε σὲ μιὰν ἐποχὴ ὅπου κανένας δὲν εἶναι εὐχαριστημένος ἀπὸ τὴν κοινωνική, τὴν κρατική καὶ τὴ διεθνῇ ὀργάνωση. Ἡ γενιά μας γνώρισε δυὸ παγκόσμιους πολέμους, μὲ ὅλες τὶς φρικαλεότητές τους, κ' ἔχει τὴν προοπτική ἐνὸς τρίτου, ἀκόμα πιὸ φοβεροῦ. Ὑπέφερε τὸν καιρὸ τοῦ μεσοπολέμου ἀπὸ δυὸ κρίσεις, ποὺ φανέρωσαν τὴν ἀδυναμία τῆς κοινωνικῆς μας ὀργάνωσης. Καὶ ζεῖ μιὰν ἐποχὴ γεμάτη ἀναταραχὴ, δυστυχία καὶ ἀπαισιοδοξία. Τῆς μένει ὅμως ἡ ἐλπίδα πὼς ἡ κατάσταση αὐτὴ θ' ἀλλάξει καὶ ὅλοι περιμένουν γεμάτοι λαχτάρια μὰ καὶ ἀνησυχία αὐτὴ ποὺ θὰ τὴ διαδεχτεῖ. Στὸ μεταξὺ ὁ καθένας φτιάνει μὲ τὸ μυαλό του, κατὰ τὰ γούστα του, τὰ σχέδια τῆς διαδόχης κατάστασης, δηλαδὴ μιὰν οὐτοπία. Μὰ ὅσο καὶ ἂν ὑποστηρίζεται πὼς ἡ κοινωνία μοιραῖα προχωρεῖ σὲ ἀνώτερες συνθέσεις καμιά βελτιωτικὴ τάση δὲν ντύθηκε τὴν πραγματικότητα χωρὶς τὴν ἀνθρώπινη δυναμική.

Εἶναι λοιπὸν καιρὸς νὰ καταπιαστοῦμε σοβαρώτερα μὲ τὶς οὐτοπίες, ἀφοῦ μάλιστα βρίσκει κανεὶς σ' αὐτὲς ὅλα τὰ πολιτικοκοινωνικά συστήματα ποὺ σοφίστηκε ἡ ἀνθρωπότητα. Δὲ μᾶς δίνουν μόνον εὐχάριστα ταξίδια στὴ χώρα τῆς εὐτυχίας, ἀλλὰ μαζὶ ἀφορμὴ γιὰ σκέψεις καὶ γιὰ συζητήσεις πάνω στὴ μελλοντικὴ μορφή τοῦ κόσμου. Ἐτσι θὰ βγάλουμε συμπεράσματα πιὸ σωστὰ ἀπ' ὅσα θὰ ἐβγάζαμε ἂν μελετούσαμε τὰ διάφορα ἱστορικά συστήματα, γιὰτὶ ἡ κρίση μας δὲ θὰ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν ἐπιτυχία τους ἢ ὄχι, ποὺ ἐξαρτήθηκε ἀπὸ λόγους ἄγνωστους σὲ μᾶς ἢ ζυγισμένους στὴ λιπόβαρη ζυγαριὰ τῶν προκαταλήψεων.

Τὸ βιβλίο αὐτὸ χωρίζεται σὲ τέσσερα μέρη. Στὸ πρῶτο ἀναπτύσσεται ἡ ἀνάγκη κ' ἡ σημασία γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα τῶν οὐτοπιῶν, καθὼς κ' ἡ ἐξέλιξή τους ἀνάλογα μὲ τὶς συνθῆκες ποὺ τὶς προκαλοῦν. Στὸ δεύτερο δίνεται περίληψη τῶν κυριώτερων οὐτοπιῶν, ἀπὸ τὶς προπλατωνικὲς ὡς τὶς σύγχρονες. Στὸ τρίτο ἐξετάζονται τὰ διάφορα θέματα ποὺ ἀπασχόλησαν τοὺς οὐτοπιστὲς κ' εἶναι ἀκριβῶς αὐτὰ ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρουν καὶ σήμερα. Δηλαδὴ τὸ καλύτερο πολιτικὸ σύστημα, ἡ ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς, ἡ κατανομὴ τῶν

ἀγαθῶν, ἡ σχέση τῶν φύλων, οἱ ἠθικὲς ἐπιδιώξεις τῶν κοινωνιῶν καὶ τὰ μέσα τῆς ἐπιτυχίας τους, τὸ ζήτημα τῆς ἰσότητος ἢ καὶ τῆς ὁμοιομορφίας τῶν ἀνθρώπων κλπ. Μὰ ἡ μελέτη αὐτὴ θὰ ἦταν λειψὴ ἂν δὲν τέλειωνε μ' ἓνα τέταρτο μέρος, ὅπου ἀντιμετωπίζεται ἡ σχέση τῆς οὐτοπίας μὲ τὴν πραγματικότητα. Δηλαδή ἡ θέση πὺν παίρνουν στὴν ἐποχὴ μας οἱ κοινωνιολόγοι, οἱ βιολόγοι, οἱ τεχνοκράτες, οἱ πολιτικοὶ κ' οἱ διανοούμενοι μπρὸς στὸ μεγάλο ἐρωτηματικὸ πὺν παθιασμένα ἀπασχολεῖ τὴν ἀνθρωπότητα: τὸ πρόβλημα τῆς προσαρμογῆς τῆς σκέψης στὴν πραγματικότητα ἢ τῆς διαφοροποίησης τῆς πραγματικότητος σύμφωνα μὲ τ' ἀνθρώπινα ἰδανικά, ὅπως θέλουν οἱ οὐτοπιστές.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΟΥΤΟΠΙΩΝ

Συνηθίσαμε νὰ λέμε οὐτοπία κάθε κοινωνικὸ σύστημα ἢ σχέδιο ποὺ φαίνεται πὼς δὲν μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ κι ἀκόμα κάθε φτερούγισμα τῆς φαντασίας ἔξω ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Κι οὐτοπιστὲς ἐκείνους ποὺ θέλουν νὰ δημιουργήσουν μιὰ κοινωνία ἢ ἓνα κράτος χωρὶς τὶς ἀνθρώπινες ἀτέλειες. Μπορεῖ οἱ «σοβαροὶ» ἄνθρωποι νὰ μὴ χάνουν τὸν καιρὸ τους γράφοντας καὶ διαβάζοντας οὐτοπίες. Ἄλλ' ἡ μελέτη τῶν οὐτοπιῶν ὄχι μόνο εὐχάριστη εἶναι, μ' ἀκόμα παρουσιάζει καὶ μεγάλο ἐνδιαφέρον ψυχολογικὸ, κοινωνικὸ καὶ πολιτικὸ. Γιατὶ ἡ φυγὴ στὶς οὐτοπίες ἀνταποκρίνεται σὲ μιὰν ἐσωτερικὴν ἀνάγκη τῆς ἀνθρωπότητος, ποὺ τὴν ξεκουράζει, τὴν τονώνει ψυχικά, τὴν ἐξυψώνει ἀπὸ πνευματικὴ κ' ἠθικὴν ἀποψη.

Ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται μέσα του ἀνάγκες, ἐπιθυμίες, προβλήματα, ὅπου ἡ καθαρὴ λογικὴ δὲν μπορεῖ νὰ δώσει οὔτε ἱκανοποίηση, οὔτε ἀπάντηση, οὔτε γιαντρεία. Τὸ αἶσθημα κ' ἡ φαντασία παίρνουν τότε τὴ θέση τῆς. Οἱ τέχνες κ' εἰδικώτερα ἡ λογοτεχνία ἔρχονται καλοπρόσδεκτες παρηγορητρες καὶ βοηθοὶ στὴν ἀνθρώπινη ἀδυναμία. Κ' ἐνῶ αὐτὲς μᾶς δίνουν πρόσκαιρο βάλαμο, τὸ ταξίδι στὶς οὐτοπίες ὄχι μόνο δὲ μᾶς συνεπαίρνει ὁλότελα ἀπὸ τὰ ζητήματα ποὺ μᾶς ἀπασχολοῦν, ἀλλὰ μᾶς τὰ παρουσιάζει σὲ μιὰν ἄλλη μορφή, πιὸ εὐχάριστη. Μᾶς δίνει γι' αὐτὰ λύσεις, ὄχι βέβαια ἄμεσες, μὰ λύσεις ποὺ ἐνδιαφέρουν τὴν περιέργειά μας καὶ μᾶς ἀνοίγουν ἔτσι πλατιοὺς τοὺς ὀρίζοντες τῆς σκέψης. Ἡ «φυγὴ» λοιπὸν ποὺ μᾶς χαρίζουν οἱ οὐτοπίες δὲν εἶναι ἀπόδραση, δὲν ἔχει τὴν ἔννοια τῆς ἐπαίσχυντης λιποταξίας μπροστὰ στὴν πραγματικότητα.

Ἐπειτα οἱ τέχνες ἀποτείνονται σὲ ἄτομα, ἐνῶ οἱ οὐτοπίες ἀφοροῦν τὴν κοινωνία. Καὶ δίνουν στὸν ἄνθρωπο, ὄχι τὸ ἐγωϊστικὸ ἀποτράβηγμα ἀπὸ τὴ δυστυχία τοῦ κόσμου, μὰ τὸ συναίσθημα τῆς ἀλληλεγγύης μὲ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Ἐνῶ λοιπὸν ἡ τέχνη καταντᾷ συχνὰ ἀντικοινωνικὴ, ἡ φιλολογία τῶν οὐτοπιῶν εἶναι συνήθως ἠθοπλαστικὴ. Ἔτσι οἱ ἄνθρωποι δὲ ζητοῦν μόνο νὰ ἐλευθερωθοῦν ἀπ' τὸ περίγυρο, ποὺ τοὺς πιέζει, μὰ θέλουν νὰ πάρουν μαζί τους κι ἄλλους ἀνθρώπους, θέλουν νὰ ξεφύγουν ἀπ' τὸ μοιραῖο σφίξιμο τῶν περασμένων καὶ νὰ τραβήξουν τὸν κόσμο ἀπὸ αὐτά, θέλουν...

Ἡ φαντασία λοιπὸν καὶ τὸ αἶσθημα ξυπνοῦν κι ἀκονίζουν τὴ θέληση τῶν οὐτοπιστῶν γιὰ μιὰ γενικώτερη καλυτέρεψη τῆς ζωῆς. Κ' οἱ οὐτοπίες ἀντιδρῶν στὰ ἀπαισιόδοξα στοιχεῖα τοῦ παρόντος καὶ δημιουργοῦν κάτι τὸ αἰσιό-

δοξο, γιατί ἀπὸ τὴν πίστη τους στὴ νίκη τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ωραίου ἀντλοῦν τὸ ἰδανικὸ τῆς ἀνθρώπινης εὐτυχίας. Ἔτσι ποὺ ὁ Ράϊνερ διατυπώνει τὸν κανόνα: τὸ μέλλον ζωγραφίζεται στὶς οὐτοπίες τόσο εὐτυχέστερο ὅσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ δυστυχία στὴν πραγματικότητα (106). Ἀνάμεσα λοιπὸν στὶς γραμμὲς κάθε οὐτοπίας μποροῦμε νὰ διαβάσουμε τὴ δυστυχία, τὴν προσπάθεια καὶ τὴν ἀπολύτρωση τοῦ συγγραφέα της. Γι' αὐτὸ σωστὰ ὁ μεγαλύτερος οὐτοπιστὴς τῆς ἐποχῆς μας, ὁ Οὐέλλς, γράφει: Ἐνα μέρος τῆς οὐσιαστικῆς ἀξίας τῶν οὐτοπιστικῶν σκέψεων βρίσκεται σ' αὐτὴν τὴν ὑπόθεση τῆς ἀπελευθέρωσης, σ' αὐτὸν τὸ σεβασμὸ τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας, σ' αὐτὴν τὴν ἀδιάκοπη ἀνάγκη τῆς φύσης μας νὰ ξεφύγει ἀπ' τὸν ἑαυτὸ της, σ' αὐτὴν τὴν ιδιότητα ν' ἀντιστέκεται στὸν τρόπο ποὺ ἐνεργεῖ τὸ παρελθόν, νὰ ἐπιχειρεῖ, νὰ ἐπιμένει, νὰ νικᾷ (131).

Κι ὅμως ἡ οὐτοπιστικὴ φιλολογία εἶναι ἀποπαίδι τῆς ἐπιστήμης. Ἐνας Γερμανὸς οὐτοπιολόγος, ὁ Moriz Brasch, ἐπιχείρησε νὰ ἐξηγήσει τὴν αἰτία αὐτῆς τῆς κακοτυχίας στὸ σύγγραμμά του «Σοσιαλιστικὰ φανταστικὰ κράτη». Παρατηρεῖ πὼς τὸ οὐτοπιστικὸ μυθιστόρημα εἶναι ἓνα ἐρμαφρόδιτο προϊόν τῆς αὐστηρῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ποιητικῆς φαντασίας. Ἔτσι ἡ ἐπιστημονικὴ θεωρία τοῦ δικαίου τὸ ἀποκρούει, γιατί ἡ φαντασία τῆς ιδέας ξεφεύγει ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς πραγματικότητας κ' ἡ ἱστορία τῆς φιλολογίας τὸ παραμερίζει, γιατί γενικὰ πολὺ λίγο ἐκπληρώνει τοὺς αἰσθητικούς ὅρους ποὺ χρειάζονται σ' ἓνα καλλιτέχνημα γιὰ νὰ λογαριάζεται σὰν ωραία φιλολογία. Γι' αὐτὸν τὸ λόγο ὁ Brasch παραδέχεται πὼς ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ, ποὺ ἔχει πλατύτερους ὀρίζοντες, εἶναι κατάλληλη νὰ ἐνδιαφερθεῖ γιὰ τὸ οὐτοπιστικὸ μυθιστόρημα, μᾶς χρωστᾷ ὅμως, ὡς τὰ σήμερα ἀκόμα, μιὰ μονογραφία γιὰ τὴν ἱστορία καὶ τὴ σημασία τῆς οὐτοπίας (24).

Ὁ οὐτοπιστὴς πρέπει νὰ στολίζει τὴν οὐτοπία του, ἀκριβῶς ὅπως ὁ μυθιστοριογράφος τοὺς ἥρωές του, ὅχι μὲ μερικὰ χαρακτηριστικὰ μόνο, καὶ ἀκόμα πρέπει νὰ τὴ φορτώνει ἐσωτερικὰ τόσο δυνατὰ μὲ ζωὴ, ποὺ νὰ φαίνεται στὰ μάτια μας πιθανή. Τὸ στοιχεῖο τοῦ πιστευτοῦ, ποὺ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ βασικὰ τοῦ μυθιστορήματος, χαρακτηρίζει λοιπὸν καὶ τὶς οὐτοπίες. Γι' αὐτὸ ὁ Λ. Στάϊν νομίζει πὼς αὐτὲς δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ «πολιτικοκοινωνικὲς Ροβινσονάδες» γιὰ μεγάλους. Γιατὶ ὅχι μόνο τὰ παιδιά μὰ κ' οἱ μεγάλοι ἔχουν ἀνάγκη ἀπ' τὸ Ροβινσόνα Κροῦσο τους. Κι αὐτοὶ θρέφονται καὶ μεγαλώνουν μὲ ὄνειροπολήματα, ἀλλιῶς ἡ ζωὴ θὰ ἔχανε κάθε θέλγητρο (125). Μὲ τὴ διαφορὰ πὼς οἱ οὐτοπιολογῆται ξοδεύουν τὸ μελάνι τους περιγράφοντας ὅχι αὐτὸ ποὺ ὑπάρχει καὶ ποὺ μπορεῖ νὰ ὑπάρξει πραγματικά, ὅπως κάνουν οἱ μυθιστοριογράφοι, μὰ τὸ τί θὰ συνέβαινε ἂν οἱ ἄνθρωποι ἦταν ἀλλιῶτικοι ἀπ' ὅ,τι εἶναι κι ἀπ' ὅ,τι γνωρίζουμε πὼς ἦταν στὴν ἱστορικὴ περίοδο τῆς ἀνθρωπότητας.

Ὅμως, ὅσο κι ἂν οἱ οὐτοπίες εἶναι ἔργα φαντασίας, στέκουν πιὸ κοντὰ

στην ἐπιστήμη παρὰ στὴ λογοτεχνία. Ἡ, καλύτερα, στέκουν στὴ συνοριακὴ ζώνη ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς τοὺς δυὸ πόλους τῆς ἀνθρώπινης σκέψης. Μὰ ὅσοι στὸ ζωγράφισμα τῆς οὐτοπικῆς κατάστασης στηρίζονται περισσότερο σὲ ἰδέες ποὺ γενικὰ ἀρχίζουν νὰ κερδίζουν τὴν πραγματικότητα, χωρὶς ν' ἀφήνουν περιθώρια στὴ φαντασία τους, δὲν μποροῦν νὰ δράσουν οὐτοπιστικά. Μὲ τὴ στενὴ ἔννοια τῆς λέξης, αὐτοὶ οἱ σχεδιαστὲς τοῦ μέλλοντος δὲν εἶναι οὐτοπιστές, μὰ ἄνθρωποι ποὺ καταγίνονται νὰ προβλέψουν καταστάσεις, ὅπου πρέπει νὰ ὁδηγήσει μιὰ ἐξέλιξη ποὺ ἄρχισε πιά. Τὸ πνεῦμα τῆς συναρμολόγησης δὲν ἀντιμετωπίζεται ἀπὸ τὴ συνασθηματικὴ φαντασία σὲ ἀρκετὰ μεγάλο βαθμό, πρᾶγμα ποὺ φαίνεται ἀναγκαῖο γιὰ ἕναν οὐτοπιστὴ, ἐνῶ τὸ ἀντίθετο γίνεται σ' ἕνα σατυρικό.

Οἱ οὐτοπιστὲς εἶναι οἱ ἀρχιτέκτονες τοῦ μελλοντικοῦ κόσμου. Ἐχουν λοιπὸν μιὰ κοινωνικὴ ἀποστολή. Ἀφοῦ γιὰ νὰ χτίσουμε ἕνα σπίτι θέλουμε τὸ σχέδιο ἑνὸς ἀρχιτέκτονα, πῶς εἶναι δυνατό, λένε, νὰ φτιάσουμε μιὰ καινούρια κοινωνία χωρὶς σχέδιο; Γι' αὐτὸ φτιάχνουν μὲ τὴ φαντασία τους ἰδεώδεις πολιτικά κ' οἰκονομικά κοινωνίες, ὅπου ἐπικρατοῦν τέλειοι θεσμοί, ποὺ ἀνταποκρίνονται στὸ αἶσθημα τῆς δικαιοσύνης κ' ἱκανοποιοῦν τὸ ἀνώτατο ὅριο τῆς ἀνθρώπινης εὐδαιμονίας. Στούς φανταστικούς αὐτοὺς κόσμους οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔχουν ἐλαττώματα καὶ κακίες, ἀλλὰ ξεχειλίζουν ἀπὸ εὐγενικά αἰσθήματα κι ἀρετές. Ἐτσι οἱ οὐτοπιστὲς μᾶς δείχνουν τὸ τέλειο, ὅπου πρέπει νὰ κατευθύνεται κάθε ἀνθρώπινη προσπάθεια. Οἱ οὐτοπιστὲς εἶναι λοιπὸν κ' ἐμπνευσμένοι ποιητές. Ξαίρουν, ὅπως οἱ Σωκρατικοὶ φιλόσοφοι, τὴν ἀρμονία ποὺ πρέπει νὰ ἔχουν οἱ λόγοι ὅταν προορίζονται νὰ τραγουδοῦν αὐτὴ τὴν ἀληθινὴ ζωὴ ποὺ περνοῦν οἱ θεοὶ κ' οἱ τρισευτυχισμένοι ἄνθρωποι (96).

Βέβαια συχνὰ τὰ σχέδια τῶν οὐτοπιστῶν μᾶς φαίνονται τρελά, ἀφοῦ θέλουν καὶ φιλοδοξοῦν νὰ φτάσουν τὸ τέλειο, δηλ. νὰ πλησιάσουν τὸ Θεό. Ἄς μὴν ξεχνοῦμε ὅμως πῶς ἡ τρέλα εἶναι τ' ὄνειρο ἑνὸς μόνο ἀνθρώπου, ἐνῶ ἡ λογικὴ εἶναι, χωρὶς ἀμφιβολία, ἡ τρέλα τῶν πολλῶν. Ἴσως οἱ οὐτοπίες νὰ ἐκφράζουν τὴν τρέλα τοῦ ἑνός, ὥσπου νὰ γίνουν ἡ τρέλα τῶν πολλῶν. Γενικὰ τὸ πραγματικὸ δὲν εἶναι κι ὀρθολογιστικό. Δὲ φτάνει νὰ ὑπάρχει κάτι γιὰ νὰ εἶναι ὀρθολογιστικό, οὔτε νὰ εἶναι ὀρθολογιστικό γιὰ νὰ εἶναι πραγματικό, ἀντίθετα ἀπ' ὅ,τι πίστευε ὁ Hegel, πῶς ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου εἶναι ἡ λογικὴ πραγματοποιημένη (53).

Ἐξετάζοντας τὴν ψυχολογικὴ γέννηση τῶν οὐτοπιῶν, ὁ Κάϊζερλιγκ παρατηρεῖ πῶς αὐτὲς ὄχι μόνο δὲν εἶναι ἐκκεντρικότητες ἢ συμπτώματα τρέλας, μὰ παρουσιάζουν τὴν πρωτόγονη ἔκφραση τῆς λογικευμένης φαντασίας τοῦ πνεύματος. Γιατὶ τὸ πνεῦμα ἀναγνωρίζει μόνο τὶς δικές του μορφές καὶ τοὺς δικούς του σκοποὺς τῆς ἐπίγειας ζωῆς. Αὐτὸ δίνει τὸν καθαρὰ φανταστικὸ χαραχτῆρα, ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς αὐστηρῆς ἐπιστήμης, ὅλων τῶν πρωτόγονων κοινωνικῶν, ἠθικῶν, θρησκευτικῶν, πολιτικῶν καὶ φιλοσοφικῶν

συστημάτων. Ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος κρίνει κάθε πραγματικότητα ἀνάμεσα ἀπὸ ἓνα μῦθο, ὅπως γιὰ τὸ παιδὶ ὁ ψεύτικος κόσμος τῶν παιχνιδιῶν τοῦ ἔχει περισσότερη ἀξία ἀπ' τὸν ὑλικὸ κόσμο ποὺ τὸ περιτριγυρίζει (67). Ἡ οὐτοπία γεννιέται ἀπὸ τὴ σύγκρουση τῆς ἐσωτερικῆς μὲ τὴν ἐξωτερικὴ πραγματικότητα. Κι ὁ οὐτοπιστὴς πασχίζει νὰ διαμορφώσει τὴν ἐξωτερικὴ πραγματικότητα σύμφωνα μὲ τὴν ἐσωτερικὴ του, ἐνῶ ὁ θετικιστὴς σκύβει τὸ κεφάλι μπροστὰ στὴ μοιραία τάξη τῶν πραγμάτων.

Ἡ χιμαιρικὴ μορφή τῆς φαντασίας, ἐφαρμοσμένη στὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες, μὴν παίρνοντας ὑπ' ὄψη τῆς οὔτε τὸν ἐξωτερικὸ ντετερμινισμὸ οὔτε τὶς πρακτικὲς ἀναγκαιότητες, ἀναπτύσσεται ὁλότελα ἐλεύθερη. Ἔτσι οἱ δημιουργοὶ ἰδανικῶν πολιτειῶν, ποὺ ζητοῦν τὴ χαμένη χρυσὴ ἐποχὴ ἢ μιὰν ἄλλη μελλούμενη, φτιάχνουν μὲ τὴ φαντασία τους τὶς ἀνθρώπινες κοινωνίες, ὅχι μόνο στὶς γενικὲς τους γραμμὲς μὰ καὶ στὶς λεπτομέρειες. Αὐτοὶ οἱ κοινωνικοὶ μυθιστοριογράφοι εἶναι στοὺς κοινωνιολόγους ὅ,τι οἱ ποιητὲς στοὺς κριτικούς. Τὰ ὄνειρά τους, ποὺ ὑποτάζονται μόνο στοὺς ὅρους μιᾶς ἐσωτερικῆς λογικῆς, ἔζησαν ἀποκλειστικὰ μέσα τους μιὰν ἰδανικὴ ζωὴ. Μὰ ὅσο ἰδεολόγοι κι ἂν εἶναι, θὰ μπορούσε κανεὶς εὐκόλα νὰ δείξει πὼς παίρνουν ὅλα τὰ ὑλικά τοῦ ἰδανικοῦ τους στὴν τριγύρω τους πραγματικότητα, ὅπου ἔζησαν. Καὶ δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε πὼς στοὺς οὐτοπιστὲς ὅλα δὲν εἶναι χιμαιρικά. Ἄλλοι ἀπὸ αὐτοὺς ἦταν ἀποκαλυπτικοί, ἄλλοι ἔδρασαν σὰ διεγερτικά καὶ σὰ μάγιά ποὺ σηκώνει τὴ ζύμη. Πιστὴ στὴν ἀποστολὴ τῆς, ποὺ εἶναι ν' ἀνοίγει καινούριους δρόμους, ἡ δημιουργικὴ φαντασία εἶναι ἓνα κεντρὶ ποὺ ξυπνᾷ. Ἐμποδίζει λοιπὸν τὴν κοινωνικὴ ρουτίνα καὶ σταματᾷ τὴν ἀποτελμάτωση, ὅπως γράφει ὁ Th. Ribot (109).

Ὑπάρχει καὶ μιὰ ἄλλη κατηγορία ἰδεολόγων, ποὺ βασίζονται, ὅπως κ' οἱ οὐτοπιστὲς, στὸ αἶσθημα καὶ στὴ φαντασία: Εἶναι οἱ μυστικιστὲς. Μὰ ὁ μυστικισμὸς προέρχεται ἀπὸ τὸ αἰσθηματικὸ ἐγὼ καὶ διαμορφώνεται συνήθως στὸ ὑποσυνείδητο. Ξεφεύγει ἀπὸ τὴ θέληση κ' εἶναι ἀποτέλεσμα ἑνὸς εἴδους ὑποβολῆς, σὰν αὐτὴν ποὺ κατορθώνουν οἱ ὑπνωτιστὲς. Ἐνῶ ἡ οὐτοπία προέρχεται ἀπ' τὸ πνευματικὸ ἐγὼ κ' ἐκφράζει μιὰ θέληση ἀρχικὰ ἀτομική, ποὺ γίνεται συχνὰ καὶ συλλογική. Μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς ὁ μυστικισμὸς σκεπάζει τὴν πραγματικότητα, ἐνῶ ὁ οὐτοπισμὸς πάει νὰ τὴ σκίσει, νὰ τὴν ξεπεράσει. Ἐπειτα τὸ ὕφος τῶν μυστικιστῶν εἶναι μεταφορικὸ καὶ σκοτεινόν, μὲ πλῆθος ἀλληγορίες, παραβολὰς καὶ σύμβολα. Ἐνῶ οἱ οὐτοπιστὲς μεταχειρίζονται συνήθως τὸ ἐπιστημονικὸ ὕφος, ποὺ εἶναι συγκεκριμένο κι ὅσο μπορεῖ καθάριο, μαθηματικό.

Κάθε κοινωνικὴ ἰδέα εἶναι κόρη μιᾶς ἀτομικῆς σκέψης. Ἔτσι κ' ἡ οὐτοπία παρουσιάζεται σὰν ὄνειρο πόθων ἑνὸς ἀτόμου. Μὰ διαμορφώνει, ὅπως λέει ὁ Μάνχαϊμ, μιὰ γενικώτερη οὐτοπιστικὴ συνείδηση καὶ μπαίνει στὴν πολιτικὴ θέληση πρὸ πλατιῶν στρωμάτων. Ἔτσι κατορθώνεται ἡ ἐνεργοποίη-

ησή της καὶ προκαλοῦνται ἱστορικὲς ἀλλαγές, ποὺ συνδέονται πάντα μὲ διαφορετικὲς κάθε φορὰ μορφές οὐτοπίας (75). Βέβαια τὰ οὐτοπιστικὰ σχέδια δὲ χρησιμεύουν ἄμεσα στὴν ὁργάνωση τῶν κοινωνιῶν. Δίνουν ὅμως ἰδέες γι' αὐτὸν τὸ σκοπό. Καὶ κάθε κοινωνικὸς μηχανισμὸς βασίζεται τελικὰ πάνω σὲ ἰδέες, ὅπως πίστευε κι αὐτὸς ὁ πατέρας τῆς θετικῆς κοινωνιολογίας, ὁ Αὐγουστος Κόντ. "Ἀλλωστε, ὅπως καὶ στὰ ρομάντσα, ἡ οὐτοπία ἔχει τάση ἐφαρμογῆς σ' ὅ,τι μπορεῖ νὰ γίνει μὰ δὲν ἔγινε ἀκόμα. "Ἐτσι οἱ οὐτοπιστὲς καλλιεργοῦν στὴ συνείδηση κάτι τοῦ πιθανοῦ στὴν πραγματικότητα. Ἀποτελοῦν δηλαδὴ τὶς δυναμικὲς ἰδέες (*idées forces*), ποὺ κατευθύνουν τὴν ἐξέλιξη τῶν κοινωνιῶν.

Μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς ὅλες οἱ οὐτοπίες, ἀπὸ τὶς πιὸ παλιές ὡς σήμερα, συμφωνοῦν οὐσιαστικὰ στὶς γενικὲς γραμμὲς τῶν αἰτημάτων τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος. Ἐπιβεβαιώνουν τὸ δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου στὴ ζωὴ κι ἀποβλέπουν στὴν καλύτερεψή της. Ἀπαιτοῦν ὑλικά καὶ μαζὶ ἠθικά ἀποτελέσματα ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ὁργάνωση. Κι ἀκόμα ἀποτελοῦν μιὰν ἔμμεση μὰ χτυπητὴ κριτικὴ τῆς σύγχρονης τους κοινωνικῆς καὶ κρατικῆς ὁργάνωσης, πρᾶγμα ποὺ εἶχε μεγαλύτερη ἀκόμα σημασία στὶς ἐποχές ὅπου ὁ δημόσιος ἔλεγχος ἦταν ἀπαγορευμένος, δηλαδὴ ὡς τὸν περασμένο σχεδὸν αἰῶνα. Γενικὰ οἱ οὐτοπιστικοὶ θεσμοὶ ἐξασφαλίζουν πρῶτα σ' ὅλους τὴν ἱκανοποίηση τῶν ἀπαραίτητων στὸ σῶμα ἀναγκῶν. Κ' ἔπειτα φροντίζουν γιὰ τὴ μόρφωση τῶν ἀνθρώπων, ἔτσι ποὺ οἱ ἐπιστῆμες κ' οἱ τέχνες παρουσιάζουν θαυμάσια πρόοδο σ' ὅλα σχεδὸν τὰ οὐτοπιστικὰ κράτη. Ἀκόμα στὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ ἡ ἐξουσία φροντίζει καὶ γιὰ τὴ διασκέδαση τῶν πολιτῶν. Ὑπάρχουν ὅμως μερικὲς οὐτοπίες ποὺ καθορίζουν αὐστηρὴ ζωὴ, μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ ἀσκητικὴ. Ἀλλὰ συνήθως οἱ οὐτοπιστὲς εἶναι πιὸ κοντὰ στὴν πραγματικότητα ἀπὸ τοὺς φιλόσοφους, ἢ ἀπὸ τοὺς λογοτέχνες. Μήπως οἱ κυνικοὶ δὲν εἶχαν τὴν ἀφέλεια νὰ πείσουν τὸν κόσμον ν' ἀγαπήσει τὴ στέρηση καὶ τὴν κακομοιριά κ' οἱ ρωμαντικοὶ τὴ λύπη καὶ τὴν ἀρρώστια;

"Ὅπως στὴ ζωὴ, ἔτσι καὶ στὶς οὐτοπίες οἱ ἄνθρωποι φροντίζουν λοιπὸν πρῶτα πρῶτα νὰ ἱκανοποιήσουν τὶς ζωϊκὲς τους ἀνάγκες. Ἐνῶ ὅμως ἡ φροντίδα γιὰ τὸ ψωμί σου εἶναι μιὰ ἀσχολία ὑλική, ἡ φροντίδα γιὰ τὸ ψωμί τοῦ ἄλλου εἶναι μιὰ ἀσχολία πνευματικὴ. "Ἐπειτα, ὅπως εἶπε πολὺ παραστατικὰ ὁ Proudhon, τὸ ἰδανικὸ εἶναι ἓνα λουλούδι, ποὺ ἔχει τὶς ρίζες του στὶς ὑλικὲς συνθῆκες τῆς ζωῆς. "Ἀς γυρίσουμε λοιπὸν γιὰ ἓνα λεφτό, μαζὶ μὲ τὸν Οὐέλλς, τὴ ράχη στὴν καταθλιπτικὴν ἐξέταση αὐτοῦ ποὺ εἶναι κι ἃς ρίζουμε τὰ μάτια μας στὸν πιὸ καθαρὸν ὀρίζοντα, στὶς πιὸ πλατιὲς ἐκτάσεις αὐτοῦ ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι, στὴν ἀντίληψη ἐνὸς κράτους ἢ μιᾶς πόλης «ποὺ ἀξίζει τὸν κόπο», στὴν προβολὴ ἐπάνω στὸ τελάρο τῶν φαντασιῶν μας τῆς εἰκόνας μιᾶς ζωῆς ποὺ μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ὑποθετικὰ καὶ ποὺ ἀξίζει νὰ τὴ ζήσει κανεὶς περισσότερο ἀπὸ τὴ δική μας (131).

Οἱ οὐτοπίες γεννήθηκαν στὴν Ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ὅπου γεννήθηκε κ' ἡ ἐπιστήμη ἢ καλύτερα ὅπου ἡ ἐπιστήμη χωρίστηκε ἀπὸ τὴ θρησκεία. Κι αὐτὰ ἔγιναν ταυτόχρονα, ὅταν ἐπεκράτησε ἡ Δημοκρατία κι ἀναπτύχθηκε ἡ ἐλευθερία τῆς σκέψης. Πρέπει μάλιστα νὰ σημειωθεῖ πὼς ἡ ἐπιστήμη στὴν Ἑλλάδα πῆρε τὴ μορφή μιᾶς ἀναζήτησης χωρὶς συμφέρον, χωρὶς ἄμεσο πρακτικὸ σκοπὸ. Θεωροῦνταν ἓνα παιχνίδι τῆς σκέψης κι ἀπέβλεπε περισσότερο στὸ χτίσιμο ἑνὸς ἰδανικοῦ κόσμου παρὰ στὴ μελέτη τοῦ πραγματικοῦ. Ἔτσι ἐπιστήμη κι οὐτοπία ἦταν τότε κλάδοι τῆς φιλοσοφίας, μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ, δίδυμοι. Ἡ ἐποχὴ τῶν οὐτοπιῶν βαστᾷ δυὸ αἰῶνες στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα καὶ στίς ἐξελληνισμένες χώρες. Κ' ἔπειτα πάλι τέσσερις αἰῶνες ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση κ' ἐδῶθε. Σ' αὐτὸ τὸ μεταξύ, δηλαδὴ ὁλόκληρους δέκα ὀχτῶ αἰῶνες, δὲ γράφθηκαν οὐτοπίες. Βλέπουμε λοιπὸν πὼς ἡ ἐμφάνιση τῶν οὐτοπιῶν συντυχαίνει μὲ τὶς πιὸ λαμπρὲς καὶ προοδευτικὲς ἐποχὲς τοῦ πολιτισμοῦ, ἐνῶ σβῆνει στὰ πιὸ σκοτεινὰ χρόνια τῆς ζωῆς τῆς ἀνθρωπότητας.

Ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνα ἔπαψαν πιά νὰ γράφονται οὐτοπίες. Γιατὶ ἡ ἐλευθερία τῶν ἐλληνικῶν πόλεων πνίγηκε ἀπὸ τὰ ὀλιγαρχικὰ κι ἀστυνομικὰ πολιτεύματα ποὺ ἐγκατάστησαν οἱ διάδοχοι τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, σύμφωνα μὲ τὰ μηδικὰ καὶ τὰ αἰγυπτιακὰ πρότυπα. Καὶ πρὸ πάντων ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ δουλεία, ποὺ κατέβασε τὸ ἐπίπεδο τῆς σκέψης καὶ τῆς ἠθικῆς, ὅχι μόνο στοὺς ὑπόδουλους ἀληθινὰ λαοὺς ἀλλ' ἀκόμα καὶ στὸν «κυρίαρχο» ἰταλικὸ λαό. Τὸ θετικὸ δίκαιο, δηλ. ἡ ἐπιτακτικὴ θέληση τῆς ὀλιγαρχίας ποὺ κυβερνοῦσε τὴν Αὐτοκρατορία τὴν ἐποχὴ ποὺ ἀπλωνόταν ἔξω ἀπὸ τὴν Ἰταλία, ἀναπτύσσεται λεπτομερειακὰ καὶ σχολαστικά, ἀλλὰ παραμελεῖται ἀκόμα καὶ τὸ «θετέον δίκαιον», σὰν οὐτοπιστικόν. Κανένας δὲν πιστεύει πιά στὰ μεγάλα ἰδανικά, ποὺ κυριαρχοῦσαν στὴν ἐποχὴ τοῦ Πλάτωνα: τὴ δικαιοσύνη, τὴν ἀρετὴ, τὸ καθῆκον, τὴν καλύτερη ὁργάνωση τῆς κοινωνίας. Γιατὶ καὶ τὰ ὄνειρα ἀκόμα δὲν εἶχαν πιά θέση κάτω ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ ἐπιβολή. Κατάντησε οἱ πολῖτες νὰ καταγίνονται μὲ τὴν ὁργάνωση ὅχι τῆς ζωῆς, ὅπως οἱ οὐτοπιστές, μὰ τοῦ θανάτου, στὰ ἱπποδρόμια καὶ τὰ θεάτρα τῆς Αὐτοκρατορίας.

Στὸν κόσμον τῆς σκέψης τὸ σκεπτικισμὸ διαδέχτηκεν ὁ στωϊκισμὸς, κι αὐτὸν ὁ ἐπικουρισμὸς, ποὺ ἀποβλέπει στὴν εὐτυχία τοῦ ἀτόμου κι ὅχι τῆς κοινωνίας. Γιατὶ σὲ μιὰν ἐποχὴ ὅπου κυριαρχεῖ ἡ βία κ' ἡ δυστυχία, ἡ ζωὴ δὲν πρέπει νὰ ἔχει φιλοδοξίες, μὰ εἶναι λογικὸ νὰ εὐχαριστεῖται μὲ λίγες σωματικὲς ἀπολαύσεις κ' ἡ ἀταραξία νὰ θεωρεῖται εὐτυχία. Ἔχει λοιπὸν γενικώτερη σημασία αὐτὸ ποὺ ὁ Λουκιανὸς ἔγραψε κατὰ τὸ τέλος τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς: Ἄκουσα μιὰ μέρα ἓνα γέρο νὰ μοῦ περιγράφει τὴ μακρινὴ πολιτεία, ὅπου ὅλοι οἱ πολῖτες εἶναι δίκαιοι κ' εὐτυχισμένοι. Μοῦ πρότεινε νὰ μοῦ δείξει τὸ δρόμον, γιὰ νὰ γίνω κ' ἐγὼ εὐλογημένος ἀνάμεσα στοὺς εὐλογημένους. Δὲ δέχτηκα τότε νὰ τὸν ἀκολουθήσω, γιατί ἤμουν νέος κ' ἐπιπόλαιος. Τώρα ζητῶ τὸ δρόμον καὶ δὲν τὸ βρίσκω. Ἴσως νὰ μὴν ὑπάρχει (75).

Ὁ Χριστιανισμός, πού ἀντικατάστησε τὰ ἑλληνικὰ φιλοσοφικὰ συστήματα, δὲν ἐνδιαφέρεται γιὰ ἐπίγειες οὐτοπίες, μὰ ἀποβλέπει μὲ πίστη στὸ βασίλειο τῶν Οὐρανῶν. Στὸ ζωγράφισμά του ξεχύνεται ὅλη ἡ δημιουργικὴ φαντασία τῶν πιστῶν, γιὰτὶ ξέχασαν τὴν εἰδυλλιακὴν οὐτοπία τῆς ζωῆς, πού δίδαξε ὁ Ἰησοῦς. Οἱ χριστιανικὲς κοινότητες καὶ τὰ κοινοβιακὰ συστήματά τους μοιάζουν, ἴσως μὲ κάποιον περισσότερο ἀσκητισμό, στίς ἐταιρεῖες τῶν φίλων πού ἱδρυσε ὁ Ἐπίκουρος κι ὁ μαθητὴς του ὁ Μητρόδωρος. Ὅλες ὁμως αὐτὲς οἱ ὀργανώσεις εἶναι περιορισμένες, εἶναι κλειστές, καὶ μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ ἀντικοινωνικὲς. Κι ἀκόμα ὅλα τὰ χριστιανικὰ κράτη, πού προῆλθαν ἀπὸ τὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία, αὐτὴν εἶχαν γιὰ ἰδανικό. Παρουσιάζουν λοιπὸν ἓναν ἀρνητικὸ τροπισμό, μιὰ στατικὴ τάση ἀντίθετη στὸ δημιουργικὸ, στὸ οὐτοπιστικὸ πνεῦμα. Ἐπειτα στὸ Μεσαίωνα ἡ κοινωνικὴ κληρονομικότητα ἦταν νόμος γενικὸς, χωρὶς νὰ εἶναι κ' ἐπιστημονικὸς. Ὁ γιὸς ἔπαιρνε, κατὰ κανόνα, τὴ θέση τοῦ πατέρα του στὴν κοινωνία, ὅπου, σύμφωνα μὲ τὸν ἴδιον νόμο, οἱ βασιλιάδες κ' οἱ εὐγενεῖς εἶχαν μιὰν αὐστηρὰ ὀρισμένη ἀρμοδιότητα. Μὰ γενικώτερα ὁ Μεσαίωνας ἦταν ἐποχὴ μυστικισμοῦ, ἀφοσίωσης δηλ. σὲ μιὰν ὑπερκόσμιαν κ' ἐξωλογικὴν ἰδέα πού ξεκόβει τὸν ἄνθρωπο ἀπ' τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἐκλογικευμένη ὀργάνωση τῆς κοινωνίας, γιὰτὶ ἡ ζωὴ θεωροῦνταν πορεία πρὸς τὸ θάνατο. Ἀφοῦ μάλιστα ὁ Πάπας κι ὁ Αὐτοκράτορας, ἀντιπρόσωποι τοῦ Θεοῦ στὴ γῆ, μόνοι εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ σκέπτονται γιὰ τέτοια ζητήματα.

Οὐτοπίες ἀναφαίνονται πάλι μόνο στὴν Ἀναγέννηση. Τότε ξανάγινε ἡ ἀνακάλυψη τῶν ἀρχαίων καὶ πρὸ πάντων τοῦ Πλάτωνα, γιὰτὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἦταν σχετικὰ γνωστὸς στοὺς μορφωμένους ἀρκετὰ νωρίτερα. Κ' ἐπεκράτησε πάλι ἡ ἀντίληψη πὼς ἡ μόρφωση καὶ γενικώτερα ὁ πολιτισμὸς εἶναι κοινὸ κτῆμα κι ὄχι προνόμιο μερικῶν μυημένων, καλογήρων πρὸ πάντων, πού θεωροῦσαν τὸν ἑαυτό τους ξεχωριστὸ ἀπὸ τοὺς κοινούς θνητοὺς κι ἀδιαφοροῦσαν γιὰ τὴν τύχη τους. Τότε οἱ ἀποκαλύψεις τοῦ Κοπέρνικου καὶ τοῦ Γαλιλαίου ξανοίγουν τοὺς ὀρίζοντες τῆς ἀνθρώπινης σκέψης. Κ' ἐνῶ φαίνεται πὼς ὁ ἄνθρωπος θὰ ταπεινώνονταν ὅταν ἀποδείχτηκεν ὅτι οὔτε ἡ γῆ οὔτε λοιπὸν κι αὐτὸς ἦταν τὸ κέντρο τοῦ σύμπαντος, ὁ θρίαμβος τῆς ἐπιστήμης τόνωσε τὴν περηφάνεια καὶ τὴν αὐτοπεποίθηση τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν.

Μὰ περισσότερο ἀπ' ὅλα ἡ ἀνακάλυψη ἀπ' τὸν Κολόμβο τῆς θρυλικῆς Ἀτλαντίδας φέρνει τοὺς ἀνθρώπους τοῦ μουμιοποιημένου κόσμου, ἀπ' τὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο καὶ τὸ Χριστιανισμὸ τῶν διαφορῶν Τουρκοεμάδων, ἀντίκρουσέ μιὰ καινούριαν ἀνθρωπότητα, κοντὰ σὲ διαφορετικοὺς πολιτισμοὺς, πού στέκουν πιὸ σιμὰ στὴ φύση καὶ βασίζονται συχνὰ πάνω στὴν κοινοχτημοσύνη καὶ στὴν ὁμαδικὴ ἐργασία. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ἄλλωστε πὼς ἡ Ἀναγέννηση δὲ σημαίνει κυρίως νεκρανάσταση παλιῶν θεσμῶν κ' ἰδεῶν, εἶναι πρὸ πάντων ἀναγέννηση τοῦ ἀνθρώπου, πού, μὲ τὴ βοήθεια τῆς ἀρχαίας σοφίας, βρίσκει

τὴν ἐμπιστοσύνη στὸν ἑαυτό του. Τότε ὁ Μπέικον, συγγραφέας οὐτοπίας μὰ κ' ἰδρυτὴς τῆς πειραματικῆς ἐπιστήμης, ἀντικατάστησε τὴν ἰδέα τῆς μοιραίας παρακμῆς μὲ τὴν ἰδέα τῆς ἀνθρώπινης προόδου. Ἡ χρυσὴ ἐποχὴ, ἔγραφε, εἶναι μπροστά μας κι ὄχι πίσω μας. Γι' αὐτὸ βλέπουμε ξαφνικά, τὸν ἴδιον αἰῶνα, τρεῖς συγγραφεῖς νὰ ξεπηδοῦν καὶ νὰ παρουσιάζουν ἀναπάντεχα τρεῖς διαφορετικὲς οὐτοπίες. Τόση μάλιστα ἦταν τότε ἡ μόδα τοὺς ποὺ σώζεται κ' ἓνας πίνακας μιᾶς οὐτοπίας τοῦ Bruegel, ὅπου τρεῖς ἄνθρωποι, ἓνας καλλιτέχνης, ἓνας στρατιωτικὸς κ' ἓνας χωριάτης, εἶναι μακάρια ξαπλωμένοι δίπλα σ' ἓνα τραπέζι στρωμένο μὲ διαλεχτὰ φαγιά, ἐνῶ τὰ λουκάνικα φυτρώνουν κοντὰ τοὺς καὶ τὰ πουλιά πετοῦν ὀλόγυρα ψημένα.

Εἶναι φυσικὸ οἱ οὐτοπίες νὰ ἐκφράζουν τὰ ἰδανικὰ τῆς ἐποχῆς ὅπου γράφονται. Γιατὶ προνόμιο μερικῶν διαλεχτῶν εἶναι νὰ ξεδιαλύνουν ὅ,τι βασικὸ ὑπάρχει στὴ συναισθηματικὴ ζωὴ τῆς ἐποχῆς τοὺς καὶ νὰ τὸ περιγράφουν, εἴτε ζωντανεύοντας μπροστά μας ἰδανικὰ πρόσωπα μυθιστορημάτων, εἴτε χτίζοντας συμβολικὲς πολιτεῖες. Στὴ δεύτερη περίπτωση ἡ ἀνάλυση προχωρεῖ πολὺ πιὸ μακριά, γιατί ὁ μυθιστοριογράφος διαλέγει συχνὰ σπάνιους τύπους, ἐνῶ ὁ οὐτοπιστὴς εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἐκφράσει τὶς τάσεις καὶ τὶς ἐπιδιώξεις ἐνὸς σημαντικοῦ μέρους τοῦ λαοῦ.

Τὸ ὅτι οἱ οὐτοπίες δημιουργοῦνται σὲ ὀρισμένες μόνο περιόδους μᾶς δείχνει πὼς τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς ἀνθρώπινης σκέψης βρίσκεται σὲ μιὰν ὀρισμένη ἐξάρτηση ἀπὸ τὴν ἐποχὴ του. Ἐπομένως γιὰ νὰ καταλάβουμε καλὰ τὶς οὐτοπίες πρέπει νὰ τὶς ἐξετάσουμε μέσα στὸ χρονικὸ τοὺς κλίμα. Οἱ ἐποχὲς τῶν οὐτοπιῶν ἔχουν ἓνα κοινὸ χαρακτηριστικόν: εἶναι μεταβατικὲς. Βέβαια ὅλες οἱ ἐποχὲς εἶναι λίγο ἢ πολὺ μεταβατικὲς, ἀφοῦ ὁ νόμος τῆς ἐξέλιξης κυριαρχεῖ στὸν κόσμος. Ὑπάρχουν ὅμως ἐποχὲς ὅπου ἡ ἐξέλιξη πάει τόσο σιγά, ποὺ τὶς χαρακτηρίζουμε στατικὲς. Κι ἄλλες πάλι ὅπου ἡ ἐξέλιξη παίρνει ἓνα ρυθμὸ βιαστικόν, σχεδὸν ἐπαναστατικόν. Αὐτὲς εἶναι ἐποχὲς γεμᾶτες σκέψη, ἐνῶ οἱ ἄλλες εἶναι ἄδειες ἀπὸ αὐτή. Γι' αὐτὸ κι ὁ ἰδρυτὴς τῆς σχολῆς τοῦ οὐτοπιστικοῦ σοσιαλισμοῦ, ὁ Σαίν-Σιμόν, διακρίνει τὶς ἐποχὲς σὲ κριτικὲς καὶ σὲ ὀργανικὲς. Τὶς πρῶτες χαρακτηρίζει ἡ ἀντιφατικὴ πολλαπλότητα τῶν κοινωνικῶν πειραμάτων, τὶς ἄλλες ἡ ἐνότητα κ' ἡ σταθερότητα τῶν ἀποκτημένων ἀποτελεσμάτων. Οἱ πρῶτες εἶναι ὅμως οἱ κατάλληλες γιὰ τὴν καλλιέργεια τῶν οὐτοπιῶν. Ἡ δυναμικὴ τῆς προόδου ξεπηδᾷ ἀπὸ τὶς μάζες ὅταν τὰ ἄτομα ποὺ ἡ φύση προίκισε καλύτερα διανοητικὰ ἐλευθερώνονται ἀπὸ κάθε ἐμπόδιο καὶ παρακινοῦνται στὴ σκέψη καὶ στὴ δράση ἀπὸ τὶς σχέσεις τοὺς μὲ ἄλλα ἐλεύθερα ἄτομα. Ἔτσι ξεπήδησαν τὰ ἐλεύθερα πνεύματα, ποὺ δημιούργησαν τὸν ἀρχαῖο ἐλληνικὸ καὶ τὸ σύγχρονο πολιτισμό.

Ἕνας σοβαρὸς κοινωνιολόγος, ὁ Λούντβιχ Στάϊν, πιστεύει πὼς τὰ οὐτοπιστικὰ ρομάντσα προηγοῦνται ἀπὸ τὶς διάφορες ἐπαναστάσεις καὶ πὼς οἱ οὐτοπιστὲς μυθιστοριογράφοι μοιάζουν μὲ τὰ πουλιά ποὺ προμηνᾶνε τὸν τυ-

φῶνα. Ἐτσι τὸ ξεσθήκωμα τοῦ Λούθηρου ἦρθε λίγον καιρὸ ὕστερα ἀπὸ τὴν ἔκδοση τῆς Οὐτοπίας τοῦ Θωμᾶ Μόρους. Τὸ ἀγγλικὸ κίνημα τῶν Ἰσοπεδωτῶν (Levellers), ὕστερα ἀπὸ τὴ Νέα Ἀτλαντίδα τοῦ Μπέϊκον, τὸ Κράτος τοῦ Ἡλίου τοῦ Καμπανέλλα, τὴν Ὠκεάνα τοῦ Χάρριγκτον καὶ τὴν Ἱστορία τῶν Σεβαράμπων τοῦ Βαιράς. Ἡ μεγάλη Γαλλικὴ Ἐπανάσταση ἀκολουθεῖ τὰ κρατικὰ ρομάντσα Βασιλειάδα τοῦ Μορελλύ καὶ Νέα Ἐλοῦζ τοῦ Ρουσώ. Ἡ Ἐπανάσταση τοῦ 1848 τὸ Ταξίδι στὴν Ἰκαρία τοῦ Καμπέ. Κ' ἡ Νοεμβριανὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1918 τὰ οὐτοπιστικὰ ρομάντσα τοῦ Μπελλαμὺ καὶ τοῦ Χέρτσκα. Βέβαια αὐτὸ δὲν εἶναι τυχαῖο. Ὁ συγγραφέας νιώθει τὴν ἀνησυχία τῆς ἐποχῆς του καὶ τὴν ἐκφράζει στὰ ἔργα του. Ὅταν βλέπει πῶς ὁ κόσμος εἶναι βαθιὰ δυσारेστημένος ἀπ' τὸ πολιτικὸ καὶ κοινωνικὸ καθεστῶς ποὺ τὸν κυβερνᾷ, φτιάχνει μὲ τὴ φαντασία του ἓνα κράτος, ποὺ νομίζει πῶς ἱκανοποιεῖ τοὺς ἀναγνώστες του. Γι' αὐτὸ οἱ προφητικὲς ἐκδηλώσεις ἀρέσουν πρὸ πάντων στίς μεταβατικὲς καὶ ταραγμένες ἐποχές. Ἀντίθετα, εἶναι σπάνιες στὰ χρόνια τῆς κοινωνικῆς σταθερότητας. Γιατὶ παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον μόνον ὅταν περιγράφουν τὶς μελλοντικὲς γραμμὲς ἐνὸς ἀναποδογυρίσματος, ποὺ ὁ καθένας ἢ οἱ πολλοὶ βλέπουν νὰ ἔρχεται, ἀναπόφευκτα καὶ σύντομα. Οἱ οὐτοπίες εἶναι λοιπὸν τὰ ὄνειρα πρὶν ἀπ' τὸ ζύπνημα (125).

Οὐτοπίες ἔγραψαν, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες κ' ἐξελληνισμένους ἀρχαίους, πρὸ πάντων οἱ Ἀγγλοὶ (Μόρους, Μπέϊκον, Χάρριγκτον, Οὐέλλς, Χάξλεϋ) κ' οἱ Γάλλοι (Βαιράς, Μορελλύ, Καμπέ, Ἀντάμ, Φράνς). Ἀκόμα μᾶς παρουσίασαν τέτοιες ἓνας Ἰταλὸς (ὁ Καμπανέλλα), ἓνας Ἀμερικανὸς (ὁ Μπελλαμὺ) κ' ἓνας Αὐστριακὸς (ὁ Χέρτσκα). Εἶναι περίεργο πῶς οἱ Ρῶσοι, οἱ Γερμανοί, οἱ Πολωνοί, οἱ Σκανδιναβοὶ κ' οἱ Ἰσπανοί, λαοὶ ποὺ τόσα πρόσφεραν στὴν παγκόσμια λογοτεχνία καὶ στὴ φιλοσοφία, δὲν κατέγιναν μὲ τίς οὐτοπίες. Μποροῦμε γενικὰ νὰ ποῦμε πῶς ἔγραψαν οὐτοπίες οἱ λαοὶ ποὺ ἔχουν τὸ ἀρχιτεκτονικὸ αἶσθημα, ὅπως οἱ Ἕλληνες, οἱ Ἀγγλοὶ, οἱ Γάλλοι. Ἐνῶ οἱ λαοὶ ποὺ ἔχουν μουσικὴ διάθεση, Γερμανοί, Σλαῦοι κ' Ἰσπανοί, δὲν ἔχουν σχέση μὲ τίς οὐτοπίες. Ὁ μυστικισμὸς τους χάνεται στὰ σύννεφα τῆς μεταφυσικῆς. Οὐτοπιστὴς εἶναι βέβαια ὁ Φάουστ, μὰ δὲν μπορεῖ νὰ συνδυάσει τὸ παρὸν μὲ τὸ μέλλον. Οὐτοπιστὴς ὁ Δὸν Κιχώτης, μὰ πιάνεται μόνο ἀπὸ τὰ περασμένα. Οὐτοπιστὲς εἶναι οἱ περισσότεροι ἥρωες τῶν μεγάλων Ρώσων μυθιστοριογράφων τοῦ περασμένου αἰῶνα, μὰ εἶναι γκρεμιστές, εἶναι ἀρνητὲς τῆς κοινωνίας, χωρὶς νὰ νοιάζονται γιὰ τὰ σχέδια τῆς μελλούμενης. Οὐτοπιστὲς εἶναι καὶ τὰ πρόσωπα τῶν παραμυθιῶν τοῦ Ἀντερσεν, μὰ δὲν ἔχουν καμιὰ σχέση μὲ τὴν πραγματικότητα. Ἐνῶ ἡ οὐτοπία εἶναι σύνθεσις τῆς πραγματικότητος μὲ τὸ μέλλον.

Τέλος οἱ λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς (Ἰνδοί, Κινέζοι, Γιαπωνέζοι, Μουσουλμάνοι) εἶχαν στατικὴ ὀργάνωση, ἀντίθετη μὲ τὸν εὐρωπαϊκὸ πολιτισμό, ποὺ παρουσιάστηκε σ' αὐτοὺς σὰν κατακτητικὸς καὶ γι' αὐτὸ σὰν ἐχθρικός. Ἐνῶ

λοιπὸν τὸ μυθιστόρημα ἀναπτύχθηκε στὸν τόπο τοὺς πρὶν ἐμφανιστεῖ στοὺς Εὐρωπαίους, δὲν τὸ συναντοῦμε στὴ μορφή τοῦ κρατικοῦ ρομάντσου, οὔτε ὅταν ἄρχισεν ἐκεῖ ἡ ἐπίδραση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος. Γιατὶ στὴν Ἀνατολὴ γενικὰ κυριαρχεῖ τὸ συντηρητικὸ πνεῦμα, ποὺ ἔχει γιὰ φυσικὴ συνέπεια τὴν ὑποταγὴ στὸ μοιραῖο κι ὄχι τὴ δυναμικὴ προσπάθεια γιὰ τὴ διόρθωση τοῦ κόσμου, ποὺ ζητοῦν οἱ οὐτοπιστές. Τὸ πνεῦμα τῆς Ἀνατολῆς τὸ διατύπωσε, πρὶν ἀπὸ αἰῶνες, ὁ Κομφούκιος, ὁ πρόδρομος τῶν φυσιοκρατῶν, γράφοντας: Ἡ τάξις ποὺ ὅρισε ὁ Οὐρανὸς ὀνομάζεται Φύσις. Ὅ,τι εἶναι σύμφωνο μὲ τὴ Φύσις ὀνομάζεται Νόμος. Ὁ Νόμος δὲν μπορεῖ ν' ἀλλάξει, γιὰτὶ ἀλλιῶς δὲ θὰ ἦταν Νόμος.

*
* *

Οἱ οὐτοπίες εἶναι κρατικὰ μυθιστορήματα. Δὲν πρέπει νὰ μπερδεύουμε μ' αὐτὰ τὰ βασιλικὰ ἢ ἡγεμονικὰ λεγόμενα ρομάντσα, ποὺ σκοπὸ ἔχουν νὰ δώσουν στὸν ἡγεμόνα ἓνα πρότυπο ἄξιο γιὰ μίμηση. Αὐτὰ δὲν εἶναι πραγματικὰ οὐτοπίες, ἀφοῦ δὲ φεύγουν ἀπὸ τὰ πλαίσια τῆς πραγματικότητος καὶ δὲ ζητοῦν νὰ τὴν ἀντικαταστήσουν μὲ μιὰν ἰδανικὴ πολιτεία, παρὰ ἐπιθυμοῦν μόνο νὰ διορθώσουν αὐτὴν ποὺ ὑπάρχει. Κλασικὸ παράδειγμα βασιλικοῦ ρομάντσου εἶναι ἡ «Κύρου παιδεία». Σύγχρονος τοῦ Πλάτωνα, ἔγραψε κι ὁ Ξενοφώντας τὴν Πολιτεία του, δηλ. περιέγραψε τὸ πῶς τὴν ἤθελε. Μὰ ἐνῶ ὁ ἓνας ζητᾷ τὸ ἰδανικὸ του σ' ἓναν ἀνύπαρκτο ἀριστοκρατικὸ κομμουνισμό, ὁ ἄλλος ἐπιθυμεῖ μιὰ καλὴ βασιλικὴ ἐξουσία. Ἔτσι ἡ ἰδανικὴ πολιτεία τοῦ Ξενοφώντα εἶναι λιγώτερο τολμηρὴ, λιγώτερο πρωτότυπη, μὰ πιὸ κοντὰ στὴν πραγματικότητα, πιὸ πρακτικὴ. Δὲν εἶναι λοιπὸν οὐσιαστικὰ οὐτοπία.

Στὸ μοντέλο αὐτὸ ἔγραψε κι ὁ Φενελὸν τὸν «Τηλέμαχό» του (1699), ποὺ ἔχει γιὰ θέμα ὄχι τὴν ἐσωτερικὴ ζωὴ μιᾶς ἰδανικῆς πολιτείας, μὰ τὴν ἐξωτερικὴ ζωὴ καὶ δράση κάποιου ἰδανικοῦ πρίγκηπα. Εἶναι ἀλήθεια πῶς στὰ ταξίδια του ὁ γιὸς τοῦ Ὀδυσσεῦ περνᾷ ἀπὸ χῶρες σχεδὸν οὐτοπικές, ὅπως ἡ Βετικὴ στὸ 7ο βιβλίο κ' ἡ Σαλάντ (Salente) στὸ 9ο, ὅπου κυβερνοῦν οἱ πρωτόγονοι κρητικοὶ νόμοι τοῦ Μίνωα. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἀλλάζει τὸ χαρακτῆρα τοῦ βιβλίου. Τὸ Φενελὸν μιμήθηκε κι ὁ Ἀλπρεχτ φὸν Χάλλερ, ἓνα σχεδὸν αἰῶνα ἀργότερα, στὰ ρομάντσα του «Φάβιος καὶ Κάτωνας» κι «Ἀλφρέδος». Ἄλλοι πάλι οὐτοπιστές, ὅπως οἱ λεγόμενοι οὐτοπιστὲς σοσιαλιστὲς καὶ πρὸ πάντων ὁ Φουριέ κι ὁ Λουὶ Μπλάν, δὲ μᾶς δίνουν ἓνα σύστημα ὁλοκληρωμένο κρατικῆς καὶ κοινωνικῆς ὀργάνωσης, μὰ μόνο μερικὲς ἀπόψεις πάνω στὴ διαμόρφωση τῆς μελλοντικῆς κοινωνίας.

Μποροῦμε νὰ χωρίσουμε τοὺς οὐτοπιστὲς σὲ τρεῖς κατηγορίες:

α) Αὐτοὺς ποὺ ἔγραψαν γιὰ νὰ ὑποστηρίξουν ἓνα ἰδανικὸ κοινωνικῆς ὀργάνωσης. Εἶναι οἱ σπουδαιότεροι, ἀρχίζοντας ἀπ' τὸν Πλάτωνα καὶ τὸ

Ζήνωννα, περνώντας στο Μόρους και τὸν Καμπανέλλα, γιὰ νὰ φτάσουμε στὸν Καμπὲ καὶ τὸν Μπελλαμύ.

β) Στούς φαντασιοκόπους, ποὺ ἔφτιαζαν οὐτοπίες ἀντὶ νὰ γράψουν ρομάντσα, μὲ σκοπὸ νὰ κεντρίσουν τὴν περιέργειά μας. Τέτοιοι παρουσιάζονται πρὸ πάντων ὁ Ἰαμβουῖλος, ὁ Εὐήμερος, ὁ Βαιράς, κι ἀπὸ τοὺς σύγχρονους ὁ Δ. Γουέτλν. Αὐτοὶ εἶναι οἱ ρομαντικοί, ποὺ θυμοῦνται συνήθως μιὰ παλιά καλὴ ἐποχὴ καὶ φανερώνονται πρὸ πάντων στὰ χρόνια τῆς παρακμῆς.

γ) Τοὺς ἀρνητές, ποὺ μεταχειρίζονται τὴν οὐτοπιστικὴ μορφή εἰδικὰ γιὰ νὰ χτυπήσουν τὰ πολιτικοκοινωνικὰ συστήματα τῆς ἐποχῆς τους. Τέτοιοι εἶναι πρὸ πάντων ὁ Ἀριστοφάνης, ὁ Μπάτλερ κι ὁ Χάξλεϋ. Βέβαια ἡ διάκριση αὐτὴ εἶναι συστηματικὴ μόνο κι ὄχι ἀπόλυτη. Ὑπάρχουν θετικοὶ οὐτοπιστές, ποὺ κάνουν μαζὶ κριτικὴ ὀρισμένων θεσμῶν κ' ἰδεῶν, ὅπως ὁ Μόρους, στὸ πρῶτο μέρος τοῦ βιβλίου του, ὁ Ἀνατόλ Φράνς κι ὁ Οὐέλλς. Μήπως ἄλλωστε ἡ σκέψη δὲν ἔχει πάντα ἀφετηρία τὴν ἄρνηση; Ἐπειτα ὅλες σχεδὸν οἱ οὐτοπίες ἔχουν ἓνα φανταστικὸ καὶ μυθιστορηματικὸ χαρακτῆρα, ποὺ τὶς κάνει πιὸ ἐνδιαφέρουσες. Πρὸ πάντων αὐτὲς ποὺ θέλουν νὰ τὸ ἀποφύγουν, ἀποβλέποντας σὲ μιὰν κοινωνικὴ ἀποστολὴ κ' εἶναι ποτισμένες ἀπὸ ἓναν προφητικὸ μυστικισμό. Γιατὶ προϋπόθεση κάθε μυστικισμοῦ εἶναι ἡ παραίτηση ἀπὸ τὴ λογικὴ.

Στὶς ἀρνητικὲς οὐτοπίες θὰ πρέπει νὰ κατατάξουμε καὶ τὰ ταξίδια τοῦ Γιούλιβερ, ποὺ ἔγραψε ὁ Swift τὸ 1725, γιὰ νὰ κοροϊδέψῃ τὸ παλάτι, τὴν πολιτικὴ καὶ τὰ ἔθιμα τῆς Ἀγγλίας στὴν ἐποχὴ του. Μὰ ἡ φανταστικὴ περιγραφή νάνων ἢ κολοσσῶν—δηλαδή ὄντων ποὺ ξεχωρίζουν ἀπὸ τοὺς κοινούς ἀνθρώπους—κάνει τὸ βιβλίο αὐτὸ νὰ χάνει τὴν προοπτικὴ τῆς ἐφαρμογῆς του, ὅσο κι ἂν μεγαλώνει τὴ σατυρικὴ του ἀξία. Ἔτσι οἱ αὐλικὲς ραδιουργίες καὶ τὰ πολιτικὰ σκάνδαλα, ποὺ ἦταν ἡ κυριώτερη ἀπασχόληση τῶν αὐλικῶν τῆς Εὐρώπης, γελοιοποιοῦνται ὅταν γίνονται ἀπὸ ἀνθρωπάκους ποὺ δὲν ἔχουν κὰν 15 πόντους ἀνάστημα. Ὅπως κ' ἡ ἐλαφρότητα καὶ τὰ καμώματα τῶν κυράδων τῆς Αὐλῆς τοῦ Brobdingnag καταντοῦν τερατώδη καὶ σιχαμερά. ὅταν γίνονται ἀπὸ γίγαντες ὅπως εἶναι οἱ γυναῖκες αὐτοῦ τοῦ τόπου, παρατηρεῖ πολὺ ἔξυπνα ὁ Οὐῶλτερ Σκόττ. Τέλος ἐνδιαφέρον βέβαια παρουσιάζει ἡ κοινωνία τῶν ἀλόγων Houyhnums τοῦ ἴδιου, σὰ σάτυρα τῶν λογικῶν ὄντων, μὰ βέβαια δὲν μπορεῖ νὰ χρησιμεύει γιὰ ὑπόδειγμα ἀνθρώπινης κοινωνίας, γι' αὐτὸ καὶ δὲν εἶναι οὐτοπία.

Ἄλλου εἴδους διάκριση τῶν οὐτοπιῶν προτείνει ὁ Φόϊγκτ. Τὶς χωρίζει σὲ ἀνελεύθερες, δηλαδή ὀργανωτικὲς, καὶ σὲ φιλελεύθερες ἢ καλύτερα ἀναρχικὲς. Οἱ πρῶτες ἔχουν γιὰ ἰδανικὸ ἓνα κράτος μὲ παντοδύναμη κεντρικὴ ἐξουσία, ποὺ ρυθμίζει αὐστηρὰ κάθε σχέση ἀνάμεσα στοὺς ὑπηκόους του καὶ τοὺς βασιτᾶ σὲ σκληρὴν πειθαρχία. Οἱ δεύτερες βάζουν γιὰ ἰδανικὸ τῶν κοινωνικῶν σχέσεων τὴν ἀπόλυτη προσωπικὴ ἐλευθερία, ἀντίθετη σὲ κάθε ὑποχρέωση.

σὲ κάθε κυβέρνησι, σὲ κάθε κράτος (24). Μὲ ἄλλα λόγια χωρίζει τὶς οὐτοπίες σὲ πολιτικὲς καὶ σὲ κοινωνικὲς. Κι αὐτὸς ὅμως ὁ συγγραφέας παραδέχεται, εἶναι ἀλήθεια, πὼς καμμιὰ ἴσως οὐτοπία δὲν παρουσιάζει τὸν καθάριο τύπο τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου εἴδους.

Ἄν ἐξαιρέσει κανεὶς τοὺς κυνικοὺς Ἀντισθένη, Διογένη καὶ Ζήνωνα, οἱ πρὸ παλιὲς οὐτοπίες βρίσκονται πρὸ κοντὰ στὸν ἀνελεύθερο τύπο, ὅπως ἡ Πολιτεία τοῦ Πλάτωνα καὶ τὸ Κράτος τοῦ Ἡλίου τοῦ Καμπανέλλα. Καὶ στοὺς νεώτερους χρόνους, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πάρεργη παρεμβολὴ τοῦ Ραμπλαί, μόλις τὸ 1676 ὁ Foigny πραγματοποιεῖ γιὰ πρώτη φορὰ στὴ «Νότια Γῆ» τὴν ἰδέα μιᾶς καθαρὰ ἀναρχικῆς οὐτοπίας. Σ' αὐτὸν τὸν τύπο γειτονεύουν κ' οἱ οὐτοπίες τοῦ Λερού, τοῦ Ὁουεν καὶ τῶν ἄλλων ἀναμορφωτῶν τῆς κοινωνίας, ποὺ ὀνομάστηκαν οὐτοπιστὲς σοσιαλιστὲς. Οἱ οὐτοπίες τους εἶναι περισσότερο κοινωνικὲς παρὰ κρατικὲς. Ὅταν ὅμως ὁ κρατικὸς καὶ γενικὰ ὁ ἀρχιστικὸς ρόλος περιορίζεται στὸ μηδέν, τότε διηγῆσεις σὰν τὸ «Νησι τοῦ Φέλζεμπουργκ» μπορεῖ νὰ ἔχουν λογοτεχνικὴν ἢ ψυχολογικὴ σημασία, μὰ δὲν ἐνδιαφέρουν ὅσους καταγίνονται μὲ τὰ κρατικὰ μυθιστορήματα, γιὰτὶ ἐνῶ θὰ ἔπρεπε βέβαια νὰ περιγράψουν κοινωνικοὺς καὶ κρατικοὺς θεσμοὺς καταντοῦν ἀπλὲς οὐτοπιστικὲς ροβινσονάδες.

Οὐτοπιστικὲς περιγραφὲς βρίσκουμε καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα βιβλία. Κλασικὸ παράδειγμα εἶναι ἡ περιγραφὴ τῆς ζωῆς στὸ Κλαράνς, ποὺ μᾶς δίνει ὁ Ρουσσώ στὴ «Νέα Ἑλοῖζ». Ὅμως οὔτε αὐτὴ οὔτε ἄλλες παρόμοιες εἰκόνες ἀποτελοῦν οὐτοπίες, γιὰτὶ δὲ βασίζονται σὲ μιὰ καινούρια ὀργάνωσις τῆς κοινωνίας, σ' ἓνα καινούριο σύστημα νόμων κ' ἐθίμων, μὰ ἀποτελοῦν μόνο μιὰν ἀνώτερη ἀντίληψιν τῆς ζωῆς ἀπὸ μερικοὺς ἀνθρώπους, μέσα στὸ παλιὸ περιβάλλον, σύμφωνα μὲ τὴν ἀστικὴν παράδοσιν. Μποροῦμε μάλιστα νὰ ποῦμε, ἀντίθετα ἀπ' ὅ,τι γράφεται συνήθως, πὼς ὁ Ρουσσώ ἦταν ἀντιουτοπιστής, ἀφοῦ δὲ βλέπει τ' ἀγαθὰ μιᾶς πλατιᾶς κοινωνικῆς ὀργάνωσις. Σ' ἓνα μικρὸ κύκλο δυὸ ἢ τριῶν ἐρωμένων ἢ φίλων, ποὺ καταγίνονται πάντα μὲ τὸν ἑαυτὸ τους, μαθαίνει κανεὶς ν' ἀγαπᾷ τὴν ἀνθρωπότητα, ἐνῶ στίς μεγάλες κοινωνίες μαθαίνει κανεὶς μόνο νὰ ἐχθρεύεται τοὺς ἀνθρώπους, γράφει στὸν πρόλογο τῆς Νέας Ἑλοῖζ (113). Κι ἄλλοι συγγραφεῖς εἶναι οὐτοπιστὲς, χωρὶς νὰ γράφουν οὐτοπίες. Ἐτσι π.χ. ὁ Ράσκιν δὲν περιορίζεται στὴν κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, μὰ προτείνει ὁλόκληρο πρόγραμμα γιὰ τὴν κοινωνικὴν ἀνάπλασιν. Ὅσο ὅμως κι ἂν αὐτοτιτλοφορεῖται «ὁ πρὸ κόκκινος ἀπὸ τοὺς κομμουνιστὲς», μένει ἓνας ἀριστοκράτης κ' αἰσθηματικὸς μεταρρυθμιστής.

Γενικὰ οἱ μεγαλοφυῖες ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ πετοῦν ἔξω ἀπὸ τὴ φαινομενικὴ πραγματικότητα καὶ νὰ κάνουν ὑποθέσεις, ποὺ ἀνοίγουν καρπερὲς ἀναζητήσεις. Ἀκόμα κ' ἡ κοινωνικὴ τάξι ποὺ ξεπήδησε ἀπὸ τὴ φαντασία τῶν κλασικῶν οἰκονομολόγων ἦταν ὁ καρπὸς μιᾶς δημιουργικῆς φαντασίας.

Περιγράφει ένα καθεστώς όπου θα λείπουν οι προστριβές κ' οι καταχρήσεις που συναντούμε στην κοινωνία, όπου, χάρη στον ελεύθερο συναγωνισμό, θα υπάρχουν όλες οι ευκολίες, ή δύναμη της προσαρμογής κ' ή πρόνοια που λείπουν απ' τον πραγματικό κόσμο. 'Η τάξη που φαντάστηκαν οι οικονομολόγοι αυτοί υποθέτει έναν κόσμο όπου θα υπήρχε καλύτερη κατανομή εργασίας κι αγαθών. Δεν ήταν ουτοπιστικός παράδεισος, μά δεν ήταν κι ο πραγματικός κόσμος όπου ζούμε. 'Η έπιστήμη των θετικών οικονομολόγων περιέγραψε τον κόσμο όχι όπως είναι αλλά όπως πρέπει να φτιαχτεί. 'Η φανταστική όμως αυτή τάξη δεν ήταν ένας κόσμος καινούριος, όπως θα τον συλλάμβανε ή φαντασία ενός ουτοπιστή. 'Αλλ' ας μὴν ξεχνούμε πως ο J. - B. Say πρὶν γράψει τὸ Σύστημα τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας του δημοσίεψε μιὰν ουτοπία, τὴν «'Ολβία», όπου ἡ ἐπικράτηση τῶν ἀρχῶν τῆς «πιὸ σημαντικῆς κ' ἡθοπλαστικῆς αὐτῆς ἐπιστήμης» φέρνει αὐτόματα τὴ σοφὴ κατανομὴ τοῦ πλούτου (119).

Καὶ γενικώτερα οἱ τεχνικοὶ κάνουν δουλειὰ χρήσιμη μὲ τὴν κριτικὴ τους ἐπάνω στὶς συνηθισμένες μεθόδους κοινωνικῆς ὀργάνωσης καὶ μὲ τὶς προτάσεις τους γιὰ τὴ λεπτομερειακὴ τους βελτίωση. Μά, παρατηρεῖ ὁ 'Αλντ. Χάξλεϋ, ὅπως ὅλοι οἱ ὀργανωτές, μέσα στὶς τεχνικὲς διοικητικὲς λεπτομέρειες πᾶνε νὰ ξεχάσουν αὐτὸ ποὺ ὀργανώνουν. "Ὅπως ὅλοι οἱ κριτικοὶ τῆς λεπτομέρειας, τείνουν νὰ παραδεχθοῦν, μὲ ὑπερβολικὴ συγκατάβαση, τὸ κύριο πλάισιο τῆς κατασκευῆς, ποὺ προσπαθοῦν νὰ τὸ διορθώσουν στὶς λεπτομέρειες. Δεν εἶναι ουτοπιστές. ποὺ συλλογίζονται τὸ πῶς ἔπρεπε νὰ εἶναι τὰ πράγματα. Τὰ παραδέχονται ὅπως βρίσκονται, ἀλλὰ μ' ἓνα ὄχι ἀρκετὸ κριτικὸ πνεῦμα. Γιατὶ μαζὶ μὲ τοὺς κοινωνικοὺς δεσμοὺς ποὺ ὑπάρχουν παραδέχονται τὴν ἔννοια τῆς ἀνθρώπινης φύσης ποὺ αὐτοὶ οἱ θεσμοὶ διαμορφώνουν (59).

'Ο Μάνχαϊμ ἀναγγέλλει τὸ τέλος τῆς ουτοπίας, όπου θὰ τὴ φέρει ἡ προσέγγιση στὴν πραγματικότητα (79). Γιατὶ αὐτὴ γίνεται μονόπλευρα, σὲ βάρος τῆς ουτοπίας, ποὺ ἀφήνει ἔτσι ὅλο καὶ περισσότερο τὴν ἀρχικὴ τῆς ὑπερκόσμια σφαῖρα. Πολὺ σωστὰ λοιπὸν ὁ Οὐέλς γράφει στὴν «'Ανοιχτὴ Συνωμοσία», πῶς ὅλες οἱ ουτοπίες χάνουν σὲ πραγματικότητα, δηλαδὴ σὲ ἐνεργητικὴ δύναμη, ὅσο περισσότερο προσπαθοῦν νὰ γίνουν πραγματικὲς, δηλαδὴ ὑπαρκτές.

*
* *

'Η ἰδέα μιᾶς κοινωνίας όπου οἱ ἄνθρωποι θ' ἀπολαβαίνουν ὅλα τ' ἀγαθὰ χωρὶς κανέναν κόπο, ὅσο κι ἂν εἶναι ἀπραγματοποίητη, δὲν εἶναι καινούρια. Εἶναι μάλιστα μιὰ παράδοση κοινὴ σ' ὅλους τοὺς λαοὺς τοῦ κόσμου κ' ἔχει τὴν ἀπήχησή της σ' ὅλες σχεδὸν τὶς θρησκείες: Τὸν παράδεισο, πρὶν ἀπ' τὸ προπατορικὸ ἀμάρτημα. Τὴ βρίσκουμε ἀκόμα καὶ στοὺς πλατωνικοὺς μύθους, πρὸ πάντων στὸν Τίμαιο (101) καὶ στοὺς Νόμους (98), στὴ μακρινὴ ἐποχὴ

ὅπου ὁ Κρόνος βασίλευε πάνω στὴ γῇ. Ὁ Ἀθήναιος μᾶς διαφύλαξε ἀποσπάσματα ἀπὸ ὁχτὼ ποιητές, ὅπου περιγράφουν μιὰ ζωὴ τεμπέλικη, μὰ μ' ὅλα τ' ἀγαθὰ σὲ μιὰ μακρινὴ καὶ θαυμάσιαν Ἀτλαντίδα. Αὐτὴν τὴν ιδέα τὴν εἶχε ἀναπτύξει πρὸ πάντων ὁ Ἡσίοδος στὰ «Ἔργα καὶ Ἡμέραι». Ἡ πλούσια γῇ ἔδινε τότε αὐτόματα μιὰν ἄφθονη σοδειὰ κ' οἱ ἄνθρωποι ζοῦσαν ἀπὸ τὰ χωράφια τους σὲ ἀδιάκοπη χαρὰ κ' εἰρήνη, ἀνάμεσα σ' ἀμέτρητα ἀγαθὰ (61).

Σ' αὐτὸ ὅμως τὸ παραμῦθι τῆς εὐκολῆς καὶ ξένοιαστῆς ζωῆς ὁ Ξενοφάνης εἶχε, ἀπὸ καιρό, ἀντιτάξει τὴν ἐξελικτικὴ, μακρόσυρτη καὶ δουλευτάδικη γέννηση τοῦ πολιτισμοῦ, ποὺ ξεκίνησε ἀπὸ τοὺς τρωγλοδύτες. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἱστορικὴ, ἡ ἐπιστημονικὴ νὰ ποῦμε, ἀποψη ὕστερα ἀπ' τὸν προϊστορικὸ κατακλυσμό. Οἱ ἄνθρωποι ζοῦσαν ἀρχικὰ σκορπισμένοι, κυνηγημένοι ἀπὸ τὰ θεριά, ποὺ ἦταν πιὸ δυνατὰ ἀπὸ αὐτοὺς καὶ γι' αὐτὸ τὰ θεοποιοῦσαν. Τότε ἀποφάσισαν νὰ μαζευτοῦν καὶ νὰ χτίσουν πόλεις, γράφει ὁ Πλάτωνας στὸν Πρωταγόρα (99). Στὴν ἀπλὴ ὅμως συνύπαρξή τους πρόσθεσαν καὶ τὸ στοιχεῖο τῆς συνεργασίας κι ἀναγκαστικὰ πιά τὸ στοιχεῖο τῆς ὀργάνωσης, ἀφοῦ χωρὶς αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει συνεργασία. Ἔτσι δημιουργήθηκαν οἱ κοινωνίες, τὰ κράτη κ' οἱ οὐτοπίες. Γιατὶ ὁ ἄνθρωπος, ἴσως ἀπὸ τὴν ἐνστικτὴ θύμηση τῆς χρυσῆς ἐποχῆς, θέλει νὰ τελειοποιήσει τὴν κοινωνία. Οἱ θεοί, ἔλεγε ὁ Ξενοφάνης πρὶν ἀπὸ αἰῶνες, δὲ φανέρωσαν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅλα τὰ πράγματα στοὺς ἀνθρώπους. Ὅμως αὐτοὶ γυρεύοντας βρίσκουν, μὲ τὸν καιρό, τί εἶναι τὸ καλῦτερο.

Ὅσο γιὰ τὴ χρυσὴ ἐποχὴ, οἱ θνητοὶ κατάλαβαν μὲ θλίψη πὼς δὲν ἦταν δυνατό νὰ βρεθεῖ πάνω στὴ γῇ ἡ χώρα τῶν Μακάρων, ποὺ περιγράφει μὲ λυρικὴ μαεστρία ὁ Πίνδαρος στὸ Β' Ὀλυμπιακό του (94). Οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔχουν ἐκεῖ ἄλλη δουλειὰ παρὰ νὰ πλέκουν στεφάνια. Μὰ αὐτὴ ἡ χώρα βρίσκεται μόνο στὸν ἀπέραντον ὠκεανὸ τῆς ποιητικῆς φαντασίας. Κι ὅταν κάποτε μερικοὶ θνητοὶ ταξιδεύοντας μπόρεσαν νὰ φτάσουν σ' αὐτὴ, πλέοντας μὲ τὰ πανιὰ ἐνὸς σύγχρονου οὐτοπιστῆ, γρήγορα τοὺς ἔδιωξαν ἀπὸ ἐκεῖ μὲ μιὰ κατηγορία ποὺ θυμίζει τὴν κατάρρα τῶν πρωτοπλάστων:—Φέρατε σ' αὐτὸν τὸν Κῆπο τὴν ἀκολασία, τὴν ὀργὴ καὶ τὸ θάνατο: Πρέπει νὰ φύγετε ἀπὸ αὐτόν! (94).

Ὁ Πλάτωνας ἀκολούθησε τὴν παράδοση πάνω στὴν ἐξέλιξη τῶν ὄντων. Ὅπως καὶ πάνω στὴ διαμόρφωση τῶν κοινωνιῶν. Πίστευε πὼς ὁ ἄνθρωπος, τὸ ἀνώτερο τῶν ζώων, δημιουργήθηκε ἀπὸ τοὺς θεοὺς κ' ἐπομένως ἦταν τέλειος, σὰν κάθε θεϊκὸ κατασκευάσμα. Μὰ πρῶτα πρῶτα μερικοὶ ἄνθρωποι ἐκφυλίστηκαν σὲ γυναῖκες. Ἐπειτα σιγὰ-σιγὰ ἐκφυλίστηκαν σὲ κατώτερα ζῶα. Τὰ πουλιὰ προῆλθαν ἀπὸ μεταμόρφωση τῶν ἄκακων καὶ ξένοιαστων ἀτόμων. Τὰ ἐπίγεια ζῶα προῆλθαν ἀπὸ ἀνθρώπους ποὺ δὲν ἐνδιαφέρονταν γιὰ τὴ φιλοσοφία. Τὰ ψάρια καὶ τ' ἄλλα θαλασσινὰ εἶναι ἀποτέλεσμα ἐκφυλισμοῦ τῶν πιὸ κουτῶν, ἡλίθιων κι ἀνάξιων ἀνθρώπων (101).

Μὲ τὴν ἀνακάλυψη τῆς ἐξελικτικῆς θεωρίας ἀποδείχτηκε πὼς τὸ ἀνθρώπινον ὄν προόδεψεν οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τοῦ πρώτου ἀνθρωποειδοῦς, πρὶν ἀπὸ μισὸ ἴσως ἑκατομμύριο χρόνια καὶ πρὸ πάντων στὸ διάστημα τῶν τελευταίων δέκα χιλιάδων χρόνων, δηλ. ἀπὸ τότε ποὺ διορθώθηκε τὸ κλῖμα ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν πάγων. Ἔτσι ἡ γνώση τοῦ παρελθόντος ὄχι μόνον μᾶς ἀνοίγει τὴν προοπτικὴ τοῦ μέλλοντος, ἀλλὰ καὶ δείχνει πὼς οἱ δυνατότητες τῆς ἀνθρώπινης ἐξέλιξης εἶναι ἀπεριόριστες. Αὐτὴ ἡ αἰσιόδοξη ἄποψη ἐμπνέει βέβαια τὴν ἐλπίδα καὶ τονώνει φυσικὰ τὴ δράση. Πρὶν ὅμως ἡ ἰδέα τῆς βιολογικῆς ἐξέλιξης ἐπιβληθεῖ στὴ σκέψη καὶ στὶς μεθόδους τῶν κοινωνικῶν μεταρρυθμιστῶν, οἱ προσπάθειες τῆς κοινωνικῆς ἀνασυγκρότησης παρουσιάστηκαν μὲ τὴ μορφή τῆς δημιουργίας μιᾶς καινούριας χώρας καὶ καινούριων ἀνθρώπων, σύμφωνα μὲ τὶς ἀντιλήψεις καὶ τὴ θέληση ἑνὸς ἀνθρώπου. Ὅνειρα, ἐπιθυμίες καὶ φαντασίες, ὁρμώντας στὴν καιρικὴ διάσταση, πλούμιζαν τὸν κόσμον.

Εἶναι ἀλήθεια πὼς τὰ φανταστικὰ κράτη ἦταν τέλεια καὶ στατικά, μὲ μιὰν ἰσορροπία εὐτυχίας, καταχτημένης γιὰ πάντα πάνω στὶς δυνάμεις τῆς ταραχῆς καὶ τῆς ἀταξίας, ποὺ εἶναι συνυφασμένες μὲ τ' ἀνθρώπινα πράγματα. Ἐβλεπαν μιὰν ἀπλὴ καὶ γεμάτη ὑγεία γενιά, ποὺ ἀπολάμβανε τοὺς καρποὺς τῆς γῆς, σὲ μιὰν ἀτμόσφαιρα ἀρετῆς καὶ εὐτυχίας, καὶ ποὺ τὴν ἀκολουθοῦσαν ἄλλες γενιὲς ἐνάρετες, εὐτυχισμένες, ὁλότελα ὅμοιες, ὥσπου νὰ κουραστοῦν οἱ θεοί. Κάθε ἀλλαγὴ καὶ κάθε ἀνάπτυξη συγκρατιώτανε γιὰ πάντα, πίσω ἀπὸ ἀτράνταχτους μῶλους (131). Μὰ τελικὰ ἡ ἐπικράτηση τῆς ἀρχῆς τῆς βιολογικῆς ἐξέλιξης εἶχε γι' ἀποτέλεσμα νὰ διαπιστώσει πὼς οἱ κοινωνίες εἶχαν ἐξελιχθεῖ καὶ ἐξελίσσονταν σὲ ὁλοένα τελειότερες μορφές, ὥστε, ὅπως τὰ ὄντα, νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἐπιβίωσή τους. Ὅσο κι ἂν ὑπάρχουν ἀντιρρήσεις στὸν παραλληλισμὸ τῆς βιολογικῆς μὲ τὴν κοινωνικὴν ἐξέλιξη, ἡ ἄποψη αὐτὴ ἔφερε τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα ἔξω ἀπ' τὸ βασιλεῖο τῆς θεολογίας καὶ τὰ ὑπῆγαγε στὴν ἀνθρώπινη ἔρευνα.

Σήμερα φιλελεύθεροι καὶ μαρξιστὲς συμφωνοῦν στὸ ὅτι ἡ ἐξέλιξη τῆς κοινωνίας μόνη της μᾶς φέρνει στὴν καταστροφὴ τῶν συστημάτων ποὺ ὑπάρχουν καὶ στὴ δημιουργία καινούριων, ποὺ θὰ εἶναι ὅμως ἀνάλογα μὲ τὶς συνθήκες ποὺ τὰ προκαλοῦν. Ὁ σύγχρονος πολιτισμὸς μας ἐξελίχτηκε, μὲ γοργότερον ὁλοένα ρυθμό, σ' ἕναν πολιτισμὸ ὅπου ἡ μηχανικὴ ἐφεύρεση, αὐτὴ ἡ «οὐσιαστικὴ περπατησιὰ τῆς ἀνθρώπινης ἐξυπνάδας», ὅπως τὴ χαρακτηρίζει ὁ Μπέργκσον, παίζει τὸν κύριο ρόλο. Ἀλλ' ἡ σημαντικὴ λειτουργία χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν τόνωση τῆς λογικῆς καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης, ἀφοῦ δὲ φτάνουν οἱ ἀφορισμοὶ καὶ τὸ θυμίαμα γιὰ νὰ βάλει κανεὶς ἐμπρὸς ἕνα μηχανημα. Αὐτὸ ὅμως τὸ ἐπιστημονικὸ πνεῦμα δίνει στὸν πολιτισμὸ μας τὸν ἄστατο καὶ ἐπαναστατικὸ του χαρακτήρα. Ὁ ἀστικός πολιτισμὸς ἔμπασε σὲ μιὰ κίνηση ζαλιστικοῦ χοροῦ τὶς βιομηχανικὲς ἀνακαλύψεις καὶ μαζί μ'

αὐτὲς ὅλες τὶς κοινωνικὲς σχέσεις, ἀκόμα κι αὐτὲς ποὺ μιὰ προαιώνια ἀκίνη-
σία φαινόταν νὰ τὶς εἶχε πετρώσει. Δείχνουμε φυσικὰ ἀκόμα σ' αὐτὰ ὅλα μιὰ
πεισματάρικη ἀντίσταση, ποὺ τὴν ἐξηγοῦν ὁ μισονεῖσμός κ' οἱ συνήθειές μας.
Μὰ ὁ στρόβιλος τῆς προόδου μᾶς συνεπαίρνει, χωρὶς καλὰ-καλὰ νὰ τὸ κατα-
λαβαίνουμε, γιατί οἱ μεταβολές τῆς ἀνθρωπότητας καθυστεροῦν συνήθως
συγκριτικὰ μὲ τὶς μεταβολές τῶν παραγωγικῶν μας μέσων. Βέβαια οὔτε οἱ
παλαιότερες κοινωνίες, οὔτε ἡ σύγχρονη ἀνθρωπότητα ἔφτασαν σ' ἓνα βαθμὸ
τελικῆς ἐξέλιξης. Οἱ ἄνθρωποι ζητοῦν πάντα καινούριους τρόπους ζωῆς καὶ
νέες μεθόδους συνεργασίας, ποὺ νὰ ἱκανοποιοῦν τὰ ἄτομα καὶ τὸ σύνολο.

Πῶς θὰ μπορέσουμε νὰ συνενώσουμε τὸ ρευστὸν ἄμμο τῶν ἀτομικῶν
θελήσεων σὲ μιὰ κοινωνία σταθερὴ κι ὁμοιογενῆ; Ποιὰ εἶναι τὰ μέσα ποὺ θὰ
μεταχειριστοῦμε γιὰ ν' ἀλλάξουμε τὴ γεμάτη ἐλαττώματα ἀνθρωπότητα τῆς
χτὲς καὶ τῆς σήμερα σὲ μιὰν ἄλλη καλύτερη κι ἀδελφωμένη; "Ολοὶ οἱ κοι-
νωνικοὶ μεταρρυθμιστὲς, ὅλων τῶν ἐποχῶν κατέληξαν σὲ δυὸ κύριες μεθό-
δους: Πολλοὶ—οἱ ἠθικολόγοι—νόμισαν πῶς ἔπρεπε νὰ ἐνεργήσουν ἄμεσα,
μηχανικά, πάνω στὰ ἄτομα, γιὰ νὰ καλυτερέψουν τὸν ἄνθρωπο. Οἱ ἄλλοι—
οἱ κοινωνιολόγοι—προτίμησαν νὰ στρέψουν τὴν προσπάθειά τους πάνω
στὸ περιβάλλον, ν' ἀλλάξουν τὸ κοινωνικὸ κλίμα γιὰ νὰ φτάσουν ἔτσι ἄμεσα
τὶς ἀτομικὲς θελήσεις.

Ὁ ἱστορικὸς ὕλισμός τοῦ 19ου αἰῶνα συστηματοποίησε τὴ θεωρία
πῶς οἱ οἰκονομικοὶ ὅροι διευθύνουν καὶ πῶς φτάνει νὰ τροποποιήσουμε τὸ κοι-
νωνικὸ περιβάλλον γιὰ ν' ἀλλάξουμε μαζὶ καὶ τὰ ἄτομα. Γι' αὐτὸ οἱ περισ-
σότεροι οὐτοπιστὲς σταματοῦν πιά ν' ἀσχολοῦνται μὲ τὸν ἄνθρωπο, ἐνδιαφέ-
ρονται μόνο γιὰ τὴν ὁργάνωση τῆς κοινωνίας κι ὄχι γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ ζωὴ
τοῦ ἀνθρώπου. Στὴν πρώτη γραμμὴ ἔρχονται οἱ ὑλικὲς ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου,
ἐνῶ οἱ πνευματικὲς ἀκολουθοῦν σὰ δευτερογενῆ φαινόμενα. "Ετσι τὰ ζητή-
ματα ἀπλοποιοῦνται κ' οἱ οὐτοπίες πλησιάζουν στὴν πραγματικότητα. Αὐτὸ
συμφωνεῖ καὶ μὲ τὶς ιδέες τοῦ Κάρλ Μάρξ, πῶς ἡ ἀνθρωπότητα προβάλλει
μόνο τὰ προβλήματα ποὺ μπορεῖ νὰ λύσει, ἀφοῦ τὸ πρόβλημα προτείνεται
μόνο ὅταν οἱ ὑλικὲς συνθῆκες τῆς λύσης τοῦ ὑπάρχουν ἢ τουλάχιστον διαμορ-
φώνονται (82). Πραγματικὰ οὔτε οἱ πιὸ μεγάλοι φιλόσοφοι μπόρεσαν νὰ ξε-
περάσουν ἀπόλυτα τὰ σύνορα τῆς ἐποχῆς τους καὶ τοῦ τόπου τους. Μὰ ὁ κα-
θένας τους δίνει ἄλλη ἐρμηνεία στὰ σύγχρονά του γεγονότα καὶ προτείνει ἄλλες
λύσεις στὰ προβλήματα ποὺ δημιουργοῦν.

Εἶναι πραγματικὰ ἀδύνατο νὰ καταλάβουμε κι ἀκόμα λιγώτερο νὰ κρί-
νουμε τὶς ἰδεολογίες ἂν δὲν ἐξετάσουμε μαζὶ καὶ τὸ περιβάλλον ποὺ τὶς ἔθρεψε,
ἔχοντας ὑπ' ὄψη τὰ κοινωνικὰ κι ἀνθρώπινα χαρακτηριστικά του. Μαζὶ μὲ
τὶς διάφορες οὐτοπίες πρέπει λοιπὸν νὰ ἐξετάζονται κ' οἱ συνθῆκες ὅπου μέσα
γράφηκαν, ἡ ἐποχὴ, δηλ. τὸ τότε γενικὸ περίγυρο, κ' οἱ εἰδικοὶ λόγοι ποὺ
εἶχε κάθε συγγραφέας νὰ τὶς γράφει. Μὰ οἱ ἴδιες κοινωνικὲς καταστάσεις δὲ

φέρνουν σ' όλους τούς συγγραφείς ὅμοιες ἀντιδράσεις. Ἀλλιῶς δὲ θὰ ἐξηγοῦνταν πῶς τὴν ἴδια ἐποχὴ καὶ κάτω ἀπὸ τὴν ἴδιαν συνθήκην οἱ κυνικοὶ κήρυτταν τὸ οἰκουμενικὸ ἀναρχικὸν κράτος, ἐνῶ ὁ Πλάτωνας ζητοῦσε τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ μικροῦ καὶ κλειστοῦ κομμουνιστικοῦ ἀλλ' ἀστυνομικοῦ ἄστεως. Πῶς οἱ οὐτοπιστὲς σοσιαλιστὲς εὐαγγελίζονταν τὴν ἀπολυτρωτικὴν ἐπικράτησιν τῶν μηχανῶν καὶ ὁ Μπάτλερ τὸ σπάσιμόν τους. Πῶς οἱ Μαρξιστὲς πρεσβεύουν τὸ δόγμα τῆς ταξικῆς δικτατορίας ποὺ ὁ Ἀλντους Χάξλεϋ κατακρίνει τόσο σαρκαστικά.

Οἱ περισσότερες οὐτοπίαι ἀπὸ τὴν Ἀναγέννησιν κ' ἐδῶθε ἔχουν γι' ἀχνάρι τὴν Πολιτείαν τοῦ Πλάτωνα. Ἄν ἐξετάσουμε ὅμως τὸ σύνολον τῶν παρατηρήσεων ποὺ παρουσιάζει ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος γιὰ τὴν πολιτικὴν ἢ τὴν κοινωνίαν καὶ τὴν λύσιν ποὺ προτείνει, βλέπουμε πῶς τὰ ἐρωτήματα ποὺ ξεσηκώνει μέσα μας διατηροῦν, κατὰ κανόνα, τὸ ἐνδιαφέρον τους, ἐνῶ οἱ λύσεις ποὺ δίνει ἐνδιαφέρουν σχεδὸν μόνο τὴν περιέργειάν μας. Αὐτὸ ὀφείλεται στὴν παρέμβαση καινούριων παραγόντων, ποὺ ἄλλαξαν ριζικὰ τοὺς ὅρους ὅπου πάνω μποροῦσε νὰ βασιστεῖ ὁ ἀρχαῖος νομοθέτης, ὅταν χάραξε τὸ σχέδιον τῆς πόλεως. Αὐτοὶ οἱ παράγοντες εἶναι πρὸ πάντων τρεῖς: Ἡ καταπληκτικὴ αὔξησις τοῦ ὄγκου τῶν κοινωνιῶν, ἡ ἀδιάκοπη ἀνισορροπία ποὺ προκαλεῖ ἡ πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τῶν ἐπιστημονικῶν ἀνακαλύψεων κ' ἡ ἐμφάνισις τοῦ χριστιανισμοῦ, σὰ διεθνοῦς ἠθικῆς θρησκείας.

Θὰ ἐξετάσουμε σὲ εἰδικὰ κεφάλαια τοὺς δυὸ πρώτους παράγοντες. Ὁ τρίτος ἀπὸ αὐτοὺς ἴσως εἶναι ἀκόμα πιὸ οὐσιαστικός. Ἡ χριστιανικὴ ἀντίληψις γιὰ τὸν ἄνθρωπον δὲ συμφωνεῖ μὲ τὴν ἀρχαίαν ἔννοιαν, ὅσο καὶ ἂν οἱ Ἕλληνες πατέρες τῆς Ἐκκλησίας κ' ὕστερα ὁ Ἑρασμος ἐπιχείρησαν νὰ παρομοιάσουν τὸν Πλατωνισμό μὲ τὸ Χριστιανισμό. Βέβαια κ' οἱ σοφιστὲς καὶ ὁ Πλάτωνας κ' οἱ Ἐπικουρικοὶ καὶ αὐτοὶ ἀκόμα οἱ Στωϊκοί, ζητοῦσαν τὴν ἐξύψωσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν καλυτέρεψιν τοῦ κράτους. Κ' εἴκοσι τρεῖς αἰῶνες πρὶν ἀπ' τὸν πρόεδρον Ροῦζβελτ, ὁ Ἀριστοτέλης πρῶτος διακήρυξε πῶς ἡ φτώχεια κ' ἡ πείνα δὲν ταιριάζουν σ' ἓνα δίκαιον κράτος.

Ὅμως ἡ ἀντίληψις τῆς ἀγάπης τοῦ πλησίον, μὲ τὴν χριστιανικὴν ἔννοιαν, ἦταν ξένη στοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες. Εἶναι ἀλήθεια πῶς στοὺς Νόμους, ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος γράφει πῶς αὐτὸ ποὺ θὰ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ κρίνουμε τὸ χαρακτήρα ἑνὸς ἀνθρώπου εἶναι τὸ πῶς μεταχειρίζεται τοὺς σκλάβους του, ἀφοῦ βλέπουμε τὴν ἀγάπην του ἢ ὅχι στὴ δικαιοσύνην ἀπὸ τὴν διαγωγὴν του στοὺς ἀνθρώπους ποὺ μπορεῖ ν' ἀδικεῖ εὐκόλως καὶ χωρὶς φόβον τιμωρίας (98). Αὕτη ὅμως ἡ δήλωσις δὲν ἐμποδίζει τὸ νομοθέτη νὰ διατυπώνει γιὰ τοὺς σκλάβους κανόνες ἐξαιρετικὰ σκληροὺς καὶ ἀπάνθρωπους, σὰν αὐτοὺς ποὺ βρίσκουμε στὸ ἑνατο βιβλίον τῶν Νόμων (98). Ὁ Πλάτωνας δὲν ἐνδιαφερόταν λοιπὸν γιὰ τὴν ἀνθρώπινον ἀξιοπρέπεια τοῦ σκλάβου, οὔτε γιὰ τὴν ἀξίαν τοῦ σὰν ἀνθρώπου καὶ πολὺ λιγώτερον γιὰ τὴν ἀγάπην καὶ τὴν καλωσύνην, ποὺ ὁ κύριός του

μποροῦσε νὰ ἔχει γι' αὐτόν. Τὸν ἀπασχολοῦσε μόνο ὁ κύριος, κ' ἡ δυνατότητα ποὺ παρουσίαζε ν' αὐτοκυριαρχιέται, νὰ κουμαντάρει τὸν ἑαυτό του, καὶ νὰ ἔχει τὴν αὐτάρκειά του. Γενικὰ λοιπὸν ὁ ἀρχαῖος πολιτισμὸς ἦταν ἀριστοκρατικός κ' ἐνδιαφερόταν μόνο γιὰ τοὺς "Ἕλληνες πολῖτες, γιὰ τὶς μικρὲς πολιτεῖες τῆς Ἑλλάδας ἢ τὸ πολὺ ἀκόμα γιὰ τὸν περιορισμένο στὴν ἐποχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου.

Εἶναι ἀλήθεια πὼς ὁ σύγχρονος τοῦ Πλάτωνα Ἀλκιμάδης διακήρυξε ὅτι ὁ Θεὸς δημιουργήσε ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἐλεύθερους κι ὅτι δὲν ὑπάρχουν φυσικὰ δοῦλοι (5). Καὶ πὼς τὴν ἴδια ἐποχὴ ἓνας συγγραφέας χαμένης δυστυχῶς οὐτοπίας, ὁ Ἀντισθένης ὁ κυνικός, δίδασκε πὼς ὅλα τὰ σύνερα ποὺ χωρίζουν τοὺς ἀνθρώπους πρέπει νὰ πέσουν, πὼς ὅλες οἱ διαφορὲς φυλῆς κ' ἐθνικότητας πρέπει νὰ λείψουν καὶ πὼς ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι πολῖτες τῆς οἰκουμένης. "Οὐτως αὐτὲς ἦταν ἐξαιρέσεις καὶ θεωροῦνταν ἐκείνη τὴν ἐποχὴ παραδοξολογίες, ξένες στὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα, καὶ τὶς δίδασκαν πρὸ πάντων ἐξελληνισμένοι βάρβαροι ἢ μιξοβάρβαροι, ὅπως ὁ Ἀντισθένης, ὁ Διογένης, ὁ Ζήνωνας.

Εἴπαμε πὼς τὸ ξαναγύρισμα στὶς ἀνθρωπιστικὲς σπουδὲς ἔφερε πάλι στὴν Ἀναγέννηση τὴν ἐποχὴ τῶν οὐτοπιῶν. Ἡ ἐποχὴ αὕτὴ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴ μιᾶς καινούργιας τεχνικῆς μὲ τὸ Λεονάρδο Ντὰ Βίντσι καὶ τὸ Μπέικον, ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τοῦ καπιταλισμοῦ στὶς πόλεις τῆς Β. Ἰταλίας καὶ τῆς Γερμανίας κι ἀπὸ τὴν ἀνθιση τῶν θεωριῶν τοῦ φυσικοῦ δικαίου, ποὺ εἶχαν γιὰ πρωτοπόρο τὸν Πρόδικο στὴν ἀρχαιότητα. Ὁ Μᾶξ Μπέρ παρατηρεῖ πὼς ἡ περίοδος τῶν οὐτοπιῶν ἀπλώνεται ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 16ου ὡς τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνα. Εἶναι ἡ ἐποχὴ ὅπου γίνονται οἱ μεγάλες ἀνακαλύψεις, ὅπου παίρνουν φόρα οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες, ὅπου προοδεύει ὁ «φωτισμὸς» κ' ἡ κυριαρχία τῆς λογικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς. Ἡ ἐλεύθερη ἐρευνα παίρνει τὴ θέση τοῦ δογματικοῦ πνεύματος, ἡ φιλοσοφία κ' ἡ ἐπιστῆμη τὴ θέση τῆς θεολογίας καὶ τῆς σχολαστικῆς. Ἡ ἠθικὴ, ποὺ βασιζέται πάνω στὴ λογικὴ, κερδίζει ἔτσι γόητρο καὶ γίνεται, στοὺς 17ο καὶ 18ο αἰῶνες, τὸ κυριώτερο θέμα τῆς φιλοσοφικῆς συζήτησης. Ὑποστηρίζεται ἡ γνώμη πὼς οἱ ἠθικὲς ἀλήθειες εἶναι τόσο στέρεις, ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ διδάξει τὴν ἠθικὴ ὅπως διδάσκει τὸ γράψιμο καὶ τὴν ἀριθμητικὴ (36). Ἡ μόρφωση δὲ γίνεται ὅμως μόνο στὸ σχολεῖο, μὰ ἀκόμα καὶ στὴ ζωὴ, στὴν κοινωνία καὶ στὸ κράτος, μὲ κατάλληλους νόμους καὶ μὲ καλὰ ἔθιμα. Θὰ πρέπει λοιπὸν ν' ἀλλάξουμε, σύμφωνα μὲ τὰ πορίσματα τῆς λογικῆς, τὸν ἐξωτερικὸ κόσμου, τὴν κοινωνία, τὸ κράτος κι ὅλη τὴν ἀνθρώπινη τάξη.

Τὰ πρῶτα ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση οὐτοπιστικὰ ρομάντσα ζητοῦσαν πρὸ πάντων τὴν πολιτικὴν ἰσότητα, τὴν ἐλευθερία, τὴν κατάργηση τῶν εὐγενῶν καὶ τῶν κλειστῶν σιναφιῶν. Ὑστερα ἀπὸ τὴ Γαλλικὴ πρὸ πάντων ἐπανάσταση, ὅταν πέτυχαν πιά αὐτά, εὐαγγελίζονταν κυρίως τὴν οἰκονομικὴν ἰσότητα.

Ἀφοῦ ἡ βασιλεία τῆς Λογικῆς, παρατηρεῖ ὁ Φρ. Ἐνγκελς, δὲν ἦταν ἄλλο ἀπὸ τὴν ἐξιδανικευμένη βασιλεία τῆς ἀστικῆς τάξης, ἡ αἰώνια δικαιοσύνη πραγματοποιήθηκε στὴν ἀστικὴ δικαιοσύνη, ἡ ἰσότητα περιορίστηκε στὴν ἰσότητα μπρὸς στὸ νόμο, ἡ ἰδιοκτησία διακηρύχτηκε σὰν ἓνα ἀπὸ τὰ θεμελιώδη δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ ἰδανικὸ κράτος, σύμφωνα μὲ τὸ Κοινωνικὸ Συμβόλαιο τοῦ Ρουσσώ, δὲν μπορούσε παρὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ μὲ τὴ μορφή μιᾶς ἀστικῆς δημοκρατίας. Γιατὶ οἱ μεγάλοι διανοούμενοι τοῦ 18ου αἰῶνα δὲν μπορούσαν νὰ ξεπεράσουν τὰ ὅρια ποὺ τοὺς ἐπέβαλεν ἡ ἐποχὴ τους. Μὰ οἱ οὐτοπιστὲς ζητοῦσαν ἀπὸ τότε ἡ ἰσότητα νὰ μὴν περιοριστεῖ στὸ νόμο παρὰ ν' ἀπλωθεῖ καὶ στὴν κοινωνικὴ κατάσταση τῶν ἀτόμων. Ἦθελαν νὰ καταργήσουν ὄχι μόνο τὰ προνόμια τῶν τάξεων, μὰ τὶς ἴδιες τὶς τάξεις (34).

Οἱ πρῶτοι οὐτοπιστὲς τῆς Ἀναγέννησης ἦταν προσκολλημένοι ἀκόμα στὴ θρησκεία καὶ στὴν ἰδέα τῆς παπικῆς ἐξουσίας. Ἔτσι ὁ Μόρους καταδικάστηκε σὲ θάνατο ὄχι γιὰ τὶς κομμουνιστικὲς ιδέες του, μὰ γιὰ τὴν ἀφοσίωσή του στὸν Καθολικισμό καὶ στὸν Πάπα. Ὁ Καμπανέλλα μάλιστα ἦταν δομηνικανὸς καλόγερος κ' εἶχε βαθὺ σεβασμὸ ἀκόμα καὶ στὴν κοσμικὴ ἐξουσία τοῦ Βατικανοῦ. Οἱ εὐαγγελικὲς οὐτοπίες τοῦ Μεσαίωνα, σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς τους, βρίσκονται ἔτσι πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὶς ἄθες κ' αἰσθησιακὲς οὐτοπίες τοῦ περασμένου αἰῶνα. Βέβαια χτύπησαν πρὸ πάντων τὴν ταξικὴ διαφορὰ καὶ τὰ προνόμια τῶν εὐγενῶν καὶ τοῦ κλήρου, Μόνο ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα πολεμοῦν πρὸ πάντων τὴν διαφορὰ καὶ τὴν ἐξουσία τοῦ πλούτου. Γιατὶ εἶχε πιά δημιουργηθεῖ ἡ κεφαλαιοκρατίя, μὲ τοὺς τραπεζίτες της (Függer, Μεδίκους κλπ.), ποὺ ἄνοιξε τὸ χάσμα ἀνάμεσα στὸν καπιταλισμὸ καὶ στὸ προλεταριάτο, ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ ἐμποροκρατισμοῦ (μερκαντιλισμοῦ). Εἶναι ἀλήθεια πὼς οἱ κομμουνιστικὲς οὐτοπίες, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Μόρους ὡς τοὺς κήρυκες τῆς ἰσότητος στὸν 18ον αἰῶνα, ὅπως ὁ Μορελλῦ, βασίζονταν πάνω στὴν κριτικὴ τῆς ἰδιοκτησίας. Ὅμως αὐτοὶ οἱ συγγραφεῖς ἐξέταζαν ὡς τότε τὴν ἠθικὴ κι ὄχι τὴν οἰκονομικὴ ἄποψη.

Ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνα ἀρχίζει ἡ ἀνάπτυξη τῆς μεγάλης βιομηχανίας καὶ πρῶτος ὁ Σαὶν-Σιμόν βλέπει σ' αὐτὸ τὸ γεγονὸς ἓναν καινούριον παράγοντα, ποὺ ἀλλάζει τὸν τρόπο ζωῆς. Γιατὶ στὶς πιὸ παλιὲς κοινωνίες κυριαρχοῦσε ἡ ἀνθρώπινη ἐργασία. Μιὰ ἀδιάκοπη σωματικὴ δουλειὰ ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ τὴν κοινωνικὴν ὕπαρξιν. Μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς μεταλλουργίας καὶ μὲ τὴν πρόοδο τῆς ἐπιστήμης ἀλλάζουν οἱ ὅροι παραγωγῆς. Στὰ πιὸ προοδευμένα, στὰ βιομηχανικὰ κράτη τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς, τὴν ἀνθρώπινη ἐνέργεια ἀντικατάστησε τὸ κάρβουνο, τὸ πετρέλαιο, ὁ ἠλεκτρισμὸς, τὰ ἀέρια. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἐργασίας γίνεται πιά ἀπὸ αὐτὰ τὰ ὑποκατάστατα τῆς ἀνθρώπινης ἐνέργειας. Ἔτσι ὁ ἄνθρωπος χειραφετεῖται ὅσο πάει περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῆς σωματικῆς ἐνέργειας, ἐνῶ ἡ κατάκτηση τῆς ζωῆς ἀπὸ τὴ μηχανὴ βρίσκεται βέβαια ἀκόμα πολὺ μακριὰ ἀπ' τὸ τέρμα της.

“Ένας έπιστημονικός πολιτισμός τείνει αδιάκοπα ν’ αντικαταστήσει τήν ανθρώπινη δουλειά με τή μηχανή και ν’ αυξήσει, με μιὰ καλύτερη οργάνωση, τήν απόδοση τῆς δουλειᾶς.

‘Ο Μάρξ μᾶς δείχνει τί ἀναποδογύρισμα οἱ τεχνικὲς ἐφευρέσεις φέρνουν στὴν ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ σύνθεση τῆς ἀνθρωπότητας. Σ’ αὐτὸ τὸ σημεῖο συμφωνοῦν κ’ οἱ ἰδέες τοῦ Μπέργκσον. Πρέπει νὰ παρατηρήσουμε, γράφει ὁ Γάλλος φιλόσοφος, τὴν ἐξαιρετικὴ δυσαναλογία τῶν συνεπειῶν μιᾶς ἐφεύρεσης μετὰ τὴν ἴδια τὴν ἐφεύρεση... Τὸ φτιάξιμο δίνει μορφή στὴν ὕλη, τὴν ἀπαλύνει καὶ τὴ λυγίζει, τὴ μεταποιεῖ σὲ ἐργαλεῖα, ἔτσι ποὺ τὴν ἐξουσιάζει. Αὐτὴ ἡ κυριαρχία ὠφελεῖ τὴν ἀνθρωπότητα περισσότερο ἀκόμα ἀπ’ τὸ ὕλικὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἐφεύρεσης. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι τιποτένιο μπρὸς στὶς καινούριες ἰδέες, στὰ καινούρια αἰσθήματα, ποὺ ἡ ἐφεύρεση κάνει νὰ ξεπηδοῦν ἀπ’ ὅλες τὶς μεριές, σὰ νὰ εἶχε γιὰ οὐσιαστικὸν ἀποτέλεσμα νὰ μᾶς ὑψώσει πάνω ἀπ’ τὸν ἑαυτὸ μας κ’ ἔτσι νὰ πλαταίνει τὸν ὀρίζοντά μας (16).

Ἡ βιομηχανικὴ λοιπὸν ἐπανάσταση εἶναι ἡ μεγάλη ἐπανάσταση κι ὅλες οἱ ἄλλες, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Κρόμγουελ, ἦταν ἐπεισόδια μπροστὰ της. Περισσότερο ἀπὸ 150 χρόνια τώρα, ἡ ἐπανάσταση αὐτὴ ἄλλαξε τὶς τοπικὲς κοινωνίες, ποὺ ἦταν σχετικὰ ἀνεξάρτητες κι αὐτάρκεις, σὲ εἰδικευμένα μέλη ἐνὸς πλατιοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος, ἀκολουθώντας ἓνα ρυθμὸ ὅσο πάει πιὸ γρήγορο. Οἱ ἄνθρωποι ὅμως δὲν ἤξαιραν ἂν ἔπρεπε νὰ εὐλογήσουν ἢ νὰ καταραστοῦν αὐτὴ τὴ νέα τάξη. Γιατὶ ἔφερε τὴν αὐξηση τοῦ πλούτου καὶ τὴν οὐσιαστικὴ βελτίωση τοῦ ἐπιπέδου τῆς ζωῆς ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων, μὰ δημιούργησε καὶ τὸ προλεταριάτο. Κι ἀκόμα ἡ ἐπανάσταση αὐτὴ χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀτέλειωτη σειρὰ παραδόξων, ποὺ μᾶς φέρνουν σὲ ἀμηχανία. Ἐφερε τὴν πρόοδο καὶ τὴ δυστυχία, τὴν ἀλληλεξάρτηση τῶν κρατῶν καὶ τὸν ἄγριο ἀνταγωνισμὸ τῶν ἱμπεριαλισμῶν τους, τὴ νομικὴν ἰσότητα καὶ τὴν κοινωνικὴ ἀνισότητα τῶν ἀνθρώπων, ἔδωσε τὴ μεγάλην ἠθικὴ πρόοδο ποὺ κατάργησε τὴ σκλαβιά καὶ τὰ γένη, ἀπελευθέρωσε τοὺς ἀνθρώπους καὶ πρὸ πάντων τὶς γυναῖκες, ἄπλωσε τὴ μόρφωση στὶς μάζες, ἐλευθέρωσε τὴ σκέψη καὶ τὴ συνείδηση ἀπὸ τὴ λογοκρισία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ δημιούργησε τοὺς νεόπλουτους, πιὸ δυσάρεστους συχνὰ ἀπὸ τοὺς εὐγενεῖς ποὺ ἀντικατέστησαν, ἔσπρωξε τὰ πλήθη στὶς μεγάλες πόλεις, ξεριζωμένα, χωρὶς νὰ ἔχουν τὶς παραδόσεις τῶν προγόνων τους ἢ τὴ θρησκεία ποὺ παρηγορεῖ (74).

Ἡ φιλοδοξία τῶν οὐτοπιστῶν βάλθηκε τότε νὰ ὀργανώσει τὴ δουλειά μετὰ βάσεις ἐπιστημονικὲς, ἔτσι ποὺ νὰ ἐπιτύχει ὅχι μόνον τὴν ὀρθολογιστικὴ χρησιμοποίησι τῶν μηχανῶν, μὰ ἀκόμα τὴν ἠθικὴ καὶ κοινωνικὴ σωτηρία τῆς ἀνθρωπότητας. Ἀκολουθώντας τὸ ρεῦμα τῆς ἐποχῆς, ὁ αἰσιόδοξος φιλελευθερισμός, λογικὸς κ’ αἰσθηματικὸς μαζί, ὅπως ἀναπτύχθηκε στὸν 18ον αἰῶνα, βρίσκεται στὶς οὐτοπίες τοῦ Χάρριγκτον καὶ τοῦ Μορελλύ. Ὅμως ὁ Μπάτλερ ξεσηκώνεται στὸ «Ἐρεβον» ἐναντίον τῆς κυριαρχίας τῶν μηχανῶν.

Καὶ τώρα πολλοὶ διανοούμενοι ἀρχίζουν νὰ φοβοῦνται μήπως ἡ πραγματοποίηση τῶν ἐλπίδων ἐνὸς ἀνώτερου πολιτισμοῦ. μὲ βάση τὴν εἰρήνην καὶ τὴν δικαιοσύνην, ὅπως γεννήθηκε ἀπ' τὸν περασμένο αἰῶνα, ξεπερνᾷ τελικὰ τὶς ἡθικὰς δυνάμεις τῆς ἀνθρωπότητας. Γι' αὐτὸ οἱ περισσότερες οὐτοπίες τῆς ἐποχῆς μας γίνονται ὅσο πάει κριτικὲς καὶ ἀπαισιόδοξες, ὅπως π.χ. ὁ «Καλὸς καινούριος κόσμος» τοῦ Χάξλεϋ. Τέλος οἱ νεώτεροι οὐτοπιστὲς εἶναι ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὰ δόγματα τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ καὶ τῆς ἐξέλιξης. Δὲ νομίζουν ὅπως οἱ παλιοί, ποὺ κατακρίνει ὁ Φρ. Ἐνγκελς, πὼς φτάνει νὰ σπεῖρει κανεὶς μιὰν ἰδέαν γιὰ νὰ ριζώσει. Χρειάζεται γι' αὐτὸ καὶ τὸ κατάλληλον περιβάλλον. Διαμορφώνουν λοιπὸν τὶς οὐτοπίες τοὺς σύμφωνα μὲ ὁρισμένα κοινωνικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ δεδομένα καὶ δὲν τὶς νομίζουν σὰν ὑποδείγματα αἰώνια καὶ ἀμετάβλητα. Ἀφοῦ τὰ ὄντα δὲ μένουν πάντα σταθερά, ὅπως τὰ ἤθελε ὁ Λινναῖος, βέβαια ἀλλάζουν καὶ οἱ ἀνθρώπινες κοινωνίες. Τὴν ἐξέλιξιν τῶν οὐτοπιῶν ἀνάλογα μὲ τὸ περιβάλλον τοὺς τὴν εἶδαμε ἀκόμα στὴν ἐμφάνισιν καὶ ἐπικράτησιν τῶν ἀναρχικῶν οὐτοπιῶν. Γιατὶ τὰ παλιὰ αὐταρχικὰ κράτη, ὅπως ἡ Αἴγυπτος, ἡ Κίνα, ἡ Σπάρτη, ἡ Ρώμη, τὸ Περὺ τῶν Ἰνκας, τὰ διαδέχτηκαν ἄλλα φιλελεύθερα, ποὺ τείνουν στὴν ὁλοένα μεγαλύτερη ἀνάπτυξιν τοῦ ἀτόμου, δηλ. στὸν ἀναρχισμό.

Μὰ ὁ Χέγκελ ὑποστηρίζει πὼς ἐλευθερία εἶναι ἡ γνώση τῆς ἀνάγκης. Ἡ ἐλευθερία τῆς θέλησης εἶναι λοιπὸν ἡ δυνατότητα νὰ πάρουμε ἀποφάσεις γνωρίζοντας τὶς αἰτίες. Καὶ συνίσταται στὴν αὐτοκυριαρχίαν μας καὶ στὴν κυριαρχίαν τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως, κυριαρχία ποὺ βασίζεται στὴ γνώση τῶν φυσικῶν ἀναγκαιοτήτων. Πάνω σ' αὐτὰ ὁ Λένιν παρατηρεῖ πὼς ἡ ἀνάπτυξιν καὶ ἀτομικῆς συνείδησης καθὼς καὶ ἡ ἀνάπτυξιν τῶν γνώσεων ποὺ εἶναι κοινὲς σ' ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα μᾶς δείχνουν σὲ κάθε βῆμα, πὼς ἓνα πρᾶγμα ἄγνωστο στὴν οὐσία του ἀλλάζει σ' ἓνα πρᾶγμα γνωστὸ γιὰ μᾶς (73). Ἡ ἐλευθερία θὰ πληθαίνει λοιπὸν μὲ τὴν γνώσιν καὶ μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὁμαδικῆς συνείδησης.

*
* *

Στὴν Οὐτοπία τοῦ ὁ Μόρους δίνει τὸν ὁρισμὸ τῆς ἀρετῆς: Νὰ ζεῖ κανεὶς σύμφωνα μὲ τοὺς φυσικοὺς νόμους (88). Γιατί, μὲ τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ Νέου κόσμου, οἱ ἄνθρωποι εἶδαν ἐκεῖ λαοὺς ποὺ ζοῦσαν εὐχαριστημένοι, χωρὶς κράτος καὶ χωρὶς ἰδιοκτησία. Κ' ἐβγαλαν τὸ συμπέρασμα πὼς ὅσο οἱ ἄνθρωποι βρίσκονται πιὸ κοντὰ στὴ φύσιν, τόσο λιγώτερο γνωρίζουν τὴν κρατικὴν βίαν καὶ εἶναι εὐτυχισμένοι. Στὸ περίφημον κεφάλαιό του «Καννίβαλοι» ὁ Montaigne σχολιάζει τὶς ἀπαντήσεις μερικῶν ἀγρίων, ποὺ τοὺς εἶχαν φέρει στὴν Αὐλὴ τοῦ Κάρολου τοῦ 9ου. Τοὺς βρῆκε νὰ περιφρονοῦν τὸν πολιτισμὸν μας, ποὺ μᾶς δίνει τόση περηφάνεια, καὶ χαιρέτησε σ' αὐτοὺς τοὺς πολῖτες μιᾶς πολιτείας ἀνώτερης ἀπὸ τὴν πλατωνικὴν. Αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι, γράφει, περνοῦν τὶς μέρες

τους σὲ χορούς ἢ σὲ διασκεδάσεις τοῦ κυνηγιοῦ, ἐνῶ οἱ γυναῖκες τους καταγίνονται νὰ φτιάχνουν κάποιο μεθυστικό ποιοτὸ ἀπὸ ρίζες. Εἶναι κάποτε καννίβαλοι, αὐτὸ εἶναι βέβαιο. Μὰ δὲν εἶναι καλύτερα νὰ τρώει κανεὶς τοὺς ἐχθροὺς του παρὰ νὰ τοὺς βασανίζει, ὅπως εἶδα πολλοὺς Εὐρωπαίους νὰ κάνουν στοὺς τελευταίους θρησκευτικούς πολέμους; (84).

Τότε ὁ Οὐγὸς Γκρότιους ἀνάπτυξε τὴ θεωρία τοῦ φυσικοῦ δικαίου (1625). Μὰ κι ἄλλοι διανοούμενοι ζητοῦσαν τὴν ἐπιστροφή τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς κοινωνίας στὴ φυσικὴ κατάστασι, ὅπου ἡ ἰδιοκτησία κ' ἡ οἰκονομικὴ τάξι εἶναι ἄχρηστα. Τὴν ἀνακάλυψι τῆς Ἀμερικῆς διαδέχτηκαν ἄλλες ἀνακαλύψεις καὶ πρὸ πάντων ἡ ἐξερεύνησι τῶν νησιῶν τοῦ Εἰρηνικοῦ, ὅπου οἱ φυσικὲς συνθῆκες ἐπέτρεπαν στοὺς ἀνθρώπους νὰ ζοῦν μιὰ ζωὴ πρωτόγονη, μὰ εὐκολὴ καὶ χαρούμενη. Ὁ de Bougainville, ποὺ ἔκανε τὸ γύρο τοῦ κόσμου (1766—1769), γιὰ πρώτη φορὰ πάνω σὲ γαλλικὸ πλοῖο, περιγράφει τὸ νησὶ τοῦ Ταϊτί, ποὺ ὀνομάζει Νέα Κύθηρα, σὰ μιὰ καινούρια Ἑδέμ. Ἐνας ἀρκετὰ πολυάνθρωπος λαὸς ἀπολαβαίνει τ' ἀγαθὰ ποὺ ἡ φύσι σκόρπισε ἀπλόχερα. Παντοῦ συναντήσαμε, γράφει, τὴ φιλοξενία, τὴν ἀνάπαυσι, μιὰ γλυκειὰ χαρὰ κι ὅλα τὰ σημάδια τῆς εὐτυχίας... Τραγούδια καὶ χοροὶ εἶναι ἡ κύρια ἀσχολία τῶν ἀνθρώπων. Οἱ πατεράδες προσφέρουν τὰ κορίτσια τους στοὺς ξένους τους, οἱ ἄντρες τίς γυναῖκες τους, ἐνῶ κάθε μιὰ γυναίκα, πρὶν παντρευτεῖ, εἶναι λεύτερη ν' ἀκολουθήσῃ τὸ νόμο τῶν αἰσθησέων της. Ἐπειτα ὁ ἀέρας ποὺ ἀναπνέεις, τὰ τραγούδια, οἱ χοροί, ὅλα σοῦ θυμίζουν κάθε στιγμὴ τὴ γλύκα τοῦ ἔρωτα, ὅλα σοῦ φωνάζουν νὰ παραδοθεῖς σ' αὐτόν (20).

Ὁ Ντιντερό βρῆκε ἀφορμὴ ἀπ' τὸ ταξίδι αὐτὸ γιὰ νὰ καυτηριάσῃ τὴν ἠθικὴ καὶ τοὺς θεσμούς μας, σὰν ἀντίθετους μὲ τοὺς φυσικοὺς νόμους. Ζητᾷ λοιπὸν τὴν κατάργησι τῶν πολιτικῶν, ἀστικῶν καὶ θρησκευτικῶν θεσμῶν, ποὺ μᾶς ἐπέβαλε μιὰ χούφτα ἐπιτηδείων (32). Καὶ παρατηρεῖ πῶς οἱ περιγραφὲς τοῦ Μπουγκαινβίλ μοιάζουν καταπληκτικὰ μὲ τίς περιγραφὲς ποὺ μᾶς εἶχε δώσει, πρὶν εἴκοσι αἰῶνες, ὁ οὐτοπιστής Ἰαμβοῦλος γράφοντας γιὰ τοὺς πολῖτες τοῦ Ἥλιου. Τὴν ἰδέα τῆς καλῆς κι ἀθάνατης φύσης παραδέχτηκαν καὶ διάδωσαν οἱ ἐγκυκλοπαιδιστές, ὁ Shaftesbury, ὁ βαρῶνος Χόλμπαχ (d' Holbach) κι ὁ Helvetius. Εἶναι γι' αὐτοὺς ἡ μόνη νόμιμη ἐξουσία. Ὅμως οἱ ἄνθρωποι, ἀντὶ νὰ τῆς μείνουν πιστοί, ὑποδουλώθηκαν σὲ λάθρῃ θανατερά, ποὺ ξεπήδησαν εἴτε ἀπὸ συμφέροντα εἴτε ἀπὸ τὴ θρησκεία.

Τοὺς φυσικοὺς νόμους προσπαθοῦν νὰ μιμηθοῦν οἱ συγγραφεῖς τῶν διαφορῶν οὐτοπιῶν. Ὑπέρμαχος ὅμως τῆς νέας φυσιολατρείας ἀναδείχτηκε ὁ Ρουσσώ, ἐπηρεασμένος βέβαια κι ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν παραπάνω. Ἡ φυσικὴ κατάστασι τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ καλλιεργεῖ τὴ γῆ καὶ νὰ ζεῖ ἀπὸ τοὺς καρπούς της. Ὁ εἰρηνικὸς κάτοικος τῶν ἀγρῶν γιὰ νὰ νιώσῃ τὴν εὐτυχία του φτάνει νὰ τὴ γνωρίσῃ, λέγει ἀντιγράφοντας τὸ Βιργίλιο. Ὅλες οἱ ἀληθινές:

χαρές τοῦ ἀνθρώπου εἶναι δίπλα του. Εἶναι δυστυχισμένος μόνο ὅταν οἱ ἄλλοι τὸν τυραννοῦν μὲ τὴ βία τους ἢ τὸν παρασύρουν μὲ τὶς κακὲς τους συνήθειες (113). Δὲν ὑπάρχουν λάθη τῆς φύσης ὅλα τὰ ἐλαττώματα ποὺ καταλογίζουμε στὸ φυσικὸ εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν κακῶν μορφῶν ποὺ δέχτηκε. Δὲν ὑπάρχουν κακοῦργα ἔνστικτα, πού, καλύτερα διευθυνόμενα, νὰ μὴν μποροῦν ν' ἀποδώσουν μεγάλες ἀρετές. Δὲν ὑπάρχει πνεῦμα ψεύτικο, ἀπ' ὅπου νὰ μὴν μπορεῖ κανεὶς νὰ βγάλει χρήσιμα ταλέντα παίρνοντάς το ἀπὸ ὀρισμένη πλευρά, ὅπως τὰ κακομούτσουνα καὶ τερατώδη μοῦτρα ποὺ κάνει κανεὶς ὠραῖα καὶ μὲ σωστὲς ἀναλογίες, θωρώντας τα τὸ καθένα ἀπ' τὸ μέρος ποὺ χρειάζεται. "Ολα συντρέχουν στὸ γενικὸ καλὸ, μέσα στὸ παγκόσμιο σύστημα. Κάθε ἄνθρωπος ἔχει τὴ θέση του, ὀρισμένη μέσα στὴν καλύτερη τάξη τῶν πραγμάτων. Μένει νὰ βροῦμε αὐτὴ τὴ θέση καὶ νὰ μὴ χαλάσουμε αὐτὴν τὴν τάξη (113).

Πρέπει ὅμως νὰ παρατηρήσουμε πῶς, ἂν ἐξαιρέσει κανεὶς μερικὰ νησιά τοῦ Νότιου ἡμισφαίριου, ἡ ἐργασία εἶναι ὁ σκληρὸς νόμος τῆς φύσης. Ἐργασία γιὰ νὰ παράγεις τὴν τροφὴ σου, γιὰ νὰ φτιάξεις τὸ σπίτι σου, γιὰ νὰ ντυθεῖς, γιὰ νὰ ὑψώσεις τὸ βιοτικὸ σου ἐπίπεδο. Κι ἀκριβῶς μιὰ ἐξελιγμένη κοινωνία διαφέρει ἀπὸ μιὰ πρωτόγονη ἀπὸ τὸ ὅτι τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ εἰσοδήματος, δηλ. τῶν καρπῶν τῆς ἐργασίας, ξοδεύεται ὄχι μόνο γιὰ τὰ ἀπόλυτα ἀπαραίτητα, μὰ γιὰ ἐκεῖνα ποὺ οἱ πρωτόγονοι ἄνθρωποι θεωροῦν πολυτέλεια, ὅπως π.χ. εἶναι ἡ ποικιλία τῆς τροφῆς, ἡ κατοικία μὲ ἄνεση, θέρμανση, μπάνιο κ' ὑγιεινὲς ἐγκαταστάσεις, τὸ ντύσιμο μὲ ζεστασιὰ καὶ στολίδια, τὰ διάφορα εἶδη διασκέδασης.

"Ολοι οἱ οὐτοπιστές, ἀπὸ τὴν Ἀρχαίαν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἀναγέννηση ὥς τὸ 19ο αἰῶνα, διαλαλοῦν τὴν ἐπιστροφὴ στὴ φυσικὴ κατάσταση. Καταργώντας ὅμως τὸν πολιτισμὸ, περιορίζουν τὶς κοινὲς ἀπολαύσεις τῆς ἀνθρωπότητας, κατεβάζουν τὸ βαθμὸ τῆς τελειοποίησής τους, χωρὶς κὰν ν' αὐξήσουν τὶς ἀτομικὲς ἀπολαύσεις. Γι' αὐτὸ ἀργότερα ὁ Μπελλαμύ, ὁ Χάξλεϋ κι ἄλλοι ζητοῦν νὰ διατηρήσουν κι ἀκόμα ν' αὐγατίσουν τὴν πολύτιμη κληρονομιά τοῦ πολιτισμοῦ ποὺ μᾶς κληροδότησαν οἱ περασμένοι αἰῶνες. Ἐπειτα σήμερα εἶναι γνωστὸ πῶς στὰ μέρη ὅπου ἀναπτύχθηκαν οἱ πολιτισμοὶ τῶν Ἰνκας καὶ τῶν Ἀζτέκων ὑπῆρχε ἡ σκλαβιά καὶ παντοῦ στὴν προκολομβιακὴ Ἀμερικὴ ἐπικρατοῦσαν λίγο ἢ πολὺ οἱ πόλεμοι κ' ἡ δυστυχία. Ἡ μαγεία ἀντικαταστοῦσε πιὸ ἐπιβλητικὰ τὴ θρησκευτικὴ προκατάληψη. Ἀκόμα δὲν εἶναι βέβαιον ἂν οἱ κάτοικοι τοῦ Ταϊτὶ δέχτηκαν τόσο φιλόξενα τὸ Μπουγκαιν-βίλ καὶ τοὺς ναῦτες του ἀπὸ ἄμετρη καλωσύνη. Τὸ πιὸ πιθανὸν εἶναι πῶς οἱ Ταϊτιανοὶ τὸ ἔκαναν περισσότερο ἀπὸ φόβο, γιατί εἶχαν δεχτεῖ προηγούμενα τὴν ἐπίσκεψιν ἑνὸς ἀγγλικοῦ караβιοῦ κ' εἶχαν δοκιμάσει τὰ κανόνια του (121). Ὅσο γιὰ τὶς ὠραῖες Ταϊτιανὲς ποὺ προσφέρονταν γυμνὲς στοὺς ξένους τους, εἶναι πιθανὸ νὰ τὸ θεωροῦσαν καὶ τιμὴ τους, ἀφοῦ ἔβλεπαν τοὺς Εὐρωπαίους σὰν ἡμίθεους ἢ καὶ σὰ θεοὺς, ποὺ βαστοῦσαν ἐπιβλητικούς κε-

ραυνούς, τὰ τουφέκια τους. Φαίνεται πὼς ἀκόμα σ' αὐτὰ τὰ νησιὰ ὁ ἐλεύθερος ἔρωτας ἐπιτρεπόταν μὲ τοὺς ξένους μὰ ὄχι καὶ μὲ τοὺς ντόπιους (80).

Γενικὰ ἡ ὑπόθεση τῶν καλῶν κι ἀγαθῶν ἀγρίων εἶτε ἀγροίκων δὲ στέκει πιά ἐπιστημονικά. Κ' οἱ νεώτεροι οὐτοπιστὲς ἀφῆκαν τὴ φυσιολατρεία γιὰ ν' ἀκολουθήσουν τὴν ἐπιστήμη. Γύρισαν λοιπὸν σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο στὶς ιδέες τοῦ Μπέικον, ποὺ ζητοῦσε τὴν ὑποταγὴ στὴ φύση, ὄχι ὅμως τὴν ὑποδούλωση σ' αὐτή, μὰ τὴ γνώση τῶν νόμων τῆς γιὰ τὴν πρόοδο τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀνθρωπότητας. Ἡ ἀμετρὴ ἄλλωστε φυσιοκρατία, ὅπως τὴ θέλουν πολλοί, μᾶς φέρνει πίσω στὴν κτηνώδη κατὰστασι, ἀπ' ὅπου ξεκίνησε ἡ ἀνθρωπότητα κι ἀκόμα πιὸ χαμηλά, ἀφοῦ τὸ ἔνστικτο περιορίζει τὶς ἐπιθυμίες τῶν ζώων, ἐνῶ ἡ ἀνθρώπινη θέλησι δὲ θέλει νὰ γνωρίζει φραγμό. Γιατὶ δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε πὼς πάνω στὴ φυσιοκρατία βάσιζε ὅλη του τὴ θεωρία κι ὁ περίφημος μαρκήσιος de Sade: Ἡ φύσι, γράφει, ἐχθρεύεται, ἀρνιέται τὰ δόγματα τοῦ χωρὶς λογικὴ πολιτισμοῦ κι ἀντιλέει σ' αὐτά....Πρέπει νὰ τὴν ἀκοῦμε κ' ἔτσι ποτὲ δὲ θὰ γελαστοῦμε. Οἱ ἀρετὲς κ' οἱ θρησκείες εἶναι φρένα στὸ λαὸ κ' οἱ φιλόσοφοι τὶς κοροϊδεύουν κ' εὐχαριστιοῦνται παραβαίνοντάς τες. Οἱ μόνοι νόμοι τῆς φύσης εἶναι τὰ πάθη μας (116). Μποροῦμε λοιπὸν νὰ τὸ ρίξουμε εἰρηνικὰ σ' ὅλες μας τὶς ἐπιθυμίες, ὅσο κι ἂν φαίνονται ἰδιότροπες στοὺς βλάκες, ποὺ παίρνουν τοὺς κοινωνικοὺς θεσμοὺς γιὰ τοὺς θεῖους νόμους τῆς φύσης. Κανένας φραγμὸς στὶς διασκεδάσεις σου, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ δύναμη καὶ τὴ θέλησή σου. Καμιὰ ἐξαίρεσι τόπου, χρόνου καὶ προσώπων. "Ὅλες οἱ ὥρες, ὅλα τὰ μέρη, ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, πρέπει νὰ ὑπηρετοῦν τὶς ἡδονές σου (117). Ἡ φύσι μᾶς ἔκανε νὰ γεννηθοῦμε μόνοι, δὲ μᾶς προστάζει πούθεν νὰ φυλάγομε τὸν πλησίον μας. Ἡ σκληρότητα ὄχι μόνο δὲν εἶναι ἐλάττωμα, μὰ εἶναι τὸ πρῶτο αἶσθημα ποὺ τυπώνει μέσα μας ἡ φύσι. Βρίσκεται στοὺς ἄγριους ποὺ εἶναι πιὸ κοντὰ στὴ φύσι ἀπὸ τοὺς πολιτισμένους. "Ἄν ἡ παράξενη κατασκευὴ μας μᾶς κάνει εὐχάριστες τὶς λύπες τῶν ἄλλων, ὅπως αὐτὸ γίνεται συχνά, ποῖος ἀμφιβάλλει πὼς δὲν πρέπει ἀναμφισβήτητα νὰ προτιμοῦμε τὴ λύπη τοῦ πλησίον μας, ποὺ μᾶς διασκεδάζει, ἀπὸ τὴν ἔλλειψι αὐτῆς τῆς λύπης, ποὺ θὰ γινόταν γιὰ μᾶς στέρηση; Γιατὶ ἡ εὐχαρίστησι εἶναι μέσα μου, ἐνῶ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ κακουργήματός μου εἶναι ἔξω ἀπὸ ἐμένα, δὲ μ' ἀγγίζει.

Ἀφῆστε τὴ φύσι νὰ ἐνεργήσει....Ὁ ἄνθρωπος ἀκούει τὰ σκουντήματα τῆς, ὅταν γίνεται φονιάς, ἡ φύσι τοῦ τὸ συμβουλεύει....Γι' αὐτὸ ὁ φόνος εἶναι εὐχαρίστησι. Κάτι περισσότερο, εἶναι καθῆκον. Εἶναι ἓνα μέσο ποὺ ἡ φύσι μεταχειρίζεται γιὰ νὰ φτάσει τοὺς σκοποὺς ποὺ ἐπιδιώκει. Ὁ φόνος εἶναι φρίκη, ὅμως ἡ φρίκη εἶναι συχνά ἀναγκαία, ποτὲ κακούργημα, ποὺ πρέπει οὐσιαστικὰ νὰ ἐπιτρέπεται σ' ἓνα δημοκρατικὸ κράτος (117). Ἡ ἀδυναμία τῶν ὀργάνων μας, ἡ ἔλλειψι σκέψης, οἱ καταραμένες προλήψεις μὲ τὶς ὁποῖες μᾶς ἀνάθρεψαν, οἱ μάταιοι φόβοι τῆς θρησκείας καὶ τῶν νόμων, αὐτὰ

σταματοῦν τοὺς κουτοὺς στὸ στάδιο τοῦ ἐγκλήματος, αὐτὰ τοὺς ἐμποδίζουν· ν' ἀπαθανατιστοῦν! (115). Κανένας οὐτοπιστὴς δὲν ἔφτασε τῇ φυσιολατρεῖα του ὡς τὰ συμπεράσματα τοῦ «θεϊκοῦ μαρκήσιου», ποὺ ἔπαιξε κάποιον ρόλο στὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, ὥσπου νὰ καταλάβουν τὴ σχιζοφρένειά του καὶ νὰ τὸν κλείσουν στὸ τρελοκομεῖο.

*
* *

Ὁ ἄνθρωπος θέλει νὰ φεύγει πάντα ἀπ' τὸ παρόν. Αἰσθάνεται τὴ νοσταλγία καὶ τὴ θλίψη τῶν περασμένων ἢ τὴν προσδοκία καὶ τὸν τρόμο τῶν μελλούμενων. Μά, ὅπως εἶδαμε, ἡ ὠραιοποίηση τῶν ἀναμνήσεών μας εἶναι ἓνα χαρακτηριστικὸ τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Ἀπὸ αὐτὸ πήγασε στὴν κοινωνικὴ ψυχολογία ἡ τάση νὰ λαμπραίνει τὰ περασμένα ἀντὶ ν' ἀποβλέπει στὰ μελλούμενα. Ἐπειτα ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴ μεγαλύτερη μνήμη ἀπ' ὅλα τὰ ζῶα, κι αὐτὸ ἀκριβῶς τὸν ξεχωρίζει οὐσιαστικὰ ἀπὸ αὐτά. Χάρη στὴν ιδιότητα ποὺ ἔχει νὰ θυμᾶται στοιβάζει τὸ παρελθόν, τὸ δικό του καὶ τῶν προγόνων του, τὸ ἐξουσιάζει καὶ τὸ ἀξιοποιεῖ. Ἐτσι ὑπάρχει ἡ συνέχεια στὴν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ. Ἡ συνέχεια ὅμως αὕτὴ δὲν εἶναι στατική, εἶναι ἐξελικτική. Ἱστορία λοιπὸν σημαίνει ὅχι μόνο παρελθόν ἀλλὰ καὶ τάση πρὸς τὸ μέλλον. Αὐτὸ τὸ ξεχνοῦν οἱ ἄνθρωποι καὶ πρὸ πάντων οἱ ἱστορικοί, κ' ἔτσι πολὺ λίγοι, οἱ οὐτοπιστές, καταγίνονται μὲ τὸ μέλλον. Ἐνῶ πηγαίνουμε σ' αὐτό, καὶ τὸ αὔριο μᾶς ἐνδιαφέρει ἢ πρέπει νὰ μᾶς ἐνδιαφέρει πολὺ περισσότερο ἀπ' τὸ χτές, ὅπου τριγυρίζουμε ἀπὸ συνήθεια, ἀπὸ εὐκολία, γιατί νομίζουμε πὼς τὸ ξαίρουμε. Ὁλος ὁ κόσμος πιστεύει πὼς τὰ περασμένα εἶναι σίγουρα, γνωστά, καὶ δὲν ὑπάρχουν ἄνθρωποι ποὺ νὰ νομίζουν πὼς εἶναι δυνατὸ νὰ γνωρίζουμε τίποτε κι ἀπὸ τὰ μελλούμενα. Ὁ ἄνθρωπος πῆρε λοιπὸν τὴ συνήθεια νὰ πηγαίνει στὰ περασμένα, γιατί ἐκεῖ ἔβρισκε τὴ γραμμὴ τῆς μικρότερης ἀντίστασης γιὰ τὸ μυαλό του, ἐνῶ ἡ πιὸ οὐσιαστικὴ χρονικὴ διάσταση εἶναι βέβαια τὸ μέλλον. Ὅσο κι ἂν ἓνα μέρος ἀπ' τὸ μέλλον—μικρὸ ἢ μεγαλύτερο—εἶναι γιὰ τὸν καθένα χρήσιμο στὴ γνώση, αὐτὸ εἶναι ἀνύπαρκτο γιὰ ἓνα μυαλό, ποὺ ἡ συνήθεια δὲν τὸ παράσυρε στὴν ἐπιστημονικὴ σκέψη, ἔλεγε ὁ Οὐέλλς σὲ μιὰ διάλεξή του ποὺ εἶχε γιὰ θέμα τὴν ἀποκάλυψη τοῦ μέλλοντος (132).

Ἐπεκράτησε ἡ ἀντίληψη πὼς ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα τῆς κοινωνικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς ζωῆς πρέπει νὰ βασίζεται πάνω στὴ μελέτη καὶ τὴν ἐξήγηση τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας. Ἡ λογοτεχνία μας εἶναι στὸ μεγαλύτερο μέρος της ἱστορία. Καὶ τί ἄλλο εἶναι ἡ μόρφωσή μας παρὰ ἓνα καλούπι φτιαγμένο μὲ ἱστορικὰ ὑλικά ποὺ πάνω του προσπαθοῦμε νὰ ταιριάσουμε ὅλες μας τίς γνώσεις, ὅλες μας τίς σκέψεις, ὅλες μας τίς προβλέψεις, ὅπως στὸ κρεβάτι τοῦ Προκρούστη; Ἡ ἱστορία μᾶς διευθύνει. Μήπως ὅμως τὴ γνωρίζουμε καλὰ τὴν ἱστορία; Ὅσο προχωροῦμε στὸ παρελθόν φθάνουμε στὴ σκοτεινὴ, στὴν

άόριστη παράδοση, καὶ τὴν προϊστορία τὴν ἀνασυγκροτοῦμε μᾶλλον μὲ τὴν ὑποβολή. Ἐπειτα αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος δὲν εἶναι, ὅπως θὰ ἔπρεπε, ἡ ἱστορία τῶν ἐλπίδων καὶ τῶν ἀπογοητεύσεων, τῶν παθῶν καὶ τῶν ἀγώνων ὅλων τῶν ἀνθρώπων ἢ τουλάχιστον τοῦ μέσου ὅρου τῆς ἀνθρωπότητος, παρὰ μόνο ἡ ἱστορία μερικῶν προσώπων ποὺ τοὺς διηύθυναν ἢ μᾶλλον ἡ ἱστορία τῶν διεθνῶν ἐγκλημάτων καὶ τῶν ὁμαδικῶν φόνων. Κι ἀκόμα ἀπὸ τῆ ζωῇ τῶν ἀνθρώπων οἱ ἱστορικοὶ κράτησαν τὴ στάχτη κ' οἱ ἰδεολόγοι τὴ φλόγα. Γιατὶ οἱ ἱστορικοὶ συλλέγουν τὰ γεγονότα ἀφοῦ πιά ὑπῆρξαν, ὅπως οἱ βοτανικοὶ τὰ μαραμμένα φυτά, ἐνῶ πολιτισμὸς θὰ πεῖ κίνηση, ἐξέλιξη, ζωή. Κι αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουν φιλοσοφία τῆς ἱστορίας εἶναι μερικὲς ἀτομικὲς ἀπόψεις πάνω σὲ μερικὰ περασμένα γεγονότα, μιὰ προσπάθεια ἐπιστημονικῆς δῆθεν ἐξήγησής τους. Μὰ ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας δὲν μπορεῖ ν' ἀκολουθῇ τὴν ἐπιστημονικὴ γνῶση τῶν κοινωνικῶν γεγονότων. Πρέπει νὰ πηγαίνει μπρὸς ἀπὸ αὐτά, φωτισμένη ἀπὸ τὴ δᾶδα τῶν οὐτοπιστῶν. Γιατὶ τὰ οὐτοπιστικὰ συστήματα εἶναι ἀντίθετα στὸν ἱστορισμὸ κι ἀκόμα βασίζονται στὴν ἀρχὴ πὼς τὸ μέλλον στηρίζεται σ' ἐμᾶς κι ὄχι σὲ ὅποιαδήποτε ἱστορικὴ ἀναγκαιότητα.

Ἡ ἀστρονομία προβλέπει τίς ἐκλείψεις τοῦ ἥλιου καὶ τῆς σελήνης, ἡ μετεωρολογία τὸν καιρὸ, ἡ γεωλογία τὸ τί θὰ γίνεῖ μὲ τὴ διάβρωση διαφόρων στρωμάτων. Ἡ χημεία προεῖδε τὴν ὑπαρξὴ τῶν ἀπλῶν σωμάτων καὶ τίς ιδιότητές τους, πρὶν ἀκόμα ἀνακαλυφθοῦν. Ἡ πολιτικὴ οἰκονομία, ὅσο κι ἂν εἶναι καθυστερημένη ἐπιστήμη, προσπαθεῖ νὰ προβλέπει τίς κρίσεις. Ἀκόμα καὶ τὰ ψυχολογικὰ φαινόμενα μποροῦν ὡς ἓνα βαθμὸ νὰ προβλεφθοῦν, ἀλλιῶς δὲ θὰ μπορούσαμε νὰ χαράξουμε καμιὰ γραμμὴ διαγωγῆς. Τί θὰ κάναμε στ' ἀλήθεια ἂν ὅποιαδήποτε ἀπὸ τίς πράξεις μας ἔφερνε τυχαῖα μιὰν ὅποιαδήποτε ἀντίδραση ἀπὸ μέρος τῶν ἄλλων ἀνθρώπων κι ὄχι αὐτὴ ποὺ περιμέναμε; Γιατί λοιπὸν ὁ ἀνθρώπινος νοῦς δὲ θὰ μπορέσει νὰ δεῖ τὴ μελλοντικὴ μορφή τῆς κοινωνίας, ἀφοῦ ὁ ἀνθρώπος παραμένει στὸ βάθος ὁ ἴδιος, ὅσο κι ἂν αὐτὴ ἡ ἐσωτερικὴ μορφή του δὲν εἶναι ἴσως ἡ τελειωτικὴ; Σ' αὐτὸ δὲ φτάνει μόνο ἡ μελέτη τῆς ἱστορίας, τῆς κοινωνιολογίας κ' ἡ σκέψη. Χρειάζεται ἀκόμα κ' ἡ διαίσθηση, ποὺ τὴν ἔχουν οἱ προφῆτες, δηλ. ἄνθρωποι μὲ ἀναπτυγμένο τὸ συναισθηματισμὸ. Μὰ καὶ μέσα στὶς δυνατότητες τῆς σημερινῆς ἐπιστήμης, ποὺ εἶναι βέβαια τιποτένιες μπροστὰ σ' ἐκεῖνες ποὺ περιμένουμε ἀπὸ τὴν αὐριανὴ ἐπιστήμη, θὰ μπορέσουμε νὰ καθορίσουμε μὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα τὸ ἀποτέλεσμα ποὺ θὰ προέλθει ἀπὸ μιὰ γνωστὴ σειρὰ αἰτίων, ὅποιαδήποτε κι ἂν εἶναι αὐτά καὶ μὲ ὅποιουσδήποτε συνδυασμοὺς κι ἂν μᾶς παρουσιάζονται.

Ὁ πατέρας τῆς θετικῆς κοινωνιολογίας, ὁ Αὐγ. Κόντ, ποὺ τὴν ὀνόμαζε «κοινωνικὴ φυσικὴ», ἰσχυρίζεται πὼς ὑπάρχουν νόμοι τόσο ὀρισμένοι γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους ὅσο καὶ γιὰ τὴν πτώση μιᾶς πέτρας. Ἐπειτα ἡ βιολογικὴ θεωρία δείχνει τὴ δυνατότητα τῆς σημερινῆς κοινωνίας

νὰ δημιουργήσῃ τὶς μελλοντικές. Νομίζει λοιπὸν πὼς ἡ ἰδέα κ' ἡ περίστασις εἶναι τὸ ζευγάρι ποὺ θὰ γεννήσῃ τὶς νέες κοινωνίες, σύμφωνα μὲ ὁρισμένες ἀρχές. Ἡ ἀστρονομία, ἡ φυσικὴ, ἡ χημεία μᾶς ἔχουν δώσει κι ὅλας θαυμαστὲς ἐπιβεβαιώσεις τῆς προγνωστικῆς ἱκανότητος ποὺ μᾶς προσφέρει ἡ ἐπιστήμη στὸ χάος ποὺ βρίσκεται ἀκόμα. Βέβαια ὅσο περνᾶμε ἀπ' τὸν ἀνόργανο κόσμον στὸν ὀργανικόν, τόσο οἱ μαντικές μας ἱκανότητες περιορίζονται. "Ὅμως κι ἐδῶ, ἀπομονώνοντας διαλεχτικὰ ὁρισμένα φαινόμενα, ἡ ἐπιστήμη κατορθώνει νὰ ἔχει ἀρκετὰ θαυμαστὰ ἀποτελέσματα πρόγνωσης. Μὰ ἡ πλέρια πρόβλεψη τοῦ μέλλοντος θὰ ξεσήκωνε ἀπὸ τὴ σκέψη μας κάθε πρωτοβουλία. ἀπὸ τὴ δράση μας κάθε προσπάθεια, ἀπὸ τὴ ζωὴ μας κάθε ἐνδιαφέρον. Θὰ γνωρίζαμε δυὸ ἱστορίες, μιὰ τῶν περασμένων καὶ μιὰν ἄλλη τῶν ἐρχόμενων. Εὐτυχῶς ἡ ἐπιστήμη δὲν ἔφτασε σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τῆς τελειότητος.

Γιατί ὅμως νὰ μὴν ἐξυψώσουμε τὴν πολιτικὴν—τὴν τέχνη τῆς κυβερνήσεως—στὴ σειρὰ μιᾶς πρακτικῆς κοινωνιολογίας, ὅσο μπορεῖ πιὸ ἀντικειμενικῆς; Ὁ Οὐέλλς νομίζει πὼς αὐτὸ δὲν εἶναι ἀδύνατον. Οἱ ὅροι τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς ἄλλαξαν στὸν τελευταῖον αἰῶνα περισσότερο ἀπ' ὅ,τι σὲ χιλιάδες χρόνια κι ὅλα μᾶς πείθουν πὼς ἡ ἐξέλιξις θὰ πάει ὁλοένα μὲ γρηγορότερον ρυθμό. Ἡ ἀνθρώπινη κοινωνία δὲν ἦταν ποτέ τῆς στατικῆς καὶ δὲν ἔχουμε κανένα σημάδι πὼς τ' ὄνειρο μιᾶς στατικῆς μορφῆς πολιτεύματος θὰ πραγματοποιηθεῖ ποτέ. Ὁ κόσμος εἶναι γεμάτος ἀπὸ ἐλπίδες μεγάλων πραγμάτων κι ὅσα ἔχουμε ἀνάγκη στὸ μυαλό μας γρήγορα μπορεῖ νὰ γίνουν πραγματικότητες.

Βέβαια σήμερα αὐτὰ θεωροῦνται πὼς ὑπάγονται στὴν ἀρμοδιότητα τῶν οὐτοπιστῶν, ἀφοῦ οἱ νομικοὶ ἐπιστήμονες δὲν καταγίνονται μὲ τὴ μελέτη τῶν οὐτοπιστικῶν θεσμῶν. Μὰ γιατί νὰ θεωρεῖται ἐπιστήμη τὸ νὰ μαθαίνει κανεὶς τοὺς διάφορους νόμους ποὺ ὑπῆρξαν κ' ὑπάρχουν κι ὅχι ἐκείνους ποὺ μπορεῖ ἢ ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχουν; Νομίζουμε πὼς ἡ ἐρευνά τους σχετικὰ μὲ τὴν ψυχολογία τῶν ἀνθρώπων καὶ τὶς ἀντικειμενικὲς δυνατότητες τῆς ἐφαρμογῆς τους θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι τὸ περιεχόμενο τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, γιὰ νὰ ἔχει αὐτὴ τὸ δικαίωμα νὰ λέγεται ἐπιστήμη. Ἐτσι τὸ δίκαιο θὰ δίνει μορφή στὰ ὄνειρα τῶν ἰδεολόγων, ἀφοῦ βέβαια κάθε κοινωνικὴ μεταρρύθμισι πρέπει νὰ εἶναι μαζὶ καὶ νομικὴ, ἀλλιῶς καταντᾷ μόνο κοινωνικὴ διαταραχὴ. Μὰ κ' ἡ φιλοσοφία θὰ πρέπει ν' ἀφήσῃ τὴν ἱστορικὴ τῆς σκοπιά, ποὺ τῆς δίνει τὴν ἀντιδραστικὴ τῆς τάση. Γιατὶ αὐτοὶ ποὺ τὴν ἐπηρεάζουν ἀκόμα βασικά, ὁ Χέγκελ, ποὺ ἔδωσε μορφή στὶς παλιὲς ἰδέες τοῦ Ἡράκλειτου, κι ὁ Κόντ, ποὺ ἀνέπτυξε τὴν ἱστορικὴ φιλοσοφία σχεδὸν ἐπάνω στὸ πρωσσικὸ πρότυπο τοῦ Χέγκελ, ἦταν κράχτες τῆς ἀντίδρασης ἐναντίον τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς, δηλ. ἐναντίον τῆς κοινωνικῆς προόδου (104).

Εὐκόλα λέμε ἀπάνω σὲ κοινωνικὰ θέματα πὼς εἶναι ἀπραγματοποίητα. Ἡ δύναμη τῆς φαντασίας μας εἶναι σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο πολὺ περιορισμένη καὶ

συχνά τὰ γεγονότα φέρνουν μιὰ διάψευση στὶς βεβαιώσεις τῆς ἀδυναμίας ποὺ διατυπώσαμε. Γιὰ λόγους πολὺ διαφορετικοὺς ἄλλωστε ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ προκάλεσαν τὶς πλατωνικὲς ἀντιλήψεις, ἕνας κομμουνισμὸς, κι αὐτὸς διαφορετικὸς ἀπ' τὸν πλατωνικό, ἔγινε σὲ μερικοὺς λαοὺς — ἢ τουλάχιστον σ' ὅσους οὐσιαστικὰ τοὺς κυβερνοῦν — ἀντικείμενο θετικοῦ δογματισμοῦ, πολιτικῆ καὶ κοινωνικῆ ἀρχῆ. Γιατὶ καὶ τὸ κράτος δὲν εἶναι, ὅπως συνήθως ὑποστηρίζεται, ἕνα κατασκεύασμα ποὺ βασίζεται ἐπάνω σὲ ἱστορικὰ δεδομένα, ἀφοῦ κανένας βέβαια δὲν πάει νὰ πολεμήσει καὶ νὰ σκοτωθεῖ γιὰ τὸ παρελθόν. Εἶναι, σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη τοῦ Ortega y Gasset, ἡ κοινὴ πίστη σὲ ὁρισμένες ιδέες γιὰ τὸ μέλλον, ἡ κοινὴ θέληση τῶν πολιτῶν νὰ κάνουν ὅλοι μαζὶ κάτι, δηλ. ἕνας καθαρὸς δυναμισμὸς. Τὸ κράτος ἀρχίζει ἀπὸ μιὰν ἐργασία ἀπόλυτης φαντασίας. Κ' ἕνας λαὸς εἶναι ἄξιος νὰ δημιουργήσῃ ἕνα κράτος ἀνάλογα μὲ τὸ μέτρο ποὺ ξαίρει νὰ φαντάζεται (92).

Πολλοὶ οὐτοπιστὲς πρόβλεψαν διάφορα πράγματα καὶ γεγονότα ποὺ ἔγιναν πολὺ ἀργότερα: ὁ Μόρους τὴν ἐκκολαπτικὴ μηχανή, ὁ Καμπανέλλα τὰ μηχανόπλοια, ὁ Μπέικον τ' ἀεροπλάνα καὶ τὰ ὑποβρύχια. Τὸ πιὸ περίεργο εἶναι πὼς ἕνας οὐτοπιστής, ὁ Ἀνατόλ Φράνς, πρόβλεψε ἀπ' τὸ 1905 πὼς τὸ προλεταριάτο τῆς Ρωσίας μαζὶ μὲ τοὺς διανοούμενους θὰ ξεσηκώνονταν κ' ὕστερα ἀπὸ ἐμφύλιο πόλεμο θὰ ἔπαιρναν τὴν ἐξουσία. Ἐνῶ οἱ ἐπιστήμονες κομμουνιστὲς δὲν περίμεναν ποτὲ τὴν κοινωνικὴ ἐπανάσταση ν' ἀρχίσει ἀπ' τὸ πιὸ καθυστερημένο καπιταλιστικὸ κράτος τῆς Εὐρώπης. Γιατί, γράφει ὁ Φρ. Ἐγκελς, ὅπου ἡ μεγάλῃ βιομηχανία δὲν ἀναπτύχθηκε, ὅπου ἡ καπιταλιστικὴ παραγωγὴ δὲν εἶναι ὥριμη, τὰ νέα κοινωνικὰ συστήματα ποὺ προτείνονται εἶναι καταδικασμένα ἀπὸ πρῶτα σὲ οὐτοπία. Κι ὅσο πιὸ λεπτομερικὰ εἶναι δουλεμένα, τόσο καταντοῦν καθαρὲς φαντασιοκοπίες (34). Πρέπει μάλιστα νὰ σημειώσουμε πὼς στὸ ἔργο τοῦ Κάρλ Μάρξ, ἐπηρεασμένο ἀπ' τὸν πολιτισμὸ τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, φαίνεται κάποια ἐπιφυλακτικότητα γιὰ τὴ Ρωσία καὶ γενικώτερα γιὰ τοὺς Σλάβους.

Ὁ Οὐέλλς μᾶς δίνει στὴ «Μορφὴ τῶν πραγμάτων ποὺ θὰ ἔρθουν» σημειώσεις, ποὺ κάποιος Ρεΐβεν, γραμματέας τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν πεθαμένος ἀπ' τὸ 1930, κράτησε ὕστερα ἀπὸ ἕνα ὄνειρο, ὅπου «διάβασε» στὴν ἱστορία τοῦ κόσμου, γραμμένη τὸ 2106 ἀπὸ ἕναν ἔξυπνο συγγραφέα τοῦ 22ου αἰῶνα. Ὁ Ρεΐβεν στενογράφησε τὶς σπουδαιότερες σελίδες τοῦ βιβλίου ποὺ διάβασε στὸν ὕπνο του. Μ' αὐτὴν τὴν ἔξυπνη ἀπάτη ὁ συγγραφεὺς μᾶς δείχνει τὴν ἐξέλιξη τοῦ κόσμου ἀπ' τὸ 1933, ποὺ ἐξέδωσε αὐτὸ τὸ βιβλίο, ὡς τὸ 2106, δηλ. ἕναν αἰῶνα καὶ τρία τέταρτά του. Κ' ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Οὐέλλς εἶναι πὼς ὄχι μόνον μᾶς ἔδωσε προφητεῖες, ποὺ μερικὲς τουλάχιστον βγῆκαν ἀληθινὲς ὡς τὰ σήμερα, παρὰ καὶ πὼς πρόβλεπε τὴν ἐξέλιξη τοῦ κόσμου σιγά-σιγά, μὲ πόνους καὶ δυστυχίες, σ' ἕναν ἄλλον κόσμον, διαφορετικὸ ἀπ' τὸ δικό μας. Στὸ βιβλίο του αὐτό, ποὺ τυπώθηκε τὸ 1933, ὁ Οὐέλλς πρόβλεψε τὸν Κινεζο-

Γιαπωνέζικο πόλεμο, για τὸ 1935, καὶ μαζί τὸν Γιαπωνεζο - Ἀμερικάνικο πόλεμο γιὰ τὴν ἴδια ἐποχὴ καθὼς καὶ γιὰ τὸ 1940 τὸν Πανευρωπαϊκὸ πόλεμο, μὲ ἀφορμὴ ἓνα ἐπεισόδιο στὸ σταθμὸ τοῦ Ντάντσιγ (133). Βλέπουμε πὼς ὁ συγγραφέας δὲν ἔπεσε ὡς τώρα πολὺ ἔξω στοὺς ὑπολογισμοὺς του. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἀκόμα ἡ ἀποψη τοῦ Οὐέλλς σ' ἓνα ἀπὸ τὰ πρῶτα του βιβλία, πὼς δὲν ὑπάρχει καμιὰ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸν καιρὸ καὶ στὶς ἄλλες τρεῖς τοπικὲς διαστάσεις, ἐξὸν ὅτι ἡ γνώση μας τίς ἀκολουθεῖ ἀπὸ μιὰν ἀναπηρία τῆς σάρκας μας (134). Μήπως αὐτὴ δὲν εἶναι ἡ βάση τῆς περιφημῆς θεωρίας τῆς σχετικότητας, ποὺ ἀρκετὰ χρόνια ἀργότερα ἀπέδειξε ὁ Ἀϊνστάϊν;

Ἀπὸ μιὰν ἄλλη ἀποψη, οἱ πρόοδοι τῆς ἐπιστήμης ἔχουν κι ἄλλα ἀποτελέσματα, ἀφοῦ, ὅπως ἔγραφε ὁ Κλώντ Μπερνάρ ἀπ' τὸ 1875, ἀδυνατίζουν σιγὰ-σιγὰ καὶ σὲ ἴσο μέτρο αὐτὲς τίς πρῶτες ἀποκλειστικὲς ἀντιλήψεις, ποὺ γέννησε ἡ ἀμάθειά μας. Ἐπειδὴ τὸ ἄγνωστο μόνον ἀποτελοῦσε τὴ δύναμή τους, ὅσο αὐτὸ χάνεται πρέπει οἱ ἀγῶνες νὰ πάψουν, οἱ ἀντίθετες θεωρίες νὰ σβήσουν κ' ἡ ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια, ποὺ τίς ἀντικατασταίνει, νὰ βασιλεύει χωρὶς ἀντίπαλο. Ἡ ἐπιστήμη δὲν ἔφτασε ἀκόμα σ' αὐτὸν τὸ θαυμαστὸ βαθμὸ τελειότητας ποὺ πρόβλεψε ὁ ἰδρυτὴς τῆς πειραματικῆς φυσιολογίας. Γι' αὐτὸ καὶ στὴν πολιτικὴ βρισκόμαστε ἀκόμα στὸ στάδιο τῶν οὐτοπιστικῶν προβλέψεων, ποὺ εἶνε χρήσιμες γιὰ τὴν πρόοδο τῆς ἀνθρωπότητας, ὅσο κ' οἱ ὑποθετικοὶ συλλογισμοὶ γιὰ τὴν πρόοδο τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Οἱ προβλέψεις ὅμως αὐτὲς δὲν ἀποδεικνύονται πάντα, δὲν μπαίνουν στὴ σφαῖρα τῆς πραγματικότητας. Μήπως ὅμως καὶ πολλοὶ ἐπιστημονικοὶ «νόμοι» δὲν ἔχασαν πιά τὴν ἀξία τους ἢ ὑπάρχουν ἀκόμα μόνον σὰν ἀπλὲς πιθανότητες;

Ἐπειτα, ἂν ἡ ἐπαλήθευση μόνον καθόριζε τὴν ἱστορικὴ ἀξία τῶν συστημάτων, πολὺ λίγοι φιλόσοφοι ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ ἱδρυσαν τίς θρησκείες καὶ τίς πεποιθήσεις καὶ κανόνες ἴσως πολιτικός, ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ ἔπαιζαν κάποιον ρόλο στὴ ζωὴ τῶν λαῶν, δὲ θὰ ἔπρεπε ν' ἀναφέρονται στὸ βιβλίο τῆς ἀνθρωπίνης σκέψης. Μποροῦμε λοιπὸν νὰ ποῦμε γενικὰ πὼς κάθε μεγάλον ἱστορικὸ φαινόμενο ἀρχίζει σὰν οὐτοπία καὶ τελειώνει σὲ πραγματικότητα. Βέβαια ἡ μορφή μὲ τὴν ὁποία μόνον μᾶς παραδίνεται τὸ μέλλον, ἦταν πρόκειται γιὰ κοινωνικὰ φαινόμενα, εἶναι ἡ μορφή τῆς πιθανότητας. Μὲ τὴν ἐπέμβαση ὅμως τῆς θέλησής μας μποροῦμε ν' ἀλλάξουμε τὴ δυνατότητα σὲ πραγματικότητα. Ἄν οἱ οὐτοπίες ἐξαφανίζονταν, ὁ ἄνθρωπος θὰ ἔχανε τὴ θέλησή του νὰ διαμορφώσει τὴν ἱστορία, θὰ γινόταν ἓνα πρᾶγμα (79).

*
* *

Φυλακισμένος σὲ μιὰ μέτρια ζωὴ καὶ καταδικασμένος σὲ θάνατο, ὁ ἄνθρωπος, γιὰ νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὴν ἀγωνία καὶ τὴν πλήξη, καταφεύγει σὲ διασκεδάσεις, ὅπως ἡ φιλοδοξία, ἡ ἐπιστήμη κι ὁ ἔρωτας, γράφει ὁ Πασχάλ.

Λουλούδια μιᾶς τέτοιας φιλοδοξίας εἶναι κ' οἱ οὐτοπίες. Μὰ ἡ φιλοδοξία σπάνια σταματᾷ στὴν ἔκφραση μόνο μερικῶν ἰδεῶν, χωρὶς πίστη καὶ χωρὶς ἐπιμονὴ γιὰ τὴν ἐπιβολή τους. Γιατὶ ὅποιος μὲ μόχθο κ' ἐνθουσιασμό νομίζει πὼς βρῆκε τὴν γιατρείᾳ τῆς ἀνθρώπινης δυστυχίας στρέφεται ἀναγκαῖα στὴν πράξη. Οἱ κυριώτερες οὐτοπίες δὲν εἶναι παιγνίδια τοῦ κεφιοῦ, εἶναι ἓνα τράνταγμα τῆς θέλησης. Αὐτὴ χτίζει μιὰ κοινότητα, βέβαια μόνο στὴν εἰκόνα. Αὐτὴ φτιάχνει ἓνα κράτος, βέβαια μόνο μὲ τὴ σκέψη. Ἔτσι κ' αὐτὲς οἱ εἰκό- νες κ' οἱ σκέψεις αὐτὲς προέρχονται ἀπὸ τὴν ἅγια θέληση. Μ' αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος γεμίζει τὸν προορισμό του, μέσα σ' αὐτὴν εἶναι κρυμμένη ὅλη ἡ δυναμικότητα τῆς ἀνθρωπότητας. Αὐτὴ ἡ θέλησή της νὰ διαμορφώνει τὴν πρα- γματικότητα, λέει ὁ Φρέγιερ, κατ' εἰκόνα τῆς οὐτοπίας δὲν ὑπάρχει μόνο στὸν Πλάτωνα μὰ καὶ σ' ὅλες τὶς διηγῆσεις οὐτοπιστικῶν σκέψεων (45).

Ἔτσι ἓνα ἔργο γράφεται καὶ παίρνει ὑπόσταση ἀπὸ τὴ θέληση τοῦ συγγραφέα. Τὸ νὰ κάνεις τὸ σχέδιο μιᾶς καινούριας κοινωνίας εἶναι μιὰ δια- σκεδαστικὴ μορφή τρέλας, εἶναι ν' ἀφήνεις τὴ φαντασία σου νὰ παίζει πὼς εἶσαι θεὸς ἢ τουλάχιστον Καίσαρας. Κάθε πλάνο αὐτοῦ τοῦ εἴδους ὑποθέτει φανταστικὰ πὼς αὐτὸς ποὺ ὁραματίζεται ἢ κάποιος ἄλλος θὰ βρεῖ τὴν ἐξου- σία ἢ θὰ πείσει τοὺς ἄλλους νὰ τοῦ δώσουν τὴν ἐξουσία νὰ ξαναφτιάσει τὴν κοινωνία πάνω μ' αὐτὸ τὸ σχέδιο. Ἔτσι ὅλα τὰ γενικὰ σχέδια τῆς κοινωνικῆς ἀνασυγκρότησης δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ δικαιολογία δύναμης καὶ θέ- λησης, ποὺ καταντᾷ συχνὰ ἀφετηρία ὑποκειμενικοῦ φανατισμοῦ. Μὰ τὸ ἰδα- νικὸ στοὺς οὐτοπιστὲς δὲν εἶναι ἀτομικὸ ἀλλὰ συλλογικόν. Ἡ δημιουργία πραγματοποιεῖται μόνο μὲ μιὰ κοινωνία τῶν πνευμάτων καὶ μὲ μιὰ συνεργα- σία τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν θελήσεων. Τὸ ἔργο μιᾶς ἀτομικῆς συνείδησης πρέπει νὰ γίνει τὸ ἔργο μιᾶς κοινωνικῆς συνείδησης (109).

Πολλοὶ θέλησαν νὰ ἐφαρμόσουν πρακτικὰ τὶς οὐτοπίες, νὰ δοκιμάσουν τὴν ἀξία τῶν θεσμῶν ποὺ σοφίστηκαν, νὰ τὶς κάνουν πραγματικότητα. Καὶ πρῶτα-πρῶτα ὁ ἴδιος ὁ Πλάτωνας. Αἰσθάνουμαι τόση ἀγάπη γιὰ τὴν Πολιτεία μου, γράφει στὸν Τίμαιο, ὥστε μπορεῖ νὰ ἔχει ἓνα ζωγράφος ποὺ θὰ ἤθελε νὰ ἔβλεπε ὅλα τὰ πρόσωπα τῶν πινάκων τοῦ ζωντανὰ καὶ σὲ δράση (101). Εἶχε ἄλλωστε τὴ γνώμη πὼς δὲ θὰ πάψουν τὰ κακὰ τῆς ἀνθρωπότητας πρὶν οἱ ἀληθινοὶ φιλόσοφοι πάρουν τὴν ἀρχὴ στὰ χέρια ἢ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν πόλεων, ἀπὸ θεία χάρη, φιλοσοφοῦν ἀληθινά. Γι' αὐτὸ ἐπιχείρησε τὰ τρία τοῦ ταξίδιου στὴ Σικελία, προσπαθώντας νὰ πείσει τοὺς δικτάτορες τῶν Συρακουσῶν Διο- νύσιο πατέρα καὶ Διονύσιο γιό, ὅχι βέβαια νὰ ἐφαρμόσουν τοὺς θεσμοὺς τῆς Πολιτείας του, ἀλλὰ τουλάχιστον τὴν ἰσότητα καὶ κοινότητα τῶν δικαιωμάτων τῶν πολιτῶν (95). Ὑπῆρχε ἄλλωστε στὴ Σικελία τὸ προηγούμενο τοῦ Πυ- θαγόρα, ποὺ κυβέρνησε οὐσιαστικὰ τὸν Κρότωνα μὲ τὴν κοινότητα τῶν μα- θητῶν του, ποὺ ἦταν μιὰ πνευματικὴ καὶ περιουσιακὴ συντροφιά. Κι ἀκόμα στὴν ἐποχὴ τοῦ Πλάτωνα ὁ φίλος του Ἀρχύτας ὁ Πυθαγόρειος κυβερνοῦσε

τὸν Τάραντα. Μὰ ἡ ἀνθρώπινη κακία βρίσκει πάντα τρόπους νὰ νικάει τὴ σοφία καὶ τὴν ἀρετὴ. Πολὺ ἀργότερα, τὸν 3ο μ. Χ. αἰῶνα, ὁ φιλόσοφος Πλωτῖνος πῆρε ἀπ' τὸν Αὐτοκράτορα Γαλλικὸν τὴν ἄδεια νὰ ἱδρύσει στὴν Καμπανία μιὰ πόλη, ποὺ θὰ τὴν κυβερνοῦσε σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχές τῆς Πολιτείας καὶ τῶν Νόμων τοῦ Πλάτωνα. Μὰ δὲν τὸ κατόρθωσε κι αὐτός, ἴσως ἀπὸ τὰ ἐμπόδια ποὺ τοῦ ἔβαζαν οἱ διάφοροι αὐλικοί. Τέλος πρέπει ν' ἀναφέρουμε ἐδῶ καὶ τὴν προσπάθεια τοῦ Ἀριστόνικου νὰ ἐφαρμόσει στὴν Πέργαμο τὴν οὐτοπιστικὴ πολιτεία τοῦ Ἰαμβούλου, γιὰ νὰ τραβήξει μαζί του τὸ λαὸ ἐναντίον τῆς Ρώμης.

Πολλὰ ἄλλα πειράματα γιὰ ἱδρύση οὐτοπιστικῶν ὅχι κρατῶν μὰ κοινοτήτων ἔγιναν πρὸ πάντων στὶς Ἡν. Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς, ὅπου ἡ ἀτομικὴ καὶ κοινοτικὴ ἐλευθερία ἦταν μεγαλύτερη, ἀπὸ ὁπαδοὺς τοῦ Καμπὲ ἢ τοῦ Ὁουεν ἢ τοῦ Φουριέ καὶ σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχές αὐτῶν τῶν οὐτοπιστῶν. Μὰ ὅλα ἀπέτυχαν ἀργὰ ἢ γρήγορα εἴτε ἀπὸ τὴν ἀντίδραση τῶν γύρωθε κεφαλαιοκρατικῶν κοινοτήτων, ὅπως π.χ. στὴν Ὀνέιντα, εἴτε κυρίως ἀπὸ τ' ἀδιάκοπα τσακώματα τῶν μελῶν τους, ὅπως στὴ Νέα Ἀρμονία, στὸ Μπρούκ Φάρμ καὶ στὴ Βορειοαμερικάνικη Φάλαγκα. Γιατὶ τὸ ἐγκαταστημένο κοινωνικὸ καὶ οἰκονομικὸ σύστημα ἐπιβάλλει μιὰν ἀόρατη ὅσο κι ἀμείλικτη πειθαρχία, ποὺ ὅλοι τὴν παραδέχονται σιωπηλὰ. Ἐνῶ ἡ οὐτοπιστικὴ ἀνταρσία ζυπνᾷ μέσα στὰ ἄτομα τὶς ἀναρχικὲς τάσεις τους καὶ τὴν ἐνστικτικὴ φιλαρχία τους.

Τὸ καλλίτερο πείραμα οὐτοπιακῆς ἐφαρμογῆς εἶναι αὐτὸ ποὺ ἔκαναν οἱ Ἰησουῖτες στὴν Παραγουάη, τὸν 17ο αἰῶνα, πραγματοποιώντας σχεδὸν τὸ Κράτος τοῦ Ἥλιου τοῦ Καμπανέλλα. Γιατὶ βάσταξε πάνω ἀπὸ ἑκατὸν πενήντα χρόνια κι ἀπλώθηκε σχεδὸν σὲ μισὸ ἑκατομμύριο ἐρυθρόδερμους, ποὺ τοὺς κυβερνοῦσαν καμιὰ ἑκατοστὴ Ἰησουῖτες. Τροφή, ρουχισμός, κατοικία, ἐργασία, θρησκεία καὶ πανηγύρια, ὅλα ἦταν κανονισμένα σὰ σὲ μοναστήρι. Τὸ χρῆμα εἶχε καταργηθεῖ. Οἱ Ἰησουῖτες ἦταν οἰκονομικοί, πολιτικοί καὶ θρησκευτικοί διευθυντὲς τῶν κοινοτήτων κ' εἶχαν τὸ μονοπώλιο τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου (72). Μὰ δὲν ἔδωσαν καμιὰ προσοχὴ στὴ μόρφωση τῶν ἰθαγενῶν οὔτε φρόντισαν γιὰ τὴ διασκέδασή τους. Τὸ κράτος αὐτὸ δὲν ἀποτελοῦσε μιὰν ὀργάνωση πολιτῶν, ἀλλ' ἦταν μιὰ κυριαρχία πάνω στοὺς ἰθαγενεῖς, ἀπ' ὅπου μάλιστα δὲν ἔλειπε ἡ ἐκμετάλλευση τῆς δουλειᾶς τους, δηλαδὴ τὸ κεφαλαιοκρατικὸ στοιχεῖο. Καὶ τέλειωσε μὲ τὸ διώξιμο τῶν Ἰησουῖτῶν ἀπὸ τὴν Παραγουάη.

Σ' ὅλες τὶς ἐποχὲς καὶ σ' ὅλα τὰ κράτη βρίσκουμε ἀνθρώπους ποὺ συνεταιρίζονται γιὰ νὰ ζήσουν ἓναν τρόπο ζωῆς ἀνώτερο ἀπὸ τοὺς σύγχρονούς τους. Αὐτὲς οἱ ομάδες τῶν ἀτόμων ἔπαιξαν ἓνα ρόλο σημαντικὸ στὴν ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ. Γιατὶ ἔχουν γιὰ βάση τὸν ἀλτρουϊσμό, τὴ θυσία, τὴν πειθαρχία, συχνὰ τὴ συλλογικὴ ἰδιοκτησία καὶ τὴν ἀτομικὴ φτώχεια.

Ένα θρησκευτικό ή φιλοσοφικό ιδανικό δίνει συνήθως σ' αυτές τις ομάδες την ευχαρίστηση της θυσίας γι' αυτούς που τις αποτελούν και το θαυμασμό των ξένων. Το παράδειγμα των βουδιστών καλόγερων, των πρώτων Χριστιανών, των καλογερικών ταγμάτων και των διαφόρων φιλοσοφικών (Πυθαγόρειοι) ή θρησκευτικών αίρέσεων (Κουάκερς, Μορμόνοι, Χιλιαστές, κ.ά.), όσο κι αν δεν προβάλλει για μίμηση, μάς δίνει πάντα αφορμή για σκέψη.

Ουσιαστικά όμως όλες αυτές οι κοινωνίες δεν ήταν κυρίαρχα κράτη. Η τύχη τους εξαρτιόταν πολύ από ξένες θελήσεις. Μά και γενικώτερα, η επιτυχία ή όχι των ουτοπιών δεν έχει απόλυτη σημασία. Γιατί οι ουτοπίες μένουν τα μοντέλα των πολιτειών που πάμε να μιμηθούμε, χωρίς ποτέ να μπορέσουμε να φτάσουμε το τέλειο που δείχνουν. Ήταν φυσικό λοιπόν ν' αποτύχουν. Αφοῦ ὁ ουτοπιστής, θέλοντας να επιδράσει στη φαντασία των άλλων ανθρώπων, πρέπει να παρουσιάσει ένα σχέδιο απλό, απ' όπου έβγαλε ὅ,τι δὲ χωροῦσε στὶς γενικὲς του γραμμὲς ἢ δὲ συμφωνοῦσε μ' αὐτές, δηλαδή τις δυσκολίες που ξεπετάχτηκαν αργότερα στην εφαρμογή. Γι' αὐτὸ ὅλοι οἱ πειραματισμοὶ πρακτικῆς ἐφαρμογῆς τῶν διαφόρων ουτοπιστικῶν θεσμῶν ἀπέτυχαν ἢ τουλάχιστον δὲν μπόρεσαν νὰ ζήσουν περισσότερο ἀπὸ τοὺς ἰδρυτές τους. "Οχι γιατί οἱ θεσμοὶ που θέλησαν νὰ ἐφαρμόσουν δὲν ἦταν ἀρκετὰ τέλειοι, μὰ γιατί οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι τέλειοι. "Ετσι ἐπιβεβαιώθηκε καὶ πάλι ἡ πολύχρονη πείρα τῆς ἀνθρωπότητος, που ξεχώρισε τὴν εὐκίνητη σκέψη ἀπὸ τὴν δυσκίνητη πραγματικότητα, τὴ θεωρία ἀπὸ τὴν πράξη.

Ἐπειτα τὸ βασικὸ λάθος τῶν ουτοπιστῶν ἦταν πὺς ἡ κοινωνία ἀναπτύσσεται σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ πὺς δὲν μποροῦσαν νὰ τὴν ξαναχτίσουν ὁλότελα σὰν ἓνα σπίτι, πάνω σὲ σχέδια που φαντάστηκε ἡ ἠθικὴ συνείδηση κ' ἡ ἀντίληψη τῶν ἀτόμων, παρατηρεῖ ὁ Μακτόναλντ. Δὲν ἔνιωσαν πὺς ἡ κοινωνία προοδεύει μὲ τὴν προσαρμογὴ τῆς ὀργάνωσης που ὑπάρχει τώρα κι αὐτὸ περιορίζει τὴ μεταρρυθμιστικὴ ἀποτελεσματικότητά τῆς ἀτομικῆς θέλησης. Δὲν κατάλαβαν πὺς οἱ συνήθειες τοῦ ἀνθρώπου, οἱ τρόποι τῆς δράσης καὶ τὰ αἷτιά της προέρχονται ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ περίοδο ὅπου ὁ ἄνθρωπος ζεῖ, δὲν μπορεῖ ν' ἀλλάξουν παρὰ μόνο σύμφωνα μὲ τὶς γενικὲς κοινωνικὲς ἀλλαγὲς καὶ πὺς ἡ ἀλλαγὴ δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀπότομα, σύμφωνα μὲ μιὰν καινούρια ἠθικὴ τάξη, χτισμένη πάνω σὲ μιὰ γόνιμη μὰ περιορισμένη κοινωνικὴ γῆ. Ὑπόθεσαν πὺς οἱ κοινωνικὲς σχέσεις ἦταν τυχαῖες καὶ πὺς ἡ συγκροτημένη ζωὴ μικρὴ μόνο ἀντίσταση ἔφερε στὴν ἀναπροσαρμογὴ της. Δὲ θέλησαν νὰ πειστοῦν πὺς ἡ κοινωνία, ὡς τὰ σήμερα, ἦταν πάντα προσαρμοσμένη κι ὀργανωμένη σύμφωνα μὲ τὴν πεῖρα τοῦ κοινωνικοῦ συγκροτήματος, πὺς ἔπαιρνε τὴ μορφή της ἀπ' τὸ παρελθὸν καὶ πὺς γι' αὐτὸ δὲν μποροῦσε νὰ γίνῃ τὸ παιγνίδι τῆς φαντασίας τῶν ἀνθρώπων (76). Καὶ πρὸ πάντων δὲν πρόσεξαν πὺς, κάτω ἀπὸ τὴν ὀργια-

στική βλάστηση τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν, δουλεύουν ὀρισμένα πρωτόγονα ἔνστικτα, πού ἀκόμα βρίσκουν τρόπο νά τοὺς κάνουν σκλάβους τους.

Αὐτὸ δὲ σημαίνει πὼς τὰ πειράματα δὲ θὰ ξαναρχίσουν. Οἱ φυσιολόγοι μᾶς λένε: δὲν μποροῦμε ν' ἀλλάξουμε τὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου. "Ομως οἱ κοινωνιολόγοι μᾶς βεβαιώνουν πὼς εἶδαμε ὡς σήμερα τοὺς ἀνθρώπους νὰ παίρνουν τὶς πιὸ διαφορὲς καὶ τὶς πιὸ περίεργες μορφὲς ζωῆς. Πολλὲς ἐπαναστάσεις ἔγιναν. "Ολες εἶχαν ἓνα σκοπὸ: τὴν εὐτυχία τῆς ἀνθρωπότητος. Οἱ ἄνθρωποι παρατήρησαν ἔπειτα πὼς δὲν πέτυχαν τὸ σκοπὸ τους. Γελάστηκαν, ὄχι βέβαια στὸ σκοπὸ πού κυνηγοῦσαν, μὰ στὰ μέσα πού μεταχειρίστηκαν γιὰ νὰ ἐπιτύχουν αὐτὸν τὸ σκοπὸ. Οἱ οὐτοπιστές, ὅπως κι ὅλοι οἱ ἐπαναστάτες, νομίζουν πάντα πὼς ἡ κοινωνία μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ ὀργανώσει τὴν εὐτυχία τοῦ κόσμου.

Βέβαια ἡ εὐτυχία εἶναι ἓνα ἰδανικὸ καὶ περνοῦμε τὴ ζωὴ μας κυνηγώντας το. Μόλις νομίζουμε πὼς τὸ φτάνουμε μᾶς ξεφεύγει καὶ τὸ κυνήγι ξαναρχίζει. Ὁ δρόμος αὐτὸς εἶναι ἡ προσπάθεια νὰ πραγματοποιήσουμε τὴν ἐπιθυμία μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ φτάσουμε τὴν ἐπιτυχία. "Οταν ἡ ἐπιτυχία στεφανώνει τὴν προσπάθειά μας φτάνουμε πρόσκαιρα τὴν εὐτυχία. Δὲν μποροῦμε ὅμως νὰ τὴν κρατήσουμε παρὰ μόνο ἂν καινούριες ἐπιθυμίες προκαλέσουν μέσα μας καινούριες προσπάθειες. Πολλοὶ θὰ ποῦν ἴσως: τί χρειάζεται τότε ἡ ὑλικὴ εὐμάρεια, πού ζητοῦν οἱ οὐτοπιστές, ἀφοῦ ἡ εὐτυχία εἶναι κάτι τὸ ἐσωτερικόν; Θὰ τοὺς ἀπαντήσουμε ὅμως πὼς καλύτερα στὸ δρόμο αὐτὸ γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς εὐτυχίας νὰ εἶναι κανεῖς χορτᾶτος καὶ καλοντυμένος, παρὰ κακομοίρης καὶ ξυπόλυτος, ἔτσι πού νὰ μὴν μπορεῖ νὰ τρέξει.

Ἀλλὰ τὸ μεγάλο μεθοδικὸ λάθος ὅλων τῶν οὐτοπιῶν εἶναι, γιὰ τὸ Στάϊν, πὼς δὲ μᾶς περιγράφουν τὴ μετάβαση ἀπὸ τὴ σημερινὴ ἐγωϊστικὴ πολιτεία σὲ μιὰν ἄλλη ἰδανικὴ. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἱκανὸς γιὰ ὅλα, ἀκόμα καὶ γιὰ καθαρὸ ἄλτρουϊσμό. "Ομως δὲν μπορεῖ μὲ μιὰς νὰ μεταμορφωθεῖ σ' ἄλτρουϊστή. Χρειάζεται γι' αὐτὸ ἀνατροφή, γύμνασμα, συνήθεια (125). Κι ἀκόμα θέλει ἴσως γενιὲς ὀλόκληρες, ὡς πού νὰ ἐπιτύχει, ἂν ποτὲς ἐπιτύχει τέλεια. Εἰδικώτερα ὁ σοσιαλισμός, πού δίνει τὸ περιεχόμενον στὶς περισσότερες οὐτοπίες, δὲν εἶναι ἓνα ἰδανικὸ στατικὸ κι ἀφηρημένο, ἐπιδεκτικὸ νὰ πραγματοποιηθεῖ ὀλοκληρωτικὰ καμιά μέρα, ἀφοῦ μάλιστα τὰ ὅριά του ὅλο κι ἀπλώνονται μὲ τὴν πρόοδο τῆς ἀνθρωπότητος. "Οσο κι ἂν τὸ ἐπίτευγμα δὲ φτάνει τὸ ὑπόδειγμα, παραμένει ἓνα ἰδανικὸ ἀπεριόριστο, πού πραγματοποιεῖται μόνον ὅσο ἐπιτυχαίνει νὰ μπεῖ μέσα στὴ ζωὴ μας. Εἶναι λοιπὸν γιὰ τὸ ἄτομο ἡ πραγματοποίησις ἑνὸς προγράμματος ζωῆς. "Ομως ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ ἡσυχάσει τὴ νοσταλγία του τὴν πιὸ βαθειά, τὴ νίκη του πάνω στὸν καιρό, παρὰ μόνο ἂν μετατρέψει τοὺς μελλούμενους σκοπούς του σὲ σύγχρονα κίνητρα, συσσωματώνοντας ἔτσι στὸ παρὸν ἓνα κομμάτι ἀπ' τὸ μέλλον.

Ἡ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου δὲν μπορεῖ νὰ παραδεχτεῖ τὸ «εἶναι» ὅπως βρίσκεται. Ἐχτισε ἕναν οὐτοπιστικὸ κόσμον κ' ἐπεζήτησε τὸ «δέον». Μιὰ ἰδέα ὅμως, πραγματοποιήσιμη ἀρχικὰ στὴν ἀπόσταση τοῦ καιροῦ, γίνεται κανόνας ποὺ φέρνει μιὰ βαθμιαία καλυτέρεψη στὸ παρόν. Κ' ἡ ἱστορία μᾶς διδάσκει πὼς δὲν μπορούμε νὰ ἐπιτύχουμε τὸ δυνατὸ ἂν δὲν πασχίσουμε γιὰ τὸ ἀδύνατο. Ἔτσι ὁ ἄνθρωπος κατορθώνει, μὲ θυσίες βέβαια, τὴν πρόοδο τῆς ἀνθρωπότητος σ' ἕνα καλύτερο αὐριο. Κι ὅπως γράφει ὁ Λαμαρτὶν σ' ἕνα τοῦ ποίημα ποὺ ἔχει τὸν τίτλον Οὐτοπία:

Εἶναι ὁ αἰώνιος στεναγμὸς
ποὺ χίμαιρα τὸν λένε...
Τὸ μπούχτισμα κάθε γνωστοῦ
κ' ἡ δίψα τοῦ καινούριου
καταδικάζουν μιὰ γενιὰ
τὴν κάνουν σκαλοπάτι
στὴν ἐρχομένη, ὥσπου πιά
κι ὁ κόσμος τῶν ὀνείρων μας
νὰ φτάσει πάνω στ' ἄστρα (71).

ΟΙ ΚΥΡΙΩΤΕΡΕΣ ΟΥΤΟΠΙΕΣ

Οι Έλληνες φιλόσοφοι τῆς κλασικῆς ἐποχῆς πίστευαν πῶς τὸ κράτος συντελεῖ περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον κοινωνικὸ θεσμὸ στὴν πραγματοποίηση τῶν πιὸ ωραίων καὶ τῶν πιὸ εὐγενικῶν δυνατοτήτων τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπειτα ἐκείνη τὴν ἐποχὴ δὲν μποροῦσε νὰ φανταστεῖ κανένας τὸ ἄτομο ἀντίθετο μὲ τὴν πόλη, ποὺ ἦταν μαζὶ μιὰ πολιτικὴ, κοινωνικὴ καὶ θρησκευτικὴ ὀργάνωση. Τὸ ἄστυ ἦταν στὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἡ μόνη ζωντανὴ δύναμη. Τίποτε πάνω ἀπὸ αὐτό, τίποτε κάτω ἀπὸ αὐτό, λέει ὁ Fustel de Coulanges. Οὔτε ἀνθρωπότητα, οὔτε ἀτομικότητα (29). Ἡ κατάχρηση ὅμως τῆς κρατικῆς ἐξουσίας στὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο κ' ἡ παρακμὴ τῶν ἐλληνικῶν «πόλεων» ὕστερα ἀπὸ αὐτὸν δημιούργησαν ταυτόχρονα δυὸ ἀντίθετα πνευματικὰ ρεύματα, ποὺ ἐκφράζονται στὶς οὐτοπίες τῆς ἐποχῆς: τὴν ἐπιστροφή στὸ μικρὸ καὶ νοικοκυρεμένο, τὸ «προπολεμικὸ» ἄστυ, καὶ τὴν καταφορὰ ἐναντίον τῆς ιδέας τοῦ κράτους, δηλ. τὸν ἀναρχισμό, ποὺ ἀνέπτυξαν ὄχι κυρίως Ἕλληνες μὰ ἐξελληνισμένοι βάρβαροι ἢ μιζοβάρβαροι.

Ἡ Πλατωνικὴ πολιτεία δὲν ξεπήδησε ἀπ' τὸ κεφάλι τοῦ φιλόσοφου ξαφνικὰ καὶ χωρὶς κανένα προηγούμενο. Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Διογένης Λαέρτης, ὁ Ἀντισθένης, ὁ ἰδρυτὴς τῆς σχολῆς τῶν Κυνικῶν, ἔγραψε κι αὐτὸς ἓνα ἔργο «περὶ πολιτείας», ὅπου ὑπεστήριζε πῶς οἱ πόλεις, δηλ. τὰ κράτη τῆς ἐποχῆς του, ἦταν γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα ἡ αἰτία κάθε ἀδικίας καὶ κάθε δυστυχίας. Ἐνῶ ξαίρουμε πῶς, ἐκείνη τὴν ἐποχὴ περίπου, ὁ Πρωταγόρας δίδασκε ὅτι οἱ πρῶτες πολιτεῖες δημιουργήθηκαν γιὰ νὰ ὑπερασπίσουν τοὺς πολίτες ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη ἀδικία. Ἄν οἱ ἄνθρωποι ἐγκαταλείψουν λοιπὸν τὶς πόλεις, ὑπεστήριζεν ὁ Ἀντισθένης, θὰ γίνουν πάλι ἐλεύθεροι κ' εὐτυχισμένοι. Κάθε διάκριση τάξης θὰ λείψει κι ὅλοι θὰ θεωροῦνται ἀδελφοί. Τὰ σύνορα θὰ πέσουν κι ὁ καθένας, χωρὶς φυλετικὴ διαφορὰ, θὰ εἶναι πολίτης τῆς οἰκουμένης. Οἱ συγγενικοὶ δεσμοὶ θὰ σβηστοῦν κ' ἓνας τίμιος ἄνθρωπος θὰ ἐκτιμᾶται περισσότερο ἀπὸ ἓνα συγγενῆ. Ἡ πολιτεία τοῦ Ἀντισθένη δὲ σώθηκε ὡς τὴν ἐποχὴ μας. Μποροῦμε ὅμως νὰ ἔχουμε μιὰν ιδέα γι' αὐτὴν ἀπὸ τὴν Πολιτεία τοῦ μαθητῆ του, τοῦ Διογένη. Ἦθελε νὰ συστήσει ἓνα εἶδος Ἑνωμένων Πολιτειῶν τοῦ Κόσμου, μὲ ἀπόλυτη ἐξίσωση τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν καὶ μὲ ἀπομάκρυνση κάθε φυλετικῆς διαφορᾶς. Ἡ ἰδιοκτησία θὰ περιοριζόταν, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ καταργιέται ὁλότελα. Θὰ ἐπικρατοῦσε ἀπόλυτη ἰσότητα ἀνάμεσα στοὺς ἄντρες καὶ στὶς γυναῖκες κ' ἡ ἐλεύθερη ἔνωση

θ' ἀντικαταστοῦσε τὸ γάμο. Τὰ παιδιά θ' ἀνατρέφονταν μαζί, χωρὶς νὰ γνωρίζουν τοὺς γονεῖς τους. Ἔτσι θὰ πετύχαινε τὴ γενικὴν ἰσότητα καὶ τὴν ἀδελφосύνη (69).

Ὅσο κι ἂν ὁ αὐστηρὸς ἀσκητισμὸς τοῦ Ἀντισθένη ἐκφυλίστηκε ἀργότερα ἀπὸ τοὺς μαθητές του σ' ἓναν ἐπιδεικτικὸ φακισμὸ, τὸ πολίτευμα ποὺ ζητοῦσαν οἱ Κυνικοὶ δὲν ἦταν μιὰ «πολιτεία γουρουνιῶν στὸ παχνὶ», ὅπως τὴ χαρακτήρισε ὁ Πλάτωνας, ἀφοῦ ἐπικρατοῦν σ' αὐτοὺς ἡθικὲς ἐπιδιώξεις. Καὶ δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε πὼς πρῶτοι οἱ Κυνικοὶ κηρύχτηκαν ἐναντίον τῆς σκλαβιᾶς. ποὺ τὴ χαρακτήρισαν ἀντίθετη στὴ φύση. Μπορεῖ νὰ ποῦμε μάλιστα πὼς αὐτοὶ ἦταν οἱ πρῶτοι φυσιοκράτες, οἱ πρόδρομοι τοῦ Ρουσσώ καὶ τοῦ Τολστόη, ποὺ παρουσιάζουν πολλὰ τὰ κοινὰ μὲ τὸν Ἀντισθένη. Ἦθελαν τὴν ἐπιστροφὴ στὴ φύση καὶ τὸν περιορισμὸ τῶν ἀναγκῶν τῶν ἀνθρώπων. Γι' αὐτὸ ὁ Διογένης ἔλεγε πὼς δίκαια οἱ θεοὶ τιμώρησαν τὸν Προμηθεά, γιατί ἔφερε στοὺς ἀνθρώπους τὶς τέχνες, ποὺ προκάλεσαν τὸν περίπλοκο καὶ τεχνητὸ χαρακτήρα τῆς σύγχρονης ζωῆς. Τὸ πιὸ περίεργό εἶναι πὼς οἱ Κυνικοὶ δὲν περίμεναν τὴν ἐπικράτηση τῶν ἰδεῶν τους μόνο ἀπὸ τὰ κηρύγματά τους. Πρόσμεναν κάποιον ὑπερφυσικὸ ἥρωα γιὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ παγκόσμιον κράτος καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ τὶς ἀρχές τους. Ἔτσι καταλαβαίνουμε γιατί ὁ Πλούταρχος γράφει πὼς ὁ Μέγας Ἀλέξαντρος μὲ τὶς καταχτήσεις του φαινόταν σὰ νὰ πραγματοποιοῦσε τὰ ἰδανικὰ τοῦ Διογένη.

Ἄλλος πολιτειολόγος μεταρρυθμιστὴς εἶναι ὁ Φαλέας ὁ Καρχηδόνιος, ποὺ ἤθελε τὴν ἰσότητα τῆς περιουσίας γιὰ ὅλους τοὺς πολίτες, μὰ ὄχι μαζί τὴν κοινοκτημοσύνη τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παιδιῶν. Ἀκόμα ἤθελε τὴν ἰσότητα τῆς ἐκπαίδευσης γιὰ ὅλους τοὺς πολίτες. Τὸ πολίτευμά του ἦταν ἓνα εἶδος κρατικοῦ σοσιαλισμοῦ, ὅπου ὅλοι οἱ ἐργάτες κ' οἱ βιοτέχνες θὰ ἦταν δοῦλοι τῆς Δημοκρατίας, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ἀριστοτέλης. Ὁ ἴδιος ὅμως παρατηρεῖ πὼς ἡ ἰσότητα τῆς περιουσίας, ποὺ θέλει ὁ Φαλέας, εἶναι ἄδικη, χωρὶς τὴν κοινοκτημοσύνη τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παιδιῶν, ἀφοῦ τὰ οἰκογενειακὰ βάρη τοῦ ἐνὸς μπορεῖ νὰ εἶναι πολὺ μεγαλύτερα ἀπὸ τὰ βάρη τοῦ ἄλλου (5).

Πρὸ πάντων ὅμως ἡ Πολιτεία τοῦ Πλάτωνα εἶχε γιὰ πρόδρομο τὸν Ἰππόδαμο ἀπὸ τῆς Μίλητο, τὸν περίφημο πολεοδόμο τοῦ Πειραιᾶ, γιατί βέβαια δὲν μποροῦμε νὰ παραδεχτοῦμε πὼς εἶναι σύμπτωση ἡ ὁμοιότητα ποὺ βρίσκουμε στὴν οὐτοπία τοῦ Πλάτωνα μ' αὐτὴν τοῦ Ἰππόδαμου. Ὁ Ἀριστοτέλης γράφει πὼς ὅπως ὁ Πλάτωνας ἔτσι κι ὁ Ἰππόδαμος χωρίζει τοὺς πολίτες τῆς μελλοντικῆς κοινωνίας σὲ τρεῖς τάξεις: τοὺς γεωργούς, τοὺς τεχνίτες καὶ τοὺς πολεμιστές (5). Ὅμως ὁ Στοβαῖος μᾶς πληροφορεῖ πὼς ὁ Ἰππόδαμος πρόβλεπε μιὰν ἰδιαίτερη τάξη ἱερέων, μιὰν ἄλλη πολεμιστῶν καὶ πὼς στὴν τρίτη ἔβαζε μαζί τοὺς γεωργούς καὶ τοὺς τεχνίτες (126). Ἡ διαίρεση αὐτὴ συμφωνεῖ καλύτερα καὶ μὲ τὸ χωρισμὸ τῶν χωραφιῶν σὲ τρεῖς

κατηγορίες, ὅπως τὶς προβλέπει: τὰ κτήματα τοῦ κλήρου, ἡ δημόσια γῆ καὶ τέλος τὰ χωράφια τῶν καλλιεργητῶν. Μόνο αὐτοὶ ἔχουν δικαίωμα ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας τῶν κλήρων τους, ἐνῶ τὰ χωράφια τῶν ἱερέων καὶ τῶν στρατιωτῶν ἀνήκουν στὸ Κράτος, ποὺ διαθέτει τὰ εἰσοδήματά τους γιὰ τὶς κοινὲς ἀνάγκες αὐτῶν τῶν δυὸ τάξεων (5). Ἔτσι οἱ ἱερεῖς θὰ φροντίζουν γιὰ τὸ σεβασμὸ τῶν θείων νόμων καὶ τῆς δημόσιας ἠθικῆς, οἱ στρατιῶτες θὰ πολεμοῦν κ' οἱ καλλιεργητὲς θὰ δουλεύουν γιὰ νὰ τρέφουν τὶς ἄλλες δυὸ τάξεις. Πρέπει ἀκόμα νὰ σημειώσουμε πῶς ὁ Ἰππόδαμος ὀρίζει πῶς θὰ δίνεται βραβεῖο σ' ὅποιον ἐφευρίσκει ἢ προτείνει κάτι τὸ ὠφέλιμο γιὰ τὴν πόλη.

Εἶναι περίεργο πῶς ὁ Ἀριστοτέλης δὲ μᾶς λέει λέξη γιὰ τὰ σχέδια τοῦ Ἰππόδαμου σχετικὰ μὲ τοὺς σκλάβους, ἂν καὶ γράφει πῶς δὲν παράλειψε τίποτε τὸ οὐσιαστικὸ ἀπ' τὸ πολιτικὸ σύστημα τοῦ Μιλήσιου. Δὲν εἶναι λοιπὸν πιθανὸ αὐτὸς νὰ ζητοῦσε τὴν κατάργηση τῆς δουλείας. Ὁ Ἀριστοτέλης παρατηρεῖ πῶς, ἀφοῦ ἡ τάξη τῶν καλλιεργητῶν καὶ τῶν τεχνιτῶν δὲν ἔχει ὅπλα, γλήγορα θὰ καταντῇ σκλάβοι τῶν ἄλλων. Καὶ κατακρίνει τὸν Ἰππόδαμο, γιατί δίνει σ' αὐτὴ τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέγεται σὲ θέσεις ἀρχόντων, ὅπως κ' οἱ ἄλλες τάξεις, ἀφοῦ εἶναι οὐσιαστικὰ σὲ τέτοια κατώτερη θέση (5). Μὰ ξέχασε πῶς ὁ Μιλήσιος πολεοδόμος ἔγραψε μιὰν οὐτοπία, ὅπου ἤθελε τὴ θεωρητικὴν ἰσότητα τῶν τριῶν τάξεων.

Εἶναι κρίμα ποὺ λίγα μόνο πράγματα ξέρουμε γιὰ ὅλες αὐτὲς τὶς οὐτοπίες, ἀπὸ μερικὰ σκόρπια ἀποσπάσματα ποὺ σώθηκαν ἐδῶ κ' ἐκεῖ, στὰ ἔργα ἄλλων συγγραφέων. Γι' αὐτὸ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ βγάλουμε συμπεράσματα πάνω σ' αὐτὲς. Ἐνὰ ὅμως εἶναι βέβαιο: πῶς ἔδωσαν πολὺτιμα ὑλικά στὸν Πλάτωνα γιὰ νὰ χτίσει τὸ μεγάλοπρεπο μὰ βαρὺ οἰκοδόμημα τῆς Πολιτείας του. Καὶ πολὺ περισσότερο οἱ προπлатωνικοὶ οὐτοπιστὲς ἐπηρέασαν τοὺς Ἀλεξανδρινοὺς καὶ τοὺς νεώτερους οὐτοπιστὲς, ποὺ στέκουν πιὸ κοντὰ σ' αὐτοὺς παρὰ στὸν Πλάτωνα. Γιατὶ οἱ ἰδέες τῶν Κυνικῶν βρίσκονται πολὺ πιὸ κοντὰ στὴ χριστιανικὴ διδασκαλία ἀπὸ τὶς ἰδέες τοῦ Πλάτωνα, παρ' ὅλες τὶς προσπάθειες τῶν φιλοσόφων τῆς Ἐκκλησίας νὰ παραποιήσουν τὶς ἰδέες τοῦ Χριστοῦ καὶ τὰ πλατωνικὰ κείμενα.

*
* *

Εἶναι φυσικὸ μέσα στὴν τρικυμισμένη ἐποχὴ ποὺ ζοῦσε ὁ Πλάτωνας νὰ ἐπιθυμοῦσε περισσότερὸ ἀπ' ὅλα τὴ γαλήνη: γαλήνη πολιτική, κοινωνική καὶ ψυχική. Αὐτὴν ἐπιζητεῖ στὸ ἔργο του, ὅχι μόνο μὲ τὸ σταμάτημα κάθε πολιτικῆς ἀλλαγῆς ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἐπιστροφὴ σ' ἓνα εἶδος ζωῆς ποὺ νὰ θυμίζει τὸν παλιὸ καλὸν καιρό. Ξεκινώντας ἀπὸ τὴ φυσικὴ ἀνισότητα τῶν ἀνθρώπων χωρίζει τοὺς πολῖτες σὲ τρεῖς τάξεις: τοὺς φύλακες ἢ ἄρχοντες, τοὺς πολεμιστὲς καὶ τοὺς παραγωγούς: γεωργοὺς, βιοτέχνες κ' ἐμπόρους, ἐκτὸς βέβαια ἀπὸ τοὺς δούλους. Ἡ δικαιοσύνη, ποὺ ὀρίζει σὰν τὸ ὑπέρτατο ἰδανικὸ

τοῦ φανταστικοῦ του κράτους, τῆς Πολιτείας, δὲν σημαίνει τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ κάνει ὁ καθένας τὴ δουλειά του στὴ θέση ποὺ τὸν ἔταξεν ἡ πολιτεία καὶ νὰ μὴ ζητᾷ νὰ πάρει τὴ θέση κάποιου ἄλλου. Γιὰ νὰ μποροῦν τὰ μέλη τῶν δυὸ πρώτων κατηγοριῶν νὰ ἐκτελοῦν τέλεια τὴν κοινωνικὴ τους ἀποστολὴ ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος πιστεύει πὼς χρειάζεται νὰ ζοῦν μέσα σὲ ὀρισμένες οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικὲς συνθῆκες. Κι αὐτὲς κυρίως περιγράφει καὶ δικαιολογεῖ στὴν Πολιτεία του. Πρῶτος ὅρος εἶναι ἡ κοινοκτημοσύνη. Θέλει κανέννας ἀπὸ αὐτοὺς νὰ μὴν ἔχει τίποτα δικό του, ἐξὸν ἀπὸ τ' ἀπόλυτα ἀπαραίτητα πράγματα. Οἱ ἄλλοι πολῖτες θὰ δίνουν τὰ χρειαζούμενα τρόφιμα σὲ πολεμιστὲς λιγόφαγους, γιὰ ἓνα χρόνο, ὅχι περισσότερα οὔτε λιγότερα. Θὰ τρῶνε σὲ κοινὰ τραπέζια κατὰ τὸ σπαρτιάτικο σύστημα, καὶ μάλιστα τὸ κρέας ἢ τὰ ψάρια μόνο ψητά, ποτὲ σάλτσες ἢ γλυκά. Ὁ Πλάτωνας ἐπιμένει καὶ στὴν ἀπλότητα τῶν σπιτιῶν τους, ποὺ πρέπει νὰ εἶναι κατοικίες πολεμιστῶν κι ὅχι τραπεζιτῶν. Ἄς ζοῦνε, προτείνει, κάτω ἀπὸ σκηνὲς, χωρὶς πόρτες ἢ χωρίσματα Ἔτσι κανέννας δὲ θὰ μπορεῖ νὰ ξεμοναχιαστεῖ, μὰ ὁ καθένας θὰ ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ μπαίνει ἐλεύθερα στοῦ γείτονά του.

Ἡ πείρα ἔδειξε πὼς εἶναι μοιραῖα ἀσυμβίβαστη μὲ τὴν καλὴ κυβερνητικὴ λειτουργία ἡ ἔνωση στὰ ἴδια χέρια τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας καὶ τῆς οἰκονομικῆς δυνάμης. Εἶναι ἀδύνατο ν' ἀποφύγουμε τότε τὶς καταχρήσεις κ' οἱ φύλακες τῆς πολιτείας ἀπὸ σκύλοι γίνονται λύκοι. Γιατὶ οἱ κυβερνῆτες ἐξουσιάζονται ἀπὸ τὰ ἐγωϊστικά τους ἔνστικτα καὶ προτιμοῦν τὰ δικά τους τὰ συμφέροντα ἀπὸ τὰ συμφέροντα τοῦ Κράτους καὶ τῶν πολιτῶν. Τότε αὐτοὶ θυμώνουν, μὲ τὸ δίκιο τους, οἱ τάξεις ξεσηκώνονται ἢ μιὰ ἐναντίον τῆς ἄλλης κ' οἱ κοινωνικοὶ ἀγῶνες ἀρχίζουν (100). Γι' αὐτὸ ὅλα τὰ μέσα τῆς παραγωγῆς κι ὅλα τὰ πλούτη θὰ βρίσκονται στὰ χέρια τῆς τρίτης τάξης τῶν πολιτῶν, ποὺ θὰ εἶναι περισσότεροι ἀπὸ τὶς δυὸ πρῶτες τάξεις μαζί. Ὁ Πλάτωνας παραδέχεται λοιπὸν γι' αὐτοὺς τὸ θεσμὸ τῆς ἰδιοκτησίας, ποὺ νὰ κεντρίξει τὸ παραγωγικὸ τους ἐνδιαφέρον. Μ' ἓνα μόνο περιορισμό: πὼς θὰ διαθέτουν τὴν περιουσία τους μὲ τὸν ἔλεγχο τοῦ Κράτους, ἔτσι ποὺ νὰ μὴν ὑπάρχουν μεγάλες διαφορὲς πλούτου. Δὲν πρέπει ἀκόμα νὰ ὑπάρχουν πλούσιοι καὶ φτωχοί, ἀφοῦ ὁ πλοῦτος κ' ἡ φτώχεια βλάπτουν στὸν ἴδιον βαθμό. Ὅμως ὁ Πλάτωνας δὲν ἐπιβάλλει, ὅπως ὁ Φαλέας, τὴν ἀπόλυτην ἰσότητα περιουσιῶν στοὺς πολῖτες τῆς τρίτης κατηγορίας. Τὸ Κράτος θὰ ρυθμίζει τὴ γεωργικὴ παραγωγή, τὸ ἐμπόριο καὶ τὴ βιοτεχνία μ' ἓναν τελικὸ σκοπὸ: τὴν αὐτάρκειά του. Ἔτσι αὐτὸ θὰ ὀρίζει τελικὰ τὴ δουλειὰ τοῦ καθενός, ἀνάλογα μὲ τὶς κρατικὲς ἀνάγκες.

Γιὰ νὰ ἐπιτύχει ἡ τέλεια, κατὰ τὴ γνώμη του, λειτουργία τοῦ κρατικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ, δὲ φτάνει μόνο στὸν Πλάτωνα ἡ κατάργηση τῆς ἰδιοκτησίας γιὰ τοὺς φύλακες καὶ κυβερνῆτες τοῦ Κράτους. Πρέπει νὰ συμπληρώνεται μὲ τὴν κατάργηση τῆς οἰκογένειας, γιατί, ὅπως τὰ πλούτη

ἔτσι κ' οἱ οἰκογενειακοὶ δεσμοί, προκαλοῦν τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐγωϊστικῶν ἐνστίκτων τοῦ ἀνθρώπου (100). Δυὸ εἶναι τὰ ριζικὰ μέσα ποὺ προτείνει ὁ Πλάτωνας γι' αὐτό: ἡ ἀπόλυτη ἰσότης τῶν δυὸ φύλων κ' ἡ φυσικὴ ἔνωση, ποὺ θὰ εἶναι ὅμως αὐστηρὰ κανονισμένη ἀπ' τὸ Κράτος. Καὶ προβάλλει πρῶτα τὸ ἐρώτημα: Εἶναι δυνατόν οἱ γυναῖκες νὰ κάνουν τίς ἴδιες δουλειές με τοὺς ἄντρες; Ναί, ἀπαντᾷ ὁ Πλάτωνας, ἀφοῦ οἱ σκύλες φροντίζουν, ὅπως καὶ τ' ἄρσενικά, νὰ φυλάνε τὰ κοπάδια, πᾶνε μαζί τους στὸ κυνήγι κ' ἐνεργοῦν ὅλα συντροφικά. Τὰ δημόσια βάρη θὰ εἶναι λοιπὸν κοινὰ στοὺς ἄντρες καὶ στὶς γυναῖκες, μὰ οἱ φύλακες, ὅταν μοιράζονται τίς δουλειές, θὰ πρέπει νὰ ἔχουν ὑπ' ὄψιν τοὺς τὴν ἀδυναμία τῶν γυναικῶν καὶ τὴ δύναμιν τῶν ἀντρῶν (100). Γιὰ νὰ ζητοῦμε ὅμως ἀπὸ τίς γυναῖκες τίς ἴδιες ὑπηρεσίες με τοὺς ἄντρες θὰ πρέπει νὰ τοὺς δώσουμε τὴν ἴδιαν ἀνατροφή. Δηλαδή ἡ ἐκπαίδευσις νὰ εἶναι κοινή, με ὅμοιες μεθόδους διδασκαλίας, ποὺ θὰ βασίζεται στὴ μουσικὴ, δηλ. τίς τέχνες τῶν Μουσῶν, καὶ στὴ γυμναστική, μέσα σὲ ἀνάλογες συνθήκες. Ὅλη αὕτῃ ἡ νεολαία, μένοντας στὴν ἴδια κατοικία, τρώγοντας στὸ ἴδιο τραπέζι καὶ μὴν ἔχοντας τίποτα τὸ δικό της θὰ εἶναι παντοτεινὰ μαζί. Κι ὅπως θὰ εἶναι πάντα ἀνακατωμένη στὰ μαθήματα καὶ στὰ γυμνάσια θὰ σπρώχνεται σ' ἐνώσεις ἀπὸ ἓνα φυσικὸ αἶσθημα.

Οἱ ἄρχοντες θὰ φροντίζουν νὰ κανονίζουν κάθε χρόνον τίς ἐνώσεις, γιὰ ν' ἀναπληρώνονται οἱ ἀπώλειες ἀπὸ πολέμους, ἀρρώστιας κι ἄλλα ἀτυχήματα. ἔτσι ποὺ ὁ ἀριθμὸς τῶν πολιτῶν νὰ μένει πάντα ὁ ἴδιος. Φαινομενικὰ τὰ ζευγάρια θὰ ὀρίζονται με κλήρους. Μὰ στὴν πράξιν οἱ ἀρμόδιοι θὰ τὰ καταφέρνουν στὰ κρυφὰ με τέτοιον τρόπο, ὥστε νὰ προτιμοῦνται οἱ ἐνώσεις τῶν δυνατῶν. ἐνῶ θὰ εἶναι σπάνιον τὸ ζευγάρωμα τῶν μέτριων, ἀντρῶν καὶ γυναικῶν. Ἀκόμα τὸ ἔργο τῆς ἀναπαραγωγῆς θὰ γίνεται, πάντα με τὴν ἄδεια τῶν φυλάκων, μόνο ἀπὸ γυναῖκες εἴκοσι ὥς σαράντα χρονῶν κι ἀπὸ ἄντρες ποὺ θὰ ἔχουν ξεπεράσει τὴν πρώτη ὁρμὴ τῆς νιότης, ὥς τὴν ἡλικίαν τῶν πενήντα πέντε χρονῶν, σύμφωνα με τοὺς κανόνες τῆς εὐγονικῆς. Ἐξω ἀπὸ αὐτὲς τίς ἡλικίες οἱ σεξουαλικὲς σχέσεις θὰ εἶναι ἐλεύθερες, με τὸν ὅρον ὅμως τὰ ζευγάρια νὰ προσέχουν νὰ μὴ φέρνουν στὸν κόσμον τοὺς καρποὺς τῆς ἐπικοινωνίας τους, ἀφοῦ αὐτοὶ θὰ εἶναι ἐλαττωματικοὶ γιὰ τὸ Δημόσιο. Καὶ δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε πὼς τὸ ἀναπαραγωγικὸ ἔργο ἓνα μόνο ἔχει σκοπὸ: τὸ συμφέρον τοῦ Κράτους (100). Αὐτὸ θὰ παραλαβαίνει τὰ παιδιὰ καὶ θὰ τὰ δίνει σὲ παραμάνες, ποὺ θὰ μένουν σὲ μιὰν ὀρισμένη συνοικίαν τῆς πόλης. Τὰ παιδιὰ τῶν ἀδύνατων, καθὼς καὶ τ' ἀποτυχημένα, θὰ τὰ κρύβει, ὅπως πρέπει, σὲ κάποιο κρυφὸ μέρος, ποὺ θ' ἀπαγορεύεται νὰ φανερώσει κανεὶς. Οἱ γονεῖς δὲ θὰ γνωρίζουν λοιπὸν τὰ παιδιὰ τους κι αὐτὰ πάλι ἐκείνους ποὺ τοὺς γέννησαν. Ὅταν ἓνας πολεμιστῆς ἢ ἓνας φύλακας τοῦ Κράτους ἔλθει σ' ἐπικοινωνίαν με μιὰ γυναῖκα θὰ θεωρεῖ ὅλα τὰ παιδιὰ ποὺ γεννήθηκαν ἀπ' τὸν ἔβδομον ἕως τὸν ἑνατὸ ἀπὸ τότε μῆνα γιούς καὶ κόρες του, κι αὐτὰ πάλι θὰ τὸν φωνάζουν πατέρα.

Ἔτσι θὰ σχηματιστοῦν μεγάλοι ὄμιλοι, πού μᾶς θυμίζουν τὸ παλιὸ γένος, ὅπου θὰ ἐπικρατοῦν οἰκογενειακοὶ δεσμοί. Καὶ μάλιστα δὲ θὰ ἐπιτρέπεται καμιὰ σεξουαλική σχέση μεταξύ τῶν πιθανῶν ἀδελφῶν μέσα σ' ἓναν οἰκογενειακὸν ὄμιλο, ὥστε ν' ἀποφεύγονται οἱ αἰμομιξίες. Ἔτσι ἡ ζωὴ τοῦ φύλακα καὶ τοῦ πολεμιστῆ θὰ περνᾷ ἡσυχᾷ. Γιατὶ θὰ βρίσκονται μακριὰ ἀπ' ὅλους τοὺς καυγάδες πού δημιουργοῦνται ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τ' ἀγαθὰ τους, ἀπὸ τίς γυναῖκες τους, ἀπὸ τὰ παιδιά τους (100).

Ὁ Πλάτωνας ὑποστηρίζει πῶς σκοπὸς τῆς Πολιτείας τοῦ εἶναι τὸ καλὸ ὅλων τῶν πολιτῶν κι ὄχι ἡ εὐτυχία μιᾶς τάξης. Οἱ φροντίδες τοῦ ὅμως γιὰ τίς διευθύνουσες τάξεις φανερώνουν τίς ἀριστοκρατικές του τάξεις, ὅσο κι ἂν δὲ δημιουργεῖ αὐστηρὰ χωριστὲς κληρονομικὲς τάξεις, σὰν αὐτὲς πού συναντοῦμε στὴν Αἴγυπτο καὶ κατόπι στὴ μεσαιωνικὴ Εὐρώπη καὶ στὸ Κράτος τῶν Ἰνκας. Γιατὶ στὴν πλατωνικὴ πολιτεία τὰ παιδιά τῶν φυλάκων ἢ τῶν πολεμιστῶν πού δὲν κρίνονται ἄξια γιὰ τὴ δουλειά τους θὰ ὑποβιβάζονται στὴν τρίτη τάξη καὶ τὰ παιδιά τῶν παραγωγῶν, πού παρουσιάζουν τυχὸν ἐξαιρετικὰ προσόντα, θὰμποροῦν νὰ γίνονται πολεμιστὲς καὶ φύλακες (100). Αὐτὲς ὅμως θὰ πρέπει νὰ εἶναι βέβαια ἐξαιρετικὲς περιπτώσεις, ἀφοῦ μόνο τὰ παιδιά τῶν δυὸ πρώτων τάξεων θὰ παίρνουν κανονικὰ ἀνώτερη μόρφωση κ' ἔπειτα ἀφοῦ κριτὲς θὰ εἶναι οἱ ἴδιοι οἱ φύλακες.

Ἡ ἐξουσία δημιουργεῖ ὅμως στὴν πλατωνικὴ πολιτεία βαριὲς ὑποχρεώσεις. Οἱ διευθύνουσες τάξεις πρέπει νὰ ζοῦν ἀσκητικά, θυσιάζοντας τίς ὑλικὲς ἀπολαύσεις τῆς ζωῆς, ἔτσι πού νὰμποροῦν νὰ ἐκτελοῦν καλύτερα τὴν ἀποστολή τους. Αὐτὸ ἔκανε τὸν Ἀριστοτέλη νὰ πεῖ: Καλύτερα νὰ εἶσαι ὁ τελευταῖος ξάδερφος τῆς σημερινῆς παρὰ ὁ γιὸς τῆς Πολιτείας τοῦ Πλάτωνα (5). Τελικὰ ἀπὸ τὴν τάξη τῶν πολεμιστῶν θὰ ξεχωρίσουν σιγὰ σιγὰ οἱ φιλόσοφοι. Αὐτοὶ πρέπει νὰ κυβερνοῦν τὴν πόλη, ἐπειδὴ ἔχουν ὅλες τίς ἀρετὲς πού εἶναι ἀπαραίτητες γιὰ ἓνα τόσο σπουδαῖο ὑπουργεῖο. Ἀγαποῦν τὴν ἀλήθεια καὶ τὴν ἐλευθερία, δὲ φοβοῦνται τὸ θάνατο, δὲν εἶναι φιλοχρήματοι, εἶναι προικισμένοι μὲ σωφροσύνη, γνώσεις, μνήμη, κοσμιότητα κ' ἔχουν τὸ μέτρο τῶν πραγμάτων. Ξεχωρίζουν ἀπὸ τοὺς σοφιστὲς γιατί δὲν ἐπηρεάζονται ἀπὸ ἐπιδοκιμασίες ἢ ἀποδοκιμασίες, ἀπὸ κολακεῖες ἢ ἀπὸ ἔχθρα τῶν μαζῶν. Γι' αὐτὸ καὶ δύσκολα ξεπετιοῦνται καὶ δυσκολώτερα ἀκόμη βρίσκουν τίς συνθήκες πού χρειάζονται γιὰ ν' ἀναπτυχθοῦν (100). Ἴσως μάλιστα συναντιῶνται ὁλότελα ἔξω ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, ἀφοῦ εἶναι κι αὐτοὶ δημιουργήματα μιᾶς οὐτοπίας. Γιατὶ ἡ πλατωνικὴ Πολιτεία δὲν κατατάσσεται ἀνάμεσα στὶς οὐτοπίες ἐπειδὴ οἱ θεσμοὶ πού προτείνει εἶναι λογικὰ ἀνεφάρμοστοι, ἀλλὰ γιατί ζητᾷ ἀπὸ τοὺς «ἄρχοντες» τῆς προσόντα καὶ πρὸ πάντων ἀλτρουϊσμὸ πού δὲ συναντοῦμε στὴν πραγματικότητα. Ἀντίθετα ἀπὸ τίς γνώμες τοῦ Πλάτωνα, βλέπουμε πῶς τὸν κομμουνισμὸ ἐπιδιώκουν στὴν πράξη οἱ ἀρχόμενοι κι ὄχι αἱ ἄρχοντες, πού θέλουν γι' αὐτοὺς προνόμια. Ὅσο γιὰ τὴ σκέψη νὰ διοικοῦν

τις πολιτεῖες φιλόσοφοι, αὐτὴ δὲν εἶναι καὶ πρωτότυπη, ἀφοῦ ἔχουμε τὰ γνω-
στὰ παραδείγματα τοῦ Πυθαγόρα καὶ τοῦ Ἀρχύτα, καὶ συχνὰ οἱ πολιτεῖες
κατέφευγαν σὲ φιλοσόφους γιὰ νομοθέτες, ὅπως ἦταν ὁ Σόλωνας στὴν Ἀθήνα
κι ὁ Χαρώνδας σὲ πολλὲς πόλεις τῆς Σικελίας. Σ' αὐτοὺς ὅμως δὲν ἀνάθεταν συ-
νήθως μαζὶ καὶ διοικητικὰ καθήκοντα, ἴσως γιὰτὶ ἡ σοφία δύσκολα ταιριάζει
μὲ τὴν πράξη, δηλαδὴ μὲ τὴ λεπτομέρεια, ὅπως τὸ παραδέχεται κ' ἡ λαϊκὴ
σοφία, ποὺ πιστεύει ὅτι οἱ δάσκαλοι, δύσκολα προσαρμόζονται στὴν πραγ-
ματικότητα ἀλλὰ ζοῦν ἐκτὸς τόπου, χρόνου καὶ περιστάσεων. Καὶ γενικώτερα,
ὅπως παρατηρεῖ ὁ Adler, ὁ Πλάτωνας δημιούργησε στὴ φαντασία του ἓνα
κράτος ὅπου δὲν περπατοῦν ἄνθρωποι μὲ σάρκες καὶ ὀστέα, μὰ ὄντα σκιώδη,
ποὺ εἶδαν τὸ φῶς στὰ ἐργαστήρια τῆς κοινωνικῆς ἀλχημείας καὶ γνωρίζουν
μόνο τοὺς κανόνες τῆς ἠθικῆς (2). Ὁ K. R. Popper ὑποστηρίζει πῶς τὸ πλα-
τωνικὸ πρόγραμμα, ὅσο κι ἂν στηρίζεται πάνω στὴν ἱστοριστικὴ κοινωνιο-
λογία, ἀνταποκρίνεται στὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ κράτους (104).
Τὸ βέβαιο εἶναι πῶς ἡ πλατωνικὴ διδασκαλία στάθηκε ἡ θεωρητικὴ δικαιο-
λογία τοῦ Μεσαίωνα καὶ πρὸ πάντων τῆς θεοκρατικῆς ἀντίληψης τῆς ἐξουσίας
τοῦ πάπα καὶ τῆς Ἐκκλησίας, σὰν πνευματικῆς ἐξουσίας, πάνω στοὺς ἡγεμό-
νες καὶ τοὺς λαούς.

Εἶδαμε πῶς τὴν Πολιτεία, δηλαδὴ τὸ ἰδανικὸ κράτος τοῦ Πλάτωνα,
διακρίνει ἡ λιτότητα κ' ἡ ἀρετὴ. Μὰ στὴν ἀρχὴ τοῦ Τίμαιου καὶ στὸν Κριτία
ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος μᾶς δίνει μιὰ σύντομη ποιητικὴν εἰκόνα ἑνὸς ἄλλου
φανταστικοῦ Κράτους, τῆς Ἀτλαντίδας. Γῆ χώρα αὐτὴ τὴ χαρακτηρίζουν ἡ
πολυτέλεια κι ὁ πλοῦτος, οἱ ἄφθονοι καρποὶ τῆς γῆς κ' ἡ λαμπρότητα τῶν
δέκα βασιλικῶν παλατιῶν καὶ τῶν ναῶν τῆς. Πλατιά κανάλια χρησίμευαν γιὰ
τὴ συγκοινωνία καὶ γιὰ τὸ πότισμα τῶν χωραφιῶν, ποὺ ἔδιναν ἔτσι δυὸ σο-
διὲς τὸ χρόνο (101 καὶ 97). Ὅμως ὅλα αὐτὰ ἔχουν τὴ σφραγίδα ἑνὸς βαρβα-
ρικοῦ τόπου, ἀντίθετου στὸ φιλοσοφικὸ πρότυπο κράτος τοῦ Πλάτωνα. Κι ὁ
ἴδιος, μὲ τὴν εὐκολία ποὺ ἐξαφανίζει τὴν Ἀτλαντίδα, φανερώνει ἀρκετὰ κα-
θαρὰ στὸν ἐξυπνο ἀναγνώστη ποῦ μποροῦσε νὰ ἔχει τὴ θέση του αὐτὸ τὸ με-
γάλο μαγευτικὸ νησί, ποὺ βυθίζει στὸ χάος.

Ὁ Πλάτωνας ἔγραψε λογικὰ τοὺς Νόμους ὕστερ' ἀπὸ τὴν Πολιτεία,
ποὺ ὁ ἴδιος τὴ χαρακτηρίζει σ' αὐτοὺς καμωμένη γιὰ θεοὺς ἢ γιὰ παιδιὰ θεῶν.
(98). Ὑστερὰ ἀπ' τὸ ἰδανικὸ κράτος ἔπρεπε νὰ χαράξει τὸ πλάνο τοῦ συγκεκρι-
μένου κράτους. Πρῶτα-πρῶτα τὸ ὄργανο τῆς κρατικῆς κυριαρχίας δὲν
εἶναι πιά στοὺς Νόμους ὅ,τι ἦταν στὴν Πολιτεία. Ἡ κυριαρχία αὐτὴ ἀπὸ προ-
σωπικῆ ἐγίνε ἀπρόσωπη. Στὴν Πολιτεία οἱ ἄρχοντες εἶναι οἱ θεματοφύλα-
κὲς τῆς κ' ἔχουν πληρεξουσιότητα νὰ τοποθετοῦν τὰ παιδιὰ σ' ὅποια τάξη
τὰ νομίζουν κατάλληλα νὰ πᾶνε, κάνουν τὸν ἔλεγχο τῶν περιουσιῶν, ἐπιβάλλ-
ουν στοὺς φύλακες τοὺς κανόνες μιᾶς αὐστηρῆς ἀνατροφῆς. Ἄν λοιπὸν τὸ
πρότυπο κράτος ξεπέσει, αὐτὸ εἶναι ἀπὸ λάθος τους. Στοὺς Νόμους τὸ ὄρ-

γανο τῆς κυριαρχίας εἶναι ἡ νομοθεσία. Αὐτὴ ρυθμίζει τὰ πάντα στὴν πόλη, ἐκφράζει τὰ ἰδανικά τοῦ Κράτους, κανονίζει τὴν ἠθικὴ του, τὴ θρησκεία του, τὸ ἐμπόριό του καὶ τὶς σχέσεις του μὲ τὸ ἐξωτερικό. Οἱ Νόμοι ξεχωρίζουν ἀκόμα πιὸ χαρακτηριστικὰ ἀπὸ τὴν Πολιτεία, γιατί ἀντικαταστοῦν τὴν ἐπιβολὴ μὲ τὴν πειθώ. Στὴν Πολιτεία τὸ κυβερνητικὸ σύστημα βασίζεται ἀποκλειστικὰ στὴν ἀρχὴ τῆς ἐξουσίας. Ἡ θέληση τῶν πολιτῶν δὲ λογαριάζεται. Ἐνῶ ἐδῶ σὲ κάθε νόμο πρέπει νὰ προτάσσεται μιὰ ἀναλυτικὴ αἰτιολογικὴ ἐκθεση (98). Τέλος οἱ ἄρχοντες ἐκλέγονται, ὥς εἶναι, ὅχι μὲ καθολικὴ ψηφοφορία, ἀλλ' ἀπὸ τὴ διευθύνουσα τάξη. Βλέπουμε λοιπὸν πῶς ὁ Πλάτωνας γυρίζει μᾶλλον στὰ δημοκρατικὰ ἰδανικά, ἀπ' ὅπου τὸν εἶχε ἀποστρέψει ἡ ὀχλοκρατία τῶν Ἀθηναίων. Φαίνεται θὰ κατάλαβε πῶς κ' ἡ τυραννία, ποὺ τὴ διαδέχτηκε, ἦταν πολὺ χειρότερη ἀπὸ αὐτή. Κ' ἡ διαγωγὴ τῶν δυὸ Διονυσίων τῆς Συρακούσας θὰ τὸν ἔκανε νὰ σκεφθεῖ πῶς εἶναι δύσκολο νὰ βρεθεῖ ὁ ἡγεμόνας φιλόσοφος ποὺ εἶχε ὀνειρευτεῖ. "Ἄς σημειώσουμε ἀκόμα πῶς σ' αὐτὸ τὸ ἀναμεταξὺ ἡ δημοκρατικὴ Θῆβα νίκησε τὴν ἀριστοκρατικὴ Σπάρτη κ' ἔτσι ἐξυψώθηκε πάλι στὸ Πανελλήνιο τὸ γόητρο τῆς Δημοκρατίας, ποὺ εἶχε πέσει μὲ τὴ συντριβὴ τῶν Ἀθηναίων.

Ὁ Κ. R. Porper πιστεύει πῶς ὁ Πλάτωνας ἔκανε μιὰ σοβαρὴ προσπάθεια ν' ἀνοικοδομήσει σ' ὅλα τὰ παραπάνω ἔργα του τὶς παλιὲς φυλετικὲς μορφὲς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ὅσομποροῦσε καλύτερα, ἀφοῦ βέβαια δὲν εἶχε τὰ ἀπαιτούμενα ἱστορικὰ στοιχεῖα. Ὁ Πλάτωνας ἔφτασε στὴ ζωγραφιά του μὲ τὴν ἰδεαλιστικὴ περιγραφὴ τῶν φυλετικῶν ἀριστοκρατιῶν τῆς Κρήτης καὶ τῆς Σπάρτης. Μὲ τὴ διαπεραστικὴ κοινωνικὴ του ἀντίληψη εἶδε πῶς αὐτὲς οἱ μορφὲς δὲν ἦταν μόνο παλιὲς μὰ κι ἀπολιθωμένες, τὰ λείψανα μιᾶς ἀκόμα παλαιότερης μορφῆς. Κ' ἔβγαλε τὸ συμπέρασμα πῶς βέβαια αὐτὲς οἱ ἀρχαιότερες μορφὲς ὑπῆρξαν πάντα πιὸ σταθερές. Ἐπιχείρησε λοιπὸν νὰ ξαναφτιάξει αὐτὸ τὸ πολὺ παλιὸ κ' ἐπομένως πολὺ καλὸ καὶ πολὺ σταθερὸ κράτος, ἔτσι ποὺ νὰ δείξει καθαρὰ πῶς στάθηκε ἐλεύθερος ἀπὸ διχασμούς, πῶς ἀπέφυγε τοὺς πολέμους τῶν τάξεων καὶ πῶς τὰ οἰκονομικὰ συμφέροντα περιορίστηκαν στὸ ἐλάχιστον καὶ κρατήθηκαν καλὰ κάτω ἀπὸ ἔλεγχον. Αὐτὰ ἦταν τὰ κύρια προβλήματα τῆς ἀνασυγκρότησης τοῦ καλύτερου κράτους γιὰ τὸν Πλάτωνα (104).

*
* *

Οἱ κυριώτεροι ἐπικριτὲς τῆς Πλατωνικῆς Πολιτείας εἶναι ὁ Ἀριστοτέλης κι ὁ Ἀριστοφάνης. Κ' οἱ δυὸ βαστοῦν ἀπὸ φτωχικὰ σπιτικὰ καί, χωρὶς νὰ ἔχουν τὶς ἀριστοκρατικὲς προλήψεις τοῦ Πλάτωνα, εἶναι πιὸ συντηρητικοὶ ἀπὸ αὐτόν. Ὁ ἓνας, σὰ φιλόσοφος, ἀπευθύνεται στοὺς διανοούμενους. Ὁ ἄλλος, σὰν κωμικὸς ποιητής, στρέφεται στὸ λαό. Κ' οἱ δυὸ βασίζουν τὴν κριτικὴ τους, πάνω σὲ συγκεκριμένα γεγονότα τῆς ἐποχῆς, τὴν κατάντια τῆς Ἀθηναϊκῆς

πολιτείας καὶ ὅλων τῶν ἄλλων ἐλληνικῶν πολιτειῶν ἐνῶ ὁ Πλάτωνας ἐξετάζει περισσότερο τὶς ἰδέες ἀπὸ τὰ πράγματα. "Ομῶς τόσο ὁ Ἀριστοτέλης ὅσο κι ὁ Ἀριστοφάνης γιὰ νὰ πολεμήσουν τὴν πλατωνικὴν οὐτοπία δὲν ἤϋραν ἄλλο καλύτερο μέσο ἀπ' τὸ νὰ γράψουν κι αὐτοὶ τελικὰ οὐτοπίες.

Ἀφοῦ συζήτησε τὶς βασικὲς ἀρχὲς τῆς πολιτικῆς του, ὁ Ἀριστοτέλης ἐπιχειρεῖ νὰ μᾶς πεῖ τὸ πῶς θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ Πολιτεία. Χτίζει λοιπὸν μὲ τὴ σειρά του στὴ φαντασία του ἓνα πρότυπο Κράτος, ποὺ τ' ὀνομάζει τὴν «πόλη τῶν ἐπιθυμιῶν μας». Δὲ μᾶς δίνει ὅμως, ὅπως ὁ Πλάτωνας, τὴν περιγραφὴ αὐτῆς τῆς Πολιτείας, μὰ περιορίζεται νὰ μᾶς γνωρίσει μερικὲς γενικὲς τῆς γραμμές. Γι' αὐτὸν οἱ σκοποὶ ποὺ ἐπιδιώκει τὸ ἄτομο εἶναι οἱ ἴδιοι μ' αὐτοὺς ποὺ ζητᾷ τὸ Κράτος. Δὲ χωρίζει τὴν ἠθικὴ ἀπὸ τὴν πολιτικὴ. Γιατὶ τί εἶναι ἠθικὴ; Ἡ τέχνη τῆς ζωῆς ποὺ πρέπει νὰ ἐφαρμόζει τὸ ἄτομο. Κ' ἡ πολιτικὴ; Ἡ τέχνη τῆς ζωῆς ποὺ πρέπει νὰ ἐφαρμόζει τὸ Κράτος. Εἶναι λοιπὸν οὐσιαστικὰ ἡ ἴδια τέχνη, ἀφοῦ τὸ κράτος ἀποτελεῖται ἀπὸ ἄτομα καὶ λειτουργεῖ γι' αὐτά. Ἐπειτα στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα δὲν μπορούσε νὰ φανταστεῖ κανένας τὸ ἄτομο ἀντίθετο μὲ τὴν πόλη, ποὺ ἦταν μαζὶ μιὰ πολιτικὴ, κοινωνικὴ καὶ θρησκευτικὴ ὀργάνωση.

Τὸ ἰδανικὸ τῆς ἀρετῆς εἶναι κι ὁ δικαιολογητικὸς λόγος τῆς κρατικῆς ὑπαρξῆς. Πρέπει λοιπὸν τὸ κράτος νὰ μορφώσει πολίτες, ποὺ νὰ κατέχουν αὐτὴν τὴν ἀρετὴ. Ἀλλ' ἐνῶ οἱ ἐξωτερικοὶ ὅροι ἐξαρτῶνται πολὺ ἀπὸ τὴν τύχη, ὁ βασικὸς ὅρος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ θέληση καὶ τὴ σοφία τοῦ Κράτους, δηλαδὴ τῶν πολιτῶν. Δὲ βρίσκουμε αὐτὴ τὴ διάκριση στὸν Πλάτωνα, ποὺ εἶναι ἀπόλυτος καὶ θέλει νὰ λυγίσει τὴν πραγματικότητα σύμφωνα μὲ τὸ ἰδανικὸ του. Αὐτὸ δίνει τὸν οὐτοπιστικὸ χαρακτῆρα στοὺς Πλατωνικοὺς Νόμους. Ἡ ἐλευθερία εἶναι βέβαια τὸ βασικὸ ἀγαθὸ ποὺ θὰ μᾶς δώσει ἡ πόλη. Καὶ γιὰ τοὺς Ἕλληνες ἐλευθερία εἶναι νὰ μπορεῖ ὁ καθένας νὰ διαθέτει τὴ ζωὴ του ὅπως θέλει. Πρέπει νὰ ξαίρει νὰ δουλεύει καὶ νὰ πολεμᾷ, λέει ὁ Ἀριστοτέλης, μὰ καλύτερα νὰ μπορεῖ νὰ περνᾷ τὸν καιρὸ του στὴν εἰρήνη καὶ στὴν ξενοιασιά. Πρέπει νὰ κάνει τὰ ἀναγκαῖα καὶ τὰ χρήσιμα, μὰ καλύτερα νὰ καταγίνεται μὲ πράξεις καλὲς κι ὠραῖες. Αὐτὰ πρέπει λοιπὸν νὰ μάθει ἡ Πολιτεία στοὺς νέους. Γι' αὐτὸ μιὰ καλὴ μόρφωση δὲν πρέπει νὰ περιοριστεῖ μόνο σὲ χρήσιμες γνώσεις. Τὸ Κράτος θὰ ἐπιμένει σ' αὐτὲς ποὺ φτιάχνουν τὸ χαρακτῆρα κι ἀναπτύσσουν τὴν ἀρετὴ. Πρὸ πάντων ὅμως ἡ φιλία θὰ εἶναι ἡ βάση τῆς ἠθικῆς ἐξύψωσης τῶν πολιτῶν. Αὐτὴ θὰ διδάσκουν οἱ φιλόσοφοι. Αὐτὴ καταντᾷ τὸ κριτήριον τῶν διαφορῶν θεσμῶν στὴν ἰδανικὴ Ἀριστοτελικὴ Πολιτεία. Τὰ ἔθιμα θὰ πρέπει νὰ εἶναι ποτισμένα ἀπ' τὸ πνεῦμα τῆς ἰσότητος, γιατί ὅταν οἱ ἄνθρωποι αἰσθάνονται πῶς εἶναι ὅλοι ἴσοι, φτάνουν φυσικὰ στὴ φιλία μεταξύ τους, ποὺ δὲν μπορεῖ ν' ἀναπτυχθεῖ ἐκεῖ ποὺ ἐπικρατεῖ ἡ ἀνισότης, ἀνάμεσα σὲ ἀφέντες κ' ὑποτελεῖς (5).

Τὸ ἰδανικὸ κράτος θὰ ἦταν λοιπὸν αὐτὸ ὅπου ὁ κάθε πολίτης.

έχοντας τήν ιδιοκτησία τῶν χωραφιῶν καί τῶν ἄλλων ἀγαθῶν, θ' ἄφηνε τοὺς φίλους του νὰ τ' ἀπολαμβάνουν, σύμφωνα μὲ τὸ Πυθαγορικὸ ἀξίωμα: «Ὅλα εἶναι κοινὰ ἀνάμεσα στοὺς φίλους». Ἄν ἐπικρατεῖ ὅμως ἡ κοινοκτημοσύνη κανένας δὲ θὰ μπορεῖ νὰ εἶναι ἀνοιχτοχέρης στοὺς φίλους του, ἀφοῦ δὲ θὰ ἔχει ἀτομικὴ περιουσία. Ἔτσι οἱ ἄνθρωποι θὰ χάσουν μιὰν εὐχαρίστησι καὶ μιὰν ἀρετὴ (5). Γι' αὐτὸ ὁ Ἀριστοτέλης θέλει ἡ ιδιοκτησία νὰ εἶναι ἀτομική, ἀλλὰ τὰ εἰσοδήματα νὰ δίνονται σὲ κοινὴ χρῆση. Καταδικάζει ἔπειτα τὴν πολιτειακὴν οἰκογένεια τοῦ Πλάτωνα, γιατί ὅταν ἓνας πατέρας ἔχει ἑκατοντάδες ὑποθετικὰ παιδιὰ καὶ τὸ παιδὶ ἑκατοντάδες ὑποθετικούς πατέρες, τὸ αἶσθημα τῆς ἀγάπης ποὺ πρέπει νὰ ὑπάρχει ἀνάμεσά τους χάνει τὴν ἔντασή του, σὰν τὸ νερωμένο τὸ κρασί. Γι' αὐτὸ νομίζει πὼς ἡ κοινοκτημοσύνη τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παιδιῶν, ποὺ προτείνει ὁ Πλάτωνας, θὰ ταίριαζε περισσότερο στὴν τάξη τῶν καλλιεργητῶν παρὰ στοὺς πολεμιστές. Ἀντίθετα λοιπὸν ἀπ' ὅ,τι νόμιζε ὁ Πλάτωνας, αὐτοὶ θὰ ἔβρισκαν ἀδιάκοπα ἀφορμὲς προστριβῶν μεταξὺ τους, ἔτσι ποὺ νὰ μὴν ἀναπτύσσονται ἀνάμεσά τους φιλικοὶ δεσμοὶ καὶ νὰ προκαλοῦνται ἐπαναστάσεις ἐναντίον τῶν δύο ἄλλων τάξεων(5).

Ὁ θετικὸς λοιπὸν αὐτὸς φιλόσοφος, ποὺ μελέτησε τὰ συντάγματα 158 ἑλληνικῶν πόλεων καὶ κατηγόρησε τὸν Πλάτωνα γιὰ τὴν ἔλλειψη ὀρισμένων μεταρρυθμίσεων, ποὺ εὐκόλα θὰ μπορούσαν νὰ πραγματοποιηθοῦν, καταφεύγει κι αὐτὸς σὲ μιὰν οὐτοπία ἀγάπης. Ἀπὸ αὐτὴ μόνον περιμένει τὴ ριζικὴ τροποποίηση ὅλων τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἀναγέννηση τῆς ἀνθρωπότητας. Στὴν ἰδανικὴ πολιτεία τοῦ Ἀριστοτέλη ὅλοι οἱ πολῖτες θὰ συνδέονται μὲ σφιχτοὺς δεσμοὺς φιλίας καὶ θὰ εἶναι ἔτοιμοι νὰ θυσιαστοῦν μὲ χαρὰ γιὰ τοὺς φίλους τους. Γιατὶ ἡ πιὸ γλυκεῖα ἀπὸ τίς ἀπολαύσεις εἶναι νὰ ὑποχρεῶνεις καὶ νὰ βοηθᾷς τοὺς φίλους. Ἔτσι ὅλη ἡ νομοθεσία θὰ παρουσιάζει μιὰν ἀποψη γοητευτικὴ καὶ θ' ἀποβλέπει στὴν ἀγάπη τῆς ἀνθρωπότητας.

Ξεκινώντας λοιπόν, γράφει ὁ Βάλτερ, γιὰ νὰ γκρεμίσει τὸ οἰκοδόμημα ποὺ ἔχτισε ὁ δάσκαλός του ὁ Πλάτωνας, ὁ Ἀριστοτέλης ἔρχεται σ' ἓνα ἰδανικὸ λαμπρὸ στὰ μάτια τῆς ἀνθρωπότητας, ποὺ ἀναζητᾷ πάντα κάτι τὸ καλότερο. Ὁ δάσκαλος νόμιζε πὼς ἂν ὅλα ἦταν κοινὰ στοὺς ἀνθρώπους, αὐτοὶ θὰ ἔφθαναν ν' ἀγαποῦν ὁ ἓνας τὸν ἄλλο. Ὁ μαθητὴς βεβαιώνει πὼς ἂν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἀγαπιοῦνται μεταξὺ τους, θὰ ἔφταναν νὰ κάνουν ὅλα τους κοινὰ(130). Μὰ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε πὼς οἱ ιδέες αὐτὲς συμβιβάζονταν μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, ὅπου οἱ εὐγενεῖς δὲν ἤθελαν νὰ πληρώνουν φόρους ἀλλὰ θεωροῦσαν τιμὴ τους νὰ καταξοδεύονται γιὰ νὰ φιλοξενοῦν φίλους ἢ ξένους ἢ νὰ κάνουν δωρεὰς στὸ ἄστυ, νὰ ὀργανώνουν γιορτές, γεύματα, διανομὲς τροφίμων καὶ γενικὰ πολυέξοδες «λειτουργίες».

Ἄς σημειωθεῖ τέλος πὼς ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἀποτέλιωσε τὴν περιγραφὴ τῆς «καλύτερης πολιτείας» του. Αὐτὴ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἓνα ἀχρωμάτιστο, βαθιὰ διατυπωμένο ἰδιοκατασκευάσμα, χωρὶς ἀνακατώματα, ἢ θὰ ἔπρεπε νὰ

μείνει, ὅ,τι ἔμεινε, σὰν ἓνα κομμάτι ἀπὸ ἀρχαῖο ἄγαλμα. Σ' αὐτὸ τὸ συμπέρασμα φτάνει ὁ Gomperz, ποὺ χαρακτηρίζει ὅλο τὸ πολιτικὸ ἔργο τοῦ Σταγειρίτη σὰν τὴ μετριοπάθεια χωρὶς ἀπολυταρχικὲς μορφὲς διοίκησης, τὴν ἀποφυγὴ κάθε ἀκρότητας μὲ μετριάσμο ὅλων τῶν ἀντιθέσεων, τὴν κυριαρχία τῆς μεσαίας τάξης (48). Δηλαδή τὸ ἀντίθετο ἀκριβῶς τῆς Πλατωνικῆς Πολιτείας. "Αν ἰδεαλισμὸς εἶναι νὰ βλέπει κανεὶς ἰδανικὰ στοιχεῖα μέσα στὴν πραγματικότητα παρὰ νὰ τὴν καταστρέφει μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ βρεῖ ἄλλοῦ τὸ ἰδανικόν, τότε εἶναι σωστὸς ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Hegel ὅτι συγκριτικὰ μὲ τὸν Ἀριστοτέλη ὁ Πλάτωνας δὲν εἶναι ἀρκετὰ ἰδεολόγος.

Ἀφήνοντας κατὰ μέρος τὴ Νεφελοκοκκυγία, ὅπου στὶς "Ορνιθες φεύγουν οἱ Ἀθηναῖοι γιὰ νὰ γλυτώσουν ἀπὸ τοὺς συκοφάντες καὶ τοὺς δημαγωγούς, μὰ ποὺ ὁ κωμικὸς μας δὲ μᾶς τὴν περιγράφει, δυὸ εἶναι οἱ οὐτοπίες τοῦ Ἀριστοφάνη: Οἱ Ἐκκλησιάζουσες κι ὁ Πλοῦτος. Εἶναι τὰ τελευταῖα ἔργα ποὺ ἔγραψε μὲ τ' ὄνομά του καὶ ξεχωρίζουν ἀπὸ τ' ἄλλα, γιατί δὲ σατυρίζει πιά σ' αὐτὰ τὰ πρόσωπα ποὺ διοικοῦσαν τὴν Ἀθηναίων Πολιτεία. μὰ τοὺς θεσμούς, κοινωνικοὺς καὶ πολιτικοὺς, ποὺ ἦταν πάντα σφιχτοδεμένοι στὶς ἀρχαῖες Πολιτεῖες. Ὁ κωμικὸς μας κατάλαβε, φαίνεται, πὼς αὐτοὶ παίζουν μεγάλο ρόλο στὴ διαμόρφωση τῶν χαρακτήρων τῶν πολιτῶν.

Στὶς «Ἐκκλησιάζουσες», τὴν ὥρα ποὺ οἱ ἄντρες κοιμοῦνται ἀκόμα, γιατί δὲ βιάζονται νὰ πᾶνε στὴ συνέλευση τοῦ λαοῦ—οἱ γυναῖκες τοὺς παίρνουν τὰ ροῦχα τοὺς, τὰ φοροῦν καὶ πηγαίνουν στὴ θέση τοὺς, ὅπου ἀποφασίζουν πὼς ἡ ἐξουσία θ' ἀνήκει πιά σ' αὐτές. Κι ἀμέσως προχωροῦν στὴ μεταρρύθμιση τῆς πολιτείας. Δυὸ εἶναι οἱ ριζικὲς μεταρρυθμίσεις ποὺ ἡ Πραξαγόρα ἀναγγέλλει στὸν ἄντρα της, τὸ Βλέπυρο. Πρῶτα τὴν κοινοκτημοσύνη, τῶν πραγμάτων, ποὺ θὰ γίνουν κοινὴ ἰδιοκτησία ὅλων, ἔτσι ποὺ κάθε πολίτης θὰ πρέπει νὰ ντύνεται καὶ νὰ τρέφεται ἀπὸ τὴν κοινὴ περιουσία, κ' ἔπειτα τὴν κοινοκτημοσύνη τῶν γυναικῶν, ποὺ θὰ τίς παίρνει ὁ καθένας, μὲ τὸν αὐστηρὸ ὅμως ὅρο πὼς οἱ πιὸ γριὲς κ' οἱ πιὸ ἄσκημες θὰ προτιμοῦνται στὴν ἐκτέλεση τῆς ἐρωτικῆς πράξης (6).

Δυὸ ἄλλοι κωμικοί, ὁ Ἀμφης κι ὁ Ἀλέξης, εἶχαν καταπιαστεῖ κι αὐτοὶ μὲ τὸ ζήτημα τῆς «γυναικοκρατίας». Φαίνεται πὼς ἀφορμὴ σ' αὐτὸ ἔδωσε ἡ τάση τῶν γυναικῶν ἐκείνην τὴν ἐποχὴ νὰ πάρουν ὅχι τὰ πολιτικὰ μὰ τὰ κοινωνικὰ δικαιώματα, ποὺ εἶχαν οἱ γυναῖκες στὴ Σπάρτη, στὴν Κρήτη καὶ σὲ μερικὲς ἄλλες πολιτεῖες τῆς Ἑλλάδας. Γιατὶ οἱ γυναῖκες στὴν Ἀρχαίαν Ἀθήνα καὶ στὶς περισσότερες ἐλληνικὲς πόλεις ζοῦσαν κλεισμένες στὸ γυναικωνίτη ποὺ ἔβλεπε στὴν αὐλὴ κι ὄχι στὸ δρόμο. Ἐτρωγαν καθισμένες, ἐνῶ ὁ ἄντρας ἔτρωγε ξαπλωμένος, γιὰ νὰ μποροῦν νὰ τὸν περιποιοῦνται καλύτερα. Κ' ἐβγαίνουν ἔξω σπάνια, κουκουλωμένες μὲ καλύπτρες, εἶδος φερρετζέ. Τέλος δὲν ἦταν κἀν οἱ φορεῖς τῆς ὁμορφιάς καὶ τοῦ ἔρωτα, ἀφοῦ τὸ ἰδανικὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἦταν οἱ νέοι, ποὺ πραγματοποιοῦσαν τὸν

αίσθητικό κανόνα τοῦ Πολυκλείτου. Βέβαια ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος ἔφερε μεγάλη χαλάρωση τῶν ἠθῶν κ' ἔδωσε στὴ γυναῖκα τὰ κλειδιά τῶν ντουλαπιῶν καὶ τὴ διεύθυνση τοῦ σπιτιοῦ, ἀφοῦ οἱ ἄντρες ἔφυγαν στὸ στρατό. Αὐτὲς συχνὰ ἔκαναν κατάχρηση τῆς νέας τους θέσης. Ἔτσι οἱ Θεσμοφοριάζουσες διηγοῦνται τὸ πῶς ξεγελοῦν ἔξυπνα τοὺς ἄντρες τοὺς μὲ τοὺς φίλους τοὺς (7). Μὰ αὐτὰ εἶναι βέβαια ἐξαιρέσεις στὸ γενικὸ κανόνα τοῦ περιορισμοῦ τῆς γυναίκας, ἐξὸν ἀπὸ τὶς ἐταῖρες, ποὺ ἦταν συνήθως ξένες.

Ἡ ἰδέα τῆς κοινωνικῆς λύτρωσης τῆς γυναίκας φαίνεται πῶς εἶχε πιά ὠριμάσει. Εἶδαμε πῶς κι ὁ Πλάτωνας εὐαγγελιζόταν τὴν ἰσότητα τῶν φύλων καὶ σ' αὐτὸ τὸν ἀκολούθησαν κ' οἱ Στωϊκοί. Μιὰ σχετικὴ ἐλευθερία ἀπλώθηκε γιὰ τὶς γυναῖκες στὴν Ἑλλάδα μόνο ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπικράτηση τῶν Μακεδόνων, παρ' ὅλην τὴν ἀντιδραστικὴ νομοθεσία τοῦ Δημήτριου Φαληρέα καὶ τὸ θεσμὸ τῶν γυναικονόμων ποὺ εἰσῆχθηκε κατόπιν σὲ πολλὲς πόλεις, εἶδος κισλὰρ ἀγάδων ποὺ ἐπέβλεπαν τὴν ἠθικὴ τῶν γυναικῶν. Ἀλλωστε τὰ σχέδια τῶν γυναικῶν στὶς Ἐκκλησιάζουσες ἔχουν γιὰ μοναδικὸ ἰδανικὸ τὴν ἱκανοποίηση τῶν αἰσθησιακῶν ὀρέξεων, τὴν τεμπελιά κι ὅλες τὶς ἀπολαύσεις γιὰ τοὺς πολῖτες, ποὺ τὸ Κράτος θὰ τρέφει, θὰ ντύνει καὶ θὰ διασκεδάζει. Μιὰ τέτοια Πολιτεία εἶναι βέβαια μακριὰ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, ἀδιάφορο ἂν τὴ διοικοῦν ἄντρες ἢ γυναῖκες. Εἶναι πρὸ πάντων ἓνα μέσο διασκεδαστικὸ ποὺ βρῆκε ὁ Ἀριστοφάνης γιὰ νὰ σατυρίσει τὴν πολιτικὴ τῆς ἐποχῆς του καὶ τὶς καινούριες ἰδέες ποὺ ἀπλώνονταν τότε στὸ Ἄστυ.

Οἱ πολιτικὲς κ' οἱ κοινωνικὲς συνθῆκες δὲν εἶχαν ἀλλάξει στὴν Ἀθήνα ἀπὸ τότε ποὺ ὁ Ἀριστοφάνης ἀνέβασε στὴ σκηνὴ τὶς Ἐκκλησιάζουσες, ὅταν ἔγραψε τὴ δευτέρῃ του οὐτοπία, τὸν «Πλοῦτο». Ὁ πόλεμος ἐξακολουθοῦσε. Πολιτικοὶ ἀσυνείδητοι κυβερνοῦσαν τὸν τόπο, κοντὰ τοὺς οἱ συκοφάντες κ' οἱ ἄρριβίστες ὀργίαζαν, ἐνῶ οἱ μαυραγορίτες τῆς ἐποχῆς θησαύριζαν. Δίπλα τοὺς ἡ φτώχεια ἀπλωνόταν στὴν πόλη κ' ἡ ζητιανιά ἔβρισκε ὁπαδοὺς ἀνάμεσα στὰ θύματα τοῦ πολέμου, ὅσο κι ἂν τὸ Κράτος ἔδινε βοηθήματα στοὺς ἀνάπηρους, στοὺς τυφλοὺς, στοὺς γέρους καὶ στοὺς ἀνίκανους νὰ κερδίσουν τὴ ζωὴ τους. Ὁ Ἀριστοφάνης μᾶς ζωγραφίζει ρεαλιστικὰ τὴ ζωὴ τῶν ζητιάνων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης (8). Μὰ οἱ περισσότεροι πολῖτες καταστράφηκαν ἀπ' τὸν πόλεμο καὶ πρῶτοι ἀπ' ὅλους οἱ χωριάτες, γιὰτὶ οἱ Σπαρτιάτες κούρσεψαν τὰ χωράφια τους.

Μέσα σὲ μιὰν τέτοιαν ἀτμόσφαιρα ὁ ποιητὴς μᾶς φέρνει τὸ θεὸ Πλοῦτο, ποὺ χαρίζει σ' ὅλους ἄφθονα τ' ἀγαθὰ τοῦ Δία. Κανένας δὲν ἔχει ἀνάγκη πιά νὰ δουλεύει, ἀφοῦ ὅλοι εἶναι πλούσιοι. Μόνο ἓνας συκοφάντης καὶ μιὰ γριά, ποὺ ἀγόραζε μὲ τὰ λεφτά της τὸν ἔρωτα ἐνὸς νέου, διαμαρτυρόταν γιὰ τὴ νέα κατάσταση, γιὰτὶ χάνουν τὰ προνόμιά τους (5). Τοῦ κάκου ἡ Φτώχεια φωνάζει πῶς θέλουν νὰ τὴ διώξουν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Τοὺς λέει τί κακὸ θὰ ἦταν ἂν ὅλος ὁ κόσμος ἦταν πλούσιος. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀληθινὴ εὐεργέ-

τρια τῆς ἀνθρωπότητος. Γιατὶ ἐπιβάλλει σ' ὅλους τὴν ἀνάγκη τῆς δουλειᾶς, κεντρίζει τὴν ἐνεργητικότητα τῶν ἀνθρώπων καὶ φέρνει τὴν εὐπορία καὶ τὴν εὐτυχία μὲ μέσα τίμια. Ἐνῶ ὁ Πλοῦτος, μὲ τὴν τεμπελιά, κάνει μαλθακά τὰ κορμιά καὶ τὰ μυαλά. Τοῦ κάκου! Διώχνουν τὴ Φτώχεια ἀλύπητα καὶ σπιτώνουν στὸν Παρθενῶνα τὸν Πλοῦτο, ἀφοῦ κι ὁ παπᾶς τοῦ Δία γίνεται ὑπουργός του.

Οἱ φιλόλογοι ἀμφισβητοῦν ἂν αὐτὲς οἱ κωμωδίες τοῦ Ἀριστοφάνη εἶναι στ' ἀλήθεια καὶ σάτυρα τῆς πλατωνικῆς Πολιτείας, ἀφοῦ αὐτὴ, σὰ σύνολο τυλάχιστον, παρουσιάστηκε ὕστερ' ἀπὸ τὴν παράσταση τῶν ἔργων τοῦ κωμικοῦ. Ξεχνοῦν ὅμως πῶς οἱ ιδέες τοῦ Πλάτωνα—γιὰ νὰ μὴν ποῦμε τοῦ Σωκράτη—συζητοῦνταν στὴν Ἀγορά, ἀρκετὰ πρὶν διατυπωθοῦν καὶ πάρουν τὸ «κοπιράϊτ». Ἐπειτα, ὅπως εἶδαμε, οἱ ιδέες αὐτὲς κυκλοφοροῦσαν τότε στὸν ἀέρα καὶ θὰ εὔρισκαν ἀπήχηση καὶ στὸν καταστραμμένο ἀπ' τὸν πόλεμο καὶ τὶς ἐπαναστάσεις λαό. Μὰ φαίνεται γενικὰ πῶς ἐνῶ οἱ θεωρίες τῆς ἰσότητος εὔρισκαν σ' αὐτὸν μεγάλο ἀντίλαλο, τ' αὐστηρὰ ἰδανικὰ τοῦ Ἀντισθένη καὶ τῶν φίλων του, ποὺ ζητοῦσαν τὴν ἰσοπέδωση ὅλων τῶν περιουσιῶν καὶ τὴν ἀντικατάσταση τῶν ὑλικῶν ἀπολαύσεων ἀπὸ ἓνα ἀσκητικὸ καθεστῶς, δὲν μποροῦσαν νὰ ἐνθουσιάσουν τοὺς φτωχοὺς Ἀθηναίους. Αὐτοὶ ἐπιθυμοῦσαν ν' ἀρπάξουν τὶς περιουσίες τῶν πλούσιων, νὰ μοιράσουν τὸ βίος τους καὶ νὰ καθίσουν στὴ θέση τους στὸ τραπέζι τῆς ζωῆς, γιὰ ν' ἀπολάψουν ἄφθονα ὅλες τὶς χαρὲς κι ὅλες τὶς ἡδονές (130). Αὐτὴν τὴν τάση σατυρίζει πρὸ πάντων ὁ Ἀριστοφάνης στὸν Πλοῦτο του, ποὺ εἶναι μιὰ ἀρνητικὴ οὐτοπία.

*
* *

Τόσο ὁ Πλάτωνας ὅσο κι ὁ Ἀριστοτέλης δὲ σκέφτηκαν νὰ δώσουν στὴν ἰδανικὴ τους Πολιτεία ἑκτασὴ μεγαλύτερη ἀπὸ αὐτὴν ποὺ εἶχαν συνήθως οἱ ἐλληνικὲς πόλεις. Μὰ οἱ κατακτήσεις τοῦ Ἀλεξάνδρου ὄχι μόνον ἔφτασαν τὰ ὅρια τοῦ κράτους ὡς τὶς Ἰνδίες, ἀλλὰ περιέλαβαν καὶ ξένους πληθυσμούς, σὲ νομικὴν ἰσότητα μὲ τοὺς Ἕλληνες. Ἡ πλατύτερη αὐτὴ ἀποψη τοῦ κόσμου ἐπικράτησε στοὺς ἐλληνικοὺς ἢ ἐξελληνισμένους πληθυσμούς τῶν πολιτειῶν τῶν Ἐπιγόνων καὶ πρὸ πάντων τῶν Ἑλλήνων στὴν Ἀλεξάντρεια. Ἐτσι οἱ οὐτοπικὲς πολιτεῖες τῶν Ἀλεξαντρινῶν ἔχουν μεγάλη ἑκτασὴ καὶ περιλαβαίνουν πολλὰς πόλεις. Ἐπειτα τὸ ταξίδι τοῦ Νέαρχου μὲ τὸν ἐλληνικὸ στόλο ὡς τὶς Ἰνδίες θὰ εἶχε βέβαια στὴ φαντασία τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς τὴν ἴδια πάνω - κάτω ἐπίδραση, ποὺ εἶχε ἀργότερα τὸ ταξίδι τοῦ Κολόμβου στὶς Δυτικὲς Ἰνδίες ἢ τοῦ Κούκ καὶ τοῦ Μπουγκεμβίλλ στα νησιὰ τῆς Ὠκεανίας. Μὰ κι ὅλοι οἱ οὐτοπιογράφοι τῆς Ἀλεξαντρινῆς ἐποχῆς εἶναι ἀρκετὰ κοσμογυρισμένοι, ἀνάλογα βέβαια μὲ τὴν ἐποχὴ τους, εἶχαν γνωρίσει πολλοὺς ξένους λαοὺς κ' εἶχαν μελετήσει τὰ ἔθιμά τους. Κι ὄχι λιγώτερο πρόθυμα παρέλαβαν βαρβαρικὰ παραμύθια, ὅπου νόμιζαν πῶς ἀναγνώριζαν τὸ καθρέφτισμα

τῶν ποθητῶν τους καταστάσεων. Τέτοια εἶναι τὰ ἰνδικὰ παραμύθια γιὰ μιὰ χώρα τῶν διαρκῶν ἀπολαύσεων, πού βρίσκεται βόρεια ἀπὸ τὰ Ἱμαλάια, στὴ χώρα τῶν Ἀτατάρων πού περιγράφει ὁ Ἀμώμητος, τὴν Οὐτάρρα - Κουροῦ (108). "Ἄς μὴν ξεχνοῦμε, τέλος, πὼς οἱ λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς ἔχουν τὴν τάση νὰ μεταφέρουν τὰ πιὸ ἀπλὰ πράγματα στὴ σφαῖρα τοῦ θαυμάσιου, κι αὐτὸ βέβαια ἐπηρέασε τοὺς Ἕλληνες, πού ἤλθαν σ' ἐπαφὴ μαζί τους. Ὁ Πλούταρχος καὶ πολὺ περισσότερο ὁ γεωγράφος κ' ἱστορικὸς μαζί Μεγασθένης, πού ἔγραψε τὰ Ἰνδικά, βάζουν στὴ διήγησή τους πολλὰ ὑπερφυσικὰ στοιχεῖα, πού φτάνουν τὴν τερατολογία στίς περιγραφές τοῦ Ἀντιφάνη τοῦ Βεργαίου. Μὰ δίπλα σ' αὐτὰ οἱ Ἀλεξαντρινοὶ καταγίνονται πλατύτερα καὶ μὲ τὴν κοινωνικὴν οἰκονομικὴ ζωὴ, ἀφοῦ δὲν ἐνδιαφέρονται πιά γιὰ τὰ πολιτικὰ συστήματα, πού ἀπασχολοῦσαν τίς μικρὲς ἑλληνικὲς πολιτεῖες.

Στὴν Ἀλεξαντρινὴ σχολὴ πρέπει νὰ κατατάξουμε καὶ τὸ Ζήνωνα. ἂν καὶ ζοῦσε στὴν Ἀθήνα. Ἐμπορος ἀπ' τὸ Κίτιο τῆς Κύπρου, μὰ Φοίνικας ἀπὸ καταγωγὴ, ἔχασε τὴν περιουσία του σ' ἓνα ναυάγιο κ' ἔγινε μαθητὴς τῶν Κυνικῶν κι ἀργότερα ἰδρυτὴς τῆς Στωϊκῆς Σχολῆς. Ἐγραψε λοιπὸν κι αὐτὸς τὴν Πολιτεία του, ἔργο σοφὸ ἂν πιστέψουμε τὸν Πλούταρχο, πού μᾶς πληροφορεῖ πὼς ὁ Ζήνωνας ἔγραψε ἀκόμα καὶ μιὰ κριτικὴ τῆς πλατωνικῆς Πολιτείας (102). Λίγα πράγματα ξαίρουμε γιὰ τὴν Πολιτεία τοῦ Ζήωνα, πρὸ πάντων ἀπὸ τίς ἀντιρρήσεις καὶ τίς ἐρμηνεῖες πού μᾶς ἔδωσαν οἱ ἀντίπαλοί του. Ὑποστηρίζει πὼς τὸ φυσικὸ δίκαιο πρέπει νὰ εἶναι ἡ βάση τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς, ἀφοῦ τὰ ἐγωϊστικὰ ἐνστικτα τῶν ἀτόμων ἐξουδετερώνονται ἀπὸ τὰ κοινωνικά τους, ἀπὸ τὴν «οἰκείωση», ὅπως λέει, πού ἐπιβάλλει στοὺς ἀνθρώπους ν' ἀγαποῦν τοὺς ἄλλους καὶ νὰ φέρνονται σ' αὐτοὺς μὲ καλωσύνη καὶ δικαιοσύνη. Γι' αὐτὸ δὲ χρειάζονται κοινωνικοὶ καὶ πολιτικοὶ θεσμοί, οὔτε κράτη, οὔτε νόμοι, οὔτε δικαστήρια, οὔτε στρατός, οὔτε χρῆμα. Φτάνει ἡ κοινότητα μόνο τῶν ἀγαθῶν κ' ἡ ἰσότητα τῶν φύλων καὶ τῶν ἀνθρώπων, θεσμοὶ πού ὑπῆρχαν στὴν προϊστορικὴ περίοδο.

Ἐννοεῖται πὼς ὁ γάμος καταργεῖται κι ὁ καθένας θὰ μπορεῖ νὰ χρησιμοποιεῖ τὴν πρώτη γυναῖκα πού τοῦ παρουσιάζεται, γιὰ νὰ μεταχειριστοῦμε τὴν ἔκφραση τοῦ βιογράφου του (69). Ἡ οἰκογένεια καταργεῖται καὶ στὴ θέση της μπαίνει ἡ πνευματικὴ συγγένεια ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους, πού ὅλοι τους θεωροῦνται ἀδέρφια. Ἡ θρησκεία καταργεῖται ἐπίσης, ἢ τουλάχιστον οἱ ἐξωτερικοὶ της τύποι, οἱ ναοὶ κλείνουν κι ὅλο τους τὸ προσωπικὸ ἀπολύεται. Δὲ χρειάζεται τέλος κ' ἡ ἐκπαίδευση, ἀφοῦ ἡ φύση μαθαίνει στοὺς ἀνθρώπους ὅ,τι τοὺς χρειάζεται, ἀκόμα καὶ τὴν ἀρετὴ καὶ τὴ σοφία. Μὰ κ' ἡ γυμναστικὴ, πού ἦταν σὲ τόσην ὑπόληψη στὸν ἀρχαῖο ἑλληνικὸ κόσμο, δὲν ἔχει πιά λόγον νὰ διατηρεῖται, ἀφοῦ καταργοῦνται οἱ στρατοί. Μελετώντας κι ἀκολουθώντας τοὺς νόμους τῆς φύσης, ὁ ἄνθρωπος γίνεται σοφὸς καὶ μόνο οἱ σοφοὶ θὰ εἶναι πολῖτες τῆς νέας κοινωνίας. Ὅσοι ὅμως δὲ συμμορφώνονται σ' αὐτοὺς τοὺς

φυσικούς νόμους θὰ γίνονται ἐχθροὶ καὶ δοῦλοι τῶν ἄλλων (69). Τί χρειάζεται τὸ χρῆμα σὲ μιὰ τέτοια κοινωνία, ἀφοῦ τὸ κράτος θὰ μοιράζει στοὺς πολίτες ὅ,τι τοὺς χρειάζεται. Ἀκόμη κι ὅποιος ταξιδεύει θὰ βρίσκει παντοῦ ἀδελφούς, πού θὰ τὸν φροντίζουν.

“Ὅσο κι ἂν ἡ πολιτεία τοῦ Ζήνωνα εἶναι ἡ πιὸ ἀριστερὴ ἀπ’ ὅσες γράφτηκαν ὡς τότε, μπορούμε νὰ ποῦμε πὼς πῆρε τίς κύριες γραμμές της ἀπὸ τοὺς Κυνικούς καὶ πρὸ πάντων ἀπ’ τὸν Ἀντισθένη. Αὐτὸς ὁραματίστηκε πρῶτος τίς παγκόσμιες ἐνωμένες πολιτείες. Στὴν ἐποχὴ ὅμως τοῦ Ζήνωνα εἶχε ἀρχίσει νὰ πραγματοποιεῖται τὸ παγκόσμιο ὑπερεθνικὸ κράτος καὶ θὰ ἦταν ἴσως ἱστορικὸ γεγονός χωρὶς τὸ θάνατο τοῦ Ἀλεξάνδρου, πού κατὰ τὸν Ἑρατοσθένη φοροῦσε περσικὴ ἐσθῆτα, ζητώντας νὰ κερδίσει τὴν ἀγάπη τῶν λαῶν πού κατὰκτησε (36). Εἶναι γνωστὲς οἱ σχέσεις πού εἶχε ὁ ἰδρυτὴς τῆς Στοᾶς καὶ πού διατήρησαν οἱ διάδοχοί του μὲ τὸ βασιλιά τῆς Μακεδονίας Ἀντίγονο Γονατᾶ καὶ τὸν Πτολεμαῖο τὸ Β’ (69). Ἀντίπαλος τῶν μικρῶν ἐλληνικῶν κρατῶν, ὑποστήριξε ἔμμεσα τὴν πανελλήνια καὶ παγκόσμια κυριαρχία τῶν Μακεδόνων. Μὰ στὸ κρατικὸ ἰδανικὸ τοῦ Μεγάλου Μακεδόνα ὁ Ζήνωνας πρόβαλε τὸ ἀναρχικὸ του σύστημα, πού ἦταν μιὰ οὐτοπία. “Ὅσο ὅμως κι ἂν ὁ Ζήνωνας σκανδάλιζε τοὺς Ἀθηναίους, μὴ διώχνοντας τοὺς φτωχοὺς καὶ βρώμικους πού πῆγαιναν νὰ τὸν ἀκούσουν, δὲ βάσιζε τὸ σύστημά του πάνω στὴν ἀγάπη τῆς ἀνθρωπότητας. Καὶ γι’ αὐτὸ ὅλοι οἱ ἀπόκληροί τῆς ζωῆς δέχτηκαν μὲ χαρὰ τὴν ἐλπίδα πού τοὺς πρόσφερε ἡ νέα θρησκεία πού κήρυξε ὁ Παῦλος στὴν Ἑλλάδα, σὰν ἔσβηνε πιά ὁ Στωϊκισμός.

Δεύτερος οὐτοπιστὴς σ’ αὐτὴν τὴ σχολὴ ἔρχεται ὁ Θεόπομπος ὁ Χιώτης, πού, ἂν καὶ ἀριστοκράτης φανατικός, συμφωνεῖ περισσότερο μὲ τὸν Ἀντισθένη παρὰ μὲ τὸν Πλάτωνα, ἀφοῦ μάλιστα ἔγραψε ἐναντίον τοῦ ἔργου του ὁλόκληρο λίβελλο. Μαθητὴς τοῦ Ἰσοκράτη, πού κήρυττε τὴν ἐθνικὴν ἐλληνικὴν ἐνωση, ἦρθε στὴν αὐλὴ τοῦ Πτολεμαίου, ὥστε ἀπὸ μιὰ ζωὴ γεμάτη περιπέτειες. Ὁ Θεόπομπος δὲν εἶναι πραγματικὰ συγγραφέας οὐτοπίας. Μὰ στὸ ὄγδοο βιβλίο τῶν Φιλιππικῶν του, δηλ. μιᾶς μυθιστορηματικῆς ζωῆς τοῦ Φιλίππου τῆς Μακεδονίας, μᾶς δίνει ἓνα ἀληθινὸ ρομάντσο κοινωνικῆς οὐτοπίας, μὲ ἀρκετὰ ὑπερφυσικὰ στοιχεῖα, ὅπως μᾶς τὸ διέσωσε ὁ Αἰλιανός.

Φαντάζεται μιὰ καινούρια ἡπειρο ἀπέραντη, ὅπου κατοικοῦν μακρόζωοι γίγαντες. Ἐκεῖ, μέσα σὲ πολλὰς πόλεις, ξεχωρίζουν δυὸ μεγαλύτερες, ἡ Εὐσεβος κ’ ἡ Μάχιμος. Στὴν πρώτη οἱ κάτοικοι δὲν ἔχουν καμιὰ φροντίδα. Μαζεύουν τοὺς καρπούς τῆς γῆς, χωρὶς νὰ καλλιεργοῦν καὶ νὰ σπέρνουν, κ’ οἱ ἄνθρωποι εἶναι τόσο δίκαιοι πού οἱ θεοὶ πηγαίνουν συχνὰ καὶ τοὺς ἐπισκέπτονται. Δίπλα σ’ αὐτὴν τὴν πόλιν βρίσκεται ἡ Μάχιμος, ὅπου οἱ ἄνθρωποι καταγίνονται σ’ ἀδιάκοπους πολέμους, μὰ ἔχουν κι ὅλα τ’ ἀγαθὰ τοῦ κόσμου. Ὅμως ἐνῶ οἱ κάτοικοι στὴν Εὐσεβο ξεψυχοῦν γελώντας, στὴ Μάχιμο πεθαίνουν συνήθως ἀπὸ πληγές. Ὁ ἴδιος περιέγραψε τέλος καὶ τὴν Πολιτεία τῶν

Μερόπων, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ πολλές μεγάλες πόλεις (62). Ἀλλὰ δυστυχῶς δὲ σώθηκε ἡ περιγραφή της, ἂν καὶ ἦταν ἡ σπουδαιότερη ἀπὸ τὶς ἄλλες χῶρες κι ἀπὸ τ' ὄνομά της ἦταν γνωστὸ ὅλο τὸ ἔργο τοῦ Χιώτη ἱστοριογράφου. Ἡ οὐτοπία αὐτὴ μπορεῖ νὰ εἶναι, νομίζω, καὶ μιὰ σάτυρα γιὰ τὴ δίψα τῆς εὐκολῆς καλοπέρας καὶ τοῦ λούσου, πού ἀπλώθηκαν τότε σ' ὕλην τὴν Ἑλλάδα, ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἄφθονη ροὴ περσικοῦ καὶ μακεδονικοῦ χρυσαφιοῦ, τὸ πλιατσικολόγημα τῶν Δελφικῶν θησαυρῶν καὶ πρὸ πάντων τὴν κατάληψη τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τὶς στρατιές τοῦ Ἀλέξανδρου. Γιατὶ κι ἄλλοῦ ὁ Θεόπομπος κατακρίνει τὴ διαφθορὰ καὶ τὴν πολυτέλεια τῆς ἐποχῆς του.

Ἐπίσης πολὺ λίγα ξέρουμε γιὰ τὴν Κιμμερικὴ πόλη τοῦ Ἑκαταίου, πού ὁ Ἀπολλόδωρος βάζει στὴν ἴδια γραμμὴ μὲ τὴ Μεροπικὴ Χώρα τοῦ Θεόπομπου. Ὁ Ἑκαταῖος ἀπὸ τ' Ἀβδηρα, σύγχρονος τοῦ Μεγάλου Ἀλέξανδρου καὶ τοῦ πρώτου Πτολεμαίου, πού στὴν αὐλή του φαίνεται πὼς ζοῦσε, ἦταν μαθητὴς τοῦ σκεπτικιστῆ Πύρρωνα. Ἀφοῦ πῆγε μὲ τὸ Μεγ. Ἀλέξαντρο στοὺς μάγους καὶ τοὺς γυμνοσοφιστὲς τῶν Ἰνδιῶν, φτερούγισε πάνω ἀπ' ὅλες τὶς χῶρες τῆς γνωστῆς τότε γῆς καὶ μετὰθεσε τὴ διαμονὴ τῆς εὐδαιμονίας στοὺς Ὑπερβόρειους, σύμφωνα μὲ μιὰ παλιὰν ἑλληνικὴ παράδοση, πού βρίσκουμε στὸν Πίνδαρο. Αὐτοὶ κατοικοῦσαν σ' ἓνα μεγάλο νησί, τὴν Ἑλίξοια, στὸ Βόρειον Ὠκεανό, ὅπου λάτρευαν τὸν Ἀπόλλωνα (62). Μὰ δὲ σώθηκε καμιὰ πληροφορία γιὰ τὴν ὀργάνωση τοῦ κράτους τους. Φαίνεται πὼς σκοπὸς τοῦ Ἑκαταίου ἦταν νὰ παρουσιάσει ἓνα ὑπόδειγμα εὐσεβοῦς λαοῦ καὶ νὰ μᾶς δείξει τὶς εὐλογημένες συνέπειες τῆς ἀρετῆς.

Ὁ Διόδωρος ἀναφέρει ἀκόμα μιὰ περιγραφή τοῦ Εὐήμερου, πατριώτη τοῦ Ζήνωνος καὶ φίλου τοῦ βασιλέα Κάσσανδρου τῆς Μακεδονίας. Τὸ σύγγραμμά του ἔχει τίτλο «Ἱερὰ Ἀναγραφή». Ἰσχυρίζεται πὼς τὸ ἔγραψε μὲ βάση τὶς διαφορὲς ἐπιγραφές πού βρῆκε σ' ἓνα μεγάλο νησί στὴ Μεσημβρινὴ Ἀραβία πού ὀνομάζεται Παγχαία. Ἡ γῆ βρίσκεται ἐκεῖ μοιρασμένη στοὺς κατοίκους, μὰ ὁ βασιλιάς βαστᾷ τὰ καλύτερα χωράφια. Οἱ κάτοικοι εἶναι χωρισμένοι σὲ τρεῖς τάξεις: α) Τοὺς παπάδες, πού διευθύνουν καὶ κυβερνοῦν τὰ πάντα, ἔχοντας γιὰ βοηθοὺς τοὺς τεχνίτες καὶ τοὺς καλλιτέχνες, πού ὑπάγονται κι αὐτοὶ στὴν ἴδια τάξη. β) Τοὺς γεωργούς, πού καλλιεργοῦν τὴ γῆ καὶ δίνουν τὰ προϊόντα τους γιὰ τὴν ὀλότητα. γ) Τοὺς πολεμιστὲς καὶ τοὺς τσοπάνους, πού δίνουν τὰ ζῶα τους γιὰ τὶς θυσίες καὶ τὰ κτηνοτροφικὰ προϊόντα τους γιὰ τὴν ὀλότητα (37).

Εἶναι κανόνας γενικὸς πὼς κανένας δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει στὴν ἰδιοκτησίᾳ του τίποτε ἄλλο ἐξὸν ἀπ' τὸ σπίτι καὶ τὸν κῆπο του. Ὅλα τὰ προϊόντα πρέπει νὰ δίνονται στοὺς παπάδες, πού τὰ μοιράζουν ἴσα σ' ὅλους τοὺς κατοίκους, κρατώντας φυσικὰ διπλὴ μερίδα γιὰ τὸν ἑαυτό τους. Πρέπει νὰ παρατηρήσουμε πὼς οἱ παπάδες αὐτῆς τῆς πολιτείας, ἀντίθετα μὲ τὴν ἄποψη τοῦ Πλάτωνα, σχηματίζουν μιὰ κλειστὴ φυλὴ, πού ὁ Δίας ἔφερε ἀπὸ τὴν Κρήτη, ὅταν

ἀκόμα βασίλευε ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους. Εἶναι φαίνεται ἀπόγονοι τῶν «κουρητῶν», πού εἶχαν ἐπιβάλλει γιὰ ὄφελός τους ἕναν πρωτόγονο κομμουνισμό σ' αὐτὸ τὸ νησί. Μὰ τὸ πιὸ περίεργο εἶναι πὼς αὐτοὶ οἱ παπάδες εἶναι ἄθεοι. Ζοῦν μιὰ ζωὴ πολὺ πιὸ πολυτελῆ ἀπὸ τοὺς ἄλλους κατοίκους καὶ πρὸ πάντων ἀπὸ τοὺς στρατιωτικούς, πού ἀνήκουν στὴν τρίτη κατηγορία τῶν κατοίκων, ἀντίθετα ἀπ' ὅ,τι ἤθελε ὁ Πλάτωνας. Αὐτοὶ οἱ παπάδες φοροῦν ὠραῖα λινὰ ροῦχα, στολίζονται μὲ χρυσαφικὰ καὶ πετράδια καὶ γενικὰ εἶναι προνομιοῦχοι μέσα στὴ χώρα πού κυβερνοῦν. Καὶ μᾶς θυμίζουν ἀρκετὰ τοὺς διαδόχους τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, γιοῦ τοῦ θεοῦ Ἀμμών, πού στὴν αὐλή του ζοῦσε κι ὁ Μεσσήνιος φιλόσοφος.

Οἱ περιγραφές τοῦ Εὐήμερου ἀντιπροσωπεύουν τὶς ἰδέες τοῦ κρατικοῦ σοσιαλισμοῦ, πού εἶχαν οἱ Αἰγύπτιοι καὶ πού σεβάστηκαν οἱ Πτολεμαῖοι, διάδοχοι τῶν ἀρχαίων Φαραώ. Μὲ μόνη τὴ διαφορὰ πὼς μετὰτρεψαν τοὺς παπάδες σὲ ὑπαλλήλους τους, ἀφοῦ τοὺς πῆραν τὰ χτήματά τους. Τὰ πάντα εἶναι σχολαστικὰ ρυθμισμένα στὴν ἰδανικὴ πολιτεία τοῦ Εὐήμερου, ὅπως ἦταν καὶ στὸ κράτος τῶν Πτολεμαίων. Ὅμως ὁ Εὐήμερος δὲν ἔγραψε εἰδικὰ μιὰν οὐτοπία, μὰ ἔβαλεν οὐτοπιστικὰ κεφάλαια σ' ἕνα πλατύτερό του μυθιστόρημα γιὰ τοὺς θεοὺς. Δὲ ζητᾷ μόνο νὰ ὑποστηρίξει κοινωνικὲς θεωρίες, μὰ θέλει ν' ἀποδείξει πὼς αὐτοὶ πού νόμιζαν θεοὺς ἦταν, σὲ κάποια μακρινὴ ἐποχὴ, δυνατοὶ ἄνθρωποι.

Ἀντίθετα ὁ Ἰ α μ β ο ὕ λ ο ς, Ἀραβας ἐξελληνισμένος, γιὸς ἐμπόρου καὶ ταξιδευτῆς, μᾶς δίνει μιὰν ὀλοκληρωμένη οὐτοπία στὸ Ἡλιακό του Κράτος, πού ἔφτασε ὡς τὴν ἐποχὴ μας ἀπὸ μιὰν ἀρκετὰ πλατεῖα περίληψη, γραμμένη ἀπ' τὸ Διόδωρο τὸ Σικελὸ στὸ β' βιβλίό τῆς Ἱστορικῆς του βιβλιοθήκης (64). Σ' ἕνα μεγάλο νησιώτικο κράτος ἀπὸ ἑπτὰ νησιά, χαμένο μέσα στὸν Ἰνδικὸ Ὠκεανό, πάνω στὸν Ἰσημερινό, οἱ κάτοικοι ζοῦν εἰρηνικὰ κ' εὐτυχισμένα, χωρὶς φιλοδοξίες. Ἡ πλούσια γῆ τοὺς δίνει ὀλοχρονὶς καὶ χωρὶς καμιά καλλιέργεια ἄφθονα ὅλα τ' ἀγαθὰ, ἀφοῦ μάλιστα αὐτοὶ εἶναι ἐγκρατεῖς στὸ φαῖ. Ἐτσι γλυτώνουν ἀπὸ τὴ «σκλαβιά τῆς παραγωγῆς» καὶ μποροῦν νὰ καταγίνονται στίς ἐπιστῆμες, πρὸ πάντων στὴν ἀστρονομία. Ὁ γάμος εἶναι ἐκεῖ ἄγνωστος κ' ἐπικρατεῖ ἡ κοινοκτημοσύνη τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παιδιῶν. Ὁ πληθυσμὸς διαιρεῖται σὲ φυλές καὶ κάθε μιὰ ἀπὸ αὐτὲς διευθύνεται ἀπ' τὸ γεροντότερο. Ὅλα τὰ μέλη τῆς φυλῆς καταγίνονται μὲ τὴ σειρὰ τους στίς δημόσιες ὑπηρεσίες καὶ σὲ διάφορες δουλειές, ὅπως τὸ κυνήγι, τὸ ψάρεμα, τὰ μηχανικὰ ἢ τ' ἄλλα χρήσιμα ἔργα. Δὲν ὑπάρχουν ἐκεῖ πόλεις, μὰ ὅλοι οἱ κάτοικοι τῶν εὐτυχισμένων αὐτῶν νησιῶν ζοῦνε στὰ χωράφια, μέσα στὴ φύση. Κατὰ τὴ μόδα ὅμως τῆς ἐποχῆς ὁ συγγραφέας ἀνακατεύει στὴ διήγηση διαφορὰ ὑπερφυσικὰ στοιχεῖα. Ἐτσι οἱ ἄνθρωποι σ' αὐτὴν τὴ χώρα δὲν ἀρρωσταίνουν ποτέ, ζοῦν πολλὰ περισσότερα χρόνια, εἶναι ὠραῖοι καὶ πολὺ μεγάλοσωμοι κ' ἔχουν ἀκόμα τὴ γλῶσσα διχαλωτὴ, γιὰ νὰ μποροῦν νὰ μιλοῦν σὲ δυὸ

άνθρώπους μαζί. "Όταν όμως φτάσουν στα 150 τους χρόνια, τότε πηγαίνουν μόνοι τους και κοιμούνται κάτω από ένα είδικό δέντρο για να μην ξυπνήσουν πιά. Βλέπουμε λοιπόν πώς ο συγγραφέας μας δέ φρόντισε μόνο για την ευχάριστη ζωή των κατοίκων της ούτοπίας του, μα νοιάστηκε και για την ευθανασία τους, σύμφωνα άλλωστε μ' ένα παλιό έθιμο της Κίου.

Στις γενικές της γραμμές ή ούτοπία αυτή μοιάζει αρκετά με όσες είδαμε ως τώρα. Μά ο 'Ιαμβούλος περιγράφει την κατανομή της εργασίας για να μην κουράζονται ούτε να πλήττουν οι πολίτες. Μας δίνει ακόμα λεπτομέρειες για το συστηματικό κανονισμό της κατανάλωσης και την αυστηρή οργάνωση των πάντων, σύμφωνα με τις αρχές του κρατικού σοσιαλισμού. Γενικώτερα μπορούμε να χαρακτηρίσουμε το βιβλίο αυτό σαν ένα ώριμο πια στωϊκό αντίστοιχο στο πλατωνικό ιδανικό των αρχαίων 'Αθηνών και της πολιτείας των 'Ατλάντων, αντίστοιχο πού σε ποιητική μορφή μας παρουσιάζει τη φυσική κατάσταση με τις συνέπειές της. Σ' αυτήν τη χώρα του "Ήλιου δεν υπάρχουν πια τάξεις πολιτών, όπως βλέπουμε στην Πολιτεία του Πλάτωνα ή και στην Παγχαία του Εύήμερου, ούτε και ταξικοί αγώνες, που κατέστρεφαν τότε τις ελληνικές «πόλεις». Δεν υπάρχουν σκλάβοι, ούτε φύλακες, ούτε στρατιώτες, κι όλοι ύμνούν την 'Ομόνοια, πού ήταν το ανέφικτο ιδανικό της ταραγμένης εποχής των Διαδόχων. Γι' αυτό ο Pohlmann θεωρεί τον 'Ιαμβούλο σαν τον 'Ιούλιο Βέρν του Μαρξισμού (103).

Μπορούμε να πούμε πώς ο Εύήμερος κι ο 'Ιαμβούλος είναι οι πρώτοι λαϊκοί ούτοπιογράφοι, γιατί τὰ ιδανικά κράτη του Πλάτωνα και του 'Αριστοτέλη ήταν ουσιαστικά άριστοκρατικά κ' ή πολιτεία του Ζήνωνα παρουσιαζόταν πολυ θεωρητική και μακριά από την ανθρώπινη φύση. Γενικά οι 'Αλεξανδρινοί ούτοπιστές ζητούν την επιστροφή στη φυσική ζωή ύστερ' από τὰ καταπληκτικά γεγονότα που συγκλόνισαν τὰ θεμέλια των ελληνικών πολιτειών και την άπεριόριστη ανάπτυξη του έγωϊστικού πνεύματος στην 'Ελλάδα. Πίστευαν στην ευτυχία της άθωότητας, πού ή άναρχική εκπαίδευση και πρό πάντων ή σοφιστική είχαν διώξει άπ' τον ελληνικό πολιτισμό. Γι' αυτό ζητούσαν να βρουν την ευτυχία σε μακρινούς βάρβαρους και πρωτόγονους λαούς, πότε στους νομάδες υπεrbόρειους Σκύθες, πότε στους Αίθιοπες του νότου, πότε στους 'Ινδούς της μακρινής 'Ανατολής. Μά δεν ξεχνοῦσαν και τους Κρητικούς ιερείς, που είχαν μεταναστεύσει άπ' τὸ Νησί με την κατάκτησή του από τους Δωριείς. Τους παρουσιάζουν σαν 'Αργοναῦτες ενός πρωτόγονου κομμουνισμού, στις χώρες όπου δεν υπήρχε πρώτα καμιά οργάνωση. Κι αυτό συμφωνεί με τις νεώτερες απόψεις της ιστορίας, πώς μετανάστεψαν στην Παλαιστίνη και σ' άλλα ἴσως μέρη, όπου μεταφύτεψαν τὸ θεοκρατικό και μαζί κομμουνιστικό τους πολιτισμό.

Ἀναπτύξαμε σ' ἓνα προηγούμενο κεφάλαιο τοὺς λόγους πού ξανάφεραν πάλι τὶς οὐτοπίες στὴν Ἀναγέννηση, ὕστερα ἀπὸ τόσων αἰώνων λησμονιά. Πρέπει ὅμως νὰ προσθέσουμε ἐδῶ πὼς τότε τυπώθηκαν μονομιᾶς δεκάδες ἐκδόσεις τῆς οὐτοπίας τοῦ Ἰαμβούλου. Αὐτὸ θὰ πεῖ πὼς ὁ κόσμος—ἢ καλλίτερα οἱ μορφωμένοι τῆς ἐποχῆς—εὕρισκαν εὐχαρίστηση σὲ τέτοιου εἴδους διηγήσεις πού τοὺς ἔδιναν τὴ φυγὴ ἔξω ἀπὸ τὰ στενὰ κι ἀποπνιχτικὰ πλαίσια τοῦ σχολαστικὰ ταξινομημένου Μεσαίωνα. Ὅσον ὅμως κι ἂν ἡ Ἀναγέννηση ἀπομακρύνθηκε ἀπ' τὸ πνεῦμα του, στέκει πιὸ κοντὰ στὴν Ἀρχαίαν Ἑλλάδα παρὰ στὴν ἐποχὴ μας, γιατί οἱ ἐπιστημονικὲς ἀνακαλύψεις δὲν εἶχαν ἀκόμα ἀλλάξει τὴ ζωὴ καὶ γενικώτερα τὸ πνεῦμα τῆς ἀνθρωπότητας. Μὰ βέβαια τὸ δημιουργικὸ καὶ χριστιανικὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς βάζει καινούριο περιεχόμενο στὶς φανταστικὲς καὶ ρομαντικὲς περιγραφὰς τοῦ συγγραφέα τῶν Εὐτυχισμένων Νησιῶν.

Μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς σ' ὅλη τὴν Ἀναγέννηση τίποτε δὲ γράφηκε πιὸ τολμηρό, πιὸ καινούριο, πιὸ ἐπαναστατικὸ ἀπὸ τὴν «Οὐτοπία» πού ἔγραψε τὸ 1518 ὁ *Θωμᾶς Μόρους*, Καγγελάριος κατόπιν τῆς Ἀγγλίας. Στὸ πρῶτο τῆς μέρος δίνει τὸ πιὸ βαρὺ χτύπημα ἐναντίον τῆς παλαιᾶς φεουδαρχικῆς ἀριστοκρατίας καὶ τῶν καταχρήσεων τῆς βασιλείας. Καταγγέλλει γενικώτερα τὴν κοινωνία τῆς ἐποχῆς του σὰ μιὰ συνωμοσία τῶν πλουσίων ἐναντίον τῶν φτωχῶν. Καὶ στὸ δεύτερο μέρος μᾶς παρουσιάζει τὸ σχέδιο μιᾶς νέας δίκαιης κοινωνικῆς ζωῆς. Ὁ σοσιαλισμὸς βρίσκει σ' αὐτὴ μιὰν ἔκφραση τόσον ὥριμη καὶ ξεκαθαρισμένη, ὅσο λίγοι θεωρητικοὶ τὴν πέτυχαν. Ὁ ἥρωάς του Ραφαὴλ Ὑθλόδεος περιγράφει τὴ διοίκησιν μιᾶς ἰδανικῆς πολιτείας, τῆς Οὐτοπίας, πού βρίσκεται σ' ἓνα νησι πέρ' ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴ, κ' ἔχει 54 πόλεις. Ὁ Μόρους ὅμως φέρνει πρῶτα τὴ συζήτηση στὴν κατάστασιν τῆς Ἀγγλίας τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ὅπου οἱ λόρδοι ἔδιωχναν τοὺς χωρικοὺς ἀπὸ τὰ χωράφια γιὰ νὰ τὰ κάνουν λιβάδια, ἐπειδὴ τότε εἶχαν μεγαλύτερο κέρδος νὰ τρέφουν πρόβατα, γιὰ νὰ δώσουν μαλλὶ στὴ βιομηχανία. Καὶ προτείνει, σὰ γιατρικὸ τοῦ κακοῦ, νὰ καταργηθοῦν ἡ ἰδιωτικὴ ἰδιοκτησία καὶ τὸ χρῆμα, ὅπως στὴν Οὐτοπία (88).

Στὴ μακρινὴ αὐτὴ χώρα ὁ λαὸς εἶναι χωρισμένος σὲ πατριαρχικὲς οἰκογένειες, πού ἀποτελοῦνται κάθε μιὰ ἀπὸ 40 πρόσωπα. Κάθε οἰκογένεια ἔχει κι ἀπὸ δυὸ σκλάβους, γιὰ τὶς βαρεῖες δουλειές. Σκλάβοι γίνονται οἱ ἐχθροὶ πού πιάνονται μὲ τ' ὄπλο στὸ χέρι κ' οἱ κατάδικοι γιὰ σοβαρὰ ἐγκλήματα. Οἱ γιοὶ μένουν μὲ τοὺς γονεῖς τους κ' οἱ κόρες μὲ τὰ πεθερικά τους. Οἰκογενειάρχης εἶναι σὲ κάθε σπιτικὸ ὁ γεροντότερος. Πάνω ἀπὸ κάθε 30 οἰκογένειες βρίσκεται ἓνας φύλαρχος καὶ πάνω ἀπὸ κάθε 300 ἓνας ἀρχιφύλαρχος. Ὑπάρχει ἀπόλυτη ἰσότηता μεταξὺ ἀντρῶν καὶ γυναικῶν, πού μποροῦν νὰ γίνουν ὡς καὶ παπᾶδες. Κάθε πόλη ἔχει δικιὰ τῆς διοίκησιν μ' ἐπὶ κεφαλῆς ἓναν ἡγεμόνα, πού ἐκλέγουν οἱ φύλαρχοι. Μόνο ὁ ἡγεμόνας εἶναι ἰσόβιος, ἐκτὸς ἂν τὸν ὑπο-

πτευτοῦν πῶς πάει νὰ γίνει διχτάτορας. Οἱ ἄλλοι ἄρχοντες ἐκλέγονται κάθε χρόνο, ἀκόμα κ' οἱ παπάδες. Οἱ νόμοι εἶναι λίγοι καὶ σαφεῖς. Γι' αὐτὸ δὲν ὑπάρχουν ἐκεῖ καὶ δικηγόροι. Ἡ γερουσία κανονίζει ὅλα τὰ ζητήματα ποὺ ἀφοροῦν τὴν πόλη. Δὲν ὑπάρχει ἰδιοκτησία ἀκίνητη καὶ κάθε δέκα χρόνια ὅλοι ἀλλάζουν σπίτια, γιὰ νὰ χάσουν τὸ αἶσθημα τῆς ἰδιοκτησίας. Τὸ κάθε σπίτι ἔχει καὶ τὸν κῆπο του. Οἱ κάτοικοι καταγίνονται δυὸ χρόνια στὴ γεωργία, ἔπειτα ἄλλα δυὸ σὲ κάποια βιοτεχνία, γιὰ νὰ ξαναγίνουν πάλι γιὰ δυὸ χρόνια γεωργοὶ κ' ὕστερα πάλι βιοτέχνες. Μπορεῖ ὅμως νὰ τοὺς δοθεῖ ἡ ἄδεια νὰ μείνουν περισσότερα χρόνια στὴν ἐξοχή. Ἔτσι ὅλοι εἶναι γεωργοί, μὰ ξαίρουν ἀκόμα μιὰ τέχνη, ποὺ μαθαίνουν ἀπὸ παιδιὰ μαζὶ μὲ τὴ γεωργία. Τὸ κυνήγι, τὸ ἀγαπημένο σπὸρ τῶν Ἀγγλῶν ἀριστοκρατῶν, ἀπαγορεύεται στοὺς ἐλεύθερους ἀνθρώπους κ' ἐπιτρέπεται μόνο στοὺς χασάπηδες, ποὺ εἶναι σκλάβοι.

Ἡ ἐργασία εἶναι ὑποχρεωτικὴ γιὰ ὅλους κ' ἐξάωρη, τρεῖς ὥρες πρὶν ἀπ' τὸ γεῦμα καὶ τρεῖς ὕστερα ἀπὸ αὐτό. Ἐξῆ ὥρες δουλειᾶς εἶναι ἀρκετές, ἀφοῦ δὲ θὰ ὑπάρχουν τεμπέληδες ἢ ἄνθρωποι ποὺ θ' ἀσχολοῦνται σὲ ἄχρηστη ἐργασία. Ἐνῶ σ' ἐμᾶς, γράφει ὁ Μόρους, γυναῖκες, παπάδες, πλούσιοι, ὑπὲρτες καὶ ζητιάνοι δὲν κάνουν συνήθως τίποτε τὸ χρήσιμο κ' ἡ περισσότερη δουλειὰ τους ξοδεύεται στὴν παραγωγὴ σπάνιων καὶ πολυτελῶν φαγιῶν γιὰ τοὺς πλούσιους. Καὶ μάλιστα οἱ οὐτοπίτες συχνὰ βρίσκουν πῶς ἡ νομοθετημένη δουλειὰ εἶναι παραπανήσια καὶ τότε οἱ ἀρχές ἀποφασίζουν τὸν περιορισμὸ τῶν ὥρῶν ἐργασίας, γιὰ ἓνα χρονικὸ διάστημα. Ὅλοι πᾶνε νὰ κοιμηθοῦν ἀπὸ τὶς ὀκτῶ κ' ἔχουν δικαίωμα ὀκτῶ ὥρες ὕπνο. Ὅλοι τρῶνε μαζὶ καὶ περιφρονοῦν τὸ χρυσάφι καὶ τὸ ἀσήμι, ποὺ τὰ χρησιμοποιοῦν γιὰ νὰ κάνουν καθήκια, ἀλυσίδες γιὰ τοὺς σκλάβους καὶ δακτυλίδια στὰ χέρια τῶν καταδίκων. Ἀποθηκεύουν ὅλοι μαζὶ τὰ προϊόντα τῆς παραγωγῆς καὶ κάθε οἰκογενειάρχης παίρνει ὅ,τι τοῦ χρειάζεται γιὰ ὅλη του τὴν οἰκογένεια. Μαθαίνουν νὰ περιποιοῦνται τὸ κορμί τους καὶ ν' ἀγαποῦν τὴν ὁμορφιά, ἀντίθετα μὲ τὶς τότε ιδέες τῶν Χριστιανῶν καὶ πρὸ πάντων τῶν Καθολικῶν. Ὑπάρχουν διάφορες θρησκείες κι ὁ φανατισμὸς ἢ ἡ μισαλλοδοξία τιμωροῦνται μ' ἐξορία ἢ μὲ σκλαβιά. Ὅμως δὲ δίνουν ποτὲ κανένα δημόσιο λειτούργημα στοὺς ὑλιστές. Ὅταν ἓνας κάτοικος τῆς οὐτοπιστικῆς χώρας ἀρρωστήσει σοβαρά, οἱ παπάδες τὸν πείθουν νὰ πεθάνει καὶ τότε τὸν ποτίζουν μ' ἓνα ναρκωτικὸ, ποὺ φέρνει τὸ θάνατο χωρὶς πόνους.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ Μόρους, ποὺ ὑπῆρξε καὶ καθηγητὴς τῆς ἐλληνικῆς, εἶχε γιὰ πρότυπο τῆς Οὐτοπίας του τὴν πλατωνικὴ Πολιτεία. Ἔτσι κι αὐτὸς δὲ θέλει πολυνομία κι ἀποβλέπει στὸν περιορισμὸ τῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν καὶ στὴν ἠθικὴν ἀνάπτυξη τῶν πολιτῶν, ἀφοῦ τίποτε τὸ καλὸ ἢ τέλειο δὲν μπορεῖ νὰ γίνει πρὶν οἱ ἄνθρωποι γίνουν καλοὶ καὶ τέλειοι (88). Ἀντίθετα ὅμως μὲ τὴν ὀλιγαρχικὴ Πολιτεία τοῦ Πλάτωνα, ἡ οὐτοπία τοῦ Μόρους εἶναι δημοκρατικὴ. Ἐπειτα αὐτὸς δὲν παραδέχεται τὴν πλατωνικὴ κοινοκτημοσύνη.

τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παιδιῶν ἀλλὰ στηρίζει τὸ κοινωνικόν του οἰκοδόμημα στὴ μονογαμικὴ οἰκογένεια καὶ μάλιστα στὴν αὐστηρὴν οἰκογενειακὴ ζωὴ. Πρὸ πάντων ὅμως ὁ Ἄγγλος σοφὸς ἐπιμένει πάνω στὶς οἰκονομικὲς σχέσεις τῶν ἀτόμων πολὺ περισσότερο ἀπ' τὸν Πλάτωνα, δὲν περιφρονεῖ τὴ χειρωνακτικὴ ἐργασία καὶ τοὺς μὴ σοφοὺς πολίτες καὶ παραδέχεται τὸν κομμουνισμό ὄχι μόνον γιὰ μιὰ τάξιν ἀλλὰ στὸ σύνολο τῶν πολιτῶν. Τέλος καθιερώνει τὸ κομμουνιστικὸ σύστημα καὶ στὴν παραγωγὴ, ἐνῶ ἡ πλατωνικὴ Πολιτεία τὸ ἤθελε μόνον στὴν κατανάλωσιν. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ πὼς τὸ βιβλίον αὐτὸ εἶναι γραμμένον μ' ἐξαιρετικὸ χιοῦμορ, ἔτσι ποὺ συχνὰ δὲν καταλαβαίνει κανεὶς πότε ὁ συγγραφέας ἀστειεύεται καὶ πότε σοβαρολογεῖ.

Τὴ δεύτερη σημαντικὴ οὐτοπία τῆς Ἀναγέννησης ἔγραψε ὁ δομηνικανὸς καλόγερος Θωμᾶς Καμπανέλλα, τὸ 1606, μὲ τὸν τίτλον ποὺ εἶχε δώσει καὶ ὁ Ἰαμβοῦλος στὴ δική του: «Τὸ Κράτος τοῦ Ἥλιου». Μπορεῖ ὁ Καμπανέλλα νὰ ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς μεγάλους κήρυκες τῆς παπικῆς παντοκρατορίας, μὰ ἦταν μαζὶ καὶ κομμουνιστής. Ἐπαναστάτης στὰ νειάτα του, πέρασε εἴκοσι πέντε χρόνια σὲ διάφορες φυλακὰς καὶ σὲ μιὰν ἀπὸ αὐτὰς ἔγραψε τὴν πολιτειολογικὴν οὐτοπία, ὅπου λέει τολμηρὰ τίς ἀλήθειες του. Πρόσεχε ὅμως νὰ κολακεύει μαζὶ τοὺς δυνατοὺς τῆς ἐποχῆς: τὸν πάπα καὶ τὸ Ρισελιέ, γιὰτὶ στὴν ἐποχὴ τοῦ ἡ Ἱερῆ Ἐξέτασις ἔκαψε ζωντανοὺς δυὸ ἄλλους Ἰταλοὺς φιλόσοφους, τὸν Τζιορντάνο Μπροῦνο καὶ τὸ Βανίνι, σὰν αἱρετικούς. Ὁ Καμπανέλλα ἦταν περισσότερο κοσμοπολίτης παρὰ Ἰταλός, ὅπως κοσμοπολιτικὸ ἦταν τὸ τάγμα ὅπου ἀνῆκε καὶ ὅπως ἀκόμα ἤθελε νὰ εἶναι καὶ τὸ Κράτος τοῦ Βατικανοῦ. Ἐπίσης παραδέχεται τὴν ἀπόλυτη ἰσότητα ὅλων τῶν πολιτῶν καὶ τῶν φύλων, σύμφωνα ἄλλωστε καὶ μὲ τὰ δόγματα τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ὅπως στὴν Πλατωνικὴ Πολιτεία καὶ στὴν Οὐτοπία τοῦ Μόρους, ποὺ τοῦ χρησίμευσαν γιὰ ὑποδείγματα, τὸ Κράτος τοῦ Ἥλιου εἶναι γραμμένον σὲ μορφὴ διαλόγου ἐνὸς ἡγουμένου καὶ ἐνὸς Γενοβέζου ταξιδευτῆ. Αὐτὸς εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ ἐπισκεφτεῖ αὐτὴν τὴν ὑποθετικὴν χώρα, ποὺ βρίσκεται σ' ἓνα νησί τοῦ Εἰρηνικοῦ. Οἱ κάτοικοί της ἔχουν τὰ πάντα κοινά, ἀκόμα καὶ τίς γυναῖκες. Γιὰτὶ ὁ Καμπανέλλα νομίζει πὼς ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς: «Ἐνας ἄντρας προτιμᾷ μιὰν ὀρισμένην γυναῖκα καὶ μαζὶ μ' αὐτὴν τὰ παιδιὰ της. Γι' αὐτὸ δίνει ἢ κληροδοτεῖ σ' αὐτὰ χωράφια καὶ ἄλλα πράγματα. Ἔτσι δημιουργήθηκαν ὁ ἐγωῖσμός καὶ ὅλες οἱ κοινωνικὲς δυστυχίες. Στὴν κορυφὴ τοῦ Κράτους τοῦ Καμπανέλλα βάζει φυσικὰ ἓναν ἱερωμένο, τὸ σοφώτερον καὶ ἠθικώτερον ἀπ' ὅλους τοὺς πολίτες, τὸν ἡγεμόνα Ἥλιον. Καὶ στὶς διαταγὰς τοῦ τρεῖς ὑπουργοῦς, ποὺ ἀνταποκρίνονται στὶς τρεῖς ἰδιότητες ποὺ κλείνει μέσα της κάθε ἀνθρώπινη ὑπαρξίς. Τὸν Πόν (Δύναμις), ποὺ φροντίζει γιὰ τὸν πόλεμον. Τὸν Σίν (Σοφία), ποὺ καταγίνεται μὲ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν ἐκπαίδευσιν. Καὶ τὸν Μορ (Ἀγάπη), ποὺ ἔχει ἀποστολὴν νὰ ἐπιβλέπει τὴν ἀναπαραγωγὴν καὶ νὰ φροντίζει γιὰ τίς οἰκονομικὰς ἀνάγκας τοῦ

πληθυσμοῦ. Ἄς σημειώσουμε πῶς αὐτοὶ εἶναι οἱ πρῶτοι εἰδικευμένοι ὑπουργοὶ ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἱστορία τῶν πολιτικῶν ἐπιστημῶν. Κ' οἱ τέσσερις αὐτοὶ ἄρχοντες ἀφήνουν τὴν ἐξουσία μόνο ὅταν θελήσουν καὶ μπορέσουν νὰ βάλουν στὸ πόδι τους ἀναπληρωτὲς πιὸ ἱκανοὺς ἀπὸ αὐτούς. Σκοπὸς τοῦ Κράτους εἶναι ἡ δημιουργία μιᾶς δυνατῆς κ' ἐξυπνης ράτσας, ποὺ θυμίζει λίγο τὸν ὑπεράνθρωπο τοῦ Νίτσε. Στὸ Κράτος τοῦ "Ἡλίου ἡ ἀνατροφή τῶν παιδιῶν ἀνήκει σ' αὐτό, ποὺ ρυθμίζει τὴ γέννησή τους. Οἱ ἄνθρωποι δουλεύουν τέσσερις ὥρες κάθε μέρα καὶ παράγουν ὅλα τὰ ἀναγκαῖα τρόφιμα γιὰ τὰ ἐκλεπτυσμένα γοῦστα τῶν κατοίκων τῆς πολιτείας. Ἄν καὶ ἐπικρατεῖ σ' αὐτὴν ἓνα εἶδος κοινωνιστικοῦ δεσποτισμοῦ, δὲν ὑπάρχουν στερήσεις καὶ καλογερικὸς ἀσκητισμός. Καὶ σὲ κάθε πανσέληνο ὅσοι ἔχουν παράπονα κατὰ τῶν κυβερνητῶν τὰ λένε σὲ δημόσιες συγκεντρώσεις.

Ἐνα ἀπὸ τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ αὐτῆς τῆς οὐτοπίας εἶναι ἡ σημασία ποὺ δίνει στὶς ἐπιστῆμες. Ὁ ἀρμόδιος ὑπουργὸς ἔχει στὶς διαταγές του τόσοις ἀξιωματοῦχοις ὅσες ἦταν κ' οἱ ἐπιστῆμες τὴν ἐποχὴ ἐκείνη: τὸν ἀστρολόγο, τὸν κοσμογράφο, τὸ γεωμέτρη, τὸ φυσικό, τὸ ρήτορα, τὸ γραμματικό, τὸ γιατρό, τὸ μεταφυσικό καὶ τὸν ἠθικολόγο. Στὴν οὐτοπία αὕτῃ βρίσκουμε τὰ πρῶτα ἐπιστημονικὰ μουσεῖα, βοτανικοὺς καὶ ζωολογικοὺς κήπους, ἐνυδρεῖα καὶ συλλογὲς ἐντόμων, γιὰ νὰ μορφώνονται τὰ παιδιά κ' οἱ πολῖτες (26).

Τὸ Κράτος τοῦ "Ἡλίου ἀποτελεῖ οὐσιαστικὴ σύνθεση τῆς Πολιτείας τοῦ Πλάτωνα καὶ τῆς οὐτοπίας τοῦ Μόρους, μὲ θεοκρατικὸν ὅμως χαρακτήρα. Μὰ σ' αὕτῃ τῇ βάσει ὁ Καλαβρέζος καλόγερος χτίζει τὸ φανταστικό του οἰκοδόμημα μ' ἓνα σωρὸ τολμηρὲς καὶ συχνὰ διασκεδαστικὲς λεπτομέρειες, ποὺ ἀποτελοῦν ἀκριβῶς τὴν πρωτοτυπία του. Ὁ Κρότσε τὸν χαρακτηρίζει σὰν τὸν πιὸ οὐτοπιστὴ ἀνάμεσα στοὺς οὐτοπιστές. Ἴσως γιὰτί, ἀφοῦ πέρασε τὴ ζωὴ του σὲ μοναστήρια καὶ φυλακές, εἶχε πολὺ λίγη πείρα ἀπὸ τίς ἐλλείψεις καὶ τὰ ἐλαττώματα τοῦ κόσμου. Πιθανώτερο ἀκόμα γιὰτί ἦταν ἓνας ἄνθρωπος μὲ ἀχαλίνωτη φαντασία (30). Μὰ ἡ Πολιτεία τοῦ "Ἡλίου δὲν εἶναι μόνο μιὰ θαυμάσια κι ὅλο τρελοφαντασία διήγηση. Εἶναι μαζὶ μιὰ ὀρθολογιστικὴ ἀντίδραση στὶς μεσαιωνικὲς προλήψεις. Χαρακτηριστικὸ τῆς ἀπήχησης ποὺ εἶχε εἶναι ὅτι ἓνας Γερμανὸς θεολόγος, ὁ Johann Valentin Andreae, ἐξέδωσε τὸ 1616 σὲ λατινικὴ γλῶσσα μιὰ παρωδία τοῦ Κράτους τοῦ "Ἡλίου, τὴ «Χριστιανούπολη», ὅπου μεταφέρει τίς θρησκευτικοκρατικὲς ἰδέες τοῦ Καμπανέλλα σ' ἓνα προτεστάντικο καὶ μάλιστα πουριτανικὸ περιβάλλον (54).

Ἡ «Νέα Ἀτλαντίδα» τοῦ φιλόσοφου καὶ καγγελάριου Φ ρ α γ κ ί σ κ ο υ Μ π έ ι κ ο ν εἶναι ἓνα νησὶ στὸ νότιο ἡμισφαίριο, ποὺ τὸ κυβερνᾷ ἓνας σοφὸς νομοθέτης. Μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν ἐπιστημονικῶν ἀνακαλύψεων σὲ πρακτικοὺς σκοποὺς κατορθώνει νὰ σχηματίσει μιὰ κοινωνία εὐτυχισμένη καὶ προοδευμένη. Κέντρο τῆς εἶναι τὸ Σπίτι τοῦ Σολομώντα, ποὺ ἔχει σκοπὸ νὰ μελετᾷ καὶ νὰ λύνει τὰ ἐπιστημονικὰ προβλήματα. Θεωρητικοὶ ἐρευνητὲς

μελετοῦν τίς σχέσεις τῶν πραγμάτων καὶ βγάζουν συμπεράσματα. "Αλλοι προσπαθοῦν νὰ βροῦν τίς πρακτικὲς ἐφαρμογὲς τῶν ἀνακαλύψεων πάνω στὴ γεωργία, στὴ βιοτεχνία καὶ γενικώτερα στὶς ἀνθρώπινες ἀνάγκες. Τὰ ἀεροπλάνα καὶ τὰ ὑποβρύχια δὲν ἦταν ἄγνωστα στὴ Νέαν Ἀτλαντίδα ἀπὸ τότε! Τὰ ἐργαστήρια, οἱ ἐφευρέσεις κ' οἱ ἀνακαλύψεις ἔχουν σκοπὸ ν' αὐγατίζουν τὴν παραγωγὴ, νὰ πληθαίνουν τὸν πλοῦτο καὶ νὰ ἐπιτρέψουν σ' ὅλους τοὺς κατοίκους μιὰ ζωὴ εὐτυχισμένη. Οἱ κάτοικοι πάλι τιμοῦν γι' αὐτὸ τοὺς ἐφευρέτες, τοὺς στήνουν ἀγάλματα καὶ τοὺς πληρώνουν μὲ γενναῖες ἀμοιβές. Ἀκόμα κ' ἡ θεία λειτουργία, ποὺ δὲ λείπει ἀπὸ τίς οὐτοπίες τῶν Ἀγγλοσαξόνων, ἔχει σκοπὸ νὰ ἐξυμνεῖ τὸ Θεὸ γιὰ τὰ θαυμάσια ἔργα του καὶ νὰ τὸν παρακαλεῖ νὰ δίνει τὴ βοήθεια καὶ τὴν εὐλογία του γιὰ νὰ προοδέψουν οἱ ἐπιστημονικὲς ἐρευνες καὶ νὰ φωτίσει τοὺς ἀνθρώπους νὰ κάνουν καλὴ χρῆση τῶν νέων ἀνακαλύψεων. Γιατὶ ὁ σοφὸς καγκελάριος φοβόταν ἀπὸ τότε, φαίνεται, τὴν κατάχρηση τῶν νέων ἐφευρέσεων, ποὺ ἔφεραν τόσα κακὰ στὴν ἀνθρωπότητα (9).

Στὸ βιβλίο αὐτὸ βρίσκουμε βέβαια τὴν ἐπίδραση τῆς Οὐτοπίας τοῦ Μόρους, ἃν καὶ φαινομενικὰ τὰ δυὸ βιβλία δὲ μοιάζουν. Μὰ ἐνῶ αὐτὸς περιμένει τὴν ἀνθρώπινη εὐτυχία πρὸ πάντων ἀπὸ τὴν ἀλλαγὴ τῶν σχέσεων ιδιοκτησίας, ὁ Μπέικον τὴ ζητᾷ στὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἐπιστήμης γιὰ τὴν αὐξηση τῆς παραγωγῆς καὶ τὴ βελτίωση τῆς ζωῆς τῆς ἀνθρωπότητας, ποὺ τοῦ ἐμπνέει μιὰ βαθειὰ συμπόνια. Συντηρητικὸς στὴν ἀντίληψη τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, κάθε ἄλλο παρὰ ἐπαναστάτης στὴν πολιτικὴ, ἦταν μεταρρυθμιστὴς κ' ἰδεαλιστὴς στὴν πνευματικὴ σφαῖρα. Μεθυσμένος ἀπὸ τίς ἐπιστημονικὲς ἀνακαλύψεις, ποὺ τότε μόλις εἶχαν ἀρχίσει, ποτισμένος ἀπ' τὸ πνεῦμα τῆς ἐμπειρικῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἐπιστημονικῶν ἀρχῶν, πρόβλεψε τὴν ἐξέλιξη τῆς ἀνθρωπότητας πάνω στὸν ἐπιστημονικὴ δρόμο κι ἀκόμα τὰ παραστρατήματά της. "Ομως ἡ δίνει μιὰ πρόχειρη λύση, σχεδὸν μὲ παιχνιδιάρικη εὐκολία, σ' ὅλα τὰ κοινωνικὰ προβλήματα ποὺ παρουσιάζονται σὲ μιὰν ὀργάνωση σὰν αὐτὴν ποὺ προτείνει ἡ δὲ μᾶς λέει κἂν τὴ γνώμη του πάνω σ' αὐτά. Μὰ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε πὼς μόνο ἀποσπάσματα σώζονται ἀπ' τὸ ἔργο τοῦ σοφοῦ Ἀγγλου ποὺ ἐξεδόθηκε ὕστερα ἀπ' τὸ θάνατό του, τὸ 1627. "Οπως στὸ ἐπιστημονικὸ του ἔργο δείχνεται περισσότερο προφήτης τῆς ἐρευνας παρὰ ἐρευνητής. ἔτσι καὶ στὴν οὐτοπία του φανερώνεται περισσότερο ὁραματιστὴς παρὰ δημιουργός. Καὶ σωστὰ ὁ Μακώλεϋ λέει γιὰ τὴν περιγραφὴ τοῦ «Σπιτιοῦ τοῦ Σολομώντα» πὼς δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ βρεῖ σὲ καμιὰν ἀνθρώπινη σύνθεση ἄλλη περικοπὴ ποὺ νὰ ξεχωρίζει πιὸ ἐξοχα ἀπὸ βαθειὰ καὶ γαλήνια σοφία(9).

Τὴν ἴδια σχεδὸν ἐποχὴ ποὺ ὁ Θ. Μόρους τύπωσε τὴν Οὐτοπία του. (1535) ἓνας ἄλλος ἱερωμένος, ὁ Φ ρ. Ρ α μ π λ α ί, παρουσίασε μιὰν ἀναρχικὴ οὐτοπία, «Τὸ Μοναστήρι τῶν Θελεμιτῶν», ποὺ ἔχτισε ὁ Γαργαντούας μόνο γιὰ νέες καὶ νέους μαζί. Αὐτοὶ περνοῦν τὴ ζωὴ τους ὅχι σύμφωνα μὲ νόμους,

καταστατικά και κανονισμούς, μὰ κατὰ τὴ θέληση καὶ τὴν ὀρεξὴ τους. "Ενας μόνον κανόνας ὑπάρχει σ' αὐτό: «Κάνε ὅ,τι θέλεις!». Γιατὶ, ὅπως γράφει, μὲ τὴν ὑποταγὴ καὶ τὸν ἐξαναγκασμό, ὁ ἄνθρωπος ξεφεύγει ἀπὸ τὴν ἀρετὴ. ἀφοῦ κάνουμε πάντα ὅ,τι μᾶς ἀπαγορεύουν κ' ἐπιθυμοῦμε ὅ,τι μᾶς ἀρνιοῦνται (105). Εἶναι κρίμα πὼς αὐτὴ ἡ οὐτοπία ἀποτελεῖ μικρὸ μόνον κεφάλαιο στὸ κοινωνικὸ καὶ φιλοσοφικὸ του μυθιστόρημα Γαργαντούας, ποὺ μᾶς τὸ παρoυσίασε μὲ τὴν εὐχάριστη μορφὴ ἑνὸς μπούφικου παραμυθιοῦ, ὅπως μόνον μποροῦσε ν' ἀνεχτεῖ ἡ ἐποχὴ του ἓνα κήρυγμα ἀναρχικὸ κι ἀντιεκκλησιαστικόν.

*
* *

Ἡ μεγάλη πρόοδος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν στὸ δέκατον ὀγδοὸν αἰῶνα ἔσπρωξε τοὺς φιλοσόφους νὰ πιστέψουν πὼς οἱ φυσικοὶ νόμοι, ποὺ ἀναζητοῦσαν, κυβερνοῦν καὶ τὶς ἀνθρώπινες κοινωνίας. Κι ἀκόμα πὼς, ὅπως ἡ γνῶση τῶν νόμων τῆς φύσης ἐπέτρεψε στὸν ἄνθρωπο τὴν ὑποταγὴ της, ἔτσι θὰ μποροῦσε αὐτός, μὲ μιὰν ἔξυπνη ἐφαρμογὴ τους, νὰ ἐπιτύχει τὸν ἔλεγχον καὶ τὴ βελτίωση τῶν κοινωνικῶν καὶ κρατικῶν θεσμῶν. "Επειτα αὐτὲς οἱ ἐφευρέσεις κ' οἱ πρακτικὲς ἐφαρμογές τους ἄλλαξαν τὴ μορφὴ τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς ζωῆς καὶ δημιούργησαν μιὰ δυνατὴ ἀστικὴ τάξιν καὶ τὸ προλεταριάτο, μαζεμένο σὲ μεγάλες πόλεις. Ἦταν οἱ νέες δυνάμεις ποὺ ἔφεραν τὶς ἐπαναστάσεις, τὴ δημοκρατία καὶ μαζὶ ἓνα σωρὸ ἄλλα καινούρια ζητήματα. Τέλος ὁ ρομαντισμὸς ἔδωσε στοὺς διανοούμενους τὴν αἰσθηματικὴ ἐνόραση μιᾶς καινούριας κοινωνίας, ποὺ θὰ ἱκανοποιοῦσε τὶς εὐγενέστερες μὰ καὶ τὶς πιὸ τολμηρὲς ἐπιδιώξεις τῆς ἀνθρωπότητος. Στὶς οὐτοπίες τῆς Ἀρχαίας ἐποχῆς ἢ τῆς Ἀναγέννησης ἐπικρατοῦσε ἡ ἠθικὴ φροντίδα. Σ' αὐτὲς ποὺ θὰ ἐξετάσουμε τώρα, ὁ οἰκονομικὸς παράγοντας ἔρχεται στὴν πρώτη γραμμὴ. Καὶ τὸν ἀκολουθεῖ φυσικὰ ἡ φροντίδα γιὰ τὴν καλύτερη ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς. Αὐτὸ ἐξηγιέται ἀπὸ τὶς ἐπιστημονικὲς προόδους ποὺ πραγματοποίησε ἡ ἀνθρωπότητα μὲ τὴν ἐμφάνιση τῶν μηχανῶν καὶ πρὸ πάντων ἀπὸ τὶς ἐλπίδες ποὺ βάσισε σ' αὐτὲς. Φυσικὰ παρουσιάστηκε καὶ σ' αὐτὸν τὸν τομέα ἡ ρομαντικὴ ἀντίδραση, ποὺ φανερώθηκε πρὸ πάντων στὴν κριτικὴ οὐτοπία τοῦ Μπάτλερ «Ἐρεβον» καὶ στὰ κοινωνιστικὰ δημοσιεύματα τῶν αἰσθητικῶν Ράσκιν καὶ Γ. Μόρρις, ποὺ ζητοῦν τὴν ἐπιστροφή στὴ χειροτεχνία.

Πρὶν ὅμως φθάσουμε στὶς κυρίως οὐτοπίες πρέπει νὰ ποῦμε λίγα λόγια γιὰ δυὸ βιβλία, περισσότερο ἐπιστημονικὰ παρὰ φανταστικά, ποὺ γράφηκαν τὴν ἐποχὴ τοῦ Κρόμγουελ, ὅταν δηλ. ἡ Ἀγγλία ἀναζητοῦσε τὸν ἐπαναστατικὸν δρόμον. Εἶναι ὁ «Νόμος τῆς Ἐλευθερίας» τοῦ Γεράρδου Οὐϊστάνλεϋ (1651) κ' ἡ «Ὠκεάνα» τοῦ Τζέϊμς Χάρριγκτον (1658). Ὁ πρῶτος νομίζει πὼς τὸ κλειδὸ τῆς εὐτυχίας τῶν ἀτόμων καὶ τῶν κοινωνιῶν εἶναι ἡ οἰκονομικὴ ἐλευθερία, τόσο στὴν παραγωγὴ ὅσο καὶ στὴν κατανάλωσιν. Ἀλλὰ γιὰ νὰ ἐπιτύχουμε αὐτὴν τὴν ἐλευθερίαν πρέπει νὰ περιοριστεῖ βασικὰ τὸ δικαίωμα τῆς

άτομικῆς ιδιοκτησίας καὶ νὰ ἐξαφανιστεῖ κάθε δυνατότητα νὰ συγκεντρωθεῖ πλοῦτος στὰ χέρια μιᾶς μειονότητας. Γιατὶ ὁ συγκεντρωμένος πλοῦτος κάνει τοὺς ἀνθρώπους ὑπερήφανους καὶ τυραννικούς. Κι αὐτὸς ὁ πλοῦτος δὲν εἶναι ποτὲ ἀποτέλεσμα τῆς δουλειᾶς τους, ἀλλὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευση τῶν ὁμοίων τους, ποὺ βοηθοῦν τοὺς πλούσιους στὴν παραγωγή. Οἱ πλούσιοι, γράφει, ζοῦνε μέσ' στὴν ἀφθονία, τρέφονται καὶ ντύνονται ὄχι μὲ τὴ δουλειά τους ἀλλὰ μὲ τὴν ξένη δουλειά. Αὐτὸ δὲν τοὺς τιμᾷ, ἀλλ' ἀντίθετα τοὺς ἀτιμάζει (2). "Ὅλα τὰ ἀγαθὰ ποὺ παράγονται ἀπὸ τὴν ιδιωτικὴ ἐργασία τοῦ καθενὸς—γιατὶ ἀπαγορεύεται ἡ μίσθωση τῆς ἐργασίας—θὰ συγκεντρώνονται σὲ μεγάλες ἀποθήκες, ἀπ' ὅπου κάθε μέλος τῆς κοινωνίας θὰ παίρνει ὅ,τι τοῦ χρειάζεται γιὰ τὴν οἰκογένειά του. "Αν ὑπάρχει ἔλλειψη ἀγαθῶν ἡ κοινότητα θὰ τὰ εἰσάγει κι ἀντίθετα ὅταν παρουσιάζεται περίσσειμα θὰ τὰ ἐξάγει.

Ὁ δεύτερος, ὁ Τζέϊμς Χάρριγκτων, ἀφήνοντας τὰ ταξίδια του καὶ τὶς ἀνθρωπιστικὲς του σπουδὲς ἐπιχείρησε μιὰ συστηματικὴ μελέτη τῶν συνταγμάτων γιὰ νὰ βρεῖ τὴ μορφή ποὺ ἰδεολογικὰ ταίριαζε περισσότερο στὴν ἀνήσυχη ἐκείνη ἐποχὴ γιὰ τὴν πατρίδα του. Κ' ἔτσι ἔγραψε τὴν οὐτοπία του μὲ δυὸ κύριες ιδέες: Τὴν ἰσορροπία τῆς ιδιοκτησίας καὶ τὴν ἐναλλαγὴ τῆς ἐξουσίας. Μὰ εἶναι ἐνδιαφέρουσες μερικὲς κοινωνικοφιλοσοφικὲς λεπτομέρειες τῆς Ὠκεάνας, ὅπως ὀνομάζει συμβολικὰ τὸ φανταστικὸ του κράτος. Ἡ ἀντιπροσωπευτικὴ δημοκρατία βρίσκει σ' αὐτὴν τὴν πιὸ πειστικὴ τῆς ἔκφραση. "Ἐπειτα ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ πρόταση νὰ μὴν ἐπιτρέπεται σὲ κανένα νὰ ἔχει μεγαλύτερη ράντα ἀπὸ πενήντα χιλιάδες χρυσὰ φράγκα χρονιάτικα καὶ πάνω ἀπ' ὀρισμένη περιουσία. Κυρίως ὅμως τὸ βιβλίο αὐτὸ ἔδωσε μιὰ συστηματικὴ θεωρία τῆς οἰκονομικῆς ἐξήγησης τῆς ἱστορίας. Πρόβαλε τὴν ἀρχὴ πὼς ἡ μορφή κάθε κράτους βρίσκεται σὲ ἄμεση σχέση μὲ τὴν ιδιοκτησία ἢ τὴν κατοχὴ τῆς γῆς. "Ὅταν ἓνας ἄνθρωπος κατέχει τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ιδιοκτησίας (ἢ τοῦ πλούτου) σὲ μιὰ χώρα, πρέπει νὰ ὑπάρχει σ' αὐτὴν ἀπόλυτη μοναρχία. "Αν ἡ ιδιοκτησία εἶναι συγκεντρωμένη στὰ χέρια λίγων, ὑπάρχει ὀλιγαρχία. "Ὅπου τέλος ἡ ιδιοκτησία εἶναι σκορπισμένη σ' ὅλον τὸν πληθυσμό, ἐκεῖ πρέπει νὰ ὑπάρχει δημοκρατία. "Ὅταν γίνονται ἀλλαγές στὴ διανομὴ τοῦ ἐθνικοῦ πλούτου, φέρνουν φυσικὰ τὶς ἀντίστοιχες ἀλλαγές στὸ πολιτικὸ καθεστῶς καὶ σ' ὅλα τὰ πεδία τῆς ζωῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης. Ὁ συγγραφέας τ' ἀποδεικνύει ὅλ' αὐτὰ μὲ πολλὰ ἱστορικὰ παραδείγματα, πολὺ πρὶν φανεῖ ἡ σχολὴ τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ (124). Τὸ ἔργο αὐτὸ δὲν ἔχει σοσιαλιστικὸ χαρακτήρα.

Ἀντίθετα ἀπὸ τὴν Ὠκεάνα, ἡ «Ἱστορία τῶν Σεβαράμπων» τοῦ Βαιράς ντ' Ἀλλαῖ (1677) εἶναι ἓνα μακρόσυρτο μυθιστόρημα, μὲ μερικὲς πολιτικοκοινωνικὲς ιδέες, μὰ χωρὶς φιλοσοφικὸ περιεχόμενο. Δὲν ἀναπτύσσονται σ' αὐτὸ τὰ κοινωνικὰ ζητήματα, ὅμως ὁ συγγραφέας δείχνει συμπάθεια γιὰ τὴ δυστυχία τοῦ λαοῦ, σὲ μιὰν ἄκαρδη ἐποχὴ σὰν ἐκείνη τοῦ Λουδοβίκου 14ου. Τὴν

οὐτοπία αὐτὴ τὴν ὀργάνωσε πάνω σ' ἓνα νησί τῆς Ὠκεανίας ἓνας σοφὸς Πάρσης, ποὺ λεγόταν Σέβαρης, καὶ πῆρε τὴν ὀνομασία της ἀπὸ τ' ὄνομά του. Τὸ πολίτευμα εἶναι μοναρχικὸ ἀλλ' οὐσιαστικὰ κυβερνᾷ ἡ ἀριστοκρατία τοῦ πνεύματος, τῶν ταλέντων, ὅπως λέγει ὁ Βαιράς, ποὺ θ' ἀνατρέφονται χωριστὰ καὶ προσεκτικὰ ἀπ' τὸ Κράτος, ἔξω ἀπὸ κάθε προνόμιο εὐγενείας, ὅταν παρουσιάζονται ἀπὸ τὴν παιδική τους ἡλικία. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ διακρίνει αὐτὸ τὸ ἔργο εἶναι ἡ ὀργάνωση τῆς δουλειᾶς, ποὺ τὴν περιγράφει πολὺ καλύτερα ἀπ' τὸ βαθὺ ἔργο τοῦ Καμπανέλλα. Ὅχιτὼ ὥρες δουλειᾶς, ὅχιτὼ ὥρες γιὰ φαῖ καὶ διασκεδάσεις, ὅχιτὼ ὥρες γιὰ ὕπνο. Αὐτὸ ἦταν τὸ μοτίβο τῶν σοσιαλιστῶν πρὶν ἀπ' τὸν πόλεμο τοῦ 14. Οἱ Σεβαράμποι ζοῦνε μαζὶ σὲ μεγάλα κτίρια καὶ καθέν' ἀπὸ αὐτὰ ἔχει καὶ τὴν ἀποθήκη του, ἀπ' ὅπου ὅλοι μποροῦν, μὲ τὸ δελτίο τους, νὰ πάρουν τὰ τρόφιμα ποὺ χρειάζονται (3).

Ἡ οὐτοπία αὐτὴ ἐπηρεάστηκε βέβαια ἀπὸ τὶς φυσιοκρατικὲς ιδέες, ποὺ ἄρχισαν ν' ἀναπτύσσονται τότε στὴ Γαλλία. Ἀλλ' ἐνῶ ὁ Κεναὶ κ' οἱ ἄλλοι οἰκονομολόγοι τῆς σχολῆς του θεωροῦν φυσικὸ τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας τῆς γῆς κι ἀγωνίζονται νὰ περιβάλουν τὴ ράντα μὲ τὴν ἠθικὴ προστασία τοῦ φυσικοῦ δικαίου, ὁ Βαιράς ζητᾷ τὴν κατάργησή της. Τρία εἶναι γι' αὐτὸν τὰ μεγάλα κακὰ τῆς κοινωνίας: ἡ περηφάνεια τῆς καταγωγῆς, ἡ φιλοχρηματία κ' ἡ τεμπελιά. Νομίζει λοιπὸν πὼς μὲ τὴν κοινοκτημοσύνη τῶν ἀγαθῶν, μὲ τὴν ἰσότητα τῶν ἀτόμων καὶ τῶν φύλων καὶ μὲ τὴν ὑποχρεωτικὴ ἐργασία θὰ λείψουν αὐτὲς οἱ κοινωνικὲς πληγές. Ἔτσι τὰ κράτη θὰ κυβερνῶνται ἀπὸ τὴ φύση καὶ τὴ λογικὴ μαζί, γιὰ τὸ κοινὸ καλὸ. Ταιριάζουν ὅμως ἄραγε οἱ φυσικὲς τάσεις τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴ λογικὴ ;

Ἕνας ἄλλος Γάλλος, ὁ Μορελλύ, ἐξέδωσε τὸ 1753 τὴ «Βασιλειάδα» του (*Les îles flottantes ou la Basiliade du célèbre Pilpaï*), ἐπικὸ ποίημα σὲ 14 τραγούδια. Σ' αὐτὸ ἐμφανίζεται τὸ κοινωνικὸ ζήτημα σ' ὅλη του τὴν ὀξύτητα. Ἡ οὐτοπία αὐτὴ βασίζεται πάνω στοὺς φυσικοὺς νόμους καὶ στὸν ὀρθολογισμό, ποὺ ἐπιβάλλουν τὸν κομμουνισμό καὶ τὸν ἐλεύθερο ἔρωτα. Ὁ Μορελλύ ἀνέπτυξε καλύτερα τὶς ιδέες του στὸ γνωστὸ του φιλοσοφικοπολιτικὸ σύγγραμμα «Κώδικας τῆς φύσης» (1755), ὅπου ὑποστηρίζει πὼς ὅλα στὴ φύση εἶναι ἔξυπνα φτιασμένα, γιὰ νὰ ζήσουν οἱ ἄνθρωποι εὐτυχισμένοι. Ὅμως οἱ φιλόσοφοι κ' οἱ πολιτικοὶ δὲν καταλαβαίνουν τοὺς φυσικοὺς νόμους καὶ στραβώνουν τὴν ἠθικὴ τάξη τῆς ζωῆς καὶ τῆς κοινωνίας ἔτσι ποὺ κάνουν τοὺς ἀνθρώπους δυστυχεῖς. Ἐπιβάλλεται λοιπὸν ἡ ἐπιστροφὴ στοὺς φυσικοὺς νόμους ποὺ ἔχουν τὶς ἐξῆς βάσεις: Κάθε πολίτης πρέπει νὰ δουλεύει γιὰ τὸ γενικὸ καλὸ, ἀνάλογα μὲ τὶς δυνάμεις καὶ τὶς ικανότητές του. Εἶναι ὑπάλληλος τῆς κοινωνίας καὶ πρέπει νὰ συντηρεῖται ἀπ' τὸ Δημόσιο. Τίποτα δὲν μπορεῖ ν' ἀνήκει ἀποκλειστικὰ ἢ σὰν ἰδιοκτησία σὲ κανένα, ἔξδὸν ἀπὸ τὰ πράγματα ποὺ χρειάζεται γιὰ τὴν καθημερινὴ του χρῆση. Κάθε πολίτης θὰ παντρεύεται, ὑποχρεωτικὰ στὰ 15 ὡς τὰ 18 χρόνια του, γιὰ μιὰ δεκάχρονη περίοδο, μὲ τὴν

έγκριση τῆς τοπικῆς γερουσίας. Ἀπὸ τὰ 20 ὡς τὰ 25 χρόνια του τουλάχιστο θὰ δουλεύει στὴ γεωργία. Τὴ διοίκηση τοῦ Κράτους ἔχει ἡ γερουσία καὶ τοὺς γερουσιαστὲς ἐκλέγουν οἱ οἰκογενειάρχες, πενηντάρηδες κι ἀπάνω (85). Πρέπει νὰ σημειωθεῖ πὼς ἡ οὐτοπία αὐτὴ ὑπῆρξε τὸ εὐαγγέλιο τῆς Συνωμοσίας τῶν Ἰσων (Conspiration des Egaux), ποὺ μ' ἐπικεφαλῆς τὸν F. N. Babeuf θέλησε νὰ ἐπιβάλει τὸν κομμουνισμό στὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση ἀλλ' ἀπέτυχε καὶ πνίγηκε στὸ αἷμα.

Γιὸς βαρελᾶ καὶ μαθητευόμενος βαρελᾶς στὰ παιδικὰ του χρόνια ὁ Σ τ έ φ α ν ο ς Κ α μ π έ σπούδασε γιατρὸς καὶ νομικὸς κ' ἔγινε εἰσαγγελέας, πολιτικός, δημοσιογράφος, ἐπαναστάτης. Ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ Ὅουεν, ποὺ γνώρισε στὴν Ἀγγλία, ἔγραψε τὸ «Ταξίδι του» «στὴν Ἰκαρία», τὸ 1840. Θεμελιώδης ἀρχὴ του τὸ γνωστὸ κομμουνιστικὸ δόγμα: Ὁ καθένας πρέπει νὰ προσφέρει ἀνάλογα μὲ τὶς δυνάμεις του καὶ ν' ἀπολαβαίνει ἀνάλογα μὲ τὶς ἀνάγκες του. Τὰ χτήματα, οἱ βιομηχανίες καὶ τὰ προϊόντα τους εἶναι κοινωνικὸ κεφάλαιο. Ὁ ἱκαρινὸς λαὸς ἐκλέγει τὴ νομοθετικὴ ἐξουσία, τὴ λαϊκὴ συνέλευση, καὶ δικάζει ὁ ἴδιος. Ὁ νόμιμος γάμος εἶναι ὑποχρεωτικὸς κι ἀπαγορεύονται ἡ διαμμία κ' ἡ παλλακεία. Καταργεῖ τὸ χρῆμα. Ὅλα τὰ μέλη τῆς Ἰκαρίας δουλεύουν τὸν ἴδιο ἀριθμὸν ὥρων, σὲ δουλειὲς ἀνάλογες μὲ τὴν ἱκανότητά τοῦ καθενός, ἐξὸν ἀπὸ τοὺς γέρους καὶ τὶς γριές, ὕστερα ἀπὸ τὰ ἐξήντα καὶ τὰ πενήντα χρόνια τους.

Ἡ Ἰκαρία τοῦ Καμπέ εἶναι οὐσιαστικὰ μιὰ ἐπανάληψη τῶν ὅσων γράφει ὁ Μόρους στὴν οὐτοπία του, μὲ τὴν προσθήκη μερικῶν ἀπόψεων τοῦ Μορελλοῦ καὶ τοῦ Μπαμπέφ. Ἐχει ὅμως ὑπ' ὄψη της τὶς προόδους τῆς τεχνικῆς ποὺ ἐπέτρεπαν ἀπὸ τότε τὴν ἀφθονία τῆς παραγωγῆς. Ἐπειτα, ὅπως λέει ὁ συγγραφέας, ἔδωσε στὸ βιβλίον του τὴ μορφή μυθιστορήματος γιὰ νὰ διαβαστεῖ ἀπὸ τὶς κυρίες καὶ νὰ ἐξασφαλίσει ἔτσι τὴν προπαγάνδα τῶν ἰδεῶν του. Γι' αὐτὸν φτάνει νὰ νομοθετήσῃ κανένας τὴν ἰσότητα ὅλων τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν ἀπόλυτη κοινοκτημοσύνη τῶν πραγμάτων γιὰ νὰ λείψουν ὅλα τὰ κακουργήματα κ' ἡ ἐργασία νὰ γίνῃ εὐχάριστη, γιὰ νὰ γίνουν οἱ ἄντρες θελκτικοὶ καὶ πιστοί, οἱ γυναῖκες εἰλικρινεῖς καὶ τρυφερές, γιὰ νὰ μεταμορφωθεῖ ἡ γῆ σὲ παράδεισο.

Ὁ Καμπέ θεωρεῖ σὰν ἀρχὴ τῆς κομμουνιστικῆς κοινότητάς του, πὼς τὰ φυσικὰ ἢ τὰ θεῖα δικαιώματα εἶναι αὐτὰ ποὺ δόθηκαν ἀπὸ τὴ φύση ἢ ἀκόμα ἀπὸ τὴ θεότητα. Πὼς τὰ κοινωνικὰ ἢ ἀνθρώπινα δικαιώματα δόθηκαν ἀπὸ τὴν κοινωνία ἢ ἀπὸ τὴ φαντασία τῶν ἀνθρώπων. Πὼς τὰ κυριώτερα φυσικὰ δικαιώματα εἶναι τὸ δικαίωμα νὰ ὑπάρχεις καὶ νὰ μπορεῖς ν' ἀσκεῖς ὅλες τὶς φυσικὲς καὶ πνευματικὲς σου ἰδιότητες. Ν' ἀπολαβαίνεις ὅλα τ' ἀγαθὰ τῆς φύσης καὶ νὰ ὑπερασπίζεσαι ἐνάντια σὲ κάθε ἐπίθεση, νὰ τὸ δικαίωμα τῆς ὑπαρξῆς. Ἡ ἄσκηση τῶν φυσικῶν δυνατοτήτων περιλαβαίνει τὸ δικαίωμα νὰ κάνῃ κανεὶς κατὰ τὶς ἐπιθυμίες του, χωρὶς νὰ βλάπτει τὸν πλησίον του, νὰ ἔχει μιὰν οἰκο-

γένεια, ακολουθώντας τὴ φωνὴ τῆς φύσης. Τέλος τὸ δικαίωμα ν' ἀσκεῖ κανεὶς τὶς πνευματικὲς τοῦ ἰδιότητες εἶναι τὸ νὰ μπορεῖ νὰ μεταχειρίζεται ὅλα τὰ μέσα γιὰ νὰ μορφωθεῖ (25). Γενικὰ ὅμως τὸ βιβλίον αὐτὸ δὲν περιλαμβάνει καμιὰν ἐπιστημονικὴν ἢ μεταφυσικὴ συζήτηση, παρὰ μόνο περιγραφὲς καὶ εἰκόνες, ποὺ κάνουν ἐντύπωση στὸν πολὺ κόσμον.

Ὁ Ἐδουάρδος Μπελλαμύ, Ἀμερικάνος συγγραφέας, ἔγραψε τὸ 1887 τὸ οὐτοπιστικὸ τοῦ μυθιστορήμα «Βλέποντας πρὸς τὰ πίσω ἀπ' τὸ χρόνο 2000». Σ' αὐτὸ μᾶς δίνει μιὰ φανταστικὴν εἰκόνα τῆς μελλούμενης κοινωνίας, ποὺ τὴ χωρίζει σὲ τέσσερις τάξεις: τοὺς κατώτερους ἐργάτες, τοὺς μαθητευόμενους, τοὺς τέλειους ἐργάτες καὶ τοὺς ἀξιωματικοὺς τῆς βιομηχανίας. Ἡ γυναίκα ἔχει τὰ ἴδια δικαιώματα μὲ τὸν ἄντρα. Οἱ βάσεις τῆς πολιτειακῆς τοῦ ὀργάνωσης εἶναι δύο:

1ο) Κατάργηση ἢ στενὸς περιορισμὸς τοῦ ἀτομικοῦ κεφαλαίου, μὲ τὴν ἀπαγόρευση τῆς κληρονομιάς, τοῦ χρήματος καὶ τοῦ μεροκάματου καὶ μὲ τὴ συγκέντρωση στὰ χέρια τοῦ Κράτους ὅλων τῶν κλάδων τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ ἐμπορίου.

2ο) Ἐφαρμογὴ στὰ κοινωνικὰ ἐπαγγέλματα τῆς ἀναγκαστικῆς ἐργασίας, εἶδος στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, γενικῆς καὶ ὑποχρεωτικῆς.

Ἔτσι τὸ Κράτος ὁλόκληρο σχηματίζει ἓναν πλατὺ συνεταρισμὸ γιὰ τὴν παραγωγὴ καὶ τὴν κατανάλωση ἀγαθῶν. Ἀνοίγει στὸν κάθε πολίτη μιὰν ἐνιαία πίστωση, ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴν ἀναλογία τοῦ πάνω στὸ χρονιάτικο ἐθνικὸ εἰσόδημα. Ἐχοντας λοιπὸν τὸ «ἀτομικὸ τοῦ δελτίου» ὁ πολίτης προμηθεύεται ὅ,τι τοῦ χρειάζεται ἀπὸ τὰ κρατικὰ μαγαζιά. Ἄλλωστε, χάρις τὴν κατάργηση τῆς ἀνεργίας, τῶν ἀπεργιῶν, τῶν τακτικῶν στρατῶν καὶ χίλιων δυὸ ἄλλων πολυέξοδων συνηθειῶν τῆς παλαιᾶς κοινωνίας, ὁ δημόσιος πλοῦτος θὰ ἔχει ἀυξήσει τόσο πολὺ, ὥστε ὅλοι οἱ πολῖτες θὰ μποροῦν ν' ἀπολάβουν μιὰν εὐχάριστη εὐπορία. Βέβαια ἡ ἀτομικὴ πολυτέλεια θὰ λείψει. Μὰ θὰ πληθαίνουν καὶ θὰ τελειοποιηθοῦν οἱ δημόσιες γιορτὲς καὶ ἀπολάψεις: θέατρα, μουσεῖα, ὥραϊα μαγαζιά, μεγάλα ἐστιατόρια, ὅπου ὅλοι θὰ μποροῦν νὰ τρῶν ἓνα γεῦμα στὰ δυό. Καὶ ἀντὶ χρήματα σ' αὐτὴ τὴν οὐτοπία μεταχειρίζονται ἐπιταγὲς δουλειᾶς, δηλ. ὠριαίας ἀπασχόλησης.

Εἶναι ἀξιοπαρατήρητο πὼς ὁ Μπελλαμύ δὲν καταργεῖ οὔτε τὴν οἰκογενειακὴ ἐστία, οὔτε τὴν ἐκκλησία, οὔτε τὰ κηρύγματα, θεσμοὺς ποὺ ἀρέσουν τόσο στοὺς Ἀγγλοσάξονες. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἀναγκαστικῆς δουλειᾶς ἐφαρμόζεται παντοῦ γενικά. Ὡς τὰ εἴκοσί τους χρόνια, ὅλοι οἱ νέοι μορφώνονται γενικά, μ' ἐξόδα τοῦ Κράτους. Ἐπειτα στὰ 21 τους χρόνια μπαίνουν στὸ στρατὸ τῆς δουλειᾶς, ὅπου μένουν ὡς τὰ 45. Τὰ τρία πρῶτα χρόνια οἱ νεοσύλλεκτοι εἶναι ὑπηρέτες, χωρὶς τὸ ἐπάγγελμα αὐτὸ νὰ θεωρεῖται κατώτερο ἀπὸ τ' ἄλλα. Ἐπειτα ὁ νέος διαλέγει ἓνα ἐπάγγελμα, ποὺ πρέπει τότε νὰ μάθει δουλεύοντας σὰ μαθητευόμενος. Σ' αὐτὸ τὸ ἐπάγγελμα προάγεται, ὅπως καὶ στὸ στρατό,

και γίνεται υπαξιωματικος κ' επεिता αξιωματικος. Μονο στους ανωτερους βαθμους, απ' το στρατηγο ως τον προεδρο της Δημοκρατίας, οι αρχηγοι εκλέγονται. Για να υπάρξει όμως πειθαρχία, οι στρατιώτες δεν είναι ούτε εκλογείς, ούτε εκλέξιμοι. Δικαίωμα ψήφου έχουν λοιπόν μόνο οι συνταξιούχοι, όσοι πέρασαν δηλ. τα 45 χρόνια τους. Σ' αυτήν την ηλικία αρχίζουν για τους διαλεχτούς οι ευγενείς ασχολήσεις, ή ελεύθερη ανάπτυξη των διανοητικών τους ιδιοτήτων, που πιέζονταν ως τότε κάτω από μιαν αυστηρήν ιεραρχία (14).

Το βιβλίο αυτό είχε μεγάλη επιτυχία στην 'Αμερική κι ακόμα στην Ευρώπη, γιατί παρουσιάστηκε την εποχή που ή βιομηχανία, προ πάντων στην πατρίδα του, πήρε μεγάλη ανάπτυξη και φόρα. Για την εφαρμογή των ιδεών του ιδρύθηκαν πολλές λέσχες στην 'Αμερική, που επεिता χωνεύτηκαν σ' ένα κόμμα για την εθνικοποίηση της βιομηχανίας, μα χωρίς πρακτικά αποτελέσματα. "Αλλωστε ο Μπελλαμύ βάζει στην ουτοπία του και λίγη έρωτική περιπέτεια, που ανακατεύει το διδακτικό πλέξιμο με το ρομάντσο, έτσι που ο αναγνώστης να μην κουράζεται από τις τεχνικές λεπτομέρειες. "Ας σημειωθεί τέλος πως προβλέπει τη μετάβαση από την ατομιστική στην κοινωνιστική οικονομία όχι επαναστατικά άλλ' εξελικτικά, πράγμα άρεστο στους πολλούς, που δεν αγαπούν τις επαναστάσεις.

Εκτός όμως από τις παραπάνω ουτοπίες γράφηκαν σ' αυτό το διάστημα κι αρκετές άλλες δευτερώτερες, που δεν παρουσιάζουν μεγάλη πρωτοτυπία. Και πρώτα - πρώτα ή ουτοπία του B. de Mandeville «Ο μύθος των μελισσιών ή οι άπατεῶνες που έγιναν τίμιοι άνθρωποι», που πρωτοτυπώθηκε στη Λόντρα το 1714 και μεταφράστηκε σε πολλές γλώσσες γιατί θεωρήθηκε σκάνδαλο στην εποχή εκείνη και κατασχέθηκε από την Κυβέρνηση. 'Η βασική ιδέα του βιβλίου αυτού είναι πως ο πλούτος, οι τέχνες κ' οι επιστήμες, δηλ. αυτό που ονομάζουμε πολιτισμός, είναι αποτέλεσμα όχι των άρετών μας μα των ελαττωμάτων μας, δηλ. της ατέλειωτης φυσικής τάσης των ανθρώπων στην καλοπέραση, το λοῦσο και τις απολαύσεις της ζωής. Είναι δηλ. κι αυτό το βιβλίο μιὰ κριτική του πολιτισμού μας και μιὰ συνηγορία για την επιστροφή στη φυσική ζωή.

"Επειτα στο περίεργο μυθιστόρημά του «Η νοτία ανακάλυψη από έναν πετούμενο άνθρωπο» (1781), ο Ρετίφ ντε Λα Μπρεττον διηγείται το θαυμάσιο ταξίδι ενός νέου, που έρωτεύεται την κόρη του άρχοντα κύριου του και φεύγει μαζί της, χάρη σ' ένα σύστημα φτερών που ανακάλυψε. Αυτός ο πρόδρομος της αεροπορίας, ο Βικτωρέν, επισκέπτεται στο Νότιο ήμισφαίριο περίεργα νησιά, όπου κατοικούν άνθρωποι - πίθηκοι, άνθρωποι - βάτραχοι. άνθρωποι - σκύλοι κτλ. Και φτάνει στη θαυμάσια Δημοκρατία των Μεγαπαταγόνων, όπου οι νόμοι της φύσης συγκρατούν ακόμα τον κομμουνισμό. τον καθαρό μονοθεϊσμό και σοφά έρωτικά έθιμα, που θ' αναπτύξουμε πάρα-κάτω στο ειδικό κεφάλαιο (23).

Τὸ «Ἑρεβον» εἶναι μιὰ φανταστικὴ χώρα—ἀναγραμματισμὸς τοῦ Nowhere=πουθενά—ποὺ τὴν περιγράφει ὁ Σαμουήλ Μπάτλερ, καὶ μαζὶ πολιτικοοικονομικὴ σάτυρα τῆς Ἀγγλίας τοῦ 18ου αἰώνα. Ἕνας Ἀγγλος ἀνακαλύπτει μιὰν ὑπερπόντια χώρα, ἄγνωστη ἀκόμα ὡς ἐκείνην τὴν ἐποχὴ. Ἐκεῖ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ντυμένοι σὰν Ἀραβες, μὲ μπουρνούζια, ἄντρες καὶ γυναῖκες. Τὰ ἠθικὰ παραπτώματα (κλεψιές, καταχρήσεις κλπ.) δὲ θεωροῦνται ντροπὴ, ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ὑπεύθυνος, ἀλλ' οἱ ἔνοχοι παραπέμπονται σὲ γιατρούς. Ἀντίθετα οἱ ἀρρώστιες τιμωροῦνται, γιατίι οἱ ἄρρωστοι θεωροῦνται ὑπεύθυνοι γιὰ τὴν ἀρρώστια τους κ' ἐπικίνδυνοι γιὰ τὴ δημόσια υἱεία. Ἡ γέννηση κι ὁ θάνατος δὲ θεωροῦνται εὐτυχία ἢ δυστυχία. Ὅταν μιὰ γυναῖκα ἀφήσει τὸν ἄντρα της, τιμωρεῖται ὁ ἄντρας ποὺ δὲν τὴν περιποιήθηκε ὅσο ἔπρεπε. Ἀπαγορεύεται αὐστηρὰ κάθε μηχανή, ἀκόμα καὶ τὰ ρολόγια (17). Γιατί, ὅπως σωστὰ παρατήρησε ὁ Μπάτλερ, οὔτε ἡ ἀτμομηχανή, οὔτε οἱ κινητῆρες εἶναι οἱ χαρακτηριστικὲς μηχανές τῆς ἐποχῆς μας, μὰ πρὸ πάντων τὸ ρολοῖ. Αὐτὸ κανονίζει τὸν ἐρχομὸ τοῦ ἐργάτη στὸ ἐργοστάσιο, τὰ διαλείμματα στὴ δουλειά του, τὴν ἀναχώρησή του, μπορούμε σχεδὸν νὰ ποῦμε τὴ ζωὴ του. Κι αὐτὸ εἶναι βέβαια ἀκόμη πιὸ σωστὸ στὴν ἐποχὴ μας, ὅπου ἐπικράτησε τὸ σύστημα τῆς ἀλυσίδας, καὶ τὸ ρολοῖ ρυθμίζει ἀκόμα καὶ τὶς κινήσεις, ἀκόμα καὶ τὴν ἀναπνοὴ τοῦ ἐργάτη. Ἡ καρδιά τοῦ ἐργοστασίου χτυπᾷ τὸ χτύπο τοῦ ρολογιοῦ.

Ὁ Αὐστριακὸς οἰκονομολόγος καὶ δημοσιογράφος **Θεόδωρος Χέρτσκα** ἔγραψε τὴν «Ἐλευθεροχώρα» (Freiland, 1890), ὅπου περιγράφει μιὰ φανταστικὴ ἀποικία στὴν Κένυα τῆς Κεντρικῆς Ἀφρικῆς καὶ πρὸ πάντων τὴν οἰκονομικὴ ζωὴ της. Αὐτὴ βασίζεται κυρίως στὴν ὀργάνωση τῶν ἐργαζόμενων σ' ἐλεύθερους παραγωγικοὺς συνεταιρισμοὺς. Ἐτσι λείπει ἡ ἐκμετάλλευση καὶ τὰ μέλη τους μοιράζονται τὸ προῖόν τῆς δουλειᾶς τους ἀνάλογα μὲ τὴ συμβολή τοῦ καθένα στὴν παραγωγή, ἀφοῦ μάλιστα ἡ γῆ θεωρεῖται ἐλεύθερο ἀγαθὸ, δὲν πληρώνει ράντα καὶ τὸ κράτος δίνει χωρὶς τόκο τὰ κεφάλαια γιὰ τὴν ἐκμετάλλευσή της. Γιὰ νὰ ὑποστηρίξουν αὐτὲς τὶς θεωρίες ἰδρύθηκαν τότε στὴν Αὐστρία καὶ πρὸ πάντων στὴ Βιέννη «Σύνδεσμοι Ἐλευθεροχωριτῶν» (55).

Ὁ Γάλλος μεταφραστὴς τοῦ Swift, ὁ ἀββᾶς **Ντεφονταίν**, ἔγραψε τὸν «Καινόριο Γιούλιβερ», συνέχεια τάχα τῶν ταξιδιῶν τοῦ Γιούλιβερ. Ὁ ἥρωάς του φτάνει σὲ μιὰ πολιτεία ποὺ τὴν κυβερνοῦν γυναῖκες. Σὲ μιὰν ἄλλη, ὅπου οἱ ἄνθρωποι ζοῦν μόνο μιὰ μέρα. Σὲ μιὰ τρίτη, ὅπου ἡ ἀσχήμια ἐμπνέει τὴν ἀποθυμίαν καὶ τὸ θαυμασμό (31). Ἄν καὶ ὁ Ντεφονταίν δὲ φτάνει οὔτε ἀπὸ μακριὰ τὴν τσουχτερὴ πρωτοτυπία τοῦ μοντέλου του, τὸ βιβλίο του δὲ στερεῖται ὁλότελα ἀπὸ φαντασία, μὰ δὲν παρουσιάζει κοινωνικὴν ἀξία.

Σ' αὐτὸ ὅμως τὸ κεφάλαιο πρέπει νὰ δοθεῖ θέση καὶ στὰ κοινωνικὰ συστήματα τῶν οὐτοπιστῶν λεγόμενων σοσιαλιστῶν, ποὺ δὲν παρουσιάστηκαν

σάν οὐτοπίες, μὰ σάν προγράμματα γι' ἄμεση ἐφαρμογή. Πίστευαν πὼς ἡ κοινωνία μπορεῖ ν' ἀλλάξη μ' ἐπικλήσεις στὴ λογικὴ καὶ στὴ δικαιοσύνη τῶν ἀνθρώπων καὶ μάλιστα τῶν διαλεχτῶν, ποὺ θὰ ἔδιναν ὑποδείγματα κοινοτήτων γιὰ μίμηση. Αὐτοὺς ἀκολούθησαν ἀργότερα οἱ χριστιανοσοσιαλιστές, ἀλλὰ θέλουν ὅχι πιά ὑποδειγματικὲς κοινότητες μὰ ὑποδειγματικὰ ἄτομα. Στὸ τελευταῖο βιβλίο ποὺ ἔγραψε ὁ Σαὶν-Σιμόν «Ὁ καινούριος χριστιανισμός» ἤθελε νὰ ἐγκαταστήσει μιὰν ἠθικὴ τάξη διεθνοῦς εἰρήνης καὶ συνεταιριστικῆς βιομηχανίας. Δημιούργησε λοιπὸν μιὰ κίνηση, ποὺ εἶχε γιὰ τελικὸ σκοπὸ τὴ βασιλεία τῆς ἀδελφοσύνης, μὲ τὴν κατάργηση ὅλων τῶν προνομίων ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχει κανεὶς ἀπὸ τὴ γέννησή του καὶ πρὸ πάντων τοῦ σπουδαιότερου ἀπ' ὅλα, τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος. Αὐτὸ τὸ δικαίωμα, ἔλεγε, καταντᾷ ν' ἀφήνει στὴν τύχη τὴ φροντίδα τῆς μοιρασιάς τῶν κοινωνικῶν πλεονεκτημάτων καὶ νὰ καταδικάζει τὴν πιὸ πολυπληθῆ τάξη στὴν ἀμάθεια, στὴ φτώχεια καὶ στὴν κακία. Πρότεινε ἀκόμα τὴν κοινοκτημοσύνη ὅλων τῶν παραγωγικῶν μέσων καὶ τὸν κανονισμὸ τῆς χρήσης τους ἀπὸ μιὰν ἱεραρχία, ποὺ θὰ μοίραζε τὴ δουλειὰ ἀνάλογα μὲ τὶς ικανότητες κάθε ἀνθρώπου καὶ θὰ τοῦ ἔδινε ποσοστὸ παραγωγῆς ἀνάλογα μὲ τὴν δουλειὰ του (118). Ὡς σημειωθεῖ πὼς ὁ σοσιαλισμὸς τοῦ Σαὶν-Σιμόν δὲν ἀποβλέπει σὲ μιὰ πρωτόγονη ἰσότητα, ἀλλ' ἐκφράζει ἓνα νεανικὸ ἐνθουσιασμὸ γιὰ τὸ νέο βιομηχανικὸ καθεστῶς, ποὺ δημιουργήθηκε τότε ἀπὸ τὶς ἐπιστημονικὲς ἀνακαλύψεις καὶ τὶς ἐφαρμογές τους. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο εἶναι ὁ πρόδρομος τῶν νεώτερων σοσιαλιστῶν καὶ κομμουνιστῶν. Μὲ τὴ διαφορὰ πὼς γιὰ νὰ ικανοποιήσῃ τὰ ἰδανικά του δὲν ἀπευθύνεται στοὺς ἐργάτες ἀλλὰ στοὺς διανοούμενους καὶ στοὺς ἐργοδότες: μηχανικούς, ἐπιστήμονες, τραπεζίτες.

Ὁ Ράσκι ν πάλι ζητοῦσε: α) Τὴν ἀναγκαστικὴ χειρωνακτικὴ δουλειὰ γιὰ ὅλους. β) Τὴν ἐξασφάλιση δουλειᾶς στοὺς πάντες. γ) Τὴ δίκαιη πληρωμὴ τῆς δουλειᾶς. δ) Τὴν ἐθνικοποίηση ὅλων τῶν φυσικῶν πηγῶν τοῦ πλούτου. ε) Μιὰ καινούρια κοινωνικὴν ἱεραρχία, μὲ βάση τὶς ὑπηρεσίες ποὺ προσφέρει ὁ καθένας. στ) Μόρφωση κι ὅχι μόνον ἐκπαίδευση, γιατί αὐτὸ ποὺ ἔχει σημασία εἶναι νὰ διδάσκει κανεὶς πρῶτα πρῶτα τὴν καθαριότητα, τὴν ὁμορφιά, τὴν πειθαρχία, τὸν ἀλτρουϊσμὸ (47). Τὶς ιδέες αὐτὲς τοῦ αἰσθητικοῦ οὐτοπισμοῦ θέλει νὰ ἐφαρμόσῃ ὁ ποιητὴς W. Morris στὴν οὐτοπία του «Νέα ἀπὸ πουθενά», ποὺ ἀποτελεῖ τὸ ἀντίθετο τοῦ «Βλέποντας πρὸς τὰ πίσω» τοῦ Μπελλαμύ.

Τὸ σπουδαιότερο ὅμως ἀπὸ αὐτὰ τὰ συστήματα εἶναι τὸ Φαλανστήρι τοῦ Φοουριέ. Αὐτὸς πέρασε τὴ ζωὴ του σὰ μικροῦπάλληλος καὶ χρησιμοποίησε τὸν καιρὸ του ἔξω ἀπ' τὸ μαγαζί του γράφοντας σχέδια γιὰ τὴν ἀναμόρφωση τῆς κοινωνίας. Ὅλα ἦταν σ' αὐτὰ σχολαστικὰ ρυθμισμένα, γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς παγκόσμιας ἁρμονίας. Σ' ἓνα μεγάλο κτίριο, τὸ Φαλανστήρι, μ' ὅλα τὰ δυνατὰ κομφορ, θὰ κατοικεῖ ἡ φάλαγγα, ποὺ θὰ περιλαβαίνει

400—500 οικογένειες. Αὐτὲς ἀποτελοῦν ἓνα συνεταρισμὸ παραγωγικὸ μαζὶ καὶ καταναλωτικὸ. Τὸ Φαλανστήρι εἶναι λοιπὸν οὐσιαστικὰ ἓνα εἶδος κοινὸ-βίου ξενοδοχείου καὶ μαζὶ ἓνα ἐργαστήρι, ὅπου ἡ ζωὴ τῶν φαλαγγιτῶν εἶναι κανονισμένη ὡς τὴν τελευταία λεπτομέρεια, ἀπὸ τὶς 3 1/2 τὸ πρωῒ ὡς τὶς 10 τὸ βράδυ ὅταν πιά πᾶνε νὰ πλαγιάσουν. Γιὰ νὰ μὴν καταντᾷ ὅμως μονότονη καὶ κουραστικὴ ἡ δουλειά, θ' ἀλλάζει κάθε δυὸ ὥρες τὸ πολὺ, ἔτσι ποὺ νὰ γίνεται εὐχάριστη. Οἱ φαλαγγίτες, χωρισμένοι σὲ ομάδες, θὰ καταγίνονται μὲ τὴ σειρὰ στοὺς σταύλους, στοὺς κήπους, στὰ χωράφια, στὶς σέρρες, στὰ δάση, στὴ βιοτεχνία, ἀκόμα καὶ στὸ χρηματιστήριον. Ἡ ἀμοιβὴ τοὺς θὰ εἶναι ἀνάλογη μὲ τὴ δουλειὰ ποὺ κάνουν, ἐκτὸς ἀπ' τὸ γιατρό, ποὺ θὰ πληρώνεται περισσότερο ὅσο λιγώτερους ἀρρώστους ἔχει. Ἔτσι οἱ ἄνθρωποι, λέει ὁ Φουριέ, θὰ ζοῦν πάνω-κάτω 144 χρόνια, θὰ φτάνουν ἓνα μέσο ὕψος 2,27 μέτρα καὶ θ' ἀποκτήσουν φυσικὲς ιδιότητες ποὺ δὲν ἔχουν σήμερα.

Ὁ Κ. Ζὶντ παρατηρεῖ πὼς ὁ Φουριέ ἦταν βέβαια τρελός. Μὰ παραδέχεται ἀκόμα πὼς εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς προφήτες τοῦ συνεργατισμοῦ καὶ πολλῶν ἄλλων κοινωνικῶν ἀλλαγῶν, ποὺ ἐγίναν ἢ γίνονται στὴν ἐποχὴ μας (46). Ἴσως ὁ Φουριέ νὰ ἦταν τρελός, ἔχει ὅμως φαντασία, συνέπεια, οἷστρο, πρὸ πάντων ὅταν κάνει κριτικὴ τῆς κοινωνίας μας. Αὐτὸς ὁ τρελὸς εἶναι ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ τράνταξαν τὴν ἐποχὴ τοὺς.

Σὰν ἀντίθεση στὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ συστήματα τῶν οὐτοπιστῶν σοσιαλιστῶν θὰ ἔπρεπε ν' ἀναφέρουμε τὸ «Κλειστὸ Ἐμπορικὸ Κράτος», ποὺ δημοσίεψε τὸ 1800 ὁ φιλόσοφος τοῦ ὀρθολογιστικοῦ ἰδεαλισμοῦ καὶ πρόδρομος τοῦ δόγματος τῆς αὐταρκειᾶς καὶ γενικώτερα τοῦ γερμανικοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ, ὁ Φίχτε. Οἱ πολῖτες εἶναι σ' αὐτὸ χωρισμένοι σὲ τρεῖς τάξεις: τοὺς καλλιεργητές, τοὺς τεχνίτες καὶ τοὺς ἐμπόρους, κλεισμένους σὲ ξεχωρισμένα σινάφια. Στὸν καθένα τοὺς ἐξασφαλίζεται ἀπὸ τὴ δουλειὰ του ἓνα μικρὸ μὰ σταθερὸ εἰσόδημα. Οἱ καλλιεργητές δὲν ἔχουν ἰδιοκτησία, μὰ τὴ χρῆση μόνο τῆς γῆς. Στὸ ἐσωτερικὸ γίνεται ἀνταλλαγὴ προϊόντων, μὲ βάση τὸ καρβέλι ποὺ πέφτει στὴν καθημερινὴ μερίδα κάθε ἀνθρώπου. Τὸ μικρὸ τυχὸν ἐξωτερικὸ ἐμπόριο εἶναι μονοπώλιο τοῦ Κράτους, ὅπως κι ὅλες οἱ ἐξωτερικὲς σχέσεις: Διπλωματία, πόλεμος, εἰρήνη. Μόνο ἡ τέχνη κ' ἡ ἐπιστήμη διατηροῦν τὸ διεθνῆ τοὺς χαρακτήρα καὶ θὰ κοινοποιοῦνται μέσο ἐθνικῶν ἀκαδημιῶν. Θὰ ἐπιτρέπεται ἐξαιρετικὰ στοὺς σοφοὺς καὶ στοὺς καλλιτέχνες νὰ ἔχουν σχέσεις καὶ μὲ ξένους (39). Μερικοὶ χαρακτήρισαν τὸ βιβλίον αὐτὸ σὰ μικροαστικὴ οὐτοπία. Νομίζω πὼς ἡ ἔκφραση αὕτῃ ἀποτελεῖ μόνη της ἀντινομία καὶ δὲ χωρεῖ συμβιβασμὸς στὶς δυὸ ἐννοιες ποὺ περιέχει. Εἶναι μιὰ παραμόρφωση τῆς Πλατωνικῆς Πολιτείας, χωρὶς ἀκρότητες μὰ καὶ χωρὶς ἰδανικά.

* *

Ἡ σύγχρονη κοινωνία χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴ χρηματικὴ καὶ κεφαλαιο-

κρατική μορφή τῆς οἰκονομίας της. Αὐτὴ διαιρεῖ ὄχι αὐστηρὰ ἀλλ' οὐσιαστικὰ τὸν πληθυσμὸν σὲ δυὸ τάξεις: τοὺς κεφαλαιούχους καὶ τοὺς «ἐλεύθερους» ἐργαζόμενους, ποὺ δουλεύουν γιὰ λογαριασμὸ τῆς πρώτων. Μὰ στὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο δὲν παρουσιάζεται αὐτὴ ἡ διαφορὰ, ἀφοῦ, κατὰ κανόνα, ἐπικρατεῖ ἡ δημοκρατία. Εἶναι κι αὐτὸ μιὰ ἀπὸ τὶς ἀντινομίες ποὺ χαρακτηρίζουν τὴν ἐποχὴ μας: πληθοπαραγωγὴ καὶ κρίσεις, ἐθνικὰ κράτη καὶ διεθνὲς ἐμπόριο, δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ κρατικὴ ἐπιβολή. Εἶναι λοιπὸν φυσικὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς μας νὰ μὴν ἐκφράζεται ἀπὸ μιὰ μόνο ἰδεολογία ἀλλὰ νὰ ἐπικρατεῖ μιὰ χωρὶς προηγούμενο πνευματικὴ ἀναρχία. Καὶ πρὸ πάντων ἔχει ριζωθῇ ἡ πεποίθησις πὼς ζοῦμε σὲ μιὰ μεταβατικὴ ἐποχὴ, ὅπου μάλιστα ἄρχισαν κοινωνικοὶ πειραματισμοὶ γιὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ἰδανικῆς οὐτοπίας.

Οἱ οὐτοπιστὲς τοῦ αἵωνα μας εἶναι κομμουνιστὲς ἢ ἀναρχικοὶ ἢ μαζὶ καὶ τὰ δυό, ὅπως πρὸ πάντων ὁ Οὐέλλς, γιὰτὶ ἡ ἀντινομία στὴ σκέψιν δὲν εἶναι μόνο ἐξωτερικὴ μὰ κ' ἐνδόμυχη. Ἀνελεύθερες φαίνονται οἱ οὐτοπίες τοῦ Π. Ἀντάμ καὶ τοῦ Χάξλεϋ, μὰ εἶναι ἀκριβῶς κριτικὲς τοῦ κρατικοῦ ὁλοκληρωτισμοῦ. Οἱ οὐτοπίες τῆς ἐποχῆς μας δὲ φανερώνουν τὸ ρομαντισμὸ τοῦ περασμένου αἵωνα, μὰ παραδέχονται τὴν πρόοδο καὶ τὴν ἐπιστήμην, ἂν καὶ βαστοῦν κάποιον σκεπτικισμὸ γιὰ τὴν παντοδυναμία της. Γι' αὐτὸ θέλουν νὰ βάλουν τὶς πνευματικὲς ἀρετὲς κάτω ἀπὸ μερικὲς ἠθικὲς ἀρχές. Ἀφοῦ μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς οἱ Σαμουράϊ τοῦ Οὐέλλς στὴ «Νεώτερη Οὐτοπία», οἱ σοφοὶ κυβερνήτες τοῦ Π. Ἀντάμ, οἱ πληρεξούσιοι διοικητὲς τοῦ Χάξλεϋ μᾶς θυμίζουν ὑπερβολικὰ τοὺς φιλόσοφους τῆς Πλατωνικῆς Πολιτείας.

Ὁ Π ὦ λ Ἀ ν τ ἄ μ τοποθετεῖ τὴν οὐτοπία του στὸ ἀνεξερεῦνητο ἀκόμη μεγαλονήσι τοῦ Μπόρνεο. Ἐνας Ἰσπανὸς διπλωμάτης μπόρεσε νὰ μπεῖ στὸ κλειστὸ κράτος, ποὺ εἶχαν ἰδρύσει ἐκεῖ ἀρκετοὶ ὁπαδοὶ τῶν Γάλλων οὐτοπιστῶν σοσιαλιστῶν, τοῦ Φουριέ, τοῦ Σαὶν - Σιμόν, τοῦ Προυντόν καὶ τοῦ Καμπέ. Κι αὐτὸς ὁ Ἰσπανὸς στὰ «Γράμματα ἀπὸ τῆ Μαλαισίας» γράφει τάχα τὶς ἐντυπώσεις του στὸ συγγραφέα. Νάρκες, θαμμένες μέσα στὴ γῆ, καὶ μεγάλα τορπιλλοπλάνα φρουροῦν τὴν εἴσοδον σ' αὐτὸ τὸ Κράτος, ἔτσι ποὺ κανένας ξένος δὲν μπορεῖ νὰ τὸ πατήσῃ. Δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἐξωτερικὸ ἐμπόριο, ἀφοῦ ἐπέτυχεν τὴν αὐτάρκεια σ' ὅ,τι τοῦ χρειάζεται. Ὅλα μοιράζονται δωρεὰν καὶ τὸ χρῆμα ἔχει καταργηθεῖ ἐκεῖ. Οἱ κάτοικοι, ἄντρες καὶ γυναῖκες, κάνουν τὴν κοινωνικὴ τους θητεία: εἴκοσι ὁλόκληρα χρόνια δουλεύουν τὴ γῆ μὲ τὰ πιὸ ἐπιστημονικὰ μέσα. Ἐπικρατεῖ ἡ κοινοκτημοσύνη, ἡ ἐλεύθερη σχέσις ἀντρῶν καὶ γυναικῶν, μὰ ὑπάρχει ἐπίσημα καὶ θρησκεία. Ὅσοι θελήσουν νὰ παραβοῦν τὸ νόμον καὶ τὴν πειθαρχία τιμωροῦνται νὰ γίνουν στρατιῶτες. Κ' εἴτε πολεμοῦν, εἴτε κάνουν βαριὲς δουλειές, ὅπως π. χ. ἐργάτες στὰ σφαγεῖα, γιὰτὶ τὸ στρατιωτικὸ ἐπάγγελμα θεωρεῖται κατώτερον. Ἀεροπλάνα, ποὺ διευθύνουν σοφοί, ἐποπτεύουν αὐτοὺς τοὺς στρατιῶτες. Ἡ μορφή τοῦ κράτους εἶναι ἡ δικτατορία. Κ' ἐδῶ εἶναι ἡ πρωτοτυπία τῆς οὐτοπίας τοῦ Π. Ἀν-

τάμ, πώς ή ομάδα που κυβερνά αλλάζει συχνά, σχεδόν κάθε χρόνο, και τή θέση της παίρνει αυτή που ένα μέλος της παρουσίασε κάποια καινούρια εφεύρεση ή έγραψε κάποιο πρωτότυπο βιβλίο ή έδειξε κάποια καινοτομία στη σκέψη. Γιατί αυτά βέβαια δέ θεωρούνται χαρίσματα του ατόμου, που δέν υπολογίζεται κοινωνικά, μά κατορθώματα τής ομαδικής ζωής. Έπειτα ή άσκηση τής εξουσίας θεωρείται κι αυτή κοινωνική θητεία, που δέ φέρνει καμιά τιμή και κανένα όφελος (1).

Στήν ούτοπία του Άνατολ Φράνς «Πάνω στην άσπρη πέτρα», τò 2270, επικρατεί ή κοινοκτημοσύνη μόνο στα μέσα τής παραγωγής και τής συγκοινωνίας, έτσι που από τὰ προϊόντα τής δουλειᾶς νά μὴν ωφελοῦνται μερικά μονάχα άτομα. Όχι όμως και στα κινητά και στα είδη τής καθημερινής ανάγκης, γιατί είναι φυσική κι άθώα ή κατοχή τών γκαρδιακῶν πραγμάτων που μάς τριγυρίζουν. Τὰ προϊόντα αλλάζονται με δελτία εργασίας. Η αξία τους μετρίεται άπ' τόν καιρό τής δουλειᾶς που χρειάζεται για νά γίνουν. Έτσι τò ψωμί, τò κρέας, ή μπίρα, τὰ ρούχα, ένα άεροπλάνο, κοστίζουν τόσες ώρες ή τόσες μέρες δουλειᾶς. Τò κράτος βαστά ένα ποσοστό, δηλαδή μερικά λεπτά στην κάθε ώρα, για νά τὰ χρησιμοποιήσῃ σ' έργα όχι παραγωγικά, σέ νοσοκομεία και γηροκομεία, σέ αποθέματα τροφίμων και μετάλλων κλπ. Έπειδή όμως στην πραγματικήν ώρα δουλειᾶς προσθέτουν αναλογικά και τὰ χρόνια των σπουδῶν τών έπιστημόνων, αυτοί κερδίζουν υπερβολικά και ζοῦνε μιᾶ ζωή πιό λαμπρή από τούς μεγαλοαστούς τής εποχῆς μας. Έχουν τὰ παλάτια τους, τὰ πάρκα τους, τὰ μεγάλα άεροπλάνα τους και πληθαίνουν άμετρα τίς απολαύσεις τους. Η έλευθερία δέν υπάρχει, άφοῦ θεωρείται άφύσικη. Έπικρατεί ισότητα τών φύλων κ' έλεύθερη άγάπη. Επίσης καταργήθηκαν και τὰ δικαστήρια, άφοῦ δέ γίνονται πιά καυγάδες για ζητήματα ιδιοκτησίας και πρό πάντων άφοῦ έλειψε ή δυστυχία. Οί θρησκείες έπιτρέπονται, μά οί παπάδες κι αυτός ακόμα ό πάπας είναι υποχρεωμένοι νά δουλεύουν παραγωγικά σάν τούς άλλους. Ό στρατός έχει καταργηθεῖ, κι όλα τὰ κράτη τής Εὐρώπης άποτελοῦν μιάν όμοσπονδία. Τò χαρακτηριστικό τής ούτοπίας του Φράνς είναι πώς καταργεῖ τίς πόλεις. Οί κάτοικοι μένουν στην έξοχή, όπου πηγαινέρονται εύκολα με τò μικρό άεροπλάνο τους, που τò διευθύνουν οί ίδιοι. (41).

Γεμάτη φαντασία, πρωτοτυπία κ' ένδιαφέρουσες παρατηρήσεις είναι ή άγνωστη σχεδόν ούτοπία «Άπόσπασμα μελλοντικής ιστορίας» του Γάλλου κοινωνιολόγου Γ. Τάρντ, που δημοσιεύτηκε ύστερα άπ' τò θάνατό του, τò 1904. Ό συγγραφέας περιγράφει σ' αυτή, πώς οί άνθρωποι δημιούργησαν τò παγκόσμιο κράτος, με πρωτεύουσα τή Βαβυλώνα, έμαθαν όλοι τ' άρχαία έλληνικά, σά διεθνῇ πιά γλώσσα, και προόδεψαν καταπληκτικά στίς τέχνες και στίς έπιστήμες. Μά ξαφνικά, ύστερ' από χιλιάδες χρόνια, ό ήλιος άρχισε νά κρυώνει κ' οί πάγοι νά σκεπάζουν όλη τή γῆ, όπως και στην προϊστορική εποχή. Δισεκατομμύρια άνθρωποι πέθαναν άπ' τò κρύο. Μερικές χιλιάδες

ὅμως ἔφτασαν στὴν Πετραίαν Ἀραβία, κοντὰ σ' ἓνα ὄρυχεῖο κάρβουνου, κι ἄνοιξαν στοές στὰ βάθη τῆς γῆς, ὅπου «ἔχτισαν» μιὰ καινούρια πόλη μὲ τεχνιτὸ ἀερισμὸ κι ὅλα τὰ κομφόρ. Ἐπειδὴ ἡ θερμοκρασία εἶναι ἐκεῖ σταθερή, τὰ φορέματα καταργήθηκαν, ἀφοῦ μάλιστα ἔλειψαν τὰ κλωστικὰ φυτὰ. Ἐκεῖ μεταφέραν καὶ τοὺς θησαυροὺς τοῦ πολιτισμοῦ, ὅσα μουσεῖα καὶ βιβλιοθήκες σώθηκαν. Οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔχουν καμιὰ δουλειά, γιὰτὶ τρέφονται μὲ κρέατα παγωμένων ζώων, ποὺ διατηροῦνται μέσα στοὺς πάγους ἀπὸ αἰῶνες. Καταγίνονται λοιπὸν στίς τέχνες καὶ στὸν ἔρωτα, πλατωνικὸ συνήθως, γιὰτὶ δὲν πρέπει νὰ πληθαίνουν πολὺ, ἀφοῦ τὰ τρόφιμα εἶναι λιγοστά. Μὰ ὅταν κανεὶς παράγει ἓνα ἀριστούργημα τέχνης, τότε τοῦ δίνεται τὸ δικαίωμα μιᾶς νόμιμης ἀλλὰ πρόσκαιρης πάντα ἔνωσης μὲ τὴ γυναῖκα ποὺ τὸν ἐμπνέει (127).

Μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς ὅλα σχεδὸν τὰ βιβλία τοῦ Οὐέλλς εἶναι λίγο ἢ πολὺ οὐτοπικά κ' ἔχουν γιὰ θέμα τὸ μέλλον. Ὅλες οἱ ἀναμνήσεις του, οἱ γνώσεις του, οἱ σκέψεις του μεταμορφώνονται θαυμάσια σὲ διηγήσεις γιὰ ἓναν κόσμον ποὺ βρίσκεται μακριὰ ἀπὸ τίς παραδόσεις καὶ μᾶς τραβοῦν σ' ἓνα ἄγνωστο πέλαγο, σὰ σειρῆνες. Πολιτικοκοινωνικὲς θεωρίες ἀνακατεύονται ἁρμονικὰ μὲ περιπέτειες κ' ἐρωτικὰ ρομάντσα. Μὰ τὰ ὄνειρά του πλανῶνται πάντα μέσα στὴν κοινωνικὴ ζωή. Δὲν μποροῦμε βέβαια νὰ ἐξετάσουμε ἐδῶ ὅλα τὰ οὐτοπιστικῆς φύσης βιβλία του, ἀλλὰ θὰ περιοριστοῦμε νὰ δώσουμε μιὰ σύντομη ἀνάλυση τῶν κυριώτερων ἀπὸ αὐτά.

Στὸ πρῶτο του, τὴ «Μηχανὴ τοῦ καιροῦ», περιγράφει τὸν κόσμον στὸ χρόνο 802.701! Οἱ ἄνθρωποι κατατάσσονται σ' αὐτὴν τὴν οὐτοπία σὲ δύο αὐστηρὰ ξεχωρισμένες τάξεις: τοὺς ἰδιοκτῆτες καὶ τοὺς ἐργάτες. Οἱ πρῶτοι, οἱ Ἐλοῖζοι, ἀφοῦ πέτυχαν τὴν εὐχαρίστηση, τὸ κομφόρ καὶ τὴν ὁμορφίαν, ἐκφυλίστηκαν καὶ κατάντησαν χαριτωμένα ἀνθρωπάκια, ποὺ ξεσυνήθισαν νὰ δουλεύουν, νὰ σκέπτονται καὶ ν' ἀγωνίζονται. Οἱ δεύτεροι, οἱ Μορλόκοι, ζώντας κάτω ἀπὸ τὴ γῆ, ὅπως οἱ ἐργάτες τῶν μεταλλωρυχείων, τῶν ὑπογείων σιδηροδρόμων καὶ τῶν σημερινῶν πολεμικῶν βιομηχανιῶν, ξεσυνήθισαν τὸ φῶς καὶ κατάντησαν χλωμὰ καὶ κακὰ ὄντα. Ξαναγύρισαν σιγὰ - σιγὰ στὰ ἔνστικτα τῶν πρωτόγονων ἀνθρώπων κ' ἔγιναν ἀνθρωποφάγοι, τρώγοντας τοὺς ἀνυπεράσπιστους πιά Ἐλοῖζους, ποὺ τοὺς ἔτρεφαν καὶ τοὺς περιποιοῦνταν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι, ὅπως ἐμεῖς κάνουμε μὲ τὰ κοπάδια τῶν προβάτων. Ἡ ἀνθρωπότητα πῆρε λοιπὸν τὸ δρόμο γιὰ τὸ κομφόρ καὶ τὴν καλοπέραση, σὲ μιὰ κοινωνία ἰσορροπημένη καὶ σταθερή. Ὁ πλούσιος ἐξασφάλισε τὸ βιὸς καὶ τὴν ἀρχοντιά του κι ὁ ἐργάτης τὴ ζωὴ του καὶ τὴ δουλειά του. Ἡ ἀνθρώπινη ἐξυπνάδα, ἀφοῦ ἔλυσε ὅλα τὰ ζητήματα, βρῆκε τὴν ἡσυχία της, μὰ ἔτσι αὐτοκτόνησε (134).

Μιὰ ἄλλη οὐτοπία, μὲ τὸν τίτλο «Ὅταν ὁ κοιμισμένος ξυπνήσει», εἶναι ἀρνητικῆς μορφῆς, δηλ. κριτικὴ τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ συστήματος. Ἐνας ἄνθρωπος παθαίνει σ' αὐτὴν καταληπτικὴ ληθαργία καὶ ξυπνᾷ ὕστερα ἀπὸ 205 χρόνια, σ' ἓναν καινούριον κόσμον. Τὸ περίεργον εἶναι πὼς κοιμήθηκε

φτωχὸς πολίτης σ' ἓνα χωριὸ καὶ ξύπνησε τόσο πλούσιος, ποὺ ὁ μισὸς κόσμος ἦταν ἰδιοκτησίᾳ του. Γιατὶ σ' αὐτὸ τὸ διάστημα κληρονόμησε διάφορους πλούσιους κ' ἡ περιουσία του, μὲ τὴν καλὴ διαχείριση ἐνὸς Συμβουλίου, πολλαπλασιάστηκε τόσο πολὺ, ποὺ ἀγόρασε μ' αὐτὴν ἐπιχειρήσεις, ἐφευρέσεις. ἐφημερίδες κι ἀκόμα κυβερνήσεις σ' ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου, ἐνωμένου οὐσιαστικὰ σ' ἓνα κράτος. Οἱ διαχειριστὲς τῆς περιουσίας του διοικοῦσαν λοιπὸν πραγματικὰ ὅλον τὸν κόσμο, μὰ μὲ τὸν πιὸ ἀπάνθρωπο τρόπο. Μ' ὅλες τὶς προόδους τῆς ἐπιστήμης, ἡ δουλειὰ εἶχε καταντήσῃ βαρεὶά σκλαβιά. "Ὅλος ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἀγγλίας εἶχε μαζευτεῖ στὴν πρωτεύουσα, σ' ἓνα κολοσσιαῖο κτίριο μ' ἑκατομύρια δωμάτια, ποὺ συγκοινωνοῦσαν χάρις σὲ κινητοὺς διάδρομους. Ἡ τάξη ποὺ διοικοῦσε, ἡ πλουτοκρατία, εἶχε τὰ πάντα ὀργανώσει γιὰ νὰ ἐκμεταλλεύεται τὸν κόσμο καὶ νὰ καλοπερνᾷ. Ἔτσι ποὺ ὁ κοιμισμένος. θρεμμένος μὲ τὶς δημοκρατικὲς καὶ σοσιαλιστικὲς ἰδέες τῆς... Βικτωριανῆς ἐποχῆς, ἐπαναστάτησε μαζί μὲ τὸ λαὸ κατὰ τῆς ἀτομικῆς του κυριαρχίας (136)!

Ἡ πραγματικὴ ὅμως οὐτοπία τοῦ Οὐέλλς εἶναι οἱ «Ἀνθρωποὶ σὰ θεοί». Οἱ ἥρωές του, ποὺ βρέθηκαν ξαφνικὰ σ' αὐτή, δὲ μένουν ὀλότελα ξένοι στὸν τόπο, ἀφοῦ οἱ κάτοικοί της δὲ μιλοῦν μὰ μεταβιβάζουν τὴ σκέψη τους κ' ἔτσι μποροῦν ὥραϊα νὰ συνεννοηθοῦν μαζί τους. Αὐτὸ ἔχει κ' ἓνα ἄλλο πλεονέκτημα: Ἐπειδὴ ἡ σκέψη διαβάζεται δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι κακιὰ. Ὁ τόπος αὐτὸς εἶναι μιὰ μεγάλη πολιτεία, ἔχει 250 ἑκατ. κατοίκους, ποὺ ζοῦν ὅλοι στὴν ἐξοχὴ γιὰτὶ δὲν ὑπάρχουν πόλεις. Ἡ φυσικὴ ζωὴ ὅμως δὲν περιορίζεται ὡς ἐδῶ, γιὰτὶ οἱ κάτοικοι αὐτοῦ τοῦ εὐλογημένου τόπου ζοῦν γυμνοί. "Ὅλοι τους λέγονται ἀδελφοὶ κ' εἶναι ἀθῶοι σὰ μικρὰ παιδιὰ. Ἐφαρμόζουν τὰ κηρύγματα τοῦ Χριστοῦ, μὰ δὲν παραδέχονται τὴ θεότητά του. Αὐτὸς μαρτύρησε κ' ἐκεῖ, ὅχι ὅμως στὸ σταυρὸ μὰ στὴ ρόδα, τὴν ἐποχὴ τῆς Σύγχυσης, δηλ. τῆς βαρβαρότητας (195). Στὸν εὐτυχισμένο αὐτὸν τόπο δὲν ὑπάρχουν οὔτε βουλή, οὔτε πολιτικοί, οὔτε ἰδιωτικὴ περιουσία, οὔτε ὀργάνωση ἐργασίας, οὔτε ἀστυνομία, οὔτε φυλακές. Ὅλα αὐτὰ εἶναι ἄχρηστα ἀφοῦ ἔχουν δασκάλους ὅπως πρέπει. Ἡ δουλειὰ δὲν εἶναι ὑποχρεωτικὴ κι ὅμως ὅλοι ἐργάζονται γιὰ τὴ χαρὰ τῆς δουλειᾶς. Ἡ πολιτικὴ, τὸ ἐμπόριο, ἡ ἄμιλλα ἀποκλείονται, σὰ μέθοδοι ὠμῆς ἐπιβολῆς τοῦ πολιτεύματος. Ὁ νόμος κ' ἡ διοίκηση χρειάζονται μόνο στὴν παιδικὴ κ' ἐφηβικὴν ἡλικία. Τὰ παιδιὰ, ὡς ἐννιὰ χρονῶν, μεγαλώνουν μὲ δασκάλους καὶ παιδαγωγοὺς κ' ἔπειτα ἀναπτύσσεται ἓνα εἶδος φιλίας μὲ τοὺς γονεῖς, ποὺ τὰ καθοδηγοῦν. Ἄν τυχὸν κακουργήσῃ κανεὶς τὸν παῖνα στὸ γιατρό. Ὅμως τὸ πέταλο ἐνὸς μεγάλου κι ὠραίου λουλουδιοῦ, ποὺ ὁ κ. Barnstaple πῆρε μαζί του κ' ἔφερε στὴ γῆ ἀπὸ αὐτὴν τὴν οὐτοπία, μαράθηκε ἀμέσως, γιὰτὶ δὲν μπόρεσε ν' ἀνθέξῃ στὴ μολυσμένη ἀτμόσφαιρά μας. Τὶ κρίμα!

Τὸ οὐτοπικὸ κράτος, στὶς διαφορὲς ἐπινοήσεις τοῦ Οὐέλλς, εἶναι παγκό-

σμιο, με κατάργηση ὅλων τῶν κρατικῶν συνόρων καὶ με σβήσιμο κάθε φυλε-
τικῆς διαφορᾶς, μὰ ὄχι τῆς ἀτομικῆς ὑπόστασης. Τὸ συγγραφέα ἐνδιαφέρει
περισσότερο ἢ κοινωνικὴ παρά ἢ κρατικὴ ὀργάνωση καὶ γι' αὐτὸ στέκει πιό-
κοντὰ στοὺς ἀναρχικοὺς παρά στοὺς ἀρχιστικοὺς οὐτοπιστές. Ἀπ' τὸ πρῶτο
οὐτοπιστικὸ βιβλίον ποὺ ἔγραψε ὁ Οὐέλλς τὸ 1895 ('Η μηχανὴ τοῦ καιροῦ)
ὡς τὸ τελευταῖο του ποὺ παρουσίασε τὸ 1933 ('Η μορφή τῶν μελλούμενων)
ὑπάρχουν καμιά σαρανταριά ἔργα του οὐτοπιστικῆς μορφῆς. Βέβαια τὸ ἓνα
συμπληρώνει κι ὀλοκληρώνει τὸ ἄλλο. Μὰ πρὸ πάντων ὅλα τους δείχνουν
τὴν ἐξελικτικὴ πορεία τοῦ συγγραφέα, ποὺ τὴν ἐπηρεάζουν οἱ ἀνακαλύψεις, τὰ
σύγχρονα ἱστορικὰ γεγονότα, κι ἃς ποῦμε ἓνας πραγματισμὸς ποὺ συμπλη-
ρῶνει τὸν οὐτοπισμὸ του. Ὁ Ἀγγλὸς συγγραφέας θέτει στὰ βιβλία του τὰ
διάφορα ζητήματα, ὅπως παρουσιάζονται κάθε φορά, καὶ τοὺς δίνει μιὰ λύση,
ὄχι ἄμεση μὰ μελλοντικὴ, ἔτσι ποὺ μᾶς φαίνεται ἀπίθανη καὶ γι' αὐτὸ οὐτο-
πιστικὴ. Ὅμως ὁ συγγραφέας μας δὲν εἶναι ἀπλὸς φαντασιολόγος. Εἶναι
ἓνας ἀπόστολος, ἓνας προφήτης τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴ φα-
βιανὴ σχολή, ποὺ προσπαθεῖ νὰ συνδυάσει τὴν πραγματικότητα με τὴ θεωρία,
τὸν ἀτομισμὸ με τὸ σοσιαλισμὸ. Καὶ μάλιστα ὁ Βόλφγκαγγ Σιμόν γράφει
πὼς σ' αὐτὸν ὁ σοσιαλισμὸς εἶναι μέσο γιὰ τὸν τελικὸ του σκοπὸ, ποὺ εἶναι ὁ
ἀτομισμὸς (123).

«Ὁ Καλὸς Καινούριος Κόσμος» τοῦ Χάξλεϋ ἀποτελεῖ τὸ παγκόσμιο
κράτος, ποὺ ἔχει γιὰ ἔμβλημα τὶς λέξεις: κοινότητα, ὁμοιότητα, σταθερότητα.
Σ' αὐτὸ τὸ Κράτος ὄχι μόνον κατέργησαν τὴν οἰκογένεια, μ' ἀκόμα καὶ τὴν τε-
κνοποιῖα. Χάρη στὶς προόδους τῆς βιολογίας, οἱ μῆτρες ἀποσπῶνται καὶ δια-
τηροῦνται σὲ θρεπτικὰ ὑγρά, ὅπου καὶ γονιμοποιοῦνται με τεχνητὰς μεθόδους.
Τὰ ἔμβρυα μάλιστα, με μιὰν εἰδικὴ μέθοδο, αὐτοπολλαπλασιάζονται καὶ δί-
νουν ἔτσι τὸ καθένα ἴσαμε 96 ὅμοια δίδυμα. Μὰ δὲν τρέφουν με τὸν ἴδιον
τρόπο ὅλα τὰ ἔμβρυα, οὔτε τὰ περιποιοῦνται στὸν ἴδιο βαθμὸ. Νωρὶς τὰ δια-
φοροποιοῦν σὲ πέντε κλάσεις, ἀπὸ τοὺς Ἀλφα, ποὺ δίνουν τοὺς ἐπιστήμονες
κι ἀνώτερους ὑπάλληλους τοῦ ὑπερκράτους, ὡς τοὺς Ἐψιλον, ποὺ εἶναι οἱ ἐρ-
γάτες, κρατικοὶ ὑπάλληλοι κι αὐτοὶ γιὰ τὶς κατώτερες καὶ σιχαμερὲς δουλειές.
Ἐτσι τὸ Κράτος ρυθμίζει βασικὰ τὴν παραγωγὴ καὶ τὴ διαφοροποίησιν τῶν
ἀνθρώπων, ἀνάλογα με τὶς ἀνάγκες του. Αὐτοὶ δὲ διαφέρουν μόνον στὴν ἀνά-
πτυξη καὶ στὸ χρῶμα, μὰ ἀκόμα καὶ στὸ ντύσιμό τους. Ἐνῶ οἱ ἀνώτερες τά-
ξεις φοροῦν ἀνοιχτὰ χρώματα, στοὺς Δέλτα ἐπιτρέπεται μόνον τὸ χακὶ καὶ στοὺς
Ἐψιλον μόνον τὸ μαῦρο. Ὅμως με τὴν ὑπνοπαίδεια, δηλ. με τὴν ὑποβολὴ μέσο
τοῦ γραμμοφῶνου τὴν ὥρα ποὺ τὰ παιδάκια κοιμοῦνται, τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ
παίρνει συνείδησιν τῆς τάξεως του καὶ μαθαίνει νὰ εἶναι εὐχαριστημένο σ' ὅλη
του τὴ ζωὴ, γιὰτὶ ἀνήκει σ' αὐτὴ, ὅποια κι ἂν εἶναι. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν
πάλη τάξεων μὰ συνεργασία τους.

Ἡ μητρότητα ἢ ἡ πατρότητα θεωρεῖται πράξις ἀνήθικη. Ὅμως τὰ παι-

διά, από μικρά, συνηθίζουν στα έρωτικά παιχνίδια. Έπειτα ή έρωτική ασχολία σχεδόν κάθε βράδυ θεωρείται για τους ένήλικους καθήκον, άφοϋ όλες οι γυναίκες άνήκουν σ' όλους τους άντρες κι όλοι οι άντρες σ' όλες τις γυναίκες. Με τόν όρο πώς καθένας πρέπει ν' αλλάζει κάθε λίγο σύντροφο. Έννοείται πώς όσα κορίτσια διατηροϋν τὰ μητρικά τους όργανα—κι αϋτά είναι τὰ περισσό-τερα—είναι υποχρεωμένα νά φοροϋν μιὰ ζώνη με θήκες, σὰ φυσεκλίκια, όπου έχουν τὰ προφυλακτικά για νά μή γίνουν μητέρες. Τò Κράτος ενδιαφέρεται νά διασκεδάξει ό λαός. Τόν σπρώχνει στα σπόρ, στους μυρωδάτους κινηματογράφους, κι ακόμα μοιράζει διάφορα μεθυστικά χάπια, για νά ξεχνᾷ ό πληθυσμός τις έννοιες του. Μόνο τὰ βιβλία δέν έπιτρέπονται, είτε λογοτεχνικά, είτε ιστορικά, είτε έπιστημονικά. Διδάσκεται μόνο ό,τι χρειάζεται, δηλ. ό,τι συμφέρει στο Κράτος. Στις κατώτερες μάλιστα τάξεις υποβάλλουν τήν ένστικτώδη αντίπαθεια σέ κάθε είδος βιβλίου, όπως τις άπωθοϋν κι από τήν έμορφιά τῆς φύσης, βάζοντας πολλές φορές τὰ παιδάκια αϋτῶν τῶν τάξεων νά παίζουν με ώραῖα βιβλία καί τριαντάφυλλα καί περνώντας τήν ώρα εκείνη στο πάτωμα ένα ήλεκτρικό ρεϋμα, πού τὰ τραντάζει καί τὰ κάνει νά οϋρλιάζουν άπ' τόν πόνο. Έτσι μένουν προφυλαγμένα σ' όλη τους τή ζωή από τὰ βιβλία καί τήν άγάπη τῆς όμορφιάς καί μποροϋν νά δουλεύουν, χωρίς άνησυχίες, σάν εργάτες στα εργοστάσια. Ακόμα ή επανάσταση, πού επέβαλε τò διεθνές υπερκράτος, φρόντισε νά τινάξει στόν άέρα όλα τὰ μουσεῖα πού υπῆρχαν στα παλιά κράτη καί νά κάψει όλα τὰ βιβλία τοϋ κόσμου, για νά λείψουν οι ιδέες τοϋ παλιοϋ καιροϋ.

Η συνεργασία τῶν τάξεων άποδείχτηκε άπαραίτητη κι από ένα πείραμα. Άδειασαν τήν Κύπρο άπ' τόν πληθυσμό της κ' έστειλαν εκεί 22.000 "Αλφα, με όλα τὰ μηχανικά μέσα, νά καλλιεργήσουν τή γῆ καί νά δημιουργήσουν βιομηχανίες. Άλλά κανένας δέν ήθελε νά κάνει τις ταπεινές μὰ αναγκαῖες δουλειές. Όλοι ήθελαν νά διευθύνουν, όλοι νά κυβερνοϋν. Έτσι, άφοϋ μέσα σ' έξη χρόνια σκοτώθηκαν μεταξύ τους οι 19.000, οι υπόλοιποι ζήτησαν νά τους πάρουν από εκεί. Καί τò πείραμα απέτυχε (57).

Οι ώρες τῆς δουλειᾶς όρίστηκαν σέ 7 1/2 κάθε μέρα. "Οχι γιατί με τις πρόοδους τῆς επιστήμης δέν μποροϋσαν νά περιοριστοϋν στις μισές. Μὰ άποδείχτηκε, ύστερα από ένα πείραμα, πώς όταν οι άνθρωποι δέ δουλεύουν σκέπτονται, γκρινιάζουν κ' επαναστατοϋν. Όσο για τους τυχόν αδιόρθωτα διανοούμενους, τους έξορίζουν σέ μερικά μικρά νησιά, χαμένα μέσα στα πελάγη, σάν επικίνδυνους στη δημόσια ήσυχία. Δέκα δικτάτορες—οί Α. Α. φορδιότες—διοικοϋν τὰ δέκα τμήματα τοϋ υπερκράτους, όπου επικρατοϋν όμοιοι νόμοι, κι αποτελοϋν τò Άνώτατο Συμβούλιο τοϋ Κράτους. Μὰ όπως σήμερα αφήνουμε μερικά μέρη όπου δέν έπιτρέπεται τò κυνήγι, για νά μή χαθοϋν τὰ σπάνια άγρια ζῶα, έτσι κ' εκεί αφήνουν μερικά μέρη, όπου πηγαίνουν καί βλέπουν τους πρωτόγονους ανθρώπους, όπως κάνουμε στους ζωολογικούς κήπους.

Τὸ βιβλίο αὐτό, γραμμένο μ' ἐπιστημονικὴ φαντασία, ἀποτελεῖ. ὅπως εἶναι φανερό, μιὰ πικρὴ σάτυρα τῶν ὀλοκληρωτικῶν τάσεων τῶν κρατῶν, ποὺ θυσιάζουν τὴν ἀτομικότητα τῶν ἀνθρώπων στὸ κρατικὸ συμφέρον. "Ὅπως ἔγραψε ἀργότερα ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας: Τὸ θέμα τοῦ βιβλίου μου δὲν εἶναι ἡ πρόοδος τῆς ἐπιστήμης ἀλλὰ τ' ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς προόδου πάνω στὰ ἄτομα. Οἱ θρίαμβοι τῆς φυσικῆς, τῆς χημείας καὶ τῆς μηχανικῆς θεωροῦνται σιωπηλὰ σὰ δεδομένα. Οἱ μόνες ἐπιστημονικὲς πρόοδοι ποὺ πρέπει εἰδικὰ νὰ περιγραφοῦν εἶναι ὅσες μπερδεύουν τὴ ζωὴ τῶν ἀτόμων μὲ τ' ἀποτελέσματα μελλοντικῶν ἐρευνῶν στὴ βιολογία, στὴ φυσιολογία καὶ στὴν ψυχολογία. Ἡ πραγματικὴ ἐπαναστατικὴ ἐπανάσταση πρέπει νὰ γίνη ὅχι στὸν ἐξωτερικὸ κόσμο μὰ στὶς ψυχὲς καὶ στὶς σάρκες τῶν ἀνθρώπων... Οἱ κυβερνήτες τοῦ «Καλοῦ Καινούριου Κόσμου» ἴσως νὰ μὴν εἶναι πολὺ καλὰ στὰ μυαλά τους μὰ δὲν εἶναι παλιανθρώποι. Σκοπὸς τους δὲν εἶναι ἡ ἀναρχία ἀλλ' ἡ κοινωνικὴ σταθερότητα καὶ γιὰ νὰ τὴν ἐπιτύχουν μεταχειρίζονται τὰ μέσα ποὺ τοὺς δίνει ἡ ἐπιστήμη (57).

Στὸν ἴδιον ἀπαισιόδοξο τόνο ὁ συγγραφέας προφητεύει, σχεδὸν μὲ σαδισμό, τὴν μελλοντικὴ κτηνωδία τῆς ἀνθρωπότητας στὸ τελευταῖο τοῦ βιβλίου «Πίθηκος καὶ Οὐσία». Ἡ οὐτοπία αὕτη, γραμμένη σὲ μορφὴ σενάριου, μᾶς μεταφέρει στὴ Νέα Ζηλανδία τὸ 2108, ἕναν αἰῶνα ὕστερα ἀπ' τὸν τρίτο Παγκόσμιον Πόλεμο. Τὸ νησὶ αὐτό, ἀπομονωμένο ἀπ' τὸν ἄλλον κόσμον, μπόρεσε νὰ σωθεῖ ἀπὸ τὶς ἀτομικὲς μπόμπες καὶ τὶς ἄλλες καταστροφὲς ποὺ ὁ πόλεμος αὐτὸς ἔφερε στὴν ἀνθρωπότητα. "Ὅταν ἡ ραδιενέργεια κόπασε πιά, οἱ Νεοζηλανδοὶ ἀποφασίζουν νὰ ὀργανώσουν ἕνα ταξίδι γιὰ ν' ἀνακαλύψουν πάλι τὴν Ἀμερική. Μὰ σὰν οἱ ἐξερευνητὲς φτάνουν στὴν Καλιφόρνια βρίσκουν πὼς ἡ καλλιεργήσιμη γῆ καταστράφηκε, τὰ ἐννέα δέκατα τῶν ἀνθρώπων σκοτώθηκαν κ' οἱ ὑπόλοιποι, ἐκφυλισμένοι, ζοῦν κάτω ἀπ' ὀλοκληρωτικὸ κομμουνιστικὸ καθεστῶς. Οἱ μητέρες παραδίνουν τὰ παιδιὰ τους στὸ Κράτος κι ὅσοι τυχόν δὲν πηγαίνουν «ἐλεύθερα» νὰ δουλέψουν παλουκώνονται σ' ἐπίσημες τελετές. "Ἐνα παπαδολόγι εὐνούχων διδάσκει τὴν κατήχησι τοῦ Διαβόλου, ποὺ ἐπεκράτησε πιά στὴ γῆ. 'Ο πίθηκος νίκησε τὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου (56). Ἡ Ἀτλαντίδα αὕτη δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τὴν ἰδανικὴ χώρα ποὺ μᾶς περιέγραψεν ὁ Πλάτωνας. Καὶ στὸ βιβλίο αὐτὸ ἡ ἀπαισιοδοξία κυριαρχεῖ σὰ βραχνάς. Μὰ ἴσως ἡ σωτηρία τοῦ κόσμου ἔρθει ἀπὸ τὰ κηρύγματα τῶν ἀπαισιოდόξων...

"Ἀς τελειώσουμε τὸ κεφάλαιο μὲ τὴ χαριτωμένη ἀληθινὰ οὐτοπία τοῦ Μωροῦ: «Ταξίδι στὴ χώρα τῶν Ἀρθρικῶν». Σ' ἕνα νησὶ τῆς Ὠκεανίας συστήθηκε μιὰ διενῆς ἀποικία καλλιτεχνῶν. Ἐξὸν ἀπὸ τὴν καλλιτεχνικὴ παραγωγὴ, δὲν ἐπιτρέπεται σ' αὐτοὺς νὰ κάνουν καμιὰ ἄλλη δουλειά, οὔτε νὰ ἔχουν χρήματα. Ἄλλοι ἄποικοι, οἱ Μπέος, δουλεύουν καὶ νομίζουν τιμὴ τους νὰ τρέφουν τοὺς Ἀρθρικοὺς κι ἀκόμα νὰ φροντίζουν γιὰ τὴν ἔμπνευσή τους.

Τοὺς ἔχουν χτίσει ώραῖες βίλλες, τοὺς δίνουν σὲ πρόσκαιρες ἐνώσεις τὶς γυναῖκες τους καὶ τὰ κορίτσια τους, ἂν τοὺς ἐμπνέουν. Γιατὶ ἡ τέχνη εἶναι ἡ ἀληθινὴ θρησκεία τοῦ νησιοῦ. Μὰ ἡ εὐκολία τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔρωτα, ἡ ἔλλειψη κάθε περιπέτειας ἢ συγκίνησης κάνει τοὺς κατοίκους στείρους στὴν καλλιτεχνικὴ τους παραγωγή (83). Ὁ συγγραφέας μας, εὐτυχῶς, πῆγε ἐκεῖ μόνο σ' ἓνα φανταστικὸ ταξίδι.

ΙΔΙΟΜΟΡΦΙΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Γενικά οί οὐτοπιστικὲς χῶρες βρίσκονται σὲ μακρινὰ πελάγη. Εἶναι συνήθως νησιά καὶ μάλιστα ἡ οὐτοπία τοῦ Μόρους ἦταν χερσόνησος μὰ ἔγινε νησί, μὲ τὴν ἀποκοπὴ τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Ἀμπράξας, ποὺ τὴν ἔνωνε μὲ τὴ στεριά. Ἔτσι ξεκόβουν συμβολικὰ τὴν οὐτοπία ἀπὸ τὴν Εὐρώπη, δηλ. ἀπὸ τὴν ἡπειρο μὲ τὸν ἱστορικὸ πολιτισμό. Ὅχι μόνο δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ φτάσουν σ' αὐτὲς τὶς χῶρες ἐχθρικοὶ στρατοί, μὰ ἀκόμα καμιά φωνὴ δὲν μπορεῖ νὰ φτάσει ἐκεῖ ἀπ' τὸν ἔξω κόσμο. Ἐπειτα οἱ οὐτοπιστὲς φροντίζουν συχνὰ νὰ τὶς περιβάλλουν μὲ πλατιὰ χαντάκια (Ἀτλαντίδα τοῦ Πλάτωνα) ἢ μὲ ὄχυρά κάστρα (Καμπανέλλα) ἢ μὲ πεδία ναρκῶν (Π. Ἀντάμ) ἢ μὲ μιὰ ζώνη ἡλεκτρισμοῦ, ὅπου στὸ πάτημα ἐνὸς κουμπιοῦ ξεσπάει ὁ κεραυνὸς (Ἀνατ. Φράνς). Γιατί, ὅπως οἱ χημικοὶ γιὰ νὰ κάνουν ἓνα ὀρισμένο πείραμα θέλουν ἓναν κλειστὸ χῶρο, ὅπου θὰ ξαίρουν ὅλους τοὺς ὅρους τοῦ περιγύρου, ἔτσι κ' οἱ οὐτοπιστὲς καταφεύγουν σ' ἓναν κλειστὸ τόπο, γιὰ νὰ κάνουν ἡσυχοὶ τὸ κοινωνικὸ τους «πείραμα», χωρὶς ἐξωτερικὲς ἐπιδράσεις. Καὶ μπορούμε νὰ ποῦμε πῶς ἡ Πολιτεία τοῦ Πλάτωνα, ἡ Οὐτοπία τοῦ Μόρους, ἡ Νέα Ἀτλαντίδα τοῦ Μπέικον κι ὅλες σχεδὸν οἱ νεώτερες οὐτοπίες εἶναι ἀπομονωμένες κι ἀρματωμένες, ὅπως ἡ Κίνα κ' ἡ Ἰαπωνία βρίσκονταν αἰῶνες ὀλόκληρους ἀποκλεισμένες ἀπὸ κάθε εἴσοδο ξένων. Μόνο τὸ ἐξωτερικὸ ἐμπόριο ἐπιτρέπεται ἢ ἀκόμα ἐνισχύεται μέσο ὀρισμένων λιμανιῶν, ὅπως ἀκριβῶς γίνονταν στὴ Μακρινὴ Ἀνατολὴ ἀπὸ τὰ πιὸ παλιὰ χρόνια.

Ἡ Πολιτεία τοῦ Πλάτωνα εἶναι τοπικὴ καὶ μικρὴ, σὰ μιὰ συνοικία σημερινῆς μεγάλης πόλης, ἀφοῦ ἔπρεπε νὰ ἔχει μόνο 5040 κατοίκους, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς σκλάβους. Μὰ τὸ περίεργο εἶναι πῶς κι ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ δάσκαλος καὶ σύγχρονος τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἐξακολουθοῦσε νὰ θεωρεῖ σὰν ἰδανικὴ πολιτεία τὸ μικρὸ ἐλληνικὸ ἄστυ, ὅπου ὁ ἓνας πολίτης γνωρίζει τὸν ἄλλον, ἂν καὶ ὁ ἴδιος γράφει πῶς οἱ Ἕλληνες, πιὸ ἔξυπνοι, πιὸ θαρραλεοὶ καὶ καλύτερα διοικούμενοι ἀπὸ τοὺς βαρβάρους θὰ μπορούσαν, ἐὰν ἐνώνονταν νὰ διοικήσουν ὅλον τὸν κόσμον (4). Εἶδαμε πῶς οἱ ἀλεξανδρινὲς οὐτοπίες ἀπλώνονται σὲ ὀλόκληρα βασίλεια. Καὶ τὸ παγκόσμιον κράτος τοῦ Χάξλεϋ φτάνει τὰ 2.000 ἑκατομμύρια κατοίκους. Γιατὶ στὴν ἐποχὴ μας κ' οἱ πιὸ κοινοὶ ἄνθρωποι σκορπίζουν τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση τους σ' ἐκτάσεις τόσο πλατειές, ποὺ θὰ γέμιζαν τοὺς Ἀθηναίους τῆς Πολιτείας ἀπὸ ἐκπληξῆ κι ἀμφιβολία. Τὸ ἄπλωμα τῆς ἀνθρώπινης ἐνέργειας καὶ μαζὶ τῶν κρατῶν φέρνει φυσικὰ

τὸ ξεχείλισμα ἔξω ἀπὸ τὰ ἐθνικὰ ὅρια. Ὁ διεθνισμὸς εἶναι λοιπὸν ἡ λογικὴ συνέπεια τοῦ καπιταλιστικοῦ κόσμου καὶ τῆς τεχνικῆς προόδου, ποὺ τράβηξε τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὶς φυσικὲς βάσεις τῆς ὑπαρξῆς του, ἀπὸ τὴ γῆ. Ἡ βιομηχανικὴ παραγωγή, οἱ μεταφορές, τὸ παγκόσμιον ἐμπόριο ἀνάπτουσαν τὸ διεθνισμόν πρῶτα στὴν ἀστικὴ τάξιν καὶ ὕστερα στὴν ἐργατικὴ. Σήμερον εἶναι ἀδύνατον σὲ κάθε ἄνθρωπον νὰ μὴν ἔχει ἀνάγκη τοῦ ἄλλου. Ἔτσι ὁ καταμερισμὸς τῶν ἔργων εἶναι ἡ βάση τῆς κοινωνικῆς ἠθικῆς γιατί γεννᾷ τὴν ἀλληλεγγύην, ἀφοῦ τὸ ἄτομον παίρνει συνείδησιν τῆς ἐξάρτησός του ὅχι μόνον ἀπὸ τὴν τοπικὴν κοινωνίαν μὰ καὶ ἀπὸ τὴ διεθνῆ.

Δὲν μπορεῖ ὅμως νὰ ὑπάρξει οὕτοπία χωρὶς τὴ θέλησιν καὶ τὴ δυνατότητα νὰ περιορίζει ἢ γενικώτερα νὰ ρυθμίζει τὸν πληθυσμόν, ὅταν αὐτὸ χρειάζεται. Ὁ Μάλθος μᾶς τὸ ἀπόδειξε μαθηματικὰ γιὰ μιὰ στατικὴν οἰκονομίαν, ὅπως ἦταν σχεδὸν ἡ οἰκονομία στὴν Ἀρχαιότητα ἢ στὴν ἐποχὴ του καὶ ὅπως εἶναι ἀκόμα ἡ οἰκονομία σὲ πολλὰς ὀπισθοδρομημένους χώρας. Γι' αὐτὸ ἡ «ἐκθεσις», κυρίως τῶν κοριτσιῶν, ἦταν θεσμὸς ἐπιτρεπτός στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα, πρὸ πάντων στὴν ἐποχὴ τῆς παρακμῆς ὅταν δὲν ἦταν εὐκόλος ὁ ἀποικισμός. Στὴν Οὕτοπία τοῦ Μόρους ὁ ἀριθμὸς τῶν κατοίκων εἶναι ὀρισμένος σὲ κάθε οἰκογένειαν καὶ σὲ κάθε πόλιν. Ὅταν μιὰ οἰκογένεια πληθαίνει, τὰ περισσευούμενα μέλη της μπάζονται σὲ ἄλλες ὀλιγομελεῖς οἰκογένειες. Ὅταν μιὰ πόλις ἔχει περισσεύμα κατοίκων, τοὺς στέλνουν νὰ συμπληρώσουν τὰ ἐλλείμματα ἄλλων πόλεων. Ὅταν τέλος ὅλο τὸ νησὶ ἔχει ὑπερφορτωθεῖ ἀπὸ πληθυσμόν, στέλνουν τὸ πλεόνασμα νὰ ἰδρύσῃ ἀποικίας, ὅσο μπορεῖ πιὸ κοντὰ στὴ μητρόπολιν. Ἄν πάλιν αὐτὴ παρουσιάσῃ ἐλλείμμα, τότε διαλύουν τὶς ἀποικίας καὶ φέρνουν πίσω ὅσους κατοίκους χρειάζονται (88). Ὅσο καὶ ἂν στὸν ὑπολογισμόν τῶν νεωτέρων οὕτοπιῶν πρέπει νὰ μπαίνει στὸ λογαριασμόν καὶ ἡ μηχανή, ποὺ ἀντικατασταίνει τὰ ἐργατικὰ χέρια γιὰ τὴν παραγωγή, ὁ Οὐέλλσ παραδέχεται τὸν ἔλεγχον τῶν γεννήσεων. Στὴν πιὸ ἀντιπροσωπευτικὴν τῶν ἰδεῶν τοῦ οὕτοπια «Ἀνθρώποι σὰ Θεοὶ» ζητᾷ τὸν περιορισμόν τῶν παιδιῶν, ἔτσι ποὺ ὁ πληθυσμὸς τῆς χώρας αὐτῆς νὰ μὴν ξεπερνᾷ ποτὲ τὰ 250 ἑκατομμύρια. Καὶ σ' ἓνα τοῦ ἄλλου οὕτοπιστικὸ βιβλίον «Ὁ κόσμος τοῦ Β. Κλίσσολντ» γράφει: Ὁ ἔλεγχος τῶν γεννήσεων εἶναι ὁλοτέλεια οὐσιαστικῆς. Κάτι παραπάνω: Εἶναι βασικὸς στὴ σύλληψιν μιᾶς καινούριας φάσεως τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, ποὺ θὰ ἐγκαινιάσῃ ἡ παγκόσμιον δημοκρατίαν... Ὅσοι παραδέχονται αὐτὸν τὸν ἔλεγχον εἶναι μαζί μου καὶ οὐσιαστικὰ γιὰ τὸν καινούριον κόσμον. Ὅσοι εἶναι ἐνάντιοι, εἶναι ἀντίθετοι στὴν ἐπανάστασιν τῆς προόδου (137).

Συνήθως ὅσο μιὰ κοινωνία εἶναι μεγάλη τόσο τὰ ἐπίπεδα τῆς ζωῆς εἶναι διαφορετικά, τόσο οἱ ἐνέργειες τοῦ πληθυσμοῦ εἶναι διαφοροποιημέναι ἀπὸ τὶς ἐφευρέσεις, τὶς ἐπιχειρήσεις καὶ τὴν προσαρμογὴν, τόσο ἔχει λοιπὸν ἀνάγκη ἀπὸ τάξιν καὶ κατεύθυνσιν. Ἡ διοίκησις ὅμως μιᾶς τέτοιας κοινωνίας δὲν μπορεῖ εὐκόλως νὰ πλανοποιηθεῖ «ἀπὸ καθέδρας», οὔτε νὰ κυβερνηθεῖ δίκαια ἀπὸ

μιὰ κεντρική διοίκηση. Γι' αὐτὸ οἱ κυβερνήσεις προσπαθοῦν συνήθως νὰ συμβιβάσουν τὶς διαφορές, ποὺ εἶναι ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς διαφοροποίησης. Καὶ καταγίνονται νὰ μετριάσουν τὴν ὀξύτητα τῶν συγκρούσεων, προσαρμόζοντας τοὺς νόμους σύμφωνα μὲ τὶς περιστάσεις.

Βέβαια μὲ τὸν τηλέγραφο, τὸ τηλέφωνο, τὴν τυπογραφία, τὴ γραφομηχανὴ καὶ πρὸ πάντων τὰ γρήγορα μεταφορικὰ μέσα οἱ κυβερνήσεις μποροῦν νὰ ἐνεργοῦν σὲ μιὰ πιὸ μεγάλη ἔκταση ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ ὁ Ἀριστοτέλης κήρυττε πὼς μιὰ ὀργανωμένη κοινωνία δὲν πρέπει ν' ἀπλώνεται πέρα ἀπ' τὸ ἔδαφος ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ βλέπει μὲ γυμνὸ μάτι. Οἱ ἄνθρωποι ποὺ εἶναι στὴν κεντρικὴ διοίκηση μποροῦν νὰ ἐπικοινωνοῦν μὲ πολὺ περισσότερους ἀνθρώπους, πιὸ γρήγορα καὶ πιὸ μακριὰ ἀπὸ τὰ παλιὰ χρόνια. "Ὅμως αὐτὸ κἀνὲν τὰ ζητήματα ἀκόμα πιὸ πολὺπλοκα. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς ὁ πρόεδρος Τροῦμαν μπορεῖ νὰ ἐνεργεῖ σὲ πολὺ μεγαλύτερη ἀπόσταση ἀπ' ὅ,τι μποροῦσε ὁ Περικλῆς. Δὲ νομίζουμε ὅμως πὼς ἔχει τὴν ἐπικοινωνία κ' ἐπομένως τὴν ἄμεση ἀντίληψη τῶν ζητημάτων ποὺ εἶχε ὁ Ἀθηναῖος Κυβερνήτης μιλώντας στὴν Ἀγορά, ἂν κι ὁ σύγχρονός μας ἔχει στὴ διάθεσή του τὶς ἐφημερίδες, τὸ ραδιόφωνο, τὶς ἐκθέσεις τῶν συμβούλων του, ποὺ ταξιδεύουν μὲ τὸ ἀεροπλάνο καὶ χρησιμοποιοῦν τὴν τηλεπικοινωνία. "Ἐπειτα στὶς ἀνελεύθερες οὐτοπίες κυριαρχεῖ ἡ διευθυνόμενη κοινωνία, ποὺ διαφεντεύεται πιὸ δύσκολα, γιατί καταντᾷ πολυσύνθετη. Προσπαθώντας νὰ κανονίσουν τὴ ζωὴ τοῦ λαοῦ πολλαπλασιάζουν τὶς ἐγωϊστικὲς ὁρέξεις καὶ τὶς ἀντιδράσεις. Χρειάζεται λοιπὸν περισσότερη ἀντίληψη, συνείδηση, πειθαρχία κι ἀφιλοκέρδεια, ἀπ' ὅσων ὑπάρχει σὲ ὁποιοδήποτε συνηθισμένο συγκρότημα ἀνθρώπων. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀρρώστεια ἀπὸ τὴν ὁποίαν ὑποφέρει μιὰ κοινωνία πάρα πολὺ διευθυνόμενη (74).

Ἀντίθετα μὲ τὴν ἀντικοινωνικὴ ἄποψη τοῦ Ροβινσώνα, ὁ Πλάτωνας παραδέχεται πὼς, ἔξ αἰτίας τῆς φυσικῆς ἀτέλειάς του, ἓνας ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι αὐτάρκης. Ἐπειδὴ ἔχει ἀνάγκη καὶ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ποὺ ἔχουν φυσικὰ ἄλλες ἱκανότητες, συγκροτεῖ μ' αὐτοὺς τὶς πρῶτες ὑποτυπώδεις κοινότητες. Ἡ ἀρχὴ τοῦ καταμερισμοῦ τῶν ἔργων καὶ τῆς εἰδίκευσης ἐπικρατεῖ λοιπὸν σ' αὐτὲς ἀπὸ λόγους βιολογικούς. Ἡ ἀνάγκη γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν βιωτικῶν ἀναγκῶν προκαλεῖ πιὸ πλατεῖες κοινωνικὲς ἐνώσεις, ὅπου μέσα ὁ ἄνθρωπος ζητᾷ τὴν αὐτάρκεια τῆς τροφῆς, τῆς στέγης καὶ τοῦ ντυσίματος. Μὰ ὁ ἄνθρωπος ὅσο πολιτίζεται ἔχει ἀνάγκη κι ἀπὸ ἄλλες ἀπολαύσεις. Γι' αὐτὸ ζητᾷ νὰ κατακτήσει νέα ἐδάφη καὶ καινούριους πόρους, γιὰ ν' ἀνταποκρίθῃ στὶς καινούριες ἀπαιτήσεις τῆς ζωῆς. "Ἐτσι δημιουργοῦνται οἱ στρατοὶ καὶ προκαλοῦνται οἱ πόλεμοι (100). Τὴν ἴδια ἰδέα ἐπαναλαμβάνει κι ὁ Βολταῖρ γράφοντας: Οἱ κύριες ἀσχολίες τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ τροφή, ἡ κατοικία, τὸ ντύσιμο. "Ὅλα τ' ἄλλα εἶναι συμπληρώματα. Κι αὐτὰ τὰ συμπληρώματα ἔφεραν τόσους φόνους καὶ τόσες καταστροφές.

Ὁ Μόρους πιστεύει πῶς οἱ ἐλεύθεροι λαοὶ εἶναι εἰρηνικοὶ καὶ πῶς οἱ τυραννικοὶ ἡγεμόνες ἔχουν τὴν πολεμικὴ φιλοδοξία καὶ τὴν κατακτητικὴ θέληση. Μὰ προτείνει κι αὐτός, ὅπως εἶδαμε, τὸν ἀποικισμό τοῦ παραπανήσιου πληθυσμοῦ. Ὁ Ἄγγλος βιογράφος τοῦ Chambers ὑποστηρίζει πῶς ἡ πρότασή του αὐτὴ εἶναι μιὰ ὑπόδειξη στὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη νὰ μὴν ἀλληλοπολεμοῦνται, μὰ νὰ πᾶνε νὰ κατακτήσουν ἀποικίες. Ὅμως ὁ Ἄγγλος οὐτοπιστὴς διατηρεῖ τὸ νησιώτικο ἐγωῖσμό του καὶ περιφρονεῖ στὸ βάθος τοὺς ἄλλους λαούς. Ἐνῶ οἱ Οὐτοπίτες του εἶναι τόσο δίκαιοι στὴν ἰδιωτικὴ τους ζωὴ δὲ διστάζουν νὰ προκαλοῦν προδοσίες, δολοφονίες κ' ἐπαναστάσεις στὶς ἐχθρικές χῶρες. Ἐπειτα ὀργανώνουν συμμαχίες καὶ πολέμους ἐναντίον τους. Οἱ Οὐτοπίτες μπαίνουν πάντα τελευταῖοι στὴ στρατιωτικὴ δράση, ὅταν τὸ αἷμα τῶν συμμάχων, ποὺ χύνεται κατὰ προτίμηση, πᾶει νὰ στερέψει πιά, γιατί τὸ δικό τους αἷμα εἶναι βέβαια πολύτιμο (88). Ὁ Γ. Ρίττερ ὑποστηρίζει πῶς αὐτὲς εἶναι οἱ ἰδέες τοῦ Μακιαβέλλι, ποὺ ἀνάπτυξε στὸν «Πρίγκηπα», τὴν ἴδια σχεδὸν ἐποχὴ ποὺ ὁ Μόρους ἔγραφε τὴν Οὐτοπία του (110). Ἴσως ὅμως νὰ ἐφαρμόζεται καὶ στοὺς δυὸ αὐτὸ ποὺ εἶπε ὁ βαθυστόχαστος ὁραματιστὴς τῆς Νέας Ἀτλαντίδας, ὁ Μπέικον: Πρέπει νὰ εὐγνωμονοῦμε τὸ Μακιαβέλλι καὶ τοὺς συγγραφεῖς αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Κάνοντας τάχα πῶς δίνουν συμβουλὲς στοὺς βασιλιάδες, τὶς ἔδωσαν στοὺς λαούς. Μπορεῖ σ' αὐτὸ νὰ χρωσταῖμε λίγο τὸ ὅτι οἱ νεώτερες οὐτοπίες δὲν εἶναι φιλοπόλεμες, οὔτε ζητοῦν ἀποικίες. Ἀποτελοῦν ἄλλωστε μεγάλα κοσμοπολιτικὰ καὶ συνήθως παγκόσμια κράτη, ἔτσι ποὺ δὲν ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ ἀπλωσιά, οὔτε δυνατότητα γι' αὐτό.

Τὸ ζήτημα τῆς αὐτοσυντήρητης πολιτείας ἢ τῆς ἐπεκτατικῆς πολιτικῆς δὲν εἶναι καινούριο. Ὁ Δημ. Ἀλεξάνδρου παρατηρεῖ πῶς ἡ ἐξελιχτικὴ πορεία τῆς ἐλληνικῆς διανόησης παρουσιάζει μιὰ γενικὴ γραμμὴ, ποὺ ἀρχίζοντας ἀπ' τὸ κοσμικὸ σύμπαντο, στρέφεται πρὸς τὴν κοινωνικὴ ὁλότητα καὶ τὸ ἄτομο καὶ τέλος καταλήγει σὲ μιὰ συνθετικὴ ἐνατένιση τοῦ συνόλου. Ἡ πρώτη συνθετικὴ κι ὁλόπλευρη ἐνατένιση γίνεται ἀπ' τὸν Πλάτωνα. Καὶ γίνεται σὲ μιὰ χρονικὴ περίοδο κρισιμώτατη γιὰ τὴν ὑπόστασι τοῦ ἀρχαίου κόσμου, περίοδο ποὺ παρουσιάζει ἀναλογία μὲ τὴ δική μας. Εἶναι ἡ στιγμὴ ποὺ ἀρχίζει ἡ ἀποσύνθεσις τῆς «πόλης» καὶ τῆς δουλοκτητικῆς οἰκονομίας. τῆς περιορισμένης μέσα στὰ στενὰ σύνορα τῆς πόλης. Ἡ στενότης τῆς ἀστικῆς οἰκονομίας, ὁδηγεῖ στὰ πρῶτα «ὑπεραστικά» κ' ἱμπεριαλιστικά, κράτη τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Σπάρτης, τῆς Θήβας. Ὁ ἀρχαῖος αὐτὸς ὑπεραστικὸς ἱμπεριαλισμὸς φέρνει τὶς πρῶτες μεγάλες συγκρούσεις κι ἀρχὴ τους εἶναι ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος. Τὸ τέλος τῆς σύγκρουσης εἶναι ἡ κατάχτησις τῶν Ἑλλήνων κ' ἡ ἀπορρόφησή τους μέσα στὸ πρῶτο «ὑπερεθνικὸν» κράτος τῶν Μακεδόνων. Ἡ προσπάθεια τοῦ Πλάτωνα πᾶει νὰ συγκρατήσῃ ἕναν κόσμον ποὺ γκρεμίζεται. Εἶναι ἀναδρομικὴ-ἀνασταλτικὴ-ἐξυψωτικὴ. Ζητοῦσε τὴ σωτηρίαν μὲ τὸ γυρισμὸ στὴν ἀπόλυτα κλειστὴ κι ἀπόλυτα περιορισμένη ἀγρο-

τοστρατιωτική πόλη. Τέτοιος γυρισμός ἦταν ἀδύνατος, καθαρὰ οὐτοπικός κι ἀνεδαφικός. Ἡ ἀρχαία πόλη, ὅχι αὐτὴ πού ζητοῦσε ὁ Πλάτωνας, μὰ κ' ἡ ἀναπτυγμένη ἐμποροναυτική πόλη τῆς Ἀθήνας τοῦ Ε' αἰῶνα, ἦταν καταδικασμένη σὲ θάνατο (4).

Μὰ τί νὰ ποῦμε λοιπὸν γιὰ τὰ κράτη πού ζητοῦν στὴν ἐποχὴ μας τὴν αὐτάρκεια καὶ τὴν οἰκονομικὴ ἢ πολιτικὴ ἀπομόνωση ἀπ' τὸν ἄλλο κόσμος; Μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῶν συγκοινωνιῶν ὁ Ὀλλανδὸς Πέτερ Κορνέλιους πρότεινε ἀπ' τὸ 17ο αἰῶνα τὴν κατάργηση τῶν ἐθνικοτήτων καὶ τὴν ἱδρυση μιᾶς κεντρικῆς διοίκησης γιὰ τὴ διεύθυνση τῶν κοινῶν ὑποθέσεων, ἐνῶ διάφορες παρῆες ἀνθρώπων θὰ σχημάτιζαν ἀνώνυμες ἐταιρεῖες γιὰ τὴ διοίκηση τῶν ὑποθέσεών τους. Ἴσως ὁ μαθητὴς τοῦ Σαὶν-Σιμόν, ὁ Αὐγ. Κόντ, ἔγραψε τὴν πρώτη ἀπὸ τὶς νεώτερες συγχρονισμένες οὐτοπίες γιὰ τὴ σύνθεση πολλῶν κρατῶν στὴ Δυτικὴ Δημοκρατία, τὸ 1848. Δὲν εἶναι ὅμως ἀπίθανο σὲ λίγα χρόνια οἱ πόλεμοι, ἀνάμεσα στοὺς Εὐρωπαϊκοὺς τουλάχιστο λαοὺς, νὰ μᾶς φαίνονται περίεργοι, ὅπως μᾶς φαίνονται σήμερα οἱ πόλεμοι ἀνάμεσα στὶς διάφορες ἐλληνικὲς πολιτεῖες τῆς ἀρχαιότητος. Μπορεῖ μάλιστα μιὰ σύνδεση τῶν διαφόρων πολιτειῶν σὲ μιὰ συνθετικὴ ἐνότητα, ὅπως πρῶτος τὴν ὀραματίστηκε ὁ οὐτοπιστὴς Ζήνωνας, νὰ εἶναι πιὸ κατορθωτὴ ἀπὸ τὴ Welt Politik, πού ἀσκοῦν τὰ μεγάλα κράτη στὴν ἐποχὴ μας. Καὶ βέβαια θὰ μπορούσε νὰ δώσει πιὸ εὐκόλα τὴν εἰρήνη καὶ τὴν εὐτυχία, ἀντὶ τοὺς πολέμους καὶ τὴν ὑποταγὴ πού ζητᾶ ἡ ἱμπεριαλιστικὴ πολιτικὴ.

Σὲ μιὰ τέτοια λύση μᾶς φέρνει κ' ἡ τεχνικὴ πρόοδος. Τὸ κανόνι, πού μπορούσαν νὰ ἔχουν μονάχα οἱ βασιλιάδες, τοὺς ἔδωσε τὴ νίκη πάνω στοὺς εὐγενεῖς, πού εἶχαν μόνο τουφέκια καὶ σπαθιά, καὶ δημιούργησε ἔτσι τὰ μεγάλα συγκεντρωτικὰ κράτη. Ἡ ἀτομικὴ μπόμπα θὰ καταργήσῃ οὐσιαστικὰ τὰ σημερινὰ κρατικὰ σύνορα καὶ θὰ μπορέσῃ ἴσως νὰ δημιουργήσῃ τὸ παγκόσμιο ὑπερκράτος, πού ὀνειρεύτηκαν οἱ οὐτοπιστές. Ὅσο κι ἂν ἡ σύσταση τῶν θεσμῶν μας κι ἀκόμα τῆς διανοητικότητάς μας εἶναι φτιαγμένη πάνω σὲ ἀχνάρια ἐθνικά, οἱ ἀπειρες καινοτομίες τῆς τεχνικῆς σπρώχνουν τὰ προβλήματα τῆς σύγχρονης ζωῆς σ' ἓνα ἐπίπεδο διεθνιστικὸ καὶ παγκόσμιο. Ἐξακολουθοῦμε νὰ μιλάμε ἀκόμα γιὰ στρατηγικὰ σύνορα, γιὰ ναυτικὲς βάσεις καὶ γιὰ ὅλη τὴ σεβάσμια χορεία τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀντιλήψεων τοῦ παλιοῦ καιροῦ, ξεχνώντας πὼς ζοῦμε στὴν ἀτομικὴ ἐποχὴ. Μείναμε ὑπερβολικὰ πίσω ἀπὸ τὴν πρόοδο τῆς τεχνικῆς μας. Ἴσως γι' αὐτὸ μᾶς κυριαρχεῖ ἀντὶ νὰ τὴν κυριαρχοῦμε.

*
* *

Ἡ διεύθυνση τῆς οἰκονομίας ἀπ' τὸ Κράτος, πού φαντάζονται οἱ ἀνελεύθερες οὐτοπίες, δὲν εἶναι κάτι τὸ καινούριο. Ἦταν ὁ κανόνας στ' ἀνατολικά κράτη τῆς Ἀρχαιότητος, τὴν Αἴγυπτο, τὴν Κίνα καὶ τὶς Ἰνδίες, ἐπικρατοῦσε

στά βασίλεια τῶν Πτολεμαίων καὶ τῶν Σελευκιδῶν κ' ἐφαρμόζονταν στὴ μεσαιωνικὴ Εὐρώπη καὶ στὴν προκολομβιανὴ Ἀμερική. Μὰ ἀπὸ τὴ μυθολογικὴ ἐποχὴ σώζονται ἀκόμα μεγάλες πατριαρχικὲς οἰκογένειες, ποὺ ἀποτελοῦν ἓνα εἶδος συνεταιρισμοῦ μέσα στὴν κοινωνία, καὶ ποὺ φροντίζουν γιὰ τὴν ἐπάρκεια τοῦ ἑαυτοῦ τους, ὅπως καὶ στὶς ἀναρχικὲς οὐτοπίες. Τὸ περίεργο εἶναι πὼς οἱ ἀνελεύθερες πολιτεῖες τῆς Ἀρχαιότητος καὶ τοῦ Μεσαίωνα δὲν πρόβλεπαν τὴν ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς. Ἦθελαν βέβαια τὴν ἐπάρκεια τοῦ Κράτους. Μὰ πίστευαν πὼς θὰ τὴν πετύχαιναν μὲ τὴν ἐπιστροφὴ στὴν παλιὰν ἀγροτικὴ οἰκονομία, ποὺ μᾶς περιγράφει ὁ Ἡσίοδος. Ἐπειτα ἡ ἐργασία ἀναγνωρίζονταν τὸ πολὺ σὰ μιὰ κατάστασι ἀνάγκης στὴν Ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ἀλλ' ὅχι σὰν κάτι ποὺ ἀξίζει τὸν κόπο ν' ἀπασχολήσῃ σοβαρὰ ἓνα φιλόσοφο.

Πρῶτος ὁ Πλάτωνας στὴν Πολιτεία του ἐκθέτει ἱστορικὰ καὶ ὀρθολογιστικὰ τὴν κατανομὴ τῶν ἐργασιῶν ἀνάμεσα στοὺς κατοίκους τῆς Πολιτείας του, μὰ ὅχι ἐσωτερικὰ μέσα στὸν καθένα παραγωγικὸ κλάδο. Τὰ διάφορα ἐπαγγέλματα πρέπει νὰ ἐκτελοῦνται ἀπὸ διάφορα εἰδικευμένα πρόσωπα. Πρῶτα γιὰτὶ κάθε ἄτομο ἔχει φυσικὰ εἰδικὲς ικανότητες, ποὺ τοῦ ἐπιτρέπουν τὴν καλύτερη ἐκτέλεση ὀρισμένων εἰδῶν δουλειᾶς. Κ' ἔπειτα γιὰτὶ κάτι χαλνᾷ ὅταν ἡ δουλειὰ δὲ γίνεται τὴν ὥρα ποὺ πρέπει, δηλ. στὸ ρόγο τῆς, καὶ τὸ ἔργον δὲν περιμένει νὰ ἔχει ὁ ἐργάτης τὸν καιρὸ ν' ἀσχοληθεῖ μ' αὐτό, μὰ πρέπει ὁ ἐργάτης νὰ συμμορφώνεται μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ ἔργου καὶ ὅχι νὰ τὸ μεταχειρίζεται σὰν κάτι τὸ πάρεργο. Ἐτσι, συμπεραίνει ὁ Σωκράτης, σ' ὅλους τοὺς κλάδους ἡ παραγωγὴ πληθαίνει σὲ ποσότητα, καλυτερεύει σὲ ποιότητα, μεγαλώνει μ' εὐκολία, ὅταν ὁ καθένας κάνει μιὰ μόνη δουλειὰ, ἐκείνη ποὺ ἀνταποκρίνεται στὶς φυσικὲς τοῦ ικανότητες καὶ ὅταν τὴν κάνει στὴν κατάλληλη στιγμή, ἀφήνοντας κατὰ μέρος κάθε ἄλλο (100). Αὐτὸ δίνει ἀφορμὴ στὸν Πλάτωνα νὰ βγάλει τὸ συμπέρασμα πὼς, ὅπως ὁ μαραγκὸς δὲν μπορεῖ νὰ κάνει τὴ δουλειὰ τοῦ παπουτσοῦ, ἔτσι καὶ ὁ τεχνίτης δὲν πρέπει ν' ἀποζητᾷ νὰ γίνῃ ἄρχοντας ἢ στρατιωτικὸς, γιὰτὶ θὰ φέρῃ μιὰ τέτοιαν ἀκαταστασία ποὺ θὰ κινδυνεύει νὰ καταστρέψῃ τὸ Κράτος (100).

Μὰ στὶς παλιότερες οὐτοπίες φρόντιζαν περισσότερο γιὰ τὰ ἠθικὰ ζητήματα, π. χ. ὁ Πλάτωνας γιὰ τὴ δικαιοσύνη, ὁ Μόρους γιὰ τὴν ἀρετὴ. ὁ Καμπανέλλα γιὰ τὴ θρησκεία. Ἐνῶ στὶς νεώτερες ἐξετάζουν περισσότερο τὰ οἰκονομικὰ καὶ τὰ τεχνικὰ προβλήματα. Τὴν παραγωγικὴν ικανότητα τοῦ κόσμου ἄλλαξε ὅμως βασικὰ ἡ ἐφεύρεσις τῶν μηχανῶν κ' ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἐπιστημονικῶν ἀνακαλύψεων, ποὺ ἄρχισαν ἀπὸ τὴν Ἀναγέννησι. Ἐνα τέτοιο γεγονός ἐξέσῃωσε τὸ ἀντιδραστικὸ ἐνστικτο τῶν ἐργατῶν καὶ πολλῶν συντηρητικῶν, μὰ μαζὶ καὶ τὴ φαντασία τῶν οὐτοπιστῶν, ποὺ εἶδαν σ' αὐτὸ ἓνα ὄργανο τῆς ἀνθρώπινης ἀπελευθέρωσης ἀπὸ τὴ δουλεία τῆς ἐργασίας καὶ τὸ μέσο νὰ πραγματοποιήσουν μιὰν ἀνθρώπινη πραγματικὰ ἀνθρωπότητα.

Γιατί οί μηχανές πολλαπλασιάζουν τις κοινωνικές ικανότητες, εύκολύνουν και λιγοστεύουν τήν ανθρώπινη δουλειά και πραγματοποιοῦν τήν κάλυψη τῶν ἀναγκῶν ὅλων τῶν πολιτῶν. Καί μάλιστα μερικοὶ οὐτοπιστὲς πιστεύουν πῶς, μὲ τήν ἀνάπτυξη τῶν μηχανῶν, θὰ πάψει ἡ στενότητα τῶν ἀγαθῶν καὶ τὰ οἰκονομικὰ ἀγαθὰ θὰ μεταβληθοῦν σ' ἐλεύθερα, ὅπως τὸ νερὸ κι ὁ ἀέρας. Αὐτὴ ὅμως ἡ ἀπελευθέρωση πρέπει νὰ συμπληρωθεῖ μὲ μιὰ κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ὀργάνωση, ποὺ θὰ ἐξασφαλίσει στὴ μηχανοποίηση τὸν πραγματικὸ της προορισμό: τὴν ἐξύψωση τοῦ ἀνθρώπου. Γιατὶ πραγματικὰ στὴν καπιταλιστικὴ κοινωνία ἡ δουλειὰ τοῦ ἀνθρώπου κι οὐσιαστικὰ ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος κατάντησε ἐμπόρευμα. Καὶ τὸ βιομηχανικὸ σύστημα ἔφερε μιὰν ἀναβίωση τῆς σκλαβιάς, ὅπως ἔλεγε κι ὁ ἀντισοσιαλιστῆς Αὐγ. Κόντ. Ἀφοῦ ἡ βιομηχανία κι ὁ σύντροφός της ὁ καπιταλισμὸς ἀναδείχτηκαν μέσα σ' ἓνα νομικὸ πλαίσιο ποὺ ἀνήκει στὴν ἱστορία κι ὄχι μέσα στὸ ἐλεύθερο βασίλειο τῆς οὐτοπίας.

Τὸ «Ἄσε τὰ πράγματα νὰ τραβοῦν τὸ δρόμο τους» (*laissez faire, laissez passer*) τῶν φιλελευθέρων εἶχε σκοπὸ νὰ καταργήσῃ τοὺς περιορισμοὺς ποὺ εἶχαν βάλει ὀρισμένοι κύκλοι εὐγενῶν ἢ ἐπαγγελματιῶν καὶ ποὺ ἐμπόδιζαν τὴ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση καὶ τὸν ὀρθολογιστικὸ καταμερισμὸ τῶν ἐργασιῶν. Ἦταν λοιπὸν τότε ἓνα πολιτικὸ σύνθημα ἐπαναστατικόν. Ἡ κατάσταση ὅμως ποὺ προπαγάνδιζαν δὲν ἦταν, ὅπως πίστευαν, φυσικὴ, ἀφοῦ ἡ ἔννοια τῆς ἰδιωτικῆς ἰδιοκτησίας, τῆς ἀτομικῆς ἐπιχείρησης καὶ τῶν ἀνωνύμων ἐταιριῶν, ἀποτελεῖ ἀρμοδιότητα τοῦ Κράτους, ποὺ ζητοῦν νὰ μὴν ἐπεμβαίνει στὴν οἰκονομία. Κατάντησε λοιπὸν νὰ ἐξετάζουν τὸ σκοπὸ τῶν νόμων, ποὺ μᾶς ἀφῆκε ἡ παράδοση πάνω στὴν ἰδιοκτησία καὶ στὶς συναλλαγές, σὰν τὸ κανονικὸ δίκαιο ἐνὸς ἐλεύθερου πολιτεύματος καὶ κάθε φορὰ ποὺ τροποποιοῦσαν τὶς διατάξεις του διαμαρτύρονταν γιατί τὸ Κράτος ἐπεμβαίνει στὴν ἐλευθερία τῶν συναλλαγῶν. Ἔτσι ὁ φιλελευθερισμὸς δημιούργησε, σύμφωνα μὲ τὴν ἔκφραση τοῦ Μπερντιάγιεφ, μιὰν ἀντίληψη δαιμονιακὴ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας.

Ἡ ἐλευθερία τῆς ἐργασίας, ποὺ διακήρυξαν οἱ κοινωνίες τοῦ 19ου καὶ 20ου αἰῶνα, ἦταν στὴν ἀρχὴ ἐκμετάλλευση τῶν ἐργατῶν καὶ μετατρέπεται στὴν ἐποχὴ μας σὲ μιὰν ἀσυδοσία τῶν ἐργοδοτῶν καὶ σὲ μιὰν αὐξηση τῶν ἀνέργων. Αὐτὴ ἡ κατάσταση εἶναι ἡ ἔκφραση τοῦ ἀντιφατικοῦ καὶ παράδοξου χαρακτήρα τοῦ καιροῦ μας. Πραγματικὰ ὕστερα ἀπὸ τὴν τεχνικοποίηση καὶ τὴν ὀρθολογιστικὴ ὀργάνωση τῆς βιομηχανίας, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐργατῶν λιγοστεύει, ἡ μηχανὴ παίρνει τὴ θέση τοῦ ἀνθρώπινου μόχθου. Κι' ἀκόμα λογικὸ ἀκολούθημα τῆς μηχανῆς ὑπῆρξε ὁ ρασιοναλισμὸς, ποὺ μηχανοποίησε τὸν ἄνθρωπο. «Δὲ σᾶς ζητᾶ κανεὶς νὰ σκέπτεσθε. Ἄλλοι ἄνθρωποι πληρώνονται γι' αὐτό» ἔλεγε ὁ Ταϊϋλор στοὺς ἐργάτες του. Ἔτσι ἡ βασιλεία τῆς μηχανῆς στὴ σύγχρονη κοινωνία κατάντησε τυραννία. Καὶ θέλοντας νὰ φέρει τὸν Πλοῦτο στὸν κόσμον, ἔδιωξε τὴν Ἀθηνᾶ. Αὐτὰ ὅλα ἔκαναν τοὺς ντεφαιτιστὲς τῆς μη-

χανῆς νὰ φωνάζουν: «Περιορίστε τὴν ἐπιστήμη. Φυλάξτε μας ἀπὸ τοὺς τεχνικούς. Δέστε τὸν καινούριο Προμηθεά!» (44). Καὶ πολλοὺς οὐτοπιστές, ὅπως ὁ Μπάτλερ, ὁ Ράσκιν κι ὁ Οὐίλλιαμ Μόρρις, νὰ ἐγκωμιάζουν τὴ βιοτεχνικὴ δουλειὰ τοῦ παλιοῦ καλοῦ καιροῦ. Φταίει ὅμως γι' αὐτὸ ἡ ἐπιστήμη κ' ἡ μηχανὴ ἢ ἡ κοινωνικὴ ὀργάνωση ποὺ τὶς χρησιμοποιεῖ; Καὶ τὸ νὰ καταδικάζουμε τὴ μηχανὴ δὲν εἶναι σὰ νὰ τιμωροῦμε τὸ τσεκούρι γιὰ τὸ κακούρηγμα τοῦ φονιᾶ;

Ἡ ἐπιστροφή στὴν ἐποχὴ ὅπου δὲν ὑπῆρχαν ἀκόμα μηχανές δὲν εἶναι πιά δυνατὴ. Γιατὶ ὁ μηχανικὸς πολιτισμὸς ἔφερε τὴ μεγάλη οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη καὶ τὸν πολλαπλασιασμὸ τοῦ πληθυσμοῦ τῶν βιομηχανικῶν χωρῶν. Ἄν ὁ Μπάτλερ καταργεῖ στὸ Ἑρεβὸν τὶς μηχανές, γιὰ νὰ ξαναγυρίσει στὸν πολιτισμὸ τῶν βιοτεχνῶν καὶ τοῦ ἀλόγου, εἶναι ἴσως γιὰτὶ στὴν ἐποχὴ τοῦ αὐτὸς δὲν εἶχαν ἀρκετὰ διαδοθεῖ, δὲν εἶχαν ἀκόμα δώσει τὰ κοινωνικά τους ἀποτελέσματα. Ἐκεῖνοι ποὺ κηρύττουν τὴν κατάργηση τῶν μηχανῶν καὶ τὴν ἐπιστροφή στὴν προηγούμενη κατάσταση ξεχνοῦν πὼς αὐτὴ θὰ ἔχει γιὰ συνέπεια τὴν πείνα, τὴν ἀρρώστια, τὴν ἐπανάσταση καὶ τὸ δεκατισμὸ τοῦ πληθυσμοῦ. Ἄλλο ζήτημα εἶναι ἂν οἱ μηχανές πρέπει νὰ μείνουν ὄργανο ὑποδούλωσης ἢ νὰ γίνουν μέσο λευτεριᾶς γιὰ τοὺς ἐργάτες.

Πολλοὶ κοινωνικοὶ οὐτοπιστές τοῦ 19ου αἰῶνα ὄνειρεύτηκαν πὼς στὴ μελλοντικὴ κοινωνία θὰ ἔπαυε ἡ ἐργασία, στὴ σημερινή της μορφή. Ὁ Φουριέ π. χ. φαντάστηκε στὸν «Καινούριο Βιομηχανικὸ καὶ Κοινωνικὸ Κόσμο» τοῦ (1829) μιὰν ἀρμονικὴ κοινωνία, ὅπου δὲ θὰ ὑπῆρχε διαφορὰ ἀνάμεσα στὴ δουλειὰ καὶ στὴν εὐχαρίστηση. Στὸν κόσμο αὐτὸν τοῦ Φουριέ καθένας κάνει μόνο τὴ δουλειὰ ποὺ ἀνταποκρίνεται στὴ φύση τοῦ καὶ στὰ γούστα του. Οἱ ἄνθρωποι δὲ βαριοῦνται ποτὲ μία τέτοια εὐχάριστη δουλειὰ κι ὁ οὐτοπιστής μας ὅρισε μεθοδικὰ τὶς φάσεις της, ἀπὸ τὶς 3 τὸ πρῶτ' ὡς τὶς 10¹/₂ τὴ νύχτα. Ὅσο κι ἂν ὁ καιρὸς γιὰ τὸν ὕπνο ἦταν περιορισμένος, ὁ συγγραφέας ἦταν βέβαιος πὼς οἱ ὀργανισμοὶ τῶν ἀνθρώπων δὲ θὰ πάθαιναν τίποτε, ἀπὸ τὴν πολλὴ χαρὰ ποὺ θὰ τοὺς ἔδινε ἡ δουλειὰ. Οἱ συγκεντρώσεις γιὰ δουλειὰ θὰ εἶναι γι' αὐτοὺς ὅ,τι εἶναι οἱ πολλὲς γιορτές γιὰ τοὺς παριζιάνους Συβαρίτες, ποὺ ἔχουν μόνη φροντίδα τὴν ἐκλογή τῶν θεαμάτων, τῶν γευμάτων, τῶν χορῶν, τῶν φιλενάδων τους κλπ. (38). Ἀντίθετα μὲ τὸ Φουριέ, ὁ Π. Λαφάργκ, ἓνας ἀπὸ τοὺς γαμπροὺς τοῦ Κ. Μάρξ, δημοσίεψε τὸ 1883 μιὰ μελέτη μὲ τὸν τίτλο «Τὸ δικαίωμα τῆς τεμπελιᾶς, ἀνασκευὴ τοῦ δικαιώματος τῆς ἐργασίας τοῦ 1848», ὅπου βεβαίωσε πὼς τὸ πρωταρχικὸ δικαίωμα κάθε ἀνθρώπου εἶναι νὰ μὴν κάνει τίποτε (70). Συμφωνεῖ λοιπὸν σ' αὐτὸ μὲ τοὺς ἀγαθοὺς Χριστιανούς—δὲ λέμε μὲ τὸ Χριστιανισμὸ— ποὺ ἔχουν γιὰ ἰδανικὸ τὴν τεμπελιά καὶ σ' αὐτὸν τὸν κόσμο μὲ τὰ μοναστήρια καὶ στὸ μελλούμενο μὲ τὸν παράδεισο, ἄσυλο αἰώνιας τεμπελιᾶς.

Ὅμως πολλοί, σοσιαλιστές ἢ ἄστοί, πιστεύουν στὴν ἠθοπλαστικὴ

ἀρετὴ τῆς ἐργασίας. Φοβοῦνται τοὺς ἀνθρώπους χωρὶς δουλειᾶ καὶ γι' αὐτὸ νομίζουν πὼς εἶναι ἀνάγκη νὰ βαστοῦν ἀδιάκοπα τοὺς ἀνθρώπους σὲ δράση. Θέλουν τὴ γῆ μιὰν ἀτέλειωτη μερμηγκοφωλιά, γεμάτη ἀπὸ κίνηση, καλὰ τακτοποιημένη, μὰ ἀσφαλῶς περιττή, μὲ τὶς σημερινὲς καὶ τὶς μέλλουσες μηχανικὲς δυνατότητες. Γιατὶ ἡ γιγάντια πρόοδος τῆς τεχνικῆς ἔδωσε, τώρα γιὰ πρώτη φορά, στὴν ἀνθρωπότητα τὸ μέσο νὰ ἱκανοποιεῖ τὶς βασικὲς τῆς τουλάχιστον ἀνάγκες καὶ νὰ καταργήσῃ ἔτσι τὴν πάλη τῆς ζωῆς καὶ μαζὶ τὴν πάλη τῶν τάξεων. Κι ἀκόμα ἐπιστήμονες κύρους, σὰν τὸν Π. Λανζεβέν καὶ τὸ Ζολιὸ-Κιουρί, βεβαιώνουν πὼς γρήγορα ἡ ἀτομικὴ ἐνέργεια θὰ μπορούσε νὰ δώσει στὸν κάθε ἄνθρωπο τὸ μηχανικὸ ἀντίστοιχο σαράντα σκλάβων, ἔτσι ποὺ ἡ ζωὴ τοῦ καθενὸς μας νὰ κυλᾷ μὲ τεμπελιά καὶ πολυτέλεια, ποὺ θὰ ξεπερνᾷ τὸ ἐπίπεδο καὶ τῶν μεγαλύτερων σημερινῶν προνομιούχων τῆς τύχης.

Ἡ «δράση», ποὺ ὁ Ἀριστοτέλης θεωροῦσε πηγὴ τῆς εὐτυχίας, μεταφράστηκε μὲ τὴν λέξη δουλειᾶ, ἐνῶ περιλαμβάνει βέβαια καὶ τὴ διασκέδαση καὶ τὴ σκέψη καὶ τὴν ἠθικὴ φροντίδα. Μὰ σήμερα οἱ ἐπιστήμονες, τόσο κεφαλαιοκράτες ὅσο καὶ κομμουνιστές, ζητοῦν τὴ βελτίωση τῆς θέσης τοῦ ἐργάτη, ὄχι στὴ δουλειᾶ του, μὰ στὴν ξεκούραση καὶ στὴ διασκέδασή του. Γιατὶ κ' οἱ κομμουνιστές παραδέχονται γενικὰ τὸ σύστημα τῆς μηχανικῆς καὶ ρασιοναλιστικῆς δουλειᾶς. Αὐτὲς ὅμως εἶναι κ' οἱ ἀπόψεις τοῦ ὀργανωτῆ τῆς ρασιοναλιστικῆς δουλειᾶς, τοῦ Ταϊϋλор, ποὺ ζητοῦσε γιὰ τὸν ἐργάτη τὴν αὐξηση τῆς εὐτυχίας στὴ ζωὴ, τὸν περιορισμὸ τῶν ὥρῶν ἐργασίας, τὰ μέσα μιᾶς καλύστερης μόρφωσης, τὶς διασκεδάσεις, τὴν τέχνη κ' ὅ,τι ἀξίζει στὴ ζωὴ. Μὰ ἔχει τὴ γνώμη πὼς αὐτὰ θὰ προέλθουν φυσικὰ ἀπὸ τὴν αὐξηση τῆς παραγωγῆς. Ἔτσι πλησιάζει τὸ ἰδανικὸ τοῦ Ρενάν, πρὶν ἀκόμα οἱ καταχρήσεις τῆς μηχανοποίησης καὶ τὰ γεράματα κλονίσουν τὴν πίστη του στὴν ἐπιστήμη. «Σ' αὐτὸ τὸ κράτος ποὺ ὀνειρεύομαι», ἔγραφε ὁ Γάλλος φιλόσοφος, «ἡ χειρωνακτικὴ δουλειᾶ θὰ εἶναι τὸ διάλειμμα τῆς πνευματικῆς. Ἄν μοῦ παρατηρήσουν πὼς δὲν ὑπάρχει ἐπάγγελμα, ὅπου φτάνει νὰ καταγίνεται κανένας τέσσερις ἢ πέντε ὥρες τὴ μέρα, θ' ἀπαντήσω: Σὲ μιὰ κοινωνία σοφὰ ὀργανωμένη, ὅπου θὰ παραμερίζονται τὰ χασομέρια καὶ τὰ περιττὰ κι ἀντιπαραγωγικὰ πράγματα, ὅπου ὅλος ὁ κόσμος θὰ δουλεύει ἀποτελεσματικὰ, πρὸ πάντων ὅπου θὰ χρησιμοποιοῦν τὶς μηχανές, ὄχι γιὰ νὰ μὴν ἔχουμε ἀνάγκη ἀπὸ ἐργάτες μὰ γιὰ νὰ ξαλαφρώνουν τὰ μπράτσα τους καὶ νὰ συντομεύουν τὶς ὥρες τῆς δουλειᾶς, σὲ μιὰ τέτοια κοινωνία, λέω, εἶμαι βέβαιος πὼς λίγες ὥρες δουλειᾶς θὰ ἔφταναν γιὰ τὸ καλὸ τῆς κοινωνίας καὶ γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ ἀτόμου· οἱ ὑπόλοιπες θὰ εἶναι γιὰ τὸ πνεῦμα (107)».

Οἱ οὐτοπιστές ζητοῦν λοιπόν, κατὰ κανόνα, πρῶτα - πρῶτα τὴν αὐξηση τῆς παραγωγῆς, μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν ἐπιστημονικῶν μεθόδων, κ' ἔπειτα τὴ δικαιοτέρα μοιρασιά τῶν προϊόντων. Γιατὶ βέβαια ἡ χρειάζεται σχετικὴ ἀφθονία τῆς παραγωγῆς, ἐνῶ σὲ μιὰ χώρα μὲ περιορισμένη παραγωγὴ ἀγαθῶν

μοιράζουμε τὴ δυστυχία κι ὄχι τὸν πλοῦτο. Μὰ ὁ κομμουνισμὸς τῶν ἀγαθῶν στὴν Πλατωνικὴ Πολιτεία δὲν εἶναι οὐσιαστικὰ οἰκονομικός. Τὰ μέσα τῆς παραγωγῆς δὲν ἔχουν κοινωνικοποιηθεῖ παρὰ μένουν στὴν ἀτομικὴ ἰδιοκτησία τῶν κατώτερων τάξεων: γεωργῶν, βιοτεχνῶν, ἐμπόρων. Ὁ κομμουνισμὸς τῶν προϊόντων στὶς ἀνώτερες τάξεις δὲν προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἰσότητος. Γιατὶ δὲν ἀποβλέπει νὰ δώσει στὸν κάθε πολίτη μιὰν ἴση συμμετοχὴ στ' ἀγαθὰ τῆς κοινότητος. Δὲν ἀποβλέπει ἀκόμα σ' ἓνα δίκαιο τρόπος διανομῆς, ἀνάλογα μὲ τὴ δουλειὰ ἢ μὲ τὶς ἀνάγκες τοῦ καθενός. Ὁ κομμουνισμὸς ποὺ προτείνει ὁ Πλάτωνας ἔχει καθαρὰ ἠθικὸ καὶ πολιτικὸ σκοπὸ: νὰ ἐμποδίσει κάθε αἰτία διαφθορᾶς καὶ ξεπεσμοῦ στὴν ψυχὴ τῶν φυλάκων τοῦ Κράτους. Ἔτσι δὲ θὰ γίνουν λύκοι ἀπὸ σκύλοι - φύλακες τοῦ ἀνθρώπινου κοπαδιοῦ (100).

Ἄν ὁ κομμουνισμὸς τῆς Πλατωνικῆς Πολιτείας ἐγκαταλείφτηκε στοὺς Νόμους εἶναι γιατί ἐγκαταλείφτηκε μαζὶ κ' ἡ αὐστηρὴ ἱεραρχία τῶν νομοθετικῶν, στρατιωτικῶν καὶ χειρωνακτικῶν καθηκόντων, ποὺ ἐπέβαλε μιὰ λιγώτερο αὐστηρὴ ἐπιλογὴ τῶν ἀνθρώπων, ὅσων ἔπρεπε νὰ ἔχουν τὶς ἀνώτερες θέσεις. Καὶ ποῖος θὰ μπορούσε νὰ κάνει τὴν ἐπιλογὴ τῶν προσώπων, ἀφοῦ λείπουν πιά οἱ παντοδύναμοι φιλόσοφοι νομοθέτες, ποὺ στέκουνταν πάνω ἀπ' τὸ λαό; Γιὰ νὰ ἐπιτύχει ὅμως τὰ ἴδια ψυχικὰ κ' οἰκονομικὰ ἀποτελέσματα, ὁ Πλάτωνας ἀπαγορεύει στοὺς πολίτες τὶς ἐμπορικὲς καὶ μηχανικὲς δουλειές. Ἐπιτρέπει σ' αὐτοὺς μόνο τὴ γεωργία, ποὺ θὰ γίνεται πάνω σὲ ἴσους κλήρους, ἀφοῦ ὁ γεωργὸς δὲν μπορεῖ νὰ πουλήσει οὔτε νὰ μοιράσει τὴ γῆ του, ὅπως γίνεται καὶ σήμερα σὲ πολλὰ κράτη ὅπου ἐπικρατεῖ τὸ ἀναπαλλοτρίωτο κι ἀδιανέμητο τῆς ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας. Ὁ πλουτισμὸς δὲν ἀπαγορεύεται ἀπόλυτα, μὰ ἐπιτρέπεται μόνο μέσα σὲ περιορισμένα ὅρια, καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ξεπεράσει τὸ τετραπλάσιο τῆς ἀξίας τοῦ βασικοῦ κλήρου (98). Ἐννοεῖται πὼς ἡ κληρονομιά, ἡ προίκα κι ὁ τόκος καταργοῦνται. Ὁ νομοθέτης καθορίζει ἀκόμα καὶ τὰ ἔξοδα τοῦ γάμου ἢ τῆς κηδείας ποὺ ἐπιτρέπονται στὸν καθένα (98).

Στὴν Πλατωνικὴ Πολιτεία δὲν ὑπάρχει χρῆμα. Ἐνῶ οἱ Νόμοι ἐπιτρέπουν κάποια σιδερένια μονέδα, ὅπως στὰ παλιὰ χρόνια τῆς Σπάρτης, πολὺ ἀμφίβολης ἀποτελεσματικότητος γιὰ τὶς συναλλαγές. Μὰ ἡ σύγχρονή μας οἰκονομία εἶναι χρηματικὴ. Οἱ τραπεζίτες πῆραν οὐσιαστικὰ τὸ ρόλο τοῦ κράτους στὴ δημιουργία καὶ τὸν ἔλεγχο τοῦ χρήματος, ἀφοῦ οἱ πιστώσεις τους ξεπερνοῦν πολὺ κάθε χρόνο τὴν κοπὴ νομισμάτων. Ἔτσι δημιουργήθηκε μιὰ νέα ἐξουσία, ποὺ ὁ Μοντεσκιέ δὲν τὴν εἶχεν ἐκτιμήσει ἀκόμα στὴν ἐποχὴ του. Ἐπειτα ἡ ἀγορὰ εἶναι ὁ κυρίαρχος ρυθμιστὴς ὄχι μόνο τῶν ἐμπορευμάτων καὶ τῶν κεφαλαίων μὰ ἀκόμα τῆς δουλειᾶς, πᾶει νὰ πεῖ τοῦ καταμερισμοῦ τῶν νέων στὰ διάφορα ἐπαγγέλματα. Αὐτὴ ἀποφασίζει οὐσιαστικὰ ἂν οἱ ἄνθρωποι θὰ δουλεύουν στὰ ἐργοστάσια ἢ στὰ χωράφια, ἂν ὀρισμένες περιφέρειες θὰ εἶναι γεωργικὲς ἢ βιομηχανικὲς, τί δυνατότητες θὰ δοθοῦν στ' ἄτομα καὶ τί ἐπί-

πεδο ζωῆς θὰ μποροῦν νὰ φτάσουν. Μὰ ἡ ἀγορὰ δὲν εἶναι μόνο σκληρὸς καὶ συχνὰ ἄλογος δυνάστης. Ἔχει κυματισμοὺς καὶ κρίσεις ποὺ μποροῦν νὰ συν-
τρίψουν πολλὰς ζωές, πρὶν ἀκόμα ὁ ἄνθρωπος μπορέσει νὰ προσαρμοστεῖ σ'
αὐτές. Οἱ νεώτεροι οὐτοπιστὲς, ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὶς σοσιαλιστικὰς ἀντιλή-
ψεις, ζητοῦν ν' ἀναλάβει ἡ κρατικὴ ἐξουσία τὴν ρύθμιση ὅλων αὐτῶν τῶν ζη-
τημάτων. Ἔτσι τὸ κράτος παύει πιά νὰ εἶναι διοίκηση προσώπων καὶ γίνεται
διοίκηση πραγμάτων, ὅπως τὸ ἤθελε ὁ Σαὶν-Σιμόν. Οἱ ὑπάλληλοι διευθύνουν
τὴν παραγωγὴ καὶ ὀρίζουν τὶς μερίδες. Καὶ στὶς κολλεκτιβιστικὰς οὐτοπίαις
ἡ κυβέρνησις μετατρέπεται οὐσιαστικὰ σὲ μιὰν Ἐπιτροπὴ Σχέδιου, ποὺ ἔχει
καὶ τὴν ἐξουσία νὰ τὸ ἐφαρμόσει.

Εἶδαμε πὼς οἱ περισσότεροι οὐτοπιστὲς εἶναι κομμουνιστὲς. Ὅχι ὅμως
ὅλοι. Ἔτσι π. χ. οἱ Gide καὶ Rist χαρακτηρίζουν τὸ Φουριεὲ σὰν τὸν πιὸ ἀστὸ
ἀπὸ τοὺς σοσιαλιστὰς, ἂν μπορεῖ κανεὶς νὰ τοῦ δώσει τὸν τίτλο τοῦ σοσιαλιστῆ.
Γιατὶ μπορεῖς νὰ πεῖς σοσιαλιστὴ ἓναν ἄνθρωπο, ποὺ στὸ σύστημά του τῆς
μοιρασιᾶς τοῦ εἰσοδήματος βάζει σχεδὸν στὴν ἴδια σειρὰ τὴν ἐργασία, τὸ κε-
φάλαιο καὶ τὸ ταλέντο; Ποὺ δίνει τὰ 5)12 στὸν πρῶτο συντελεστῇ, τὰ 4)12
στὸ δεύτερο (δηλ. περισσότερα ἴσως ἀπ' ὅσα παίρνει σήμερα) καὶ τὰ 3)12
στὸν τρίτο; Ποὺ ὑπόσχεται τέλος χωρὶς ντροπὴ 30 ἢ ἀκόμα 36 ο/ο μέρισμα
ἢ 8.1)3 ο/ο γιὰ ὅσους μετόχους προτιμοῦν ἀντὶ μέρισμα σταθερὸ τόκο; Πού,
τέλος, δήλωσε πὼς ἡ ἀνισότης τῶν πλούσιων καὶ τῶν φτωχῶν εἶναι μέσα
στὸ σχέδιο τοῦ Θεοῦ, ἐπομένως καὶ στὸ δικό του, ἀφοῦ πρέπει νὰ καταλά-
βουμε πὼς ὁ Θεὸς ἔκανε καλὰ ὅ,τι ἔκανε (47);

Μὰ οἱ κομμουνιστὲς δὲ συμφωνοῦν στὸ σύστημα τῆς μοιρασιᾶς τῶν
ἀγαθῶν. Τὸ σύνταγμα τῆς Ε.Σ.Σ.Δ. λέει: «Ἀπ' τὸν καθένα ἀνάλογα μὲ τὶς δυ-
νατότητές του, στὸν καθένα ἀνάλογα μὲ τὴν ἐργασία του». Αὐτὸ ὅμως θεω-
ρεῖται σὰν ἓνας μεταβατικὸς τύπος, ὡς τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἀληθινῆς κομμουνι-
στικῆς ἀρχῆς ποὺ διετύπωσε ὁ οὐτοπιστὴς Σαὶν-Σιμόν: «Ἀπ' τὸν καθένα
ἀνάλογα μὲ τὶς δυνατότητές του, στὸν καθένα ἀνάλογα μὲ τὶς ἀνάγκες του». Ἐνῶ
οἱ περισσότεροι οὐτοπιστὲς ὁραματίζονται τὴν ἀπόλυτη καὶ ὁλοκληρω-
τικὴν ἰσότητά ὅλων τῶν ἀμοιβῶν, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ παύσει τὴν πάλη γιὰ
τὰ προνόμια, ὅχι μόνο οἰκονομικὰ μὰ ἀκόμα ἠθικὰ καὶ κοινωνικὰ, ὅπως εἶναι
ἡ εὐχαρίστησις τῆς ἐξουσίας, τῆς θέσης, τῆς φήμης, τῆς ποικιλίας ζωῆς, τοῦ
ἐνδιαφέροντος. Καὶ αὐτὰ θὰ ἔπρεπε νὰ μοιραστοῦν μὲ τέτοιαν ἰσότητά, ποὺ
κανεὶς νὰ μὴ ζητᾷ τὴν θέσιν τοῦ ἄλλου. Ἔτσι θὰ ἔπαυε τελικὰ ἡ πάλη τῶν
τάξεων, ποὺ προκάλεσε ἡ ποικίλη αὐτὴ ἀνισότης. Εἶναι ἀλήθεια πὼς οἱ
οὐτοπιστὲς παρουσιάζουν συχνὰ κάποιαν ἀφέλεια. Ὅταν ρωτοῦν τὸν Καμπὲ
τί θὰ κάνει στὴν πολιτεία του τοὺς τεμπέληδες, ἀπαντᾷ ἀπλούςτατα:

— Τοὺς τεμπέληδες; Δὲ γνωρίζουμε τέτοιους στὴν Ἰκαρία.

Γιατὶ δὲν παραδέχονται τὸ ἡδονιστικὸ ἀξίωμα τῶν οἰκονομολόγων
καὶ πιστεύουν πὼς μέσα στὸ κατάλληλο περιβάλλον ἡ δουλειά, ἂν δὲν εἶναι

εὐχαρίστηση, θὰ καταντᾷ τουλάχιστο μιὰ ἔμφυτη ροπή. Κ' ἡ τεμπελιὰ πιστεύεται πὼς ἦταν ἐπιβίωση τῆς παλιᾶς μεσαιωνικῆς ἀρρώστιας τῆς λέπρας, γράφει ὁ W. Morris (87).

*
* *

Μποροῦμε νὰ χωρίσουμε τὶς οὐτοπίες σὲ δυὸ κατηγορίες: Αὐτὲς ποὺ θέλουν τὴν κοινοκτημοσύνη τῶν γυναικῶν κι αὐτὲς ποὺ παραδέχονται τὸ γάμο. Ἀνάμεσα ὅμως σ' αὐτὲς τὶς δυὸ μεγάλες κατηγορίες βρίσκουμε ἓνα σωρὸ παραλλαγές, ὅπως ὁ ἐλεύθερος ἔρωτας, ὁ πρόσκαιρος γάμος, ἡ πολυγαμία, ἡ γυναικοκρατία κλπ. Ὅλες αὐτὲς οἱ σχέσεις ὑπῆρχαν βέβαια κ' ὑπάρχουν ἀκόμα στὸν κόσμο. Μὰ οἱ οὐτοπιστὲς προσθέτουν διάφορα ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα, εἴτε ἀνάλογα μὲ τὸ γενικώτερο σκοπὸ ποὺ ἐπιδιώκουν εἴτε γιὰ νὰ στολίσουν τὴν ἐρωτικὴ διάχυση, ὅπως ἡ φύση ὁμορφαίνει τὰ ὄντα τὴν ἐποχὴ τῆς ἀναπαραγωγῆς.

Εἶναι περίεργο πὼς σ' ὅλες τὶς ἀρχαῖες οὐτοπίες ἐπικρατεῖ, ὅπως εἶδαμε, ἡ κοινοκτημοσύνη τῶν γυναικῶν, ἐνῶ στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα ἡ γυναίκα ἦταν κλεισμένη στὸ γυναικωνίτη. Μὰ οἱ φιλόσοφοι ποὺ ἔγραψαν τὶς οὐτοπίες εἶχαν περισσότερο σχέσεις μ' ἐταῖρες, ποὺ ἀντιπροσώπευαν τὴ διανοούμενη τάξη τῶν γυναικῶν. Ἐπειτα ὁ θεσμὸς τῆς πορνείας εἶχε θρησκευτικὴ καταγωγὴ στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα κ' οἱ κοινὲς γυναῖκες δὲν ἦταν διόλου περιφρονημένες ἀφοῦ ὑπηρετοῦσαν τὸ ναό, ἦταν ἱερόδουλες. Οἱ διανοούμενοι πρὸ πάντων εἶχαν σχέσεις καὶ μὲ νέους, ποὺ συνδύαζαν γι' αὐτοὺς τὴν τέλεια ὁμορφιὰ μὲ τὴν ἐξυπνάδα, προσόντα ἀνώτερα ἀπὸ τὴ γυναίκεα χάρη, ποὺ τὴ θεωροῦσαν «θηλυπρεπῆ». Ἔτσι ὁ θεσμὸς τοῦ ἐραστῆ ἦταν κοινωνικὰ ἀναγνωρισμένος, ἀν' ὅχι κοινωνικὰ ὑποχρεωτικὸς στὶς ἀνώτερες κυρίως τάξεις.

Ἐνῶ ὅμως οἱ Κυνικοί, δηλ. ὁ Ἀντισθένης, ὁ Διογένης κι ἀκόμα ὁ Ζήνωνας, θέλουν τὸν ἐλεύθερο ἔρωτα, ὁ Πλάτωνας ζητᾷ τὴν ἔνωση τῶν φύλων μόνον μὲ τὸν αὐστηρὸ ἔλεγχο τῶν ἀρχόντων, ποὺ θὰ ἐποπτεύουν γιὰ νὰ ἐξυγενίζεται ἡ φυλὴ καὶ νὰ μένει ὁ πληθυσμὸς μέσα σὲ ὀρισμένα ὅρια. Ἡ ἔνωση αὐτὴ δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τὰ αἰσθήματα ποὺ συνήθισαν νὰ ἐξυμνοῦν οἱ ποιητές, ἐξόριστοι ἀπὸ τὴν Πολιτεία. Δὲ χρειάζεται καν' γι' αὐτὴν ἡ γνώμη τῶν ἐνδιαφερόμενων, ἀφοῦ οἱ γαμήλιες ἐνώσεις ἀποτελοῦν καθῆκον τῶν πολιτῶν πρὸς τὸ κράτος κ' ἔχουν μοναδικὸ σκοπὸ τὴ διαιώνισή του. Ἔτσι ὁλόκληρη ἡ πολιτεία σχηματίζει μιὰν οἰκογένεια, ποὺ στηρίζεται στὴν κοινότητα τοῦ αἵματος. Ἀς σημειωθεῖ πὼς αὐτὸ τὸ σύστημα τῆς οἰκογένειας ὑπάρχει σὲ μερικοὺς ἄγριους λαοὺς κ' ἔφερε σὲ μεγάλη ἀμηχανία τοὺς ἱεραπόστολους (105).

Ὁ Πλάτωνας, ἐνῶ ἦταν τὸ κανακάρικο παιδὶ ἀπ' τὸν πρῶτο γάμο τῆς μητέρας του, ξεθρονίστηκε μὲ τὸ δεύτερο γάμο της, ποὺ ἔφερε στὸ σπίτι πατριό, ἀδελφὸ ἀπὸ ἄλλη μητέρα καὶ νέο ἀδελφὸ ἀπὸ τὴ δική του τὴ μητέρα. Τὸ συναισθηματικὸ πλέγμα πρὸς τὴ μητέρα του ἔγινε ἀρνητικόν. Ἴσως ἀπὸ

αὐτὸ ἐπήγασε ἢ λήθη τῆς μητέρας, ἢ ἀρνητικὴ στάση ἀπέναντι στοῦ γάμο καὶ τῇ γυναίκα, τὸ σεξουαλικὸ ἀνικανοποίητο κ' ἡ γνώμη του ἐναντίον τῆς οἰκογένειας. Τὶς ιδέες τῶν Κυνικῶν γιὰ τὴ θέση τῆς γυναίκας στὴν κοινωνία ἀκολουθᾷ κι ὁ Εὐήμερος. Ὁ Ἰαμβοῦλος ὅμως, ἂν καὶ ὁπαδὸς τοῦ Ἀντισθένη κατὰ τ' ἄλλα, ζητᾷ, ὅπως κι ὁ Πλάτωνας, τὸν κανονισμὸ τῶν σεξουαλικῶν σχέσεων καὶ μάλιστα ἀκόμα πιὸ αὐστηρὰ ἀπὸ αὐτόν. Γιὰ νὰ μπορέσει τὸ Κράτος νὰ τὸ ἐπιτύχει αὐτὸ πρέπει νὰ ἔχει στὴ διάθεσή του ἓνα γυναικίειο ὕλικό, πειθαρχημένο καὶ βολικό. Ἔτσι οἱ γυναῖκες καταντοῦν ἀπλὰ παραγωγικὰ ἐργαλεῖα ποὺ συντηροῦνται ἀπὸ τὰ κοινὰ ἔξοδα (64).

Τὸ ἴδιο βλέπουμε καὶ στοῦ ἔργο τοῦ καλοῦ δομηνικανοῦ Καμπανέλλα πού, βάζοντας γιὰ σκοπὸ τοῦ κράτους τὴν εὐγονία, νομοθετεῖ τὴν κοινοκτημοσύνη τῶν γυναικῶν. Δὲν εἶναι ὅμως ἡ χαριτωμένη ἀσυδοσία τῶν ἐρωτικῶν σχέσεων ποὺ θέλει ὁ Ραμπλαί στοῦ περίφημο οὐτοπιστικὸ Μοναστήρι τῶν Θελεμιτῶν, ὅπου οἱ νέοι μποροῦν νὰ πηγαίνουν ἐλεύθερα ὅποτεν ὀρέγονται στὰ κελιὰ τῶν κοριτσιῶν, ἐνῶ στοὺς διαδρόμους ἀπ' ὅπου περνοῦν κουρεῖς στέκουν καὶ τοὺς καλλωπίζουν ἢ σκορπίζουν ἐπάνω τοὺς μυρωδικά. Στὸ Κράτος τοῦ Ἡλίου τὰ πάντα εἶναι λεπτομερειακὰ ρυθμισμένα ἀπ' τὸ Ὑπουργεῖο τοῦ Ἐρωτα. Ἐκεῖ μονάχα ὅσοι εἶναι φυσικὰ καὶ διανοητικὰ δυνατοὶ ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ κάνουν παιδιά. Οἱ κατώτεροι ἄνθρωποι μποροῦν νὰ ζευγαρώνονται μόνο μὲ γυναῖκες στεῖρες ἢ ἔγκυες. Οἱ γυναῖκες θὰ ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ προβαίνουν στὴν ἐρωτικὴ πράξη ἀπὸ τὰ 19 χρόνια τους κ' οἱ ἄντρες ἀπὸ τὰ 21. Ἀπὸ τὴν ἐπίδραση ὅμως, φαίνεται, τῶν καλογερικῶν ιδεῶν, ὁ Καμπανέλλα θεσπίζει πὼς ἡ ἀποχὴ ὡς τὰ 27 χρόνια θὰ βραβεύεται μὲ εἰδικὲς τιμὲς ἢ θὰ τιμᾶται μὲ τραγούδια. Ἄν ἓνας ἄντρας αἰσθάνεται μιὰ σεξουαλικὴ ἀνάγκη ἀκατανίκητη, πρέπει νὰ ἐμπιστεύεται στὶς ματρόνες, στοὺς ὑπαλλήλους καὶ στοὺς γιατροὺς αὐτῆς τῆς ὑπηρεσίας, ποὺ θὰ τοῦ φέρνουν μιὰ γυναίκα στεῖρα ἢ ἔγκυα. Ἄν πιάσουν κανένα νὰ σοδομεῖ, τὸν πομπεύουν δυὸ μέρες μ' ἓνα παπούτσι στοῦ λαιμοῦ, ποὺ φανερώνει πὼς ἡ φυσικὴ τάξη ἀναποδογυρίστηκε.

Οἱ σύζυγοι θὰ πραγματοποιοῦν τὴ σεξουαλικὴ πράξη μόνο δυὸ φορές τὴν ἑβδομάδα, ὕστερα ἀπὸ ἓνα μπάνιο κι ἀφοῦ παρακαλέσουν τὸ Θεὸ νὰ τοὺς δώσει ὠραῖα παιδιά, γεμᾶτα ὑγεία. Οἱ κρεβατοκάμαρες θὰ εἶναι στολισμένες μὲ ὠραῖα ἀγάλματα διάσημων ἀντρῶν, ποὺ οἱ γυναῖκες θὰ πρέπει νὰ κοιτάζουν. Ἡ ὥρα τοῦ ζευγαρώματος θὰ ὀρίζεται ἀπ' τὸ γιατρὸ καὶ τὸν ἀστρολόγο, ποὺ πρέπει νὰ συμβουλευόνται σχετικὰ τὴ θέση τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης, τοῦ Ἑρμῆ καὶ τῆς Ἀφροδίτης. Ὡς ἐκείνη τὴ στιγμή οἱ σύζυγοι πρέπει νὰ κοιμοῦνται σὲ χωριστὲς κρεβατοκάμαρες. Τὴν ὀρισμένη ὥρα, μιὰ ματρόνα θ' ἀνοίγει τὴν πόρτα ποὺ χωρίζει τίς δυὸ κρεβατοκάμαρες κι ὁ ἄντρας θὰ μπαίνει στὴν κάμαρα τῆς γυναίκας ποὺ τοῦ προορίζεται. Οἱ ἄρχοντες τῆς πολιτείας, παπᾶδες ὅλοι, θὰ ζευγαρώνουν ὅσους κι ὅσες ἔχουν δικαίωμα γι' αὐτό. Καὶ θὰ

ταιριάζουν μεγαλόσωμες κι ώραϊες γυναῖκες με ψηλούς καὶ δυνατούς ἄντρες, χοντρούς ἄντρες με ἀδύνατες γυναῖκες ἢ ἀντίθετα χοντρές γυναῖκες με ἀδύνατους ἄντρες. Διανοούμενοι κουρασμένοι, ποὺ ἔχουν ἀδυνατισμένο τὸ σεξουαλικὸ ἐνστικτο, θὰ ζευγαρώνονται με γυναῖκες φλογερές, ποὺ ἔχουν ταμπεραμέντο. "Ἄντρες ἀψεῖς με γυναῖκες ἡσυχες, φλεγματικές. "Ἄντρες ποὺ ἔχουν μεγάλη φαντασία με γυναῖκες θετικές. Τέλος θὰ φροντίζουν προσεκτικά, ἔτσι ποὺ ἀπ' τὸ ἀνακάτωμα διαφόρων ἰδιοσυγκρασιῶν, ἀπὸ τὴ διασταύρωση τῶν φυσικῶν καὶ πνευματικῶν διαθέσεων νὰ γεννιέται ἓνας τύπος ἀρμονικοῦ ἀνθρώπου. Οἱ γυναῖκες βυζαίνουν τὰ παιδιὰ τους δυὸ χρόνια κ' ἔπειτα τὰ παραδίνουν στὴν ἀρμόδια κρατικὴ ὑπηρεσία νὰ τὰ μεγαλώσει (26).

Μὰ στὴ Δημοκρατία τῶν Γαλλογενῶν, ποὺ ἔγραψεν ὁ Tiphaigne de la Roche τὸ 1768, ὅχι μόνο ἐπικρατεῖ ὁ ἐλεύθερος ἔρωτας ἀλλὰ τιμωρεῖται χύστηρὰ ὅποια ἢ ὅποιος ἔχουν γιὰ καιρὸ τὸν ἴδιο φίλο ἢ τὴν ἴδια φιλενάδα. Οἱ Γαλλογενεῖς, ἀπόγονοι Γάλλων ναυαγῶν, ἐγκατέστησαν στὸ μακρινὸ αὐτὸ νησί ἓναν ἀπόλυτο κομμουνισμό, σύμφωνα με τὴ φύση. Γι' αὐτὸ ἀποδοκιμάζουν σὰν ἐλαττώματα καὶ σὰ θεομηνίες τὶς ἰδιαίτερες φιλίες καὶ τοὺς ἰδιαίτερους ἔρωτες. Ἡ σταθερότητα θεωρεῖται ἀντίθετη στὴν καλὴ τάξη, γιὰτι μιὰ γυναίκα δὲν μπορεῖ ν' ἀνήκει σ' ἓνα μόνο. Χτυποῦν, λοιπόν, με τὶς πιὸ αὐστηρές τιμωρίες αὐτὴν τὴν ἔνοχη καὶ σκανδαλιάρα ἔνωση ποὺ λέγεται γάμος. Κάθε ἄντρας ποὺ προσκολλιέται σὲ μιὰ γυναίκα καὶ κάθε γυναίκα ποὺ ἀρχίζει νὰ θεωρεῖ τιμὴ της νὰ δίνεται σ' ἓνα μόνο ἄντρα, προκαλεῖ τὴ ζήλεια κι ὅλες τὶς θανατηφόρες γιὰ τὸ κράτος συνέπειες τοῦ ἔρωτα. Φαντασθεῖτε πὼς ἀπὸ μιὰν ἀδιάκριτη περιέργεια μερικοὶ προσπαθοῦν νὰ ξεχωρίσουν στὸ πλῆθος τῶν παιδιῶν τῆς Δημοκρατίας ἐκεῖνα ποὺ αὐτοὶ τοὺς ἔδωσαν τὴ ζωὴ (93). Μὲ τὶς ἰδέες αὐτὲς συμφωνεῖ κι ὁ Χάξλεϋ στὴν ἀρνητικὴ του οὐτοπία, ποὺ εἶδαμε πάρα πάνω.

Αὐτὸ ἀκριβῶς ἤθελε ν' ἀποφύγει ὁ Πλάτωνας. Μὰ στοὺς Νόμους του ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος, ἐγκαταλείποντας ὅπως εἶδαμε τὸν κομμουνισμό τῶν πραγμάτων, ἐγκαταλείπει καὶ τὸν κομμουνισμό τῶν γυναικῶν. Καὶ μάλιστα ρυθμίζει αὐστηρὰ τὸ γάμο, ἔτσι ποὺ ὅχι μόνο νὰ ὑπάρχει ἡ οἰκογενειακὴ γαλήνη μὰ καὶ νὰ δημιουργηθεῖ μιὰ πνευματικὴ κοινότητα μέσα στὸ Κράτος. Γι' αὐτὸ τιμωρεῖται αὐστηρὰ ἡ μοιχεία καὶ δίνεται δικαίωμα στὸν ἄντρα ἢ στὸν πατέρα νὰ σκοτώσει, χωρὶς καμιὰ ποινικὴ συνέπεια, ὅποιον προσβάλλει τὴν τιμὴ τῆς γυναίκας ἢ τῶν παιδιῶν του (98).

Καὶ στὴν Οὐτοπία τοῦ Μόρους ἡ οἰκογένεια κ' ἐπομένως ὁ γάμος θεμελιώνει τὴν κοινωνία. "Όταν ὅμως νέοι, τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου φύλου, ὑποκύβουν στὴν ἡδονὴ πρὶν παντρευτοῦν, τότε τοὺς ἀπαγορεύεται ὁ γάμος κ' οἱ γονεῖς τιμωροῦνται γιὰτι δὲν πρόσεξαν ἀρκετὰ τὴ διαγωγὴ τῶν παιδιῶν τους. Ἐπίσης ὅταν ἓνας ἀπ' τὸ ἀντρώγυνο, ὁ ἄντρας εἴτε ἡ γυναίκα, ἔχει σχέσεις με ξένη γυναίκα ἢ με ξένον ἄντρα, τότε ἀτιμάζεται καὶ γίνεται σκλάβος. Ὁ γάμος παρουσιάζει μιὰ πρωτότυπη διαδικασία: Πρὶν ἓνας νέος καὶ μιὰ νέα

παντρευτοῦν, μιὰ ἐνάρετη κυρία δείχνει στὸν ἀρραβωνιαστικὸ τὴν ἀρραβωνιαστικιά του, κόρη ἢ χήρα, τσίτσιδη, κ' ἓνας σοβαρὸς κύριος στὴν ἀρραβωνιαστικιά τὸ γαμπρόν, ὁλότελα γυμνὸ, γιὰ νὰ ξαίρει ὁ καθένας τὶ ἄνθρωπο παίρνει. Ἀφοῦ, λέει, ὅταν πάει νὰ ψωνίσει κανεὶς ἓνα ζῶο τὸ ἐξετάζει καλὰ εἶναι φυσικὸ νὰ ἐνδιαφέρεται καὶ γιὰ τὴ σωματικὴ διάπλαση αὐτοῦ ποὺ θὰ παντρευτεῖ.

Στὴν πολιτεία τῶν Σεβαράμπων ἡ οἰκογένεια εἶναι μονογαμικὴ καὶ τὰ κορίτσια διαλέγουν τοὺς ἄντρες τους. "Όταν ἡ πρόταση τοῦ κοριτσιοῦ γίνεται δεκτὴ φτάνουν στὸ γάμο. "Αν ὅμως καμιὰ εἶναι κακοφτιασμένη ἢ ἄσκημη καὶ δὲν τὴν παίρνει κανένας, τότε αὐτὴ ἔχει τὸ δικαίωμα ν' ἀπαιτήσῃ ἀπὸ κάποιον ἄνωτερο ὑπάλλληλο νὰ τὴν παντρευτεῖ, ἀκόμα κι ἂν εἶναι παντρεμένος. "Ετσι αὐτοὶ ἔχουν τὸ κακότυχο προνόμιο τῆς πολυγαμίας! Οἱ νόμοι τῶν Σεβαράμπων εἶναι αὐστηροὶ γιὰ τὴν περιφρούρηση τῆς ἠθικῆς. Νέοι καὶ νιές πρέπει νὰ εἶναι ντροπαλοί, ὥσπου νὰ παντρευτοῦν. "Επειτα δὲν τοὺς ἐπιτρέπεται νὰ κοιμοῦνται μαζὶ παρὰ κάθε τρεῖς νύχτες, τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ γάμου τους. κ' ὕστερῶτερα κάθε δυὸ νύχτες, ὡς τὰ εἴκοσι ὀχτῶ τους χρόνια. Μόνο ὅταν τὰ περάσουν εἶναι ἐλεύθεροι καὶ μποροῦν νὰ κοιμοῦνται μαζὶ ὅσο θέλουν. Ἡ πιὸ μεγάλη τιμὴ γιὰ τὶς γυναῖκες εἶναι ν' ἀγαποῦν τὸν ἄντρα τους καὶ ν' ἀναθρέψουν μόνες τους πολλὰ παιδιὰ γιὰ τὴν πατρίδα. Γι' αὐτὸ ἂν κάποιος ἔχει γυναῖκα στείρα τότε ἐπιτρέπεται ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν γυναικῶν κι ἀκόμα ἡ παλλακεία. Ὁ μεγάλος νομοθέτης τῶν Σεβαράμπων, ὁ Σεβαρῆς, εἶχε προβλέψῃ ἀκόμα καὶ γιὰ τοὺς ξένους. Ὑπῆρχαν λοιπὸν σκλάβες ποὺ τὶς ἔβαζαν στὴ διάθεσή τους κάθε δυὸ μέρες, γιὰτὶ θεωροῦνταν ἀνήθικο νὰ μένει κανεὶς χωρὶς γυναῖκα σ' αὐτὴν τὴν πολιτεία (3).

Κι ὁ Καμπὲ στὴν οὐτοπία του εἶναι αὐστηρὸς στὰ σεξουαλικὰ ζητήματα καὶ πιστεύει πὼς ὅλοι οἱ σύζυγοι θὰ εἶναι πιστοὶ ὁ ἓνας στὸν ἄλλο, ἄντρες καὶ γυναῖκες. Ἐπιτρέπει στὶς γυναῖκες μερικὲς διασκεδάσεις μὲ ξένους, ποὺ φτάνουν ὡς τὸ ἄθῳο φιλί, μὰ ὅχι πάρα - πέρα. Ἐκεῖνο ποὺ τὸν ἀπασχολεῖ εἶναι ἡ εὐγονία. "Όσο τὸ συλλογίζομαι, γράφει, τίποτα δὲ μὲ θυμώνει περισσότερο ἐναντίον τῆς ἀριστοκρατίας καὶ τῆς μοναρχίας, ποὺ αἰῶνες παραμέλησαν τὴ βελτίωση τῆς ἀνθρώπινης ράτσας, ἐνῶ φρόντιζαν τόσο πολὺ γιὰ νὰ τελειοποιήσουν τὴ ράτσα τῶν σκύλων καὶ τῶν ἀλόγων, τὶς τουλίπες καὶ τὰ ροδάκινα ... Ἐδῶ ἀντίθετα, ἡ Δημοκρατία, ἡ Λαϊκὴ ἐκπροσώπηση, ἡ Ἐπιτροπὴ γιὰ τὴ βελτίωση, ὁ ἴδιος ὁ λαὸς σκέπτονται τὴν καλυτέρευση τῆς ἀνθρώπινης ράτσας καὶ δουλεύουν γι' αὐτὴ. Ὁ μελαχροινὸς παίρνει μιὰ ξανθιά, ὁ ξανθὸς μιὰ μελαχροινή, ὁ βουνίσιος μιὰ καμπίσια καὶ συχνὰ ὅποιος εἶναι ἀπὸ τὶς βόρειες περιφέρειες μιὰ ποὺ εἶναι ἀπὸ τὶς νότιες. Ἡ Δημοκρατία διαπραγματεύεται μὲ πολλοὺς ἀπὸ τοὺς πιὸ ὠραίους ξένους λαοὺς νὰ πάρῃ ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ ὠραίων παιδιῶν, ἀγοριῶν καὶ κοριτσιῶν, ποὺ υἱοθετεῖ, ἀνατρέφει καὶ παντρεύει μὲ τὰ δικά της τὰ παιδιὰ. Οἱ ἀρχεὲς ὑποχρεώνουν τοὺς γονεῖς

καὶ συγγενεῖς νὰ μὴ δώσουν ἄδεια γάμου σ' ὅσους ἀπὸ τοὺς δικούς τους δὲν μποροῦν νὰ φέρουν στὸν κόσμον παρὰ μόνον παιδιὰ σακάτικα (25).

Κι ἄλλοι οὐτοπιστὲς παραδέχονται τὸν οἰκογενειακὸ θεσμό. Μὰ δὲν τὸν θέλουν μόνιμο. "Ἐτσι ὁ Μορελλὺ στὴ Βασιλειάδα του παραδέχεται τὸ γάμο γιὰ μιὰ περίοδο δέκα μόνον χρόνων. Σὰν καθηγητὴς γυμνασίου ποὺ ἦταν, μᾶς περιγράφει τοὺς ἔρωτες δυὸ νέων, ποὺ οἱ γονεῖς τους τοὺς παρακολουθοῦν, ὅχι γιὰ νὰ τοὺς περιορίσουν, μὰ γιὰ νὰ ξαναζήσουν τὶς ὥρες τῶν παλιῶν τους ἐρώτων. "Όταν οἱ εὐτυχισμένοι ἐραστὲς ἐνώνονται σὲ σάρκα μία, αὐτοὶ βγαίνουν ἀπ' τὸν κρυψῶνα τους καὶ τοὺς χειροκροτοῦν. Κι ὅταν ἡ νεολαία, ποὺ γνώρισε αὐτὸ τὸ γλυκὸ μυστήριον, μαθαίνει τὸ εὐτυχισμένο γεγονός, ἔρχεται, τοὺς συγχαίρει, τοὺς στεφανώνει μὲ ἄνθη καὶ χορεύει γύρω τους τραγουδώντας: «"Ω θεότητα, φανέρωσες σ' αὐτὸ τὸ ζευγάρι τὰ λατρευτά σου μυστικά» (86). Ἡ ζήλεια ἦταν ἄγνωστη σ' αὐτὸν τὸ λαό, ὅπως ἀκόμα ἦταν ἄγνωστες οἱ γελοῖες ἀρετὲς τῆς τιμῆς, τῆς κοσμιότητος, τῆς ἐπιφυλακτικότητος, τῆς σεμνότητος. Καὶ μάλιστα ὁ συγγραφέας φτάνει νὰ ὑποστηρίξει ἀκόμα τὴ φυσικὴ ἔνωση ἀνάμεσα ἀδελφὸ καὶ ἀδελφή.

Κι ὁ Φουριέ, στὴν περίφημη Ἀρμονία του, κηρύσσεται ἐναντίον τῆς μὲ διάρκεια παντριάς, ποὺ παρουσιάζει, ὅπως γράφει, γιὰ τὸν ἄντρα τουλάχιστον ὀχτὼ μειονεκτήματα: 1) τὴν ἀτυχία, 2ο) τὸ ἔξοδο, 3ο) τὴν ἄγρυπνη προσοχή, 4ο) τὴ μονοτονία, 5ο) τὴ στείρωση, 6ο) τὴ χηρεία, 7ο) τὸ συμπεθεριό, 8ο) τὸ κεράτωμα.... Καὶ βγάζει τὸ συμπέρασμα πὼς ὁ γάμος ἐφευρέθηκε ἀπὸ τοὺς καταφερτζήδες, ποὺ μ' αὐτὸ τὸ μέσο παίρνουν προΐκες κ' ἔτσι κατορθώνουν νὰ ἐπιπλέουν δίχως κόπο.... Ἡ ζωὴ τῶν παντρεμένων, ἐξακολουθεῖ, εἶναι κατάστασις πολέμου καὶ γι' αὐτὸ σὲ διάφορα χωριὰ τῆς Γερμανίας οἱ χωριάτες ἀκουμποῦν στὴ γωνιά ἓνα ραβδί, ποὺ τ' ὀνομάζουν «ἡ ἀνάπαψι τοῦ νοικοκυριοῦ» (40).

"Όλοι οἱ νέοι κ' οἱ νέες τῆς Ἀρμονίας ἔχουν δικαίωμα νὰ καταταχτοῦν ἐλεύθερα σὲ δυὸ κατηγορίες: Πρῶτα στοὺς δέσποινους καὶ στὶς δεσποινίδες, ποὺ μποροῦν ἐλεύθερα νὰ ἔχουν ἐρωτικὲς σχέσεις. Καὶ δεύτερο στοὺς τροβαδούρους καὶ στὶς ἐστιάδες, ποὺ πρέπει νὰ μένουν παρθένοι ὡς τὰ εἴκοσί τους χρόνια. Στὴν τελευταία κατηγορία μπαίνουν νέοι καὶ νέες τῆς καλῆς κοινωνίας, ποὺ γίνονται τὸ εἶδωλον τῆς Φάλαγγας καὶ κάθονται στὶς τιμητικὲς θέσεις στὰ κοινὰ γεύματα.. "Όταν ἔρχεται ἓνας μονάρχης δὲν τὸν σκοτίζουν, ὅπως σ' ἐμᾶς, μὲ ἐπιτροπὰς δημοτικῶν συμβούλων, ποὺ τοῦ βγάζουν θλιβεροὺς λόγους. Γίνεται δεκτὸς ἀπὸ τὶς δυὸ πιὸ ὠραῖες ἐστιάδες τῆς ἐπαρχίας, ποὺ στολίζονται μὲ τὰ πολύτιμα πετράδια τοῦ δημόσιου θησαυροῦ. Πηγαίνουν καὶ τὸν ὑποδέχονται στὰ σύνορα τῆς περιφέρειάς τους, κ' ἔτσι μπαίνει στὴν πολιτεία ἐπίσημα μέσα στὸ ἀμάξι τους, ποὺ σέρνουν δώδεκα ἄσπρα ἄλογα, ζευγμένα τρία - τρία, σὲ τέσσερις γραμμὲς, μὲ μενεξεδένια χάμουρα (40)! "Υστερα ἀπὸ τὰ εἴκοσί τους χρόνια ὅλοι κι ὅλες θὰ καταταχθοῦν στὰ διάφορα τάγματα ποὺ

παραδέχονται τὸν ἐλεύθερο ἔρωτα. Στὴν Ἀρμονία δὲν ὑπάρχει γι' αὐτοὺς ὄριο περιοριστικὸ ἀπὸ τὴν ἡλικία. Γίνονται τακτικὰ καὶ στὰ μικρότερα χωριά ἐπίσημες ἐρωτικές γιορτές. Ὑπάρχει μάλιστα καὶ Ὑπουργεῖον τῶν Ἑρωτικῶν Σχέσεων, μ' ἐπικεφαλῆς μιὰν Ὑπουργίνα, τὴ Μεγάλῃ Ματρώνα.

Στὴν «Ἀνακάλυψη τοῦ Νότιου Ἡμισφαιρίου ἀπὸ ἓναν πετούμενο ἄνθρωπο» τοῦ Restif de la Bretonne ἐπικρατεῖ ἡ ἀρχὴ τῆς ἀνωτερότητας τοῦ ἄντρα, ποὺ οἱ γυναῖκες πρέπει νὰ τὸν σέβονται ὅποιος κι ἂν εἶναι, γιατί αὐτὸς εἶναι ὁ φυσικὸς νόμος (23). Χωρὶς νὰ φτάσουν στὴν κοινοκτημοσύνη τῶν γυναικῶν, οἱ Μεγαπαταγόνοι περιορίσαν τὶς συζυγικὲς ἐνώσεις γιὰ ἓνα μόνο χρόνο. Ὁ γάμος εἶναι γι' αὐτοὺς δημόσια τελετὴ, ποὺ ἐπαναλαμβάνεται ἑμαδικὰ κάθε χρόνο. Σὲ ὀρισμένη ἐποχὴ ὅλα τὰ ἀνδρόγυνα χωρίζονται. Ἐπειτα ὁργανώνεται μιὰ γιορτὴ, ὅπου οἱ ἄντρες, κατὰ σειρὰν ἀξίας κι ἀρχαιότητος, διαλέγουν τὶς γυναῖκες τοὺς γιὰ τὸ χρόνο ποὺ μπαίνει. Δὲν εἶναι ἀπόλυτα ἀπαγορευμένο στοὺς συζύγους ν' ἀνανεώσουν τοὺς παλιούς τοὺς δεσμούς. Ὁ ἥρωας τοῦ μυθιστορήματος Βικτορὲν περιγράφει μ' ἐνθουσιασμὸ τὴ μέρα τῶν γάμων. Ἐνα μῆνα πρὶν ἀπὸ αὐτὴν τὴ μεγάλη μέρα, οἱ ἄντρες ἐγκαταλείπουν τὶς γυναῖκες τοὺς κ' οἱ γυναῖκες τοὺς ἄντρες τοὺς, χωρὶς νὰ ἐπιτρέπεται νὰ ἔχουν καμιὰ σχέση μεταξύ τους, οὔτε κὰν νὰ μιλιῶνται. Σ' αὐτὲς τὶς τριάντα μέρες ὅλες οἱ γυναῖκες ξανάγιναν νέα κορίτσια, πειραχτιάρικα καὶ κοκέτικα... Οἱ ἄντρες πάλι δὲν εἶχαν μικρότερη πρεμούρα ν' ἀρέσουν. Χωρίζονταν σὲ λεγεῶνες, κἀνοντας ἐλιγμούς μπρὸς στὶς γυναῖκες, ἀπ' ὅπου τοὺς χώριζε ἓνας φράχτης. Κι ὅταν αὐτοὶ ξεκουράζονταν οἱ γυναῖκες, μὲ τὴ σειρά τους, ἀρχίζαν ἡδονικοὺς χορούς. Ὅλες οἱ δουλιὲς ἔπαυαν, ὅσο βαστοῦσε ὁ καιρὸς τῶν ἐρώτων... Ὅλο τὸ ἔθνος φαινόταν ἀνανεωμένο· τὰ γερατειὰ εἶχαν ἐξαφανιστεῖ ἀπὸ τὰ δυὸ φύλα. Ὅλοι στολισμένοι, ὅλοι ἀξιαγάπητοι. Ὅλοι εὐθυμοί, ὅλοι γεροί, περίμεναν ἴσα τὴν εὐχαρίστηση ποὺ μιὰ καινούρια ἐκλογὴ τοὺς ὑποσχόταν.

Μὰ τὸ πιὸ μαγευτικὸ θέαμα ἦταν οἱ νέοι τῶν δυὸ φύλων, ποὺ παντρεύονταν γιὰ πρώτη φορά. Χόρευαν διάφορους χορούς καὶ προσπαθοῦσαν νὰ ξεπεράσουν ὁ ἓνας τὸν ἄλλο, τ' ἀγόρια στὴ λεβεντιά καὶ τὰ κορίτσια στὴ χάρη... Τὴν εἰκοστὴ ἑνάτη μέρα, παραμονὴ τῆς ἐκλογῆς, οἱ νέοι κι οἱ νιὲς παρουσιάστηκαν γυμνοὶ καὶ χόρεψαν ἀντικρυστὰ τοὺς χορούς τους... Τὴν ἄλλῃ μέρα τέλος ὅλο τὸ ἔθνος, κομψὰ στολισμένο, παρατάχθητε σὲ πολλὲς σειρὲς κοντὰ στὰ χωρίσματα. Τὴν πρώτη σειρὰ τὴν ἀποτελοῦσαν οἱ γέροι καὶ μπροστὰ τοὺς παρήλασαν ὅλες οἱ ὑποψήφιες. Διάλεξαν πρῶτοι τὶς γυναῖκες τοὺς. Ὑπῆρχε ὅμως αὐτὸς ὁ χρήσιμος περιορισμός: Πῶς καμιὰ νέα γυναίκα δὲν μπορούσε νὰ διαλεχτεῖ δυὸ χρόνους στὴ σειρὰ ἀπὸ γέρο. Τὸν ἐπόμενο χρόνο ἔπαιρνε μέρος στὴν παρέλαση μόνο μπροστὰ στοὺς νέους. Μόλις τέλειωσε τὸ διάλεγμα κι ὁ καθένας πῆρε τὴ διαλεχτὴ του ἀκούστηκε ἓνα ἡδονικὸ κονσέρτο ἀπὸ ὄργανα κι ἀσημένιες φωνές. Αὐτὸ ἔρχονταν ἀπὸ μία χορωδία ἀγοριῶν καὶ κορι

τσιῶν ὅπου θὰ παντρεύονταν τὰ δυὸ ἐρχόμενα χρόνια...Στὸ διάστημα τοῦ κονσέρτου, ποὺ ἡ γλυκειὰ κ' ἡδονικὴ μουσικὴ του παίζονταν μόνο αὐτὴ τῇ μέρᾳ, τὰ καινούρια ζευγάρια κάθουνταν χεροπιαστά, ἐκφράζοντας τὰ πριμαρόλια τῶν ὅλο πάθος αἰσθημάτων τους (29).

Ὅμως πόσο πιὸ αὐστηρὸς γίνεται γιὰ τὶς γυναῖκες ὁ R. de la Bretonne ὅταν προτείνει νὰ ἐφαρμοστοῦν στὴν Εὐρώπῃ τὸ ἔθιμα τῶν Μεγαπαταγόνων, ποὺ περιγράφει μὲ τόση χαριτωμένη φαντασία! Θέλει τὶς γυναῖκες ἀγράμματα καὶ δὲν ἐπιτρέπει σ' αὐτὲς νὰ μιλήσουν μ' ἀγόρια πρὶν παντρευτοῦν. ἔκτος ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς τους. Ὅποια τολμήσει νὰ βάλει στὸ πρόσωπό της φτιασίδι, ψευτοελιές ἢ κοκκινάδι τιμωρεῖται τουλάχιστο μὲ χρονιάτικη ἀναβολὴ γάμου. Αὐστηροὶ κανονισμοὶ θὰ περιορίζουν τὶς σχέσεις τῶν ἀντρογύνων. Κι ἀλλοίμονο ἂν καμιὰ γυναίκα θελήσει ν' ἀπατήσῃ τὸν ἄντρα της! Θὰ παρὰδίνεται γιὰ σύντροφος στοὺς πιὸ στραβομούτσουνους τυφλοὺς. Ἐκτὸς ἂν ἔχει παιδιά, ὅποτε θὰ τὴ δέρνουν μὲ βέργες, θὰ τῆς ξουρίζουν τὸ κεφάλι, θὰ τὴ ντύνουν μὲ ροῦχα γριᾶς κι ὁ ἄντρας της θὰ μπορεῖ νὰ τὴν τρέφει μόνο μὲ ζουμι καὶ νερό. Κι ὅμως ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας προτείνει ἄλλοῦ νὰ ὀργανωθοῦν τὰ πορνεῖα—τὰ Παρθενεῖα, ὅπως τὰ ὀνομάζει—σὰν κρατικὴ ἐπιχείρηση, διευθυνόμενῃ ἀπὸ συμβούλια διαλεχτῶν πολιτῶν (93). Μιμεῖται δηλαδὴ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τὸ Σόλωνα, ποὺ ἱδρυσε παρόμοιο ἱδρυμα στὴν Ἀθήνα, ὅπου ὑπηρετοῦσαν σκλάβες (Δικτηριάδες) καὶ γι' αὐτὸ ὁ ποιητὴς Φιλήμονας τὸν χαρακτηρίζει εὐεργέτη τῆς πατρίδας!

Ἀντίθετα, στὴ γυναικοκρατούμενῃ πολιτείᾳ του, ὁ Ἀββὰς Desfontaines περιγράφει τὸ πῶς οἱ γυναῖκες μεταχειρίζονται μὲ καλοσύνη καὶ σεβασμὸ τοὺς ἄντρες, ἂν καὶ τοὺς θεωροῦν σὰν κατώτερο γένος ἀπ' τὸ δικό τους. Δόξα τῶν γυναικῶν εἶναι σ' αὐτὸν τὸν τόπο νὰ κατακτήσουν ὅσους μποροῦν περισσότερους ἄντρες. Ἐνῶ γιὰ τοὺς ἄντρες εἶναι νὰ ξαίρουν ν' ἀντιστέκονται σ' αὐτὲς. Μὰ ὅταν ἓνας ἄντρας ἔχει πολλὲς μαζὶ ἐρωμένες, ἡ γυναίκα του συνήθως τὸν διώχνει. Ἡ βασίλισσα τοῦ νησιοῦ Μπαλιλαρί, ὅπου γίνονταν αὐτά, ἔχει καὶ ἀνδρωνίτη, δηλαδὴ χαρέμι ἀντρῶν ἀπὸ δώδεκα ξένους, γιὰτὶ βρῖσκει πῶς οἱ κάτοικοι τοῦ νησιοῦ δὲν εἶναι ἄξιοι γι' αὐτή. Φρουροὶ ἄγρυπνοι. πολλὲς ἄσχημες γυναῖκες, ἐμποδίζουν τὴν εἴσοδο σ' ἄλλες. Ὁ στρατὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ γυναῖκες. Κι ὅταν κάποτε οἱ ἄντρες ἐπαναστάτησαν, ἡ βασίλισσα ἐπιστράτευσε 50.000 γυναῖκες. Σὰν ἔφτασαν στὸ πεδίο τῆς μάχης, αὐτὴ μεταχειρίστηκε ἓνα σπουδαῖο στρατήγημα: Διέταξε νὰ προχωρήσουν 4.000 γυναῖκες, οἱ πιὸ νέες κι ὁμορφες, μισόγυμνες, μὲ τὰ μαλλιά κυματιστὰ στὸν ἀέρα, χωρὶς ἄλλον ὀπλισμό. Οἱ ἄντρες κατάθεσαν ἀμέσως τὰ ὅπλα κ' ἔγιναν ἀπὸ σοβαροὶ ἐχθροὶ τρυφεροὶ ἐρωμένοι καὶ ταπεινοὶ σκλάβοι (31).

Τέλος ὁ ἄγνωστος συντάκτης τῆς Δημοκρατίας τῶν Φιλοσόφων ἢ Ἱστορίας τῶν Ἀγαιοῖων (1768) παρουσίασε τὸ βιβλίο του σὰ μεταθανάτιο ἔργο τοῦ Φοντενέλλ, ἐνῶ εἶναι μιὰ κουτὴ μίμηση. Κομμουνισμός, ἀθεϊσμός.

όλοκληρωτική όλιγαρχία, άναγκαστικός γάμος είναι τὰ χαρακτηριστικά τῆς πολιτείας τῶν Ἀγαιοϊῶν, πού ἔχουν ὅμως κ' ἓνα διασκεδαστικό προνόμιο: Τῇ διγαμία, νόμο πού σοφά καθορίστηκε νά κάνει τὸ νοικοκυριό λιγότερο δυσάρεστο στοὺς πολίτες, γιατί οἱ δυὸ γυναῖκες παραβγαίνουν σέ χάρη γιὰ νά κρατήσουν τὸν ἔρωτα τοῦ ἄντρα. Ἔτσι ἀποφεύγουν νά τοῦ δώσουν τὶς λύπες, πού εἶναι τόσο συχνές στὶς χῶρες ὅπου μιὰ μόνο γυναῖκα εἶναι πιὸ κυβερνητισσα τοῦ σπιτιοῦ ἀπ' τὸν καυμένο τὸν ἄντρα πού λέγεται νοικοκύρης. Ἡ τελετὴ τοῦ γάμου ἔχει ἀρκετὴ πρωτοτυπία σ' αὐτὴν τὴν πολιτεία τῶν φιλόσοφων. Ὁ νέος ἔρχεται στὸ σπίτι ὅπου γεννήθηκε καὶ τοῦ δίνουν μιὰ κάμαρα. Ἐκεῖ οἱ πατέρες φέρνουν τὶς νύφες κι ὁ νέος ξαπλώνεται ἀνάμεσα στὶς δυὸ, μπροστὰ στοὺς γονεῖς πού τὶς ἔφεραν. Αὐτοὶ τότε κλείνουν τὴν πόρτα καὶ πᾶνε στὸ ληξιαρχεῖο νά καταχωρίσουν τὸ γάμο! (93). Ὅσο κι ἂν ὁ θεσμὸς τῆς διγαμίας μᾶς φαίνεται παράξενος, δὲν πρέπει νά ξεχνοῦμε πὼς ἡ Βουλὴ τῆς Νυρεμβέργης τὸν παραδέχτηκε μὲ τὸ ψήφισμα τῆς 14 Φεβρουαρίου 1650, γιὰ ν' ἀντικαταστήσει τὸν πληθυσμὸ πού δεκατίστηκε στὸν πόλεμο τῶν Τριάντα Χρόνων, ἀπὸ τὶς σφαγές, τὶς ἀρρώστιες καὶ τὴν πείνα. Καὶ πὼς ὕστερ' ἀπὸ τοὺς δυὸ τελευταίους πολέμους ἐγκαταστάθηκε οὐσιαστικά σὲ πολλὰ νοικοκυριά τῆς Εὐρώπης.

Βέβαια οἱ σεξουαλικές σχέσεις ἀποτελοῦν τὴν οὐσία τῆς ὁμαδικῆς σκέψης κ' οἱ δεσμοὶ τῆς libido εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ὁμάδας Φρόυντ. Ἐπειτα ἡ οἰκογένεια εἶναι τὸ πρωτότυπο, τὸ πρῶτο παράδειγμα καὶ τὸ πρότυπο τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας. Εἶναι φυσικὸ λοιπὸν νά βροῦμε γιὰ τὴν οἰκογένεια τὶς ἴδιες θεωρίες, τὶς ἴδιες ἀντιθέσεις καὶ τὶς ἴδιες δυσκολίες πού βρίσκουμε γιὰ τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία. Ἔτσι δικαιολογεῖται κ' ἡ ποικιλία τῶν οὐτοπιστικῶν λύσεων σ' αὐτὸ τὸ βασικὸ πρόβλημα. Ἐνῶ ἡ σημερινὴ κοινωνία ἀποφεύγει τὴ συζήτηση ἐπάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα, ἀφοῦ θεωρεῖ ντροπὴ τὴν πράξη πού μᾶς ἔδωσε τὴν ὑπαρξή μας καὶ πού διαιωνίζει τὸ εἶδος μας. Γι' αὐτὸ στὶς σεξουαλικές σχέσεις ἐπικρατεῖ τὸ ἀξίωμα: ὅσο μεγάλη κι ἂν εἶναι ἡ ἀλήθεια, ἀκόμη πιὸ μεγάλη εἶναι ἡ σιωπὴ ἐπάνω στὴν ἀλήθεια.

Εἶδαμε πὼς οἱ περισσότεροὶ κομμουνιστές, ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἀκόμα, θέλουν τὴν κοινοκτημοσύνη τῶν γυναικῶν. Γιὰ ν' ἀντικαταστήσει ὅμως τὴ ζεστασιά καὶ τὶς τρυφερές συγκινήσεις τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς ὁ Πλάτωνας φαντάστηκε μιὰν ἰδεολογικὴ ἀφοσίωση στὴν ἰδέα τοῦ Κράτους. Κάτι παρόμοιο θέλησε νά κάνει ἀργότερα κι ὁ Χριστιανισμὸς, μὲ τὰ διάφορα καλογερικά τάγματα καὶ τὴν ἀντικατάσταση τοῦ Κράτους ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία. Μὰ ἐγκατέστησε τὴν ἀγαμία, πού εἶναι μιὰ κατάσταση ἀντίθετη στὴ φύση. Γι' αὐτὸ ὁ καλαβρέζος καλόγερος, ὁ Καμπανέλλα, παραδέχεται τὴν πλατωνικὴ ἄποψη, πολεμώντας τοὺς σχετικoὺς κανόνες τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Οἱ ὁπαδοὶ τῆς κοινοκτημοσύνης τῶν γυναικῶν παραδέχονται πὼς ἡ μονογαμία, ἀπὸ ἀντίδραση στὸ γάμο, γέννησε τὴν πορνεία. Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι

ἀλήθεια, ἀφοῦ αὐτὴ ὑπῆρχε καὶ ὑπάρχει καὶ πρὶν ἀπὸ τῆ μονογαμίας καὶ στὰ μέρη ὅπου συνηθιζόταν ἡ ἐπικρατεῖ ἡ πολυγαμία, ὅπως ἡ Ἀρχαία Αἴγυπτος καὶ τὰ Μουσουλμανικὰ κράτη. Ἀκόμα δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε πὼς σ' ὅλο τὸ Μεσαίωνα τὰ πορνεῖα ἦταν συχνὰ στὴν Εὐρώπῃ ἰδρύματα ποὺ σύστηναν τὰ μοναστήρια, δηλαδὴ οἱ ἐναντίον τοῦ γάμου κηρυγμένοι καλόγεροι.

Ἀνεξάρτητα ὅμως ἀπ' τὸν ἐκπαιδευτικὸ ρόλο τῆς οἰκογένειας, πρέπει νὰ σημειώσουμε πὼς ἡ κοινοκτημοσύνη τῶν γυναικῶν δύσκολα ἐφαρμόζεται στὴν πράξη. Ἔτσι στὴν Κομμούνα τῆς Ὀνείντα, στὸ Κράτος τῆς Νέας Ὑόρκης, δοκίμασαν τὴν κοινοκτημοσύνη τῶν γυναικῶν (1848—79). Μὰ αὐτὴ δὲν ἔζησε πολὺ καιρὸ ὕστερα ἀπ' τὸν ἰδρυτὴ της, γιατί ξεσηκώθηκε ὁ ἀτομισμὸς τῶν παιδιῶν της. Ἰσχυρίζονται πὼς ἕνας κοινὸς γάμος 200 προσώπων ὀργανώθηκε ἐκεῖ ἀπ' τὸν Τζὼν Humprey Noyes. Φαίνεται ὅμως πὼς δὲν ὑπῆρχαν πραγματικὰ μπερδεμένες σχέσεις, παρὰ μόνο περιοδικές ἐνώσεις μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς κοινότητος καὶ κοινὴ ἀνατροφή τῶν παιδιῶν. Ἡ κοινωνία αὐτὴ διατηρήθηκε κ' ὕστερα ἀπ' τὸ θάνατο τοῦ ἰδρυτῆ της, σὰν καλοστεκουμένη ἐμπορικὴ ἐνωση, ὅπου ὅμως ἐπικράτησε ἡ μονογαμία. Ἡ κοινοκτημοσύνη τῶν πραγμάτων εἶναι λοιπὸν πιὸ εὐκόλῃ ἀπὸ τὴν κοινοκτημοσύνη τῶν γυναικῶν, ποὺ ἐγκαταλείφθηκε, χρόνια τώρα, καὶ στὴ Σοβιετικὴ Ἑνωση.

Μὰ κι ἀπὸ καθαρὰ σεξουαλιστικὴ ἄποψη ἕνας Γάλλος βέβαια, ὁ Πῶλ Ἀντάμ, ἐπιμένει στὴν οὐτοπία τοῦ πὼς ἡ ἐλεύθερη σχέση ἀντρῶν καὶ γυναικῶν σκοτώνει τὸν ἔρωτα καὶ κάνει τοὺς ἀνθρώπους γρήγορα νὰ μπουχτίσουν ἀπὸ τὴν αἰσθησιακὴ ἀπόλαυση (1). Ἡ ἄποψη αὐτὴ εἶναι σύμφωνη καὶ μὲ τὰ πορίσματα τῆς ἐπιστήμης. Ἄν ἡ σεξουαλικὴ τάση μποροῦσε νὰ ικανοποιηθεῖ χωρὶς δυσκολία καὶ τακτικά, ὅπως αὐτὸ γίνεται γιὰ τὴν ἀνάγκη τῆς ἀναπνοῆς καί, σ' ἕναν πιὸ περιορισμένο βαθμὸ, γιὰ τὴν ἀνάγκη τῆς τροφῆς, ὁ ἄνθρωπος ποτὲ δὲ θὰ εἶχε γνωρίσει τὸν ἔρωτα. Εἶναι χιλιοειπωμένες ἀλήθειες πὼς τὰ ἐμπόδια προσθέτουν στὴ δύναμη τοῦ πάθους, πὼς τὸ πάθος ὅταν ικανοποιηθεῖ πάει νὰ λιγοστεύει καὶ νὰ σβῇ, πὼς ὁ ἔρωτας ζεῖ ἀπὸ πείνα καὶ πεθαίνει ἀπὸ τροφή.

Ἡ κοινωνία προσπάθησε νὰ κανονίσει τὶς σεξουαλικές σχέσεις, εἴτε ἀπὸ λόγους θρησκευτικoὺς εἴτε ἀπὸ κοινωνικὴ ἀνάγκη. Συχνὰ ἡ ὁρμὴ τῶν ἐνστίκτων εἶναι τόσο δυνατὴ ποὺ ἀναποδογυρίζει τοὺς κοινωνικοὺς φραγμοὺς ἢ ξεγλυστρᾷ ἀπὸ αὐτοὺς γιὰ νὰ ἐπιτύχει τὸ σκοπὸ της. Μὰ ὁ κανονισμὸς τῶν σεξουαλικῶν σχέσεων ἀπ' τὸ κράτος εἶναι στὴν ἐποχὴ μας ὁ κανόνας, μὲ μερικὲς πάντα ἐξαιρέσεις. Ἀπὸ νομικὴ τουλάχιστον ἄποψη ἡ πολυγαμία χάνει κάθε μέρα ἔδαφος καὶ κυριαρχεῖ μόνο σὲ μερικοὺς καθυστερημένους λαοὺς τῆς Κ. Ἀφρικῆς καὶ τῆς Μαλαισίας, ἐνῶ ἡ πολυανδρία περιορίστηκε μόνο στὸ Θιβέτ. Αὐτὸ δὲ θὰ πεῖ πὼς ὁ γάμος, ὅπως εἶναι, δὲν παρουσιάζει σοβαρὰ μειονεκτήματα, ποὺ ὀφείλονται πολὺ στὸ ἀνακάτωμα τῶν οἰκονομικῶν μὲ τὰ σεξουαλικὰ ζητήματα. Οἱ εὐγενεῖς παντρεύονταν κυρίως ὄχι ἕνα σύν-

τροφο τῆς ζωῆς τους ἀλλ' ἓνα φέουδο ἢ ἓνα βασίλειο, οἱ ἄστοι μιὰ προίκα κ' οἱ χωρικοὶ τὸ δικαίωμα καλλιέργειας κάποιου χωραφιοῦ. Ἔτσι ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν τροβαδούρων ὁ γάμος κι ὁ ἔρωτας ἦταν ἀπόλυτα χωρισμένοι κι αὐτὸ συμβαίνει ἀκόμα συχνὰ στὴν ἐποχὴ μας.

Βέβαια δὲν μποροῦμε νὰ προβλέψουμε τὸ μέλλον τοῦ ἔρωτα. Βλέπουμε ὅμως πὼς κάθε μέρα σβήνουν οἱ διαφορὲς ἀνάμεσα στὰ δυὸ φύλα. Καὶ σ' αὐτὸ βοήθησαν οἱ μηχανές, γιατί κατάργησαν τὴν ἀξία τῆς δύναμης, ποὺ ἔδινε τὴν κυριαρχία στὸν ἄντρα. Βοήθησε ἀκόμα κ' ἡ ἐκπαίδευση, ποὺ ἐξίσωσε πνευματικὰ γυναῖκες κι ἄντρες. Βοήθησε ἡ δουλειὰ τῆς γυναίκας, ποὺ ἔγινε σύντροφος τοῦ ἄντρα. Κ' ἡ φιλία τοῦ ἄντρα μὲ τὴ γυναίκα πάει ν' ἀντικαταστήσει εἴτε τὴ δουλικὴν ὑποταγὴν εἴτε τὸ ρομαντικὸ ἔρωτα. Τὰ αἰσθήματα βέβαια ἀδυνατίζουν μ' αὐτὸν τὸν τρόπο. Κ' ἡ ἐλευθερία τῆς ἐκλογῆς, ἡ ἐλευθερία τῆς ἀγάπης, παίρνει γιὰ τὴ γυναίκα τὰ ἴδια δικαιώματα ποὺ εἶχε ὡς τώρα προνομιακὰ ὁ ἄντρας. Αὐτὸ μάλιστα γίνεται πιὸ οὐσιαστικὰ στὶς χῶρες τῆς Κ. καὶ Δ. Εὐρώπης, ὅπου τὰ κορίτσια πρὶν παντρευτοῦν ἔχουν συνήθως ἐρωτικὲς σχέσεις μὲ ἄντρες. Ἡ στὰ νησιὰ τοῦ Εἰρηνικοῦ, πρὸ πάντων στὶς Φιλιππίνες, ὅπου ἡ κοινωνία ἐπιβάλλει στὰ κορίτσια πρὶν ἀπ' τὸ γάμο τους νὰ δέχονται σὲ μιὰν εἰδικὴ καλύβα τὴν ἐπίσκεψη πολλῶν νέων γιὰ νὰ διαλέξουν ἀπὸ αὐτοὺς ἐκεῖνον ποὺ τοὺς ταιριάζει καλύτερα.

Ἔτσι ξαναγυρίζουμε στὸ ἀξίωμα ποὺ ἐπικρατεῖ σὲ πολλοὺς πρωτόγονους λαοὺς: Ἐλεύθερος ἔρωτας στὰ νέα κορίτσια, ἔρωτας περιορισμένος λίγο ἢ πολὺ σ' ἓνα μόνο ἄντρα ὕστερα ἀπ' τὸ γάμο (85). Μήπως ὅμως αὐτὴ τὴ λύση δὲν προτείνει καὶ γιὰ τίς πιὸ ἐξελιγμένες κοινωνίες ὁ Léon Blum. Γιατί, γράφει, ὁ ἄντρας κ' ἡ γυναίκα εἶναι στὴν ἀρχὴ πολύγαμοι κ' ἔπειτα ὅταν φτάσουν σὲ κάποιο βαθμὸ τῆς ἀνάπτυξης καὶ τῆς ἡλικίας τους, βλέπουμε ὅτι στὶς περισσότερες περιπτώσεις τείνουν καὶ τελειώνουν στὴ μονογαμία. Οἱ πρόσκαιρες καὶ μὲ ἀλλαγὲς ἐνώσεις ἀνταποκρίνονται στὴν πρώτη περίοδο. Ὁ γάμος εἶναι ἡ φυσικὴ μορφή τῆς δεύτερης. Ἐπομένως οἱ ἄνθρωποι θὰ πρέπει νὰ παντρεύονται ὅταν ἡ ἐπιθυμία τῆς ἀλλαγῆς καὶ τῆς περιπέτειας ἀντικαθίσταται, μὲ μιὰ φυσικὴ ἐξέλιξη, ἀπὸ τὴν ὀρεξὴ τοῦ σταθεροῦ καὶ τῆς αἰσθηματικῆς ἀνάπαυσης. Ἔτσι θὰ λείψει κ' ἡ πορνεία, ἀφοῦ θὰ ὑπάρχουν ἄφθονα κορίτσια γιὰ τοὺς ἄντρες, ἢ τουλάχιστο θὰ περιοριστεῖ σὲ μιὰ κοινωνικὴ ἀρρώστεια, ποὺ θὰ μπορεῖ εὐκόλα νὰ γιатρευτεῖ μὲ κοινωνικὲς μεταρρυθμίσεις (19).

Ἴσως θὰ ἔπρεπε ἀκόμα νὰ γίνεται κ' ἡ τεχνικὴ σεξουαλικὴ μόρφωση τῶν παντρεμένων ἀντρῶν καὶ γυναικῶν, ὅπως προτείνει ὁ Βὰν ντὲ Βέλντ κι ἄλλοι εἰδικοὶ σεξολόγοι. Τὸ ζήτημα δὲν εἶναι καινούριο, ἀφοῦ καὶ στὴν πρώτη εἰδυλλιακὴ ἐρωτικὴ οὐτοπία ὁ Δάφνης, πρὶν παντρευτεῖ τὴ Χλόη, πῆρε πρακτικὰ μαθήματα ἀπὸ τὴ χοντρή Λιχίνιο. Μὰ δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε πὼς ὁ γάμος ἀποτελεῖ καὶ πνευματικὸ μαζὶ δεσμό. Ἡ εὐκολία τοῦ διαζυγίου.

πού απλώνεται τώρα στην Ευρώπη, ύστερα από την αντίδραση του Καθολικισμού και του Πουριτανισμού, εύκολύνει την ελεύθερη έκλογη ή και την αλλαγή του συντρόφου τῆς ζωῆς κ' ἔτσι ὁ γάμος δὲν καταντᾷ ἡ τραγωδία πού θέλουν νὰ μᾶς τὸν παραστήσουν οἱ κατακριτές του. Ἴσως νὰ μὴν ἐξασφαλίζει σ' ὅλους τὴν εὐτυχία. Μὰ κανένα κοινωνικὸ πολίτευμα, κανένα ἠθικὸ σύστημα δὲν μπορεῖ νὰ προλάβει ὁλότελα τὶς συγκρούσεις καὶ τὶς λύσεις πού προκαλοῦν οἱ διαφορετικοὶ χαρακτῆρες κ' οἱ μοιραῖες περιστάσεις. Τὸ ζήτημα ὅμως δὲ σταματᾷ στὴν ἔνωση τῶν φύλων. Ὑπάρχουν τὰ ἐπακόλουθά του, τὰ παιδιά. Σήμερα ἡ τεκνοποίηση ἀποφεύγεται ἀπὸ τὶς περισσότερες ἑξυπνες γυναῖκες κ' εἴτε ἀφήνεται στὶς γυναῖκες τῆς πιὸ χαμηλῆς διανόησης, εἴτε θεωρεῖται συχνὰ ἀποτέλεσμα κακοτυχίας. Μόνο ἐλαφρώνοντας τὰ βάρη, φυσιολογικά, ψυχολογικά, οἰκονομικά καὶ κοινωνικά, πού ἐπιβάλλει στὴ μητέρα ἡ τεκνοποίηση κ' ἡ ἀνατροφή τῶν παιδιῶν μποροῦμε νὰ φτάσουμε σὲ μιὰ κατάσταση ὅπου εἶναι δυνατὸ ν' ἀσκηθεῖ μιὰ πραγματικὴ εὐγονική, πού ν' ἀποβλέπει ὅχι μόνο στὴν υἰεῖα μὰ καὶ στὴν αὐξηση τῆς ἑξυπνάδας καὶ τῆς καλοσύνης τῶν ἀνθρώπων. Ἐτσι ὁ γάμος θὰ μᾶς δώσει ὄντα ἀνώτερα ἀπὸ τὰ σημερινά, ἴσως τέλεια, σὰν αὐτὰ πού συναντοῦμε μόνο στὶς οὐτοπίες.

*
* *

Σ' ὅλους τοὺς οὐτοπιστὲς παρουσιάζεται τὸ αἰώνιο πρόβλημα: Πῶς θὰ διορθωθεῖ ἡ ἀνθρωπότητα; Θ' ἀλλάξουμε τὸ κοινωνικὸ περιβάλλον γιὰ νὰ καλυτερέψουμε τοὺς ἀνθρώπους; Ἡ θ' ἀλλάξουμε τοὺς ἀνθρώπους γιὰ νὰ καλυτερέψουμε τὴν κοινωνία καὶ τὸ κράτος; Τὸ ζήτημα θυμίζει λίγο τὸ ποῖος πρωτογεννήθηκε, τὸ αὐγὸ ἢ ἡ κότα, ἡ κότα ἢ τὸ αὐγό. Πολλοὶ ἀποδίνουν ὅλες τὶς δημιουργικὲς ἀρετὲς στὴν ἐπίδραση τοῦ κοινωνικοῦ περίγυρου, ὅπως στὰ παλιὰ χρόνια πίστευαν πῶς ἡ ζωὴ δημιουργεῖται αὐτόματα, μὲ μόνη τὴ ζέστη καὶ τὴν ὑγρασία. Βέβαια γιὰ τὴ βελτίωση τῆς ἀνθρωπότητας χρειάζεται καὶ τὸ κατάλληλο ἠθικὸ κλίμα. Καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πῶς ὁ ἀνθρώπος δὲν μπορεῖ νὰ καλυτερέψει, ἂν τὸ κράτος κ' ἡ κοινωνία δὲν ἐπιδιώκουν ἠθικοὺς σκοποὺς, δηλ. ὅχι μόνο τὴν ὑλικὴ τῶν ἀνθρώπων ἐξυπηρέτηση μὰ καὶ τὴν ἠθικὴ ἐξύψωση τῶν ἀτόμων πού τὸ ἀποτελοῦν.

Καὶ πρῶτα - πρῶτα στὴν Πολιτεία του ὁ Πλάτωνας ὀρίζει τὰ καθήκοντα καὶ τὴ θέση τοῦ κάθε πολίτη. Μὰ τὸ σχέδιο τοῦ φιλόσοφου λειτουργοῦσε μόνο στὴν φαντασία του κι ὄχι στὴν πραγματικότητα. Ἐνα τέτοιο σχέδιο ἔχει γιὰ προϋπόθεση πῶς οἱ ἄνθρωποι εἶναι εὐχαριστημένοι ἀπὸ τὴν κατάσταση πού ὁ ὁραματιστὴς ὀρίζει γιὰ τὸν καθένα. Αὐτὸς λοιπὸν δὲν ἔχει στὸ νοῦ του μιὰ κοινωνία ὅπου θὰ ζοῦν πραγματικοὶ ἄνθρωποι, μὰ θέλει νὰ ξαναδημιουργήσει ἀνθρώπους πού προσαρμόζονται στὸ σχέδιό του. Ἡ ὀργάνωση τῆς κοινωνίας ἔχει βέβαια κι αὐτὴ ἐπίδραση στὴν τελειοποίηση τῶν ἀτόμων πού τὴν ἀποτελοῦν. Μὰ, ὅπως παραδέχεται κι ὁ Μάρξ, ἡ ὑλιστικὴ διδασκαλία δὲν ἔχει

ὕπ' ὅψη ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι γέννημα τῶν περιστάσεων καὶ τῆς μόρφωσης, ξεχνάει πὼς οἱ περιστάσεις διαφοροποιοῦνται ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς ἀνθρώπους καὶ πὼς ὁ παιδαγωγὸς ἔχει ἀνάγκη καὶ αὐτὸς νὰ μορφωθεῖ (35).

Πρὶν ὅμως τὸ κράτος συστηματοποιήσῃ ἓνα ἐκπαιδευτικὸ σύστημα, πρέπει νὰ ὀρίσῃ τοὺς ἠθικοὺς σκοποὺς ποὺ ἐπιδιώκει. Ἀφοῦ μάλιστα, ὅπως λέει ὁ Χέγκελ, πολιτεία εἶναι ἡ πραγμάτωση τῆς ἠθικῆς ιδέας. Τὸ ἠθικὸ πρόβλημα καταντᾷ λοιπὸν ἓνα πρόβλημα κοινωνικὸ καὶ πολιτικὸ καὶ ἡ ὀργάνωση τοῦ κράτους μπαίνει στὴν περιοχὴ τῆς φιλοσοφίας. Νὰ γιατί ὁ Πλάτωνας εἶναι ριζικὰ ἀντίθετος στὴν ιδέα μιᾶς πολιτικῆς ἀνεξάρτητης ἀπ' τὸ σύνολο τῶν ἀνθρώπινων ἀξιών καὶ παίρνει ἔτσι θέση προκαταβολικὰ σ' ἓνα ζήτημα ποὺ χωρίζει ἀκόμα βασικὰ τοὺς διανοούμενους τῆς ἐποχῆς μας: τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς, ποὺ πρέπει γι' αὐτὸν νὰ ἔχουν τοὺς ἴδιους σκοποὺς, ἀφοῦ κριτήριό τῆς ἠθικότητος εἶναι τὸ συμφέρον τοῦ κράτους. Αὐτὸ ὅμως δίνει δικαιώματα στοὺς κυβερνήτες νὰ μεταχειρίζονται τὸ ψέμα καὶ τὴν ἀπάτη γιὰ τὸ καλὸ βέβαια τοῦ ἄστεως, πράγμα ποὺ κανεὶς ἄλλος δὲν ἔχει δικαίωμα νὰ κάνῃ καὶ θὰ τιμωρεῖται ἂν τὸ ἐπιχειρήσῃ (100).

Γιὰ νὰ γίνῃ ὅμως τὸ Κράτος δὲν περίμενε τὴν πρωτοβουλία τῶν φιλοσόφων, ἀφοῦ τὴν ἵδρυσή του προκάλεσαν ἀνάγκες περισσότερο τοῦ σώματος παρὰ τῆς ψυχῆς. Γι' αὐτὸ ὁ Πλάτωνας ζητᾷ νὰ κυβερνηθεῖ ἀπὸ φιλοσόφους, ἔτσι ποὺ νὰ διαμορφωθεῖ σ' ἓνα σχολεῖο ἀρετῆς καὶ νὰ βγάζῃ πολῖτες δίκαιους, σοφοὺς, ἐγκρατεῖς καὶ θαρραλέους. Θέλει δηλαδὴ νὰ μορφώσῃ συνειδήσεις, σύμφωνα ἄλλωστε μὲ τὴ βασικὴ θεωρία τοῦ Σωκράτη, πὼς ἡ ἠθικὴ εἶναι ζήτημα γνώσης καὶ ἡ ἀρετὴ διδασκαλία. Τὸ μεγαλύτερο ἀξίωμα, γράφει, εἶναι κανένας νὰ μὴν μπορεῖ νὰ κάνῃ τίποτε χωρὶς ὁδηγόν. Δὲ θὰ ἔπρεπε ἡ σκέψη κανενὸς νὰ συνηθίσῃ πὼς μπορεῖ ν' ἀφήσῃ τὸν ἑαυτό του νὰ κάνῃ τὸ παραμικρὸ ἀπὸ δική του πρωτοβουλία, εἴτε ἀπὸ ζῆλον εἴτε καὶ παίζοντας. Ἀλλὰ στὸν πόλεμο ὅπως καὶ στὴν εἰρήνῃ θὰ στρέφῃ τὸ βλέμμα του στὸν ὁδηγόν του καὶ θὰ τὸν ἀκολουθεῖ πιστά. Ἀκόμα καὶ στὸ μικρότερο ζήτημα θὰ πρέπει ν' ἀκολουθεῖ τὴν καθοδήγηση. Π.χ. θὰ πρέπει νὰ σηκώνεται, νὰ κουνιέται ἀπὸ τὴ θέση του, νὰ πλένεται ἢ νὰ τρώῃ μόνο ἀφοῦ τοῦ ποῦν νὰ τὸ κάνῃ. Μὲ μιὰ λέξη θὰ πρέπει νὰ διδάξῃ τὴν ψυχὴν του, μὲ μακριὰ συνήθεια, νὰ μὴν ὀνειρευτεῖ ποτὲ νὰ δράσῃ ἀνεξάρτητα καὶ πραγματικὰ θὰ πρέπει νὰ γίνῃ ὁλότελα ἀνίκανος γι' αὐτὸ (98). Τὸ ἴδιο προσπαθοῦσαν καὶ οἱ πρῶτοι οὐτοπιστὲς τῆς Ἀναγέννησης, ὅσο καὶ ἂν ὁ Χριστιανισμὸς διδάσκει πὼς ἡ ἠθικὴ εἶναι ζήτημα καρδιάς καὶ ὄχι νοῦ, γιατί ἦταν Καθολικοὶ καὶ παραδέχονται τὸ θεσμὸ τοῦ διευθυντῆ τῆς συνειδήσεως.

Μὰ ἡ ἐνεργητικότητα τοῦ ἀνθρώπου πηγάζει πρὸ πάντων ἀπ' τὸ ὑποσυνείδητο. Ὅσο καὶ ἂν ἡ συνείδηση μὲ τὸν καιρὸ καὶ σιγὰ - σιγὰ προσπαθεῖ νὰ περιορίσῃ ἢ καὶ νὰ καταστρέψῃ μὲ τὴ φωτεινὴ ἀνάλυση ὅ,τι ἡ σκοτεινὴ σύνθεση τῆς κληρονομικότητος σώριασε μέσα στ' ἄτομα καὶ στοὺς λαούς,

ὅσο κι ἂν ἡ κρατική βία ἢ ἡ κοινωνική συνήθεια πασχίζουν νὰ ἐπιβάλουν τὶς ἠθικὲς ἀρχές τους, τὸ ἔνστικτο ξεπετιέται, ὅταν μάλιστα ἡ ἠθικὴ τάξη εἶναι ἀντίθετη μὲ τὴν ἀνθρώπινη φύση. Ἡ ἠθικὴ, πιὸ καθυστερημένη ἀκόμα ἀπ' τὸν τρόπο τῆς ζωῆς μας, καταδικάζει σχεδὸν κάθε ἐκδήλωση τοῦ ἐνστίκτου. Μιὰ στραβὴ ὅμως ἠθικὴ εἶναι μιὰ ψυχικὴ δύναμη πολὺ ἐπικίνδυνη κ' εἶναι ἀφορμὴ δυστυχιῶν, συγκρούσεων μὲ τὴ φύση καὶ ψυχώσεων. Οἱ κυριώτερες οὐτοπίες βασίζονται σὲ μιὰν ἠθικὴν πιὸ σύμφωνη μὲ τὴ φύση. Εἰδικώτερα ἢ ἀπὸ παράδοση ἠθικὴ προσπαθεῖ νὰ πνίξει ἀλύπητα τὸ σεξουαλικὸ ἔνστικτο. Κι ὅμως, ὅταν αὐτὸ ἀφήνεται ν' ἀναπτύσσεται ἐλεύθερα, ὅπως βλέπουμε ἀκόμα καὶ στὴν ἀσκητικὴ οὐτοπία τοῦ Καμπανέλλα, εἶναι μιὰ ζωτικὴ δύναμη ποὺ ἐπιτρέπει τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀτομικότητος στὴν κοινωνικὴ ζωὴ καὶ μπορεῖ νὰ φτάσει ὡς τὴν ἐνσυνείδητη θυσία τοῦ ἐγώ. Πάντα ἡ ἐλεύθερη ἀσκήση τοῦ σεξουαλικοῦ ἐνστίκτου, ὅπως ἐπικρατεῖ στὶς οὐτοπίες, βγάζει ἀπὸ τὴ ζωὴ ἓνα σωρὸ ἀνησυχίες κ' ἐλευθερώνει τὸν ἄνθρωπο ἀπ' τὸν ἑαυτὸ του.

Αὐτὸ δὲ θὰ πεῖ πὼς πρέπει νὰ φτάσουμε στὴν ἄλλην ἄκρη καὶ νὰ παραδεχτοῦμε τὴ γνώμη τοῦ Ζήνωνα, ποὺ ὑποστηρίζει στὴν Πολιτεία του, πὼς ἡ διδασκαλία δὲ χρειάζεται, ἀφοῦ ἡ φύση μαθαίνει στὰ παιδιὰ ὅ,τι χρειάζεται. ἀκόμα τὴν ἀρετὴ καὶ τὴ σοφία. Γι' αὐτὸ κι ὁ Ἀντισθένης, ὅταν τὸν ρώτησαν πιὸ μάθημα ἔχει κανεὶς περισσότερο ἀνάγκη νὰ μάθει, ἀπάντησε: Νὰ ξεμαθαίνει ὅσα ἔμαθε (69). Οὔτε μποροῦμε νὰ ἐγκολπωθοῦμε τὶς θεωρίες τῶν φυσιοκρατῶν καὶ πρὸ πάντων τοῦ Φουριέ, ποὺ παραδέχεται πὼς τὰ λεγόμενα ἐλαττώματα τῶν παιδιῶν εἶναι ἔργα τῆς φύσης κ' ἐπομένως σεβαστά. Αὐτὲς οἱ κλίσεις, γράφει, στὴ λαιμαργία καὶ στὴν ἀσέλγεια, ποὺ ἀπωθοῦνται σ' ὅλα τὰ παιδιὰ, τοὺς τὶς ἔδωσε ὁ Θεός. Ἐπαναλαμβάνω, μόνο ὁ πολιτισμὸς εἶναι διεφθαρμένος (40). Σύμφωνα μ' αὐτὲς τὶς ἀντιλήψεις διετύπωσε κι ὁ Xavier de Maistre τὸν ἀφορισμὸ του: Ἡ ἀμάθεια εἶναι ἀνώτερη ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη, ἀφοῦ ἡ ἐπιστήμη προέρχεται ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, ἐνῶ ἡ ἀμάθεια προέρχεται ἀπ' τὸ Θεό!

Αὐτὲς οἱ ιδέες, ποὺ μᾶς φαίνονται σήμερα περίεργες, εἶχαν διαδοθεῖ στὴν ἐποχὴ τοῦ Ρουσσώ, ἀλλὰ καὶ σήμερα ἀκόμα ἐπηρεάζουν τὴν αἰσθηματικότητά μας. Ἀφοῦ μάλιστα ἐκεῖνοι ποὺ τὴ διαμορφώνουν εἶναι οἱ ἐξαιρετικοὶ ἄνθρωποι, οἱ καλλιτέχνες, κι ὄχι οἱ κοινοὶ ἄνθρωποι ποὺ δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ γράψουν βιβλία ἢ τουλάχιστον ἐνδιαφέροντα βιβλία. Γι' αὐτὸ ὁ Μπέρναρ Σόου ἐπανέρχεται ἀπὸ ἄλλο δρόμο στὶς ιδέες τοῦ Ἀντισθένη γράφοντας: Ἐπειδὴ ὅ,τι ὀνομάζουμε ἐκπαίδευση καὶ μόρφωση εἶναι, σ' ἓνα μεγάλο βαθμὸ, μόνο ἡ ἀντικατάσταση τῆς πείρας ἀπὸ τὴ σπουδὴ, τῆς ζωῆς ἀπὸ τὴ λογοτεχνία, τοῦ πραγματικοῦ σύγχρονου ἀπ' τὸ παλιὸ καὶ πλαστό, ἡ ἐκπαίδευση κάνει κακὸ μὲ τὸν παραμερισμὸ κάθε ἐννοίας ποὺ δὲν εἶναι ἀρκετὰ δυνατὴ νὰ ἰδεῖ μέσα ἀπὸ τὴν ἀπάτη καὶ νὰ μεταχειριστεῖ τοὺς μεγάλους δασκάλους τῆς τέχνης ὅπως πραγματικὰ ἀξίζουν κι ὄχι παραπάνω, προνομιοῦχους πολὺ

ἀμφισβητήσιμων μεθόδων σκέψης κ' ἐργαστήρια πολὺ ὑπόπτων καὶ τὶς περισσότερες φορές μισοσωστῶν παραστάσεων τῆς ζωῆς. Τὸ παιδί ποὺ χρησιμοποιοεῖ τὸν "Ὅμηρό του ρίχνοντάς τον στὸ κεφάλι τοῦ συντρόφου του κάνει ἴσως τὴν πιὸ σωστὴ καὶ τὴν πιὸ λογικὴ του χρῆση (122).

Σοσιαλιστὲς καὶ κομμουνιστὲς ὑποστηρίζουν πὼς οἱ ἄνθρωποι γεννιοῦνται ἴσοι καὶ πὼς οἱ διαφορὲς ἀνάμεσά τους εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐπίδρασης τοῦ περιγύρου. Ἀφοῦ οἱ ἠθικὲς ἀλήθειες μπορεῖ νὰ συλληφθοῦν ἀπὸ τὴ λογικὴ, καὶ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι φυσικὰ λογικοί, πρέπει ὅλοι τους νὰ εἶναι ἠθικοί. Ἄν αὐτὸ δὲ συμβαίνει στὴν πράξη φταίει τὸ περίγυρο: κράτος, κοινωνία, θρησκεία. Οἱ φυσιοκράτες ζητοῦσαν τὴν κατάργηση αὐτῶν τῶν διαφθορέων τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν ἐπιστροφὴ στὴν εἰδυλλιακὴ φυσικὴ κατάσταση γιὰ νὰ γίνουν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἠθικοί. Οἱ κοινωνιστὲς νομίζουν πὼς, τροποποιώντας τὸ περίγυρο, θὰ κάνουν τ' ἄτομα πιὸ ἠθικά. Ἡ μόρφωση λοιπόν, μὲ τὴν πλεονέκτηση σημασία τῆς λέξης, μπορεῖ νὰ κάνει τοὺς ἀνθρώπους ἠθικοὺς. Ἀλλ' ἐνῶ ἡ ἠθικὴ ἀπαιτεῖ μιὰν ἐσωτερικὴ ἄσκηση, ὁ σοσιαλισμὸς ἀρκεῖται μόνο σὲ μιὰν ἐξωτερικὴ ἐνέργεια. Ὁ ἄνθρωπος γιὰ νὰ τελειοποιηθεῖ ἠθικὰ πρέπει νὰ φτάσει σὲ πόλεμο μὲ τὸν ἑαυτό του, νὰ δαμάσει τὰ πάθη του, νὰ ὑποτάξει ἀκόμα καὶ τὸ ἐνστικτο τῆς αὐτοσυντήρησής του. Ἐνῶ ὁ σοσιαλιστὴς πρέπει νὰ ἐπαναστατήσῃ ἐνάντια στὸ περιβάλλον. Τὸ δόγμα ὅμως τοῦ ἀλλάγητου τῆς τάξης, ποὺ ἔθεσε ὁ Μάρξ, ὅχι μόνο ἔφερε σύγχυση τῆς πολιτικῆς μὲ τὴν ἐπιστήμη μὰ καὶ ταύτισε τὴν ἐπιστήμη μὲ τὴν ἠθική.

Ἔτσι λοιπόν, σὲ μιὰν οὐτοπιστικὴ πολιτεία, ὁ τρόπος τῆς ζωῆς δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα ἐξαναγκασμοῦ, ποὺ νὰ πηγάζει ἀπὸ νομικὲς διατάξεις καὶ κυρώσεις. Μὰ πρέπει νὰ προέρχεται ἀπ' τὸ ἐσωτερικὸ φρόνημα, δηλαδὴ ἀπὸ τὴ συνείδηση, ἀφοῦ ἠθικὴ εἶναι τὸ σύνολο τῶν κανόνων ποὺ πρέπει νὰ διευθύνουν τὴν ἐλεύθερη δράση τῶν ἀνθρώπων. Ἀρχὴ λοιπόν κάθε ἠθικοῦ δογματισμοῦ θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἐλευθερία. Χωρὶς αὕτὴ δὲν ὑπάρχει ὑπαιτιότητα κ' ἐπομένως ἠθική. Γι' αὐτὸ τὸ πρῶτο μάθημα ποὺ πρέπει νὰ διδάσκεται στὰ σχολεῖα εἶναι ἡ ἀγάπη τῆς ἐλευθερίας. Καὶ μάλιστα ὁ Shiller στὰ γράμματά του γιὰ τὴν αἰσθητικὴ ἀνατροφή τοῦ ἀνθρώπου, συναντᾶται μὲ τοὺς ἀναρχικοὺς οὐτοπιστὲς, ὑποστηρίζοντας πὼς ἡ ἐκπαίδευση μπορεῖ νὰ φτάσῃ ἓνα τέτοιο σημεῖο τελειότητος, ποὺ νὰ περιττεύει τὸ Κράτος.

Ἡ ἐπιδίωξη τῆς ἠθικῆς βελτίωσης τοῦ ἀνθρώπου παρουσιάζει βέβαια πολλὰ καὶ δύσκολα προβλήματα, ποὺ ξεφεύγουν ἀπ' τὸ πλαίσιο τῆς μελέτης μας αὐτῆς. Ἰδιαίτερη ὅμως σημασία παρουσιάζουν τὰ ζητήματα τῶν γενικῶν κατευθύνσεων τῆς παιδείας, τοῦ ρόλου τῆς τέχνης καὶ τῆς ἠθοπλαστικῆς ἀποστολῆς τῆς θρησκείας σὲ μιὰν οὐτοπιστικὴ κοινωνία. Οἱ Ἀρχαῖοι Ἕλληνες, κ' ἰδιαίτερα ὁ Πλάτωνας, ἔδιναν στὴν ἐκπαίδευση ἠθικὸ καὶ πνευματικὸ μαζὶ περιεχόμενο. Στὴν Πολιτεία τοῦ Ἀθηναίου φιλόσοφου δὲ γίνεται λόγος γιὰ τὴν τεχνικὴ μόρφωση τῶν πολιτῶν, ὅπως βλέπουμε νὰ γίνεται προ-

σεκτικά στις νεώτερες οὐτοπίες, ἀρχίζοντας ἀπὸ τοὺς Μπέϊκον καὶ Καμπανέλλα. Ἀντίθετα μὲ τὶς σημερινὲς ἀντιλήψεις, ἡ μονομέρεια τῆς μόρφωσης, ἡ εἰδίκευση, θεωροῦνταν ὁ χειρότερος ἐχθρὸς τῆς κοινωνίας. Γιατὶ ὁ τεχνικὸς βλέπει μόνον τὴν αὕξηση τῆς παραγωγῆς, ὁ φυσιολόγος τὴν εὐγονική, ὁ οἰκονομολόγος τὴν κυκλοφορία τῶν ἀγαθῶν, ὁ νομικὸς τὸν τύπο. Καὶ γενικώτερα στὰ σχολεῖα. καὶ πρὸ πάντων στὴν ἀνώτερη ἐκπαίδευση, ἡ μόρφωσή μας ἀπὸ ποιοτική. ποὺ τὴν ᾔθελε ὁ Πλάτωνας, ἔγινε ποσοτική, ὅπως κ' ἡ παραγωγή στὶς σύγχρονες κοινωνίες. Ἐνδιαφέρουσα σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Καμπανέλλα, ποὺ στὴν οὐτοπία του παραδέχεται ἓνα μόνον βιβλίον μὲ τὸν τίτλον «Σοφία». Αὐτὸ πραγματεύεται γιὰ ὅλες τὶς ἐπιστῆμες καὶ ἀποσπάσματά του διαβάζονται τακτικὰ σ' ὅλους τοὺς πολίτες. Ἡ ἄποψη αὕτη συμφωνᾷ μὲ τὴν πραγματικὴ ἀντίληψη τῆς ἐπιστήμης, ποὺ πρέπει νὰ εἶναι ἐνιαία, ἀφοῦ ἐνιαία εἶναι κ' ἡ πραγματικότητα, ἀδιάφορο ἂν οἱ ἄνθρωποι τὴν ἐξετάζουν ἀπὸ διάφορες πλευρές.

Εἰδικώτερα γιὰ τοὺς μέλλοντες κυβερνήτες τῆς Πολιτείας του, ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος ᾔθελε νὰ καταγίνονται, ὅπως καὶ ὅλοι οἱ πολίτες, στὴ γυμναστική, στὰ γράμματα καὶ στὴ μουσική, δηλ. στὰ θέματα ποὺ ἐνδιαφέρουν τὶς Μοῦσες, νὰ συμπληρώσουν τὴ μόρφωσή τους μὲ μαθηματικὰ καὶ νὰ περνοῦν δύο ἢ τρία χρόνια σὲ στρατόπεδο, ὡς τὰ εἴκοσι τοὺς χρόνια. Ἐπειτα νὰ διδάσκονται τὶς διάφορες ἐπιστῆμες καὶ τὶς σχέσεις τῆς μιᾶς μὲ τὴν ἄλλη. Ἀπὸ τὰ 30 ὡς τὰ 35 χρόνια τοὺς θὰ διδάσκονται τὴ διαλεκτική. Ἀργότερα θὰ ἐκτελοῦν διάφορες ὑπηρεσίες καὶ μόνον ἀπὸ τὰ 50 χρόνια τοὺς καὶ πέρα, ἔχοντας τὴν πείρα τῆς ζωῆς, θὰ καταγίνονται μὲ τὴ φιλοσοφία. Αὕτη χρειάζεται ἀκόμα καὶ γιὰ νὰ κάνει δίκαιους τοὺς μέλλοντες κυβερνήτες, ἀφοῦ ἂν ἡ δικαιοσύνη ἦταν κάτι τὸ ἀπλὸ καὶ ὁ Σολομώντας δὲ θὰ εἶχε βέβαια ἀνάγκη ἀπὸ τὴ σοφία. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ παιδεία ὅπως τὴν ᾔθελε ὁ Πλάτωνας εἶχε μοναδικὸ σκοπὸ νὰ διαμορφώσει τζέντλεμεν, μὲ τὴ συνηθισμένη στὴν Ἀγγλία ἔννοια τοῦ ὅρου, ἐπηρεασμένη ἀπ' τὸν Πλάτωνα σὲ μεγάλο βαθμό. Ὁ Μπ. Ρασσέλ ὑποστηρίζει μάλιστα πὺς ἡ Ἀθήνα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς παρουσίαζε μεγάλη ἀναλογία, ἀπὸ μιὰν ἄποψη, μὲ τὴν Ἀγγλία τοῦ 19ου αἰῶνα. Γιατὶ σὲ κάθε μιὰ χώρα ἀπὸ αὐτὲς ἡ ἀριστοκρατία χαίρονταν πλοῦτο καὶ κοινωνικὴν ὑπόληψη, ἀλλὰ δὲν εἶχε τὸ μονοπώλιον τῆς πολιτικῆς δυνάμεως. Καὶ στὶς δύο αὐτὲς χώρες ἡ ἀριστοκρατία ἔπρεπε νὰ ἐξασφαλίσῃ ὅσο μπορούσε περισσότερη δύναμη μέσῳ ἐντυπωσιακῆς διαγωγῆς. Στὴν οὐτοπία ὅμως τοῦ Πλάτωνα ἡ ἀριστοκρατία διοικοῦσε χωρὶς ἔλεγχον.

Ἡ μουσική, ὁ χορὸς καὶ τὸ ὁμαδικὸ τραγούδι ἦταν γιὰ τοὺς Ἕλληνες ἓνα βασικὸ στὴ μόρφωσή τους μέσο. Σ' αὐτὰ χρωστοῦσαν τὴ φυσικὴ καὶ τὴν πνευματικὴ τους εὐρυθμία, ποὺ δὲ συναντοῦμε σὲ κανέναν ἄλλο λαόν, γιὰτὶ αὐτὰ τοὺς ἔδιναν τὴν ἔννοια τοῦ μέτρου καὶ τῆς ἁρμονίας. Αὐτὰ τονοῦν ἀκόμα τὴν κοινωνικότητα τῶν ἀνθρώπων. Μὰ τόσους αἰῶνες πρὶν

ἀπ' τὸν Τολστόη, ὁ Πλάτωνας ζητᾷ στὴν Πολιτεία του τὴν κατάργηση τῶν πολυφωνικῶν καὶ πολύχορδων ὀργάνων, ἐπειδὴ δημιουργοῦν μέσα στὴν ψυχὴ συναισθηματικὴ ἀναστάτωση, ἀντίθετη μὲ τὴν κοσμιότητα (100). Ἐπίσης ὁ Πλάτωνας, ἀκολουθώντας τὶς ιδέες τοῦ Ξενοφάνη καὶ τοῦ Ἡράκλειτου, θέλει ν' ἀποκλείσει τὸν Ὅμηρο, τὸν Ἡσίοδο καὶ τοὺς ἄλλους ποιητὲς ἀπὸ τὴν πόλιν. Γιατὶ αὐτοὶ οἱ κακοὶ στὴν οὐσία λογοτέχνες δείχνουν τὴν ὑπεροχὴ τῆς ἀδικίας πάνω στὴ δικαιοσύνη ἢ μὲ τ' ἀστεῖα καὶ τὶς κλάψες τοὺς χαλαρώνουν τὴν ψυχὴ τῶν πολιτῶν (100). Τὸ βέβαιο εἶναι πὼς ἡ ἔννοια τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἡσυχῆς ζωῆς ποὺ ζητοῦν οἱ οὐτοπιστὲς εἶναι ἀντιποιοιτικὴ. Οἱ ποιητὲς, ἀντίθετα, ὑμνοῦν τὶς κοινωνικὲς παρεκτροπές, δηλ. τὰ πάθη, τοὺς πολέμους καὶ τὴν πρωτόγονη ἀναρχικὴ ζωὴ. Αὐτοὶ ποὺ θὰ κυβερνοῦν μάλιστα πρέπει νὰ καταλαβαίνουν ἀπὸ ιδέες καὶ νὰ ξαίρουν τὶς ἀληθινὲς σχέσεις τῶν πραγμάτων κι ὅχι ν' ἀγαπᾶνε μόνο τὴν ἐξωτερικὴ τους ἐμφάνιση, δηλαδὴ τὶς καλὲς φωνές, τὰ χρώματα καὶ τὰ σχήματα, σὰν τοὺς καλλιτέχνες. Ἀκόμα ἀποκλείεται ἡ παράσταση δραμάτων ἢ κωμωδιῶν στὴν Πολιτεία του, ἀπ' ὅπου διώχνονται οἱ ἡθοποιοί. Αὐτὸ βγαίνει ἀπ' τὸ τράβηγμα στὰ ἄκρα τῶν ιδεῶν τοῦ Σωκράτη, ὅτι ὁμορφιά κι ἀλήθεια εἶναι ἔννοιες συνώνυμες, ἐνῶ στὴν τέχνη εἶναι ἀκριβῶς ἀντίθετες.

Μὰ, ὅπως στὶς νεώτερες κοινωνίες, ἔτσι καὶ στὶς νεώτερες οὐτοπίες, ἡ μόρφωση πάει νὰ γίνεи πιὸ λαϊκὴ κ' ἡ τέχνη εἶναι ἓνα μέσο ποὺ ἐξυψώνει καὶ διασκεδάζει τὸ λαό. Γιατὶ ἡ τέχνη δὲν εἶναι ἀναγκαστικὰ κάτι τὸ ἀριστοκρατικόν, ὅπως γίνεται στὴν ἀστικὴ κοινωνία, οὔτε ἔξω ἀπὸ τὰ ἰδανικά τοῦ σοσιαλισμοῦ, ὅπως νομίζουν πολλοὶ κολλημένοι στὶς οἰκονομικὲς μόνο ἀπόψεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Γιὰ τὸ ἅπλωμα ὅμως τοῦ καλλιτεχνικοῦ πνεύματος στὸ λαὸ εἶναι ἀναγκαῖες ὁρισμένες προϋποθέσεις. Θέλετε μιὰ τέχνη γιὰ τὸ λαό; Χρειάζεται πρῶτα ἓνας λαὸς ποὺ νὰ ἔχει τὸ πνεῦμα ἀρκετὰ ἐλεύθερο γιὰ νὰ τὴν ἀπολαύσει. Ἐνας λαὸς ποὺ νὰ ἔχεισχόλη, ποὺ νὰ μὴν τὸν ἔχει κάνει συντρίμμια ἢ φτώχεια κ' ἢ ἀδιάκοπη δουλειά. Ἐνας λαὸς ποὺ δὲν τὸν ἀποκηλώνουν ὅλοι οἱ φανατισμοί, τῆς δεξιᾶς ἢ τῆς ἀριστερᾶς. Ἐνας λαὸς ποὺ νὰ εἶναι κύριος τοῦ ἑαυτοῦ του, γράφει ὁ Ρωμαῖν Ρολλάν. Μὰ στὶς νεώτερες οὐτοπίες, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἀκόμα τοῦ Μπέικον, ἡ ἐπιστήμη ἔρχεται καὶ παίρνει τὴ θέση τῆς δίπλα στὴν τέχνη, σὰ μέσο μορφωτικό. Ἀφοῦ μάλιστα ἡ μορφωτικὴ ἀξία τῆς ἐπιστήμης δὲ βρίσκεται μόνο στὴν ἀπαραίτητη σήμερα γνώση ἀλλὰ καὶ στὴν προσπάθεια γιὰ νὰ φτάσει κανεὶς σ' αὐτὴ. Δὲν εἶναι βέβαια ἀνάγκη ὁ κάθε ἄνθρωπος νὰ ξαίρει τὶς τελευταῖες θεωρίες καὶ τὶς ιδιότητες τοῦ οὐρανοῦ, μὰ πρέπει νὰ ξαίρει τὸ σκοπὸ καὶ τὴ μέθοδο τῆς ἐπιστήμης.

Ἄλλος καὶ κύριος φορέας τῶν ἡθικῶν ἀρχῶν εἶναι συνήθως ἡ θρησκεία, ποὺ τὶς περιβάλλει μὲ τὴ θεϊκὴ προσταγὴ. Ὅμως αὐτὸ δὲν ἐφαρμοζόταν στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, ὅπου οἱ ἄνθρωποι εἶχαν φτιάξει τοὺς θεοὺς τοὺς κατ'εἰκόνα καὶ ὁμοίωσή τους. Γι' αὐτὸ ὁ Πλάτωνας διαφωνεῖ ριζικὰ μὲ τὶς ἀντιλήψεις

τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς παράδοσης. Τὸ θεϊκὸ εἶναι γιὰ τὸν Ἀθηναῖο φιλόσοφο κάτι τὸ ἀληθινὸ καὶ οἱ θεοὶ δὲν μποροῦν νὰ κάνουν τὸ κακόν. "Ὅσα λένε λοιπὸν οἱ ποιητὲς γιὰ τὶς μεταμορφώσεις τῶν θεῶν σὲ ἀνθρώπους καὶ ζῶα εἶναι ψέματα, ποὺ ἐκθέτουν τὸ θεϊκὸ μεγαλεῖο. Νομίζω ὅμως πὼς ἡ διαφωνία τοῦ Πλάτωνα ἦταν βαθύτερη. Στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα ἡ θρησκευτικὴ συνείδηση ὑποτάσσει τὴ ζωὴ στὴ μοίρα, ἐνῶ οἱ φιλόσοφοι ζητοῦσαν νὰ τὴν ὑποτάξουν στὴ λογικὴ. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ θέλει νὰ διώξει ἀπὸ τὴ θρησκεία κάθε στοιχεῖο μυθολογικόν, δηλ. ἀντιρασιοναλιστικόν. Ὁ Πλάτωνας βασίζεται λοιπὸν στὴν ἰδέα τῆς θεϊκῆς ἀνωτερότητας, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ βάθρο τοῦ Χριστιανισμοῦ. Μὰ τὸ πλατωνικὸ ἰδεολογικὸ κατασκεῦασμα εἶναι πιὸ μονοκόμματο, πιὸ ἀπόλυτο, πιὸ ἀμετάβλητο ἀπὸ αὐτόν, γιὰτὶ δὲν ἔχει πίσω του τὴν ἱστορία καὶ μπροστά του τὴ μέλλουσα ζωὴ. Αὐτὸ δὲν ἐμποδίζει τὸν Ἀθηναῖο φιλόσοφο νὰ προβλέπει τὴ σύσταση ἑνὸς νυκτερινοῦ συμβουλίου, γιὰ τὴν ἔρευνα τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων τῶν πολιτῶν καὶ τὴ θανάτωση ὅσων ἐπιμένουν στὶς αἰρετικές τους γνώμες, ἀκριβῶς ὅπως τὸ πραγματοποιοῖ ἡ Ἱερὰ Ἐξέταση, εἴκοσι αἰῶνες ἀργότερα (98).

Ὁ Ζήνωνας ἔφερε στὴν ἐλληνικὴ φιλοσοφία τὴ σημιτικὴ ἰδέα τοῦ Δημιουργοῦ, ποὺ ἔφτιαξε τὸν κόσμον σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιό του καὶ τὸν κυβερνᾷ ἀπὸ τὰ οὐράνια. Ἐπηρεάστηκε ὅμως καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὴ σωκρατικὴ φιλοσοφία, ὅταν δίδασκε πὼς ὁ Ἑρῶτας, ὁ θεὸς τῆς φιλίας, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ὁμολοίας, βοηθᾷ τὸ περισσότερο στὴ σωτηρίᾳ τῆς πόλης. Πιὸ ρεαλιστὴς ὅμως ὁ Εὐῆμερος, στὸ γνωστὸ μας σύγγραμμα «Ἱερὰ Ἀναγραφὴ», ὑποστηρίζει πὼς οἱ νομιζόμενοι θεοὶ τῶν Ἀρχαίων ἦταν σὲ κάποια παλιὰ ἐποχὴ ἄνθρωποι δυνατοί, εὐεργέτες τῆς ἀνθρωπότητας. Γιὰτὶ ζοῦσε σὲ μιὰν ἐποχὴ ὅπου οἱ Πτολεμαῖοι καὶ οἱ Σελευκίδες λατρεύονταν σὰ θεοί, ἀφοῦ εἶχε πάψει πιά ἡ πίστη στὰ παλιὰ εἰδῶλα καὶ ὁ πολὺς κόσμος δὲ μπορεῖ νὰ ζήσει χωρὶς αὐτὰ καὶ θεοποιεῖ ἀνθρώπους, ὅπως τὸ βλέπουμε στὰ δικτατορικὰ κράτη, μὲ ἀρχηγούς προφητικούς καὶ μαζὶ μὲ συνθήματα ποὺ ξεφεύγουν ἀπὸ τὴ λογικὴ. Μὰ καὶ γενικώτερα στὸ βάθος τῆς θρησκευτικῆς ἰδέας βρίσκεται τὸ συναίσθημα τῆς ἐξάρτησης. Ὁ θρησκὸς ἄνθρωπος αἰσθάνεται πὼς οὔτε στὴ γνώση οὔτε στὴν πράξη μπορεῖ νὰ στηριχθεῖ στὸν ἑαυτό του, γιὰτὶ ἐξουσιάζεται ἀπὸ ἀνώτερες δυνάμεις καὶ βουλές. Πρέπει λοιπὸν νὰ πιαστεῖ στὶς ἀποκαλύψεις τους, πρέπει νὰ τηρήσει τὶς ἐντολές τους γιὰ ν' ἀποφύγει τὴν ὀργὴν καὶ τὴ δυσμένειά τους, γιὰ νὰ φτάσει στὴν ἀρετὴ καὶ στὴν εὐτυχία. "Ὅχι μόνο ἡ θρησκεία ἀλλὰ καὶ τὸ κράτος θὰ τὸν βοηθήσει σ' αὐτό, ἀφοῦ κατὰ τὸν Ἁγίον Αὐγουστῖνο τὸ κράτος εἶναι ἀνάγκη ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴ ροπὴ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἁμαρτία.

Ὁ εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς, ὅπως ξέκοψε σιγά-σιγά ἀπ' τὸ χριστιανικὸ Μεσαίωνα, ἀποτελεῖ μιὰν τιτανικὴ προσπάθεια νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὶς δυνάμεις ποὺ ξεπερνοῦν τὴν ἀνθρώπινη δυνατότητα. Ὁ οὐμανισμὸς ἔσπασε τὰ θρησκευτικὰ ὑποστυλώματα τῆς ἀτομικῆς καὶ συλλογικῆς ζωῆς καὶ ζήτησε νὰ στη-

ριχθεῖ στή λογική, στήν ἠθική πράξη, στήν τέχνη καὶ στήν πολιτική. Τὴν ἠθοπλαστική σημασία τῆς θρησκείας ἀναγνωρίζει κι ὁ Βαιράς, ἀλλὰ θέλει τὴν ἀντικατάσταση τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπὸ τὴ λατρεία τοῦ "Ἡλίου καὶ τὴν ἐκλογή τῶν ἀντιπροσώπων του ἐπὶ τῆς γῆς ἀπὸ τοὺς ἀνώτερους ὑπάλληλους τοῦ Κράτους, ἴσως γιατί ζοῦσε στήν ἐποχὴ πού οἱ διάφοροι καρδινάλιοι κυβερνοῦσαν τὴ Γαλλία, μὲ πολιτικὴ κάθε ἄλλο παρὰ χριστιανική. Εἶναι ἀλήθεια πὼς ὁ Οὐϊστάνλεϋ στὸ «Νόμο τῆς Ἐλευθερίας» θεωρεῖ περιττὴ τὴ θρησκεία, ἀλλὰ τὸ ἔργο του δὲν εἶχε καμιὰν ἀπήχηση στήν πουριτανικὴ Ἀγγλία τοῦ Κρόμγουελ καὶ θὰ ἔμενε ἄγνωστο, ἂν δὲν τὸ ξέθαβε ἀπὸ τὴν ἀφάνεια ὁ Γερμανὸς σοσιαλιστὴς Bernstein, πρὶν μερικὲς δεκάδες χρόνια. Ἐπίσης οἱ οὐτοπιστὲς τῆς Ἀναγέννησης ἦταν ἀκόμα θρησκοὶ κ' ἡ «Πολιτεία τοῦ "Ἡλίου» τοῦ Καμπανέλλα εἶχε πολίτευμα θεοκρατικόν. Καλοὶ χριστιανοὶ ἦταν κ' οἱ περισσότεροι οὐτοπιστὲς σοσιαλιστὲς. Καὶ μάλιστα ὁ Σαὶν Σιμόν, ἐνῶ στὰ πρῶτα τοῦ ἔργου ζητᾷ τὴν ἀντικατάσταση τῆς θρησκείας ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη, στὸ τελευταῖο του, «Ὁ Καινούριος Χριστιανισμὸς», ἀρχίζει μὲ μιὰν ὁμολογία πίστεως στὸ Θεό. Μόνο πού οἱ οὐτοπιστὲς σοσιαλιστὲς ζητοῦσαν τὴν ἀνεξιθρησκία, ἀφοῦ ἡ θρησκεία δὲν ἔχει ἄμεση σχέση μὲ τὴν οἰκονομικὴ ζωὴ πού τοὺς ἐνδιαφέρει. Ζητοῦσαν λοιπὸν τὴν κατάργηση τῶν προνομίων τοῦ κλήρου καὶ τὴν ἐπιστροφή στὸ βασικὸ δόγμα τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὴ φιλαλληλία. Ὅμως ὁ Μπάτλερ ξεσηκώνεται, στὸ «Ἐρεβον», ἐναντίον τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας (Οἱ Μουσικὲς Τράπεζες) καὶ γράφει ἔπειτα μιὰν εἰδικὴ ἀντιθρησκευτικὴ οὐτοπία «Τὰ καινούρια ταξίδια στὸ Ἐρεβον», ὅπου χτυπᾷ τὸ μυστικισμὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ, χωρὶς ὅμως νὰ πειράζει καὶ τὰ δόγματά του (11).

Ἄθεοι εἶναι φυσικὰ ὅλοι οἱ ἀναρχικοὶ οὐτοπιστὲς, ἀφοῦ βάση τοῦ ἀναρχισμοῦ εἶναι ἡ ἀπέχθεια σὲ κάθε εἶδος ἐξουσίας, σὲ κάθε εἶδος προσταγῆς, σὲ κάθε μορφὴ περιορισμοῦ, εἴτε πολιτικὴ, εἴτε ἠθική. Κ' οἱ Μαρξιστὲς εἶναι ἄθεοι, ἀλλὰ θεοποιοῦν συχνὰ τὴν ἐργασία. Αὐτὴ, λένε, ἀξίζει περισσότερο ἀπὸ τὴν προσευχή, ἀφοῦ εἶναι ἡ ἀληθινὴ πρόνοια. Ἄς δουλεύουμε λοιπὸν ἀντὶ νὰ προσευχόμεσθε. Βέβαια γιὰ ὅσους ἡ οὐράνια ζωὴ εἶναι ἡ ἀλήθεια, ἡ γῆϊνη ζωὴ εἶναι τὸ ψέμα. Ἐκεῖ ὅπου ἡ φαντασία εἶναι τὸ πᾶν, ἡ πραγματικότητα εἶναι τίποτε. Ἡ πίστη στὴ μέλλουσα ζωὴ εἶναι ἡ πίστη στὴ μηδαιμνότητα καὶ στὸ ἀπόλυτο ἄδειο τῆς ζωῆς μας, γράφει ὁ Φόιερμπαχ. Γι' αὐτὸ ὁ μαρξιστὴς θέλει τὴν ἐπανάσταση ἔξω ἀπ' τὸν ἑαυτό του, ἐνῶ ὁ χριστιανὸς ἐπιζητεῖ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἐπανάσταση κυρίως μέσα του, θέλει τὴν ἐσωτερικὴ ἐπανάσταση.

Σὰ διαμαρτυρία στὰ ὑλιστικὰ κηρύγματα τοὺς ἔρχεται ἡ σατυρικὴ πολιτεία τοῦ Χάξλεϋ «Ὁ Καλὸς Καινούριος Κόσμος», ὅπου δὲν ὑπάρχει θρησκεία ἀλλὰ γιορτάζουν τὴ μέρα τῆς μνήμης τοῦ Φόρντ μὲ ὁμαδικὰ τραγούδια καὶ λειτουργίες ἀλληλεγγύης. Ἀντὶ τὸ σταυρὸ παραδέχονται ἐκεῖ τὸ σχῆμα τοῦ T, πού ἔχει τόσες ἐφαρμογὲς στήν πρακτικὴ μηχανικὴ. Ἐφαρμόζοντας

ὁμως στὴν πράξη τὸ ρητὸ τῶν μαρξιστῶν «ἡ θρησκεία εἶναι τὸ χασίσι τοῦ λαοῦ» ὁ συγγραφέας εἰσάγει σὲ καθημερινὴ χρήσιν ὅλων τῶν κατοίκων τῆς οὐτοπίας τοῦ ἑνα εὐχάριστο ναρκωτικόν, τὸ «σῶμα», ποὺ κεντᾷ μαζὺ τὴ φαντασίαν. Αὐτὸ ἔχει ὅλα τὰ πλεονεκτήματα τῆς θρησκείας καὶ τοῦ ἀλκοόλ, μὰ κανένα ἀπὸ τὰ ἐλαττώματά τους. Παρηγορεῖ, καταπραΰνει τοὺς θυμοὺς καὶ κάνει τοὺς ἀνθρώπους πιὸ ἡθικοὺς. Εἶναι ὁ Χριστιανισμὸς χωρὶς δάκρυα, ποὺ τὸν βαστᾷ κανεὶς σ' ἑνα μπουκαλάκι στὴν τσέπη του, γράφει ὁ Χάξλεϋ, σὰν παρωδία τῶν ἀντιχριστιανικῶν κηρυγμάτων (57). Εἶναι παρατηρημένο πῶς οἱ λαοί, ὅταν χάνουν τὴν πίστη τους, προσπαθοῦν νὰ τὴν ἀντικαταστήσουν μὲ τὴ ρασιοναλιστικὴν ἡθική. Αὐτὸ τὸ βλέπουμε στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, στὴν ἐποχὴ τῶν σοφιστῶν καὶ τοῦ Σωκράτη. Οἱ ιδέες αὐτὲς ξαναζωντανεύουν ὕστερα ἀπὸ τὴν Ἀναγέννησιν, ὅταν ἄρχισε νὰ ξεφτίζει κ' ἡ σχολαστικὴ θεολογία. Τὸ ἴδιον ἔκανε κ' ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάστασις, ποὺ πίστεψε πῶς οἱ ἡθικὲς ἀλήθειες ἦταν τόσο σταθερές, ὥστε νὰ μὴν ἔχουν ἀνάγκη θρησκευτικοῦ ὑποστηρίγματος.

Ὁ Ρενὰν ἔγραψε πῶς ὁ πολιτισμὸς τῆς Δύσης εἶναι ἡ συνισταμένη τοῦ παραλληλόγραμμου δυὸ δυνάμεων: τοῦ ἐλληνικοῦ ἀτομικισμοῦ, ποὺ τείνει στὸν ἥρωισμό, στὴν ἰδιοφυΐαν, στίς ἀνώτερες μορφές τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ τοῦ ἐβραϊκοῦ σοσιαλισμοῦ, ποὺ ἀποβλέπει στὴν κοινωνικὴ δικαιοσύνη καὶ στὴν εὐτυχίαν τῶν μαζῶν. Ὑπάρχουν ἔτσι στὴ ζωὴ μας ἀντινομίες, ποὺ προκαλοῦν ἡ πάλιν τῶν ἀτομικοτήτων καὶ πρὸ πάντων οἱ ἀντιζηλίεις τῶν ἀτόμων γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἢ ἀκόμα καὶ γιὰ τὴν εὐτυχίαν. Τὸ ὄνειρον τῶν ἡθικολόγων εἶναι βέβαιον νὰ τίς βγάλουν ἀπὸ τὴ μέση ἢ τουλάχιστον νὰ τίς περιορίσουν. Ἡ σύνθεσις, ὡς ἑνα βαθμὸς, τοῦ ἐγωῖσμοῦ καὶ τοῦ ἀλτρουῖσμοῦ δὲν εἶναι μόνον οὐτοπιστικὴ ἐφεύρεσις. Ἀποτελεῖ ἐσωτερικὴ ἀνάγκη τὸ ξεχειλίσμα τοῦ ἀτομισμοῦ στοὺς ἄλλους. Μπορεῖ μερικοὶ πραγματιστὲς νὰ σταματοῦν μπροστὰ στὴν αἰώνια ἀντίθεσις τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ ἐσύ, τοῦ δικοῦ μου καὶ τοῦ δικοῦ σου, τοῦ ἀτομικοῦ καὶ τοῦ γενικοῦ συμφέροντος. Μὰ ἡ ζωντανὴ φύσις δὲ σταματᾷ σ' αὐτὴν τὴν ξεκομμένην διαίρεσιν. Ἡ ἀτομικὴ ζωὴ ἀπλώνεται στοὺς ἄλλους, γιὰτὶ εἶναι γόνιμη. Εἶναι ἀνάγκη τοῦ ἀτόμου νὰ γεννήσῃ ἑνα ἄλλο ἄτομον, ἔτσι ποὺ αὐτὸ τὸ ἄλλο νὰ γίνῃ μιὰ κατάστασις τῆς ὑπαρξέως του. Ἡ ζωὴ, ὅπως ἡ φωτιά, διατηρεῖται μόνον ὅσο ἀπλώνεται. "Ὅ,τι γίνεται μὲ τὸ σῶμα συμβαίνει καὶ μὲ τὸ πνεῦμα. Εἶναι ἀδύνατον νὰ κλείσεις μέσα σου τὴν ἐξυπνάδα ὅπως καὶ τὴ φωτιά. Ἐγίνε γιὰ ν' ἀκτινοβολεῖ.

Ἡ ἐπιδίωξις τοῦ προσωπικοῦ κέρδους εἶναι ἑνα οὐσιαστικὸ ἀντικείμενον τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξέως, μὰ ἡ ζωὴ μπορεῖ ν' ἀπλωθεῖ πολὺ πλατύτερα, στὸν ἀτέλειωτον κόσμον τῶν συγκινήσεων. Κάθε ἄτομον, ποὺ δὲν εἶναι ἄρρωστο ἢ ἐκφυλισμένο, κρύβει μέσα του δυνατότητες ποὺ ξεπερνοῦν πολὺ τίς ἀπόλυτες ἀνάγκες του. Εἶναι ἄξιο γιὰ αἰσθημα καὶ γιὰ δράσιν χωρὶς συμφέρον, ποὺ συχνὰ ἐκδηλώνονται σ' ἑναν ἐνθουσιασμόν γιὰ μιάν πατρίδα, γιὰ μιὰ θρησκείαν, γιὰ ἑνα σύλλογον, γιὰ ἑνα κόμμα, γιὰ μιάν ὡραία τέχνην, γιὰ ἑνα σπόρον. Ἐπιβεβαι-

ώνει ἔτσι τὴν προσωπικότητά του ξεπερνώντας τὴν ἀτομικὴ περιοχὴ καὶ πραγματοποιώντας τὴν ἐπικοινωνία μὲ ἄλλα πρόσωπα. Μποροῦμε λοιπὸν νὰ συμπεράνουμε πὼς ὅσο οἱ σιγανὲς δυνάμεις τῆς κληρονομικότητος σταματοῦν καὶ σταθεροποιοῦν γιὰ πάντα τὶς καινούριες κοινωνικὲς προσαρμογές, ὅσο ἡ συμφωνία τῶν θελήσεων καταστρέφει τὴν ἀτομικὴ αἰτίαση καὶ καταργεῖ κάθε ἐπιφανειακὴ τάση τῶν ἐπιθυμιῶν, ἡ ἱστορία τῆς ζωῆς πηδᾷ σὲ μιὰν καινούρια φάση, τὴ φάση μιᾶς κοινῆς ἀνθρώπινης συνείδησης καὶ μιᾶς κοινῆς θέλησης.

Κι ὅπως λέει ἀναδρομικὰ ὁ οὐτοπικὸς ἱστορικὸς τοῦ Οὐέλλς, τὸ 2106: Μὲ τὸ μέσο τῆς μόρφωσης καὶ τῆς κοινωνικῆς πειθαρχίας τὸ κανονικὸ ἀνθρώπινο ἄτομο ἀποκτᾷ σήμερα τοὺς χαρακτῆρες, ποὺ χωρὶς αὐτοὺς θὰ ἦταν ἀδύνατη ἡ ἐξακολούθησις τῆς ζωῆς του. Τώρα πιά ποὺ οἱ δυνάμεις τῆς ζωικῆς ἐπιλογῆς ἐπιταχύνθηκαν καὶ διευθύνονται ἀπὸ τὴν εὐγονικὴ μας προσπάθεια, στὸ μέλλον οἱ χαρακτῆρες ποὺ οἱ ἄνθρωποι ἀπόκτησαν θὰ περάσουν στὴν κληρονομικὴ περιουσία τῶν ἀτόμων κ' ἡ μορφωτικὴ ἐνέργεια θὰ ἐλευθερωθεῖ γιὰ καινούριες κατακτήσεις. Ὁ ἄνθρωπος θὰ γίνει, ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ, ἓνα καινούριο ὄν, πάντα πιὸ διαφορετικὸ ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἀπειθάρχητο, τραγικὸ, σκληρό, ἰδιότροπο, παράλογο καὶ κάποτε ὀλότελα φρικτὸν ὄν, ποὺ μόνον τοῦ τιτλοφορήθηκε μιὰ μέρα παιδιάτικης ζιपाσιᾶς μὲ τ' ὄνομα *homo sapiens* (133). Οἱ σοφοὶ τῶν παλιῶν καιρῶν ζητοῦσαν τὴν εὐτυχία. "Ὅχι τὴν εὐτυχία τοῦ γείτονα, μὰ τὴ δική τους τὴν εὐτυχία. Οἱ σοφοὶ τῆς ἐποχῆς μας ἀνακάλυψαν πὼς ἡ εὐτυχία ὅλων εἶναι ἡ πηγὴ καὶ τῆς ἀτομικῆς εὐτυχίας. Μὰ στὸ βάθος οἱ θλιβεροὶ φιλόσοφοι κ' ἠθικολόγοι δὲν μποροῦν νὰ νιώσουν τὴ χαρὰ τῶν ἄλλων. Καὶ γι' αὐτὸ οἱ οὐτοπιστὲς εἶναι ἀνώτεροί τους, ἀφοῦ δὲν περιφρονοῦν τὴν εὐτυχία γιὰ λόγους ἀνώτερης τάχα ἀρετῆς.

"Ὅσο κι ἂν γιὰ ἓνα φιλελεύθερο μυαλὸ ἡ ἰδέα πὼς οἱ ἄνθρωποι μπορεῖ νὰ σχεδιοποιήσουν, νὰ ἐπιβάλλουν τὴν εὐτυχία τῆς κοινωνίας εἶναι μιὰ ἀπαίτηση ἀμαθῆς κι αὐθάδης, δὲν μποροῦμε παρὰ νὰ θαυμάσουμε τοὺς οὐτοπιστὲς, ποὺ ζητοῦν τὸ μέσο νὰ κάνουν τοὺς ἀνθρώπους εὐτυχισμένους. Καὶ πιστεύουν πὼς ἡ κοινότητα ἀγαθῶν, ποὺ θὰ ἐξασφαλίσει τὴν ἰσότητά τῆς μόρφωσης, τῆς ἐργασίας, τῆς περιουσίας καὶ τοῦ δικαίου, προλαβαίνει τὴν ἀνησυχία καὶ τὴ ζήλεια, τὰ ἐλαττώματα καὶ τὰ κακουργήματα. "Ἐτσι ἓνα καινούριο σύστημα κοινωνικῆς ὀργάνωσης θὰ κάνει εὐκόλῃ τὴν ἀρετὴ καὶ δύσκολα, ἂν ὅχι ἀδύνατα, τὰ ἐλαττώματα καὶ τὰ κακουργήματα. Γι' αὐτὸ κι ὁ Λουκιανὸς, μιλώντας γιὰ μιὰν ἄγνωστη οὐτοπικὴ χώρα, γράφει: Παραβάλλω τὴν ἀρετὴ μὲ μιὰ πόλη, ὅπου οἱ πολῖτες εἶναι εὐτυχισμένοι, ἐξαιρετικὰ σοφοί, ὅλοι παλικάρια, δίκαιοι, φρόνιμοι, λίγο κατώτεροι ἀπὸ τοὺς θεούς. "Ὅλα ὅσα γίνονται στὸν τόπο μας, κλεψιές, ἀρπαγές, πλεονεξίες, εἶναι ἄγνωστα ἐκεῖνη τὴν πόλιν κ' οἱ πολῖτες ζοῦν εἰρηνικὰ καὶ μονοιασμένοι. Κι αὐτὸ εἶναι πολὺ φοβερὸ, γιὰτὶ ὅσα ξεσηκώνουν στὶς ἄλλες πόλεις τὶς ἐπαναστάσεις, τὶς ἀντιζη-

λίες, τὶς ἐπιθέσεις ἐναντίον ἄλλων, ὅλα ἐξαφανίστηκαν σ' αὐτή. Οὔτε χρυσάφι βλέπει κανεὶς ἐκεῖ, οὔτε ἡδονές, οὔτε γυνῶμες ποὺ παθιάζουν τοὺς ἀνθρώπους. Ἀπὸ καιρὸ τὰ ἐδιώξαν αὐτὰ ἀπὸ τὴν πόλη, γιατί νόμιζαν πὼς δὲν εἶναι ἀπαράιτητα στὸ κοινὸ πολίτευμα. Ἔτσι περνοῦν ζωὴ ἡσυχὴ κ' εὐτυχισμένη, μὲ εὐνομία, ἰσότητα, ἐλευθερία καὶ τ' ἄλλα καλὰ (75).

*
* *

Τὸ κοινωνικὸ πρόβλημα δὲν εἶναι, ὅπως γενικὰ νομίζεται, κάτι τὸ καινούριο, ποὺ οἱ ἐρευνητὲς τῶν περασμένων ἐποχῶν παραγνώρισαν ἢ περιφρόνησαν συστηματικά. Ἀντίθετα ἀπὸ τὴ μαρξιστικὴ ἄποψη, πὼς κάθε ἐποχὴ προβάλλει μόνον τὰ ζητήματα ποὺ μπορεῖ νὰ λύσει, οἱ Ἕλληνες οὐτοπιστὲς ἔθεσαν ἀπὸ πολλοὺς αἰῶνες τὰ γενικὰ κοινωνικὰ ζητήματα ποὺ μᾶς ἀπασχολοῦν καὶ σήμερα καὶ πρότειναν γι' αὐτὰ διάφορες λύσεις. Γιατὶ βέβαια δὲν ἔχει οὐσιαστικὴ σημασία ἂν στὴν ἀρχαίαν Ἀθήνα οἱ προλετάριοι λέγονταν δοῦλοι ἢ θῆτες κ' οἱ κεφαλαιοῦχοι εὐπατρίδες.

Πρῶτοι οἱ Κυνικοὶ οὐτοπιστὲς ζήτησαν τὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴν ἰσότητα τῶν ἀνθρώπων. Ξαίρουμε πὼς, ἀντίθετα, ὁ Πλάτωνας ἤθελε τὴ διαίρεση τῶν πολιτῶν σὲ τάξεις καὶ μάλιστα νομικὰ χωρισμένες κατὰ τὸ σπαρτιάτικο σύστημα (πολεμιστὲς κι ἄρχοντες, εἴλωτες καὶ περίοικοι), ἐνῶ μόνον ἡ κοινωνικὴ διαφοροποίηση ὑπῆρχε στὴ Δημοκρατία τῶν Ἀθηναίων. Τὴν ἄποψή του αὐτὴ τὴ βάσισε στὸ δόγμα τῆς φυσικῆς διαφορᾶς τῶν ἀνθρώπων. Ὁ θεός, λέει, ἔπλασε τριῶν εἰδῶν ἀνθρώπους: τοὺς ἄριστους ἀπὸ χρυσάφι, ἄξιους γιὰ φύλακες, τοὺς καλοὺς ἀπὸ ἀσήμι, κατάλληλους γιὰ στρατιῶτες, καὶ τοὺς κοινούς ἀπὸ χαλκό, ἱκανοὺς μόνον γιὰ χειρώνακτες. Ἀλλ' ὅμως γρήγορα οἱ Ἀθηναῖοι, ποὺ ζοῦσαν ἀπ' τὸ ἐμπόριο καὶ τὴ ναυτιλία, δημιούργησαν τὴ δημοκρατία. Ἀφοῦ ὅσα κράτη βρίσκονταν σὲ μιὰ πρωτόγονη οἰκονομία, ὅπως οἱ Σπαρτιάτες ποὺ ζοῦσαν ἀπὸ τοὺς εἴλωτες καὶ τὸν πόλεμο, δὲν αἰσθάνονταν τὴν ἀνάγκη τῆς κοινωνικῆς προόδου καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας. Στ' ἀχνάρια τῶν Ἀθηναίων πορεύτηκαν οἱ ἐμπορικὲς πόλεις τῆς Ἀναγέννησης κι ὅλοι οἱ λαοὶ ποὺ ἐγκατέλειψαν τὴν αὐτάρκεια καὶ ζητοῦσαν τὴν ἐλευθερίαν τῶν συναλλαγῶν, τὴν παραδοχὴ ἐνὸς κοινοῦ νόμου γιὰ τὴν ἐξύψωση τοῦ ἐπιπέδου τῆς ζωῆς τῶν λαῶν τους.

Ἡ ἐπικράτηση τῆς χρηματικῆς οἰκονομίας προκάλεσε καὶ τὸ ἄπλωμα τῶν ἰδεῶν τῆς ἰσότητος, ποὺ βρίσκουμε σ' ὅλους σχεδὸν τοὺς νεώτερους οὐτοπιστὲς. Γιατί, ὅπως γράφει ὁ Μάρξ, τὸ χρῆμα, ποὺ χρησιμεύει νὰ σβήνουνται οἱ ποιοτικὲς διαφορὲς τῶν ἐμπορευμάτων, σβήνει μὲ τὴ σειρά του ὅλες τὶς ἀνθρώπινες διαφορὲς. Στὴν ἀγορὰ ξεχνιοῦνται ὅλες οἱ φυλετικὲς, θρησκευτικὲς κ' ἐθνικὲς διαφορὲς καὶ μένει μόνον ὁ ἄνθρωπος, ποὺ ἀλλάζει τὸ ἐμπόρευμά του μ' ἓναν ἄλλον ποὺ ἀλλάζει τὸ δικό του. Ἄν ὅμως ἡ πρόοδος τοῦ πολιτισμοῦ μᾶς φέρνει στὴν τάση γιὰ ἰσότητα, τὴν ἀκολουθεῖ μιὰ ἐπιπλοκὴ ὅσο πάει μεγα-

λύτερη τῆς κοινωνίας μας. "Όσοι θεωροῦσαν τὴν κατάκτηση τοῦ κόσμου τῆς Δύσης ἀπὸ τὶς ιδέες τῆς ισότητος, γράφει ὁ Μπουγκλέ, σὰ μιὰν ἐκπληκτικὴν τύχην μιᾶς θεωρίας ποὺ ἔπεσε ἀπ' τὸν οὐρανὸ στὸ κεφάλι μερικῶν διανοοῦμενων καὶ κατέβηκε κολλητικὰ ὡς τὴν ψυχὴ τῶν μαζῶν, θὰ μπορούσαν νὰ νομίζουν πῶς γιὰ νὰ τὴ σταματήσουν ἔφθανε μιὰ φιλοσοφικὴ συζήτηση. "Ας ἀνασκευάσουμε τὶς ιδέες τοῦ Ρουσσώ κ' οἱ θεωρίες τῆς ισότητος νικῆθηκαν. "Αν ὅμως, ἀντίθετα, ὁ θρίαμβος αὐτῶν τῶν ιδεῶν ἐξηγιέται ὅχι μόνο ἀπὸ τὴν ἐφεύρεση μιᾶς θεωρίας, μὰ ἀπὸ τὴ σύνθεση τῶν κοινωνιῶν ποὺ ὑποτάσσει, τότε οἱ ὅροι τῆς μάχης ἀλλάζουν. Γιὰ νὰ σταματήσουμε τὴ δημοκρατικὴ φόρα τοῦ πολιτισμοῦ μας θὰ ἔπρεπε πρῶτα νὰ κομματιάσουμε τὰ κράτη, νὰ γκρεμίσουμε τὶς πόλεις, νὰ φράξουμε τοὺς δρόμους, νὰ σταλιάσουμε τοὺς ἀνθρώπους σὲ κλειστοὺς ὄμιλους, ἐμποδίζοντας ἀνάμεσά τους κάθε μίμηση καὶ μέσα τους κάθε ἀτομικὴ διάκριση (21).

Μὲ λίγα λόγια ἂν ἤθελε κανεὶς νὰ ἐξηγήσει γιὰτὶ οἱ κοινωνίες μας ἔγιναν μαζὶ πολὺ ἐνοποιημένες καὶ πολὺ σύνθετες, πολὺ πυκνὲς καὶ πολὺ ἀπλωμένες, θὰ ἔπρεπε ν' ἀραδιάσει ὅλα τὰ εἶδη διαφοροποιήσεων ποὺ ἔπαθαν οἱ ψυχὲς καὶ τὰ σώματα, τὰ πράγματα καὶ τὰ πρόσωπα, ἡ φύσις κ' ἡ ἀνθρωπότης. Δὲ θὰ ἔφτανε νὰ πεῖ μόνο πῶς οἱ ἀνθρώποι θέλησαν νὰ ζήσουν ἴσοι. ἀφοῦ ἡ ιδέα τῆς ισότητος δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ πηγὴ διαφορῶν ρευμάτων ποὺ παράσυσαν τὶς κοινωνίες μας, εἶναι μᾶλλον ἡ ἀμπολὴ τους. Δὲ θὰ καταλάβαινε γιὰτὶ, ἐπειδὴ οἱ ἀνθρώποι νομίζονταν ἴσοι, διάλεξαν νὰ ὑπαχθοῦν σὲ μιὰ κεντρικὴ ἐξουσία, μαζεύτηκαν σ' ἐνώσεις διασταυρούμενες μεταξὺ τους, ἔμοιασαν καὶ διαφοροποιήθηκαν, συνενώθηκαν καὶ πολλαπλασιάστηκαν. Ἀντίθετα, ἡ ἀδιάκοπη ἐπίδρασις τῶν κοινωνικῶν ὅρων διαμόρφωσε τὸ δημόσιο πνεῦμα κ' ἔκανε τοὺς ἀνθρώπους νὰ κρίνονται ἴσοι.

Μὰ καὶ κάτι ἄλλο : Ἀπὸ τὴν ἐπίδραση, φαίνεται, τῶν δημοκρατικῶν καὶ πρὸ πάντων τῶν σοσιαλιστικῶν ιδεῶν συγχέουμε πολλὰς φορὲς τὴν ἐννοια τῆς δικαιοσύνης μὲ τὴν ἐννοια τῆς ισότητος. Ἐνῶ ἡ δικαιοσύνη συχνὰ ὑποστηρίζει τὴν ἀνισότητα, ὅπως π. χ. τὸ δικαίωμα τῆς ιδιοκτησίας. Ὁ Πλάτωνας ὅμως δίνει γιὰ ὅρισμὸ τῆς δικαιοσύνης: νὰ κάνει ὁ καθένας τὴ δουλειὰ του, στὸ πόστο ποὺ τὸν ἔταξεν ἡ Πολιτεία, χωρὶς νὰ ἐπεμβαίνει στὴ δουλειὰ τῶν ἄλλων τάξεων (100). Ἔτσι ξεχωρίζει τὴ δικαιοσύνη ἀπ' τὸ προνόμιον τῆς ἐξουσίας, ποὺ ἀνήκει ἀποκλειστικὰ στὴν τάξιν τῶν φυλάκων, δηλ. στοὺς ἄριστους. Ἀδικία θὰ ὑπῆρχε ἂν τυχὸν παρουσιάζονταν κανένα παιδί στὴν ἀνώτερη τάξιν ἄξιο σὰν κι αὐτοὺς ἢ κι ἀνώτερό τους καὶ δὲν προήγονταν ἀμέσως σύμφωνα μὲ τὰ προσόντα του ἢ, ἀντίθετα, ἂν κανένα ἐκφυλισμένο παιδί φύλακα δὲν ὑποβιβάζονταν ἀπὸ τὴν τάξιν του. Σ' ἓνα ἀληθινὰ δημοκρατικὸ καθεστῶς ὁ καθένας πάει νὰ πάρει τὴ θέσιν ποὺ τοῦ ἀνήκει, ἀνάλογα μὲ τὶς ἱκανότητές του, κι ὅσοι νομίζονται καλύτεροι ἐκλέγονται νὰ διοικοῦν. Ὅμως αὕτῃ ἡ ἀποψη εἶναι θεωρητικὴ, γιὰτὶ στὴν πράξιν οἱ δυνατοὶ-ἄτομα ἢ τάξεις—

κατορθώνουν νὰ ἐπιβάλουν τὶς ἀπόψεις τους, ἐπιβεβαιώνοντας ἔτσι τὸν ἀφορισμὸ τοῦ Θρασύμαχου: Δικαιοσύνη δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ συμφέρον τοῦ δυνατώτερου.

Ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ἰδέα πὼς πρέπει νὰ λείψουν οἱ κοινωνικὲς διαφορές, πολλοὶ οὐτοπιστὲς καταντᾷ νὰ θέλουν τὰ πάντα ὅμοια. Φοβοῦνται ὅχι μόνο τὴν κοινωνικὴ διαφοροποίηση μὰ ἀκόμα καὶ τὴν ποικιλία ποὺ μᾶς παρουσιάζει ἡ φύση. Νομίζει κανεὶς πὼς σκέπτονται γεωμετρικὰ. Γιατὶ ἡ λογικὴ ὅχι μόνο εἶναι ἀντίθετη στὴν ἀκαταστασία τῆς ὕλης, μὰ καταγίνεται καὶ νὰ τὴν ὑποτάξει. Ἐπειτα γενικὰ τοὺς περισσότερους ἀνθρώπους εὐχαριστοῦν τὰ δόγματα, ποὺ περιορίζουν τὴν ἄλογη πολλαπλότητα στὴ ρασιοναλιστικὴ μονάδα. ἀφοῦ αὐτὴν καταλαβαίνουν καλύτερα. Ἐτσι οἱ ἄνθρωποι θαυμάζουν, κατὰ κανόνα, τοὺς ἐξαιρετικὸς ἀνθρώπους, αὐτοὺς ποὺ ξεφεύγουν ἀπὸ τὴν ἀράδα, μὰ ἀγαποῦν τοὺς μέσους τύπους. Εἰδικὰ οἱ δημόσιες ὑπηρεσίες προτιμοῦν τὴν ὁμοιομορφία ποὺ ταιριάζει μὲ τὸ γραφειοκρατικὸ καὶ τὸ στατιστικὸ πνεῦμα. Γι' αὐτὸ καὶ τὰ παιδιὰ, ποὺ θὰ παραδίνονται στὸ οὐτοπιστικὸ κράτος, θὰ τείνουν βέβαια στὴν ποθητὴ ὁμοιομορφία, ποὺ τὰ σχολεῖα κι ὁ στρατὸς πασχίζουν νὰ πραγματοποιήσουν καὶ στὴ σημερινὴ κοινωνία. Ἐπειτα τί ἄλλο εἶναι αὐτὸ ποὺ λέμε σωστὴ σκέψη (*bon sens*) σὲ μιὰν ὀρισμένη ἐποχὴ παρὰ ἄθροισμα τῶν μέσων γνωμῶν καὶ τῶν προλήψεων ποὺ συγκρατοῦν ἡ ἐκπαίδευση, ἡ ἐξουσία τοῦ παραδείγματος καὶ τὸ ἐνστικτο τῆς μίμησης;

Σ' ὅλες σχεδὸν τὶς οὐτοπίες παίρνουν ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, χωρὶς διάκριση ράτσας, ἐθνότητος κ' ἐθίμων, καὶ τοὺς ρίχνουν σ' ἓνα καλούπι, ἀπ' ὅπου θὰ βγεῖ ἡ καινούρια ἀνθρωπότητα, ποὺ θὰ τὴ χαρακτηρίσει ἡ ὁμοιομορφία. Ὅμως ὁ Χάξλεϋ μπάζει τοὺς κατοίκους τῆς οὐτοπίας του σὲ πέντε τάξεις, ἀδυσώπητα χωρισμένες τὴ μιὰν ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὅπως εἶδαμε. Ἐνῶ καὶ στὴν Πλατωνικὴ Πολιτεία ὑπάρχουν τάξεις, μὰ ὅχι τόσο αὐστηρὰ χωρισμένες. Ὅμως κι ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος ζητᾷ νὰ λείψουν οἱ ἀτομικὲς διαφοροποιήσεις, νὰ καταργηθεῖ κάθε τι τὸ ἰδιαίτερο, νὰ ἐπιτύχουμε ὅλοι νὰ σκέπτονται μὲ τὸν ἴδιο τρόπο γιὰ ὅλα (100). Ἐνῶ ἀκριβῶς ἀντίθετα ὁ Περικλῆς θαύμαζε τὴ δημοκρατία τῶν Ἀθηνῶν, γιατί ἐπέτρεπε στὸν καθένα ν' ἀναπτύξει τὰ ταλέντα του καὶ τὶς προσωπικὲς του ἐπιθυμίες καὶ μάλιστα μὲ δεξιότητα καὶ χάρη ξέχωρη (63).

Ὁ Πλάτωνας δίνει μιὰ γεωμετρικὴ κανονικότητα στὴν Ἀτλαντίδα του, ἐπηρεασμένος ἴσως ἀπὸ τὴν Πολιτεία τοῦ Ἰππόδαμου. Ἡ οὐτοπία τοῦ Ἰαμβούλου ἀποτελεῖται ἀπὸ ἑφτά νησιά, μὲ τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἑκταση, σὲ ἴση ἀπόσταση τὸ ἓνα ἀπ' τὸ ἄλλο, μὲ τὰ ἴδια ἔθιμα, μὲ τὶς μέρες ἴσες στὶς νύχτες, κι ὅπου ὅλοι οἱ κάτοικοι μοιάζουν μεταξὺ τους, ἀκόμα καὶ στὴ σοφία. Ὁ Μόρους θέλει τὶς 54 πόλεις τῆς Οὐτοπίας του χτισμένες πάνω στὸ ἴδιο σχέδιο, ὅλους τοὺς δρόμους μὲ τὸ ἴδιο φάρδος, μὲ ὅμοια σπίτια, μὲ τὰ ἴδια δημόσια κτίρια. Ἡ γλῶσσα, τὰ ἔθιμα, οἱ νόμοι εἶναι σ' αὐτὲς ἀπό-

λυτα ὅμοια. "Ετσι ὅταν ξαίρει κανεὶς μιὰ πόλη, τὶς ξαίρει ὅλες. "Ολοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ντυμένοι μὲ τὸν ἴδιο τρόπο. Ἡ μορφή τῶν ρούχων δὲν ἀλλάζει ποτὲ καὶ μόνο διακρίνονται οἱ ἄντρες ἀπὸ τὶς γυναῖκες καὶ οἱ παντρεμένοι ἀπὸ τοὺς ἐργένηδες. Στὴ δουλειὰ φοροῦν ροῦχα δερμάτινα, στὸ δρόμο μιὰ φαρδομάνικη καζάκα, ποὺ ἔχει γιὰ ὅλους τὸ ἴδιο χρῶμα (88). Ἐπίσης ὁ Καμπὲ θέλει ἡ τροφή, τὰ ροῦχα, ἡ κατοικία, τὰ ἐπιπλα νὰ εἶναι ὅσο μπορεῖ τὰ ἴδια γιὰ ὅλους, ἐτοιμασμένα ἀπὸ τὴν κοινότητα καὶ μοιρασμένα ἀπὸ αὐτὴ σ' ὅλους. "Ολα γίνονται σύμφωνα μ' ἓνα μοντέλο, ποὺ τὸ ὀρίζει ὁ νόμος. Οἱ πόλεις καὶ τὰ σπίτια θὰ χτίζονται σ' ἓνα καὶ μοναδικὸ σχέδιο. Ἄλλ' ὅπως παρατηρεῖ ὁ Ράσσελ, ἡ ποικιλία εἶναι κύριο στοιχεῖο τῆς εὐτυχίας καὶ ἡ ἑλλειψὴ τῆς εἶναι ἓνα ἐλάττωμα σ' ὅλα τὰ σχεδιοποιημένα κοινωνικά συστήματα, φανταστικά εἴτε πραγματικά (114).

Πρέπει ὅμως νὰ σημειώσουμε πὼς ἡ οὐτοπιστικὴ αὐτὴ ἄποψη συμφωνεῖ μὲ τὸ βιομηχανικὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς μας. Ἐκτὸς ἀπὸ σπάνιες ἐξαιρέσεις, ἡ ἀτομικότητα λείπει σὲ ὅ,τι εἶναι γύρω μας, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὰ ἐπιπλα, ποὺ οἱ μηχανὲς φτιάχνουν στὴν ἁράδα σὲ χιλιάδες κομμάτια, στὴ σκέψη ποὺ ὁμοιομορφοποιοῦν ὁ τύπος καὶ τὰ ραδιόφωνα ὡς καὶ τὸ πιὸ πνευματικὸ πεδίο, τὴ θρησκεία, ποὺ περιορίστηκε σὲ ὀρισμένους τύπους, ρυθμισμένους σὰ ρολοῖ. Ἡ μίμηση γίνεται ἓνας κοινωνικὸς παράγοντας, κάθε μέρα πιὸ δυνατός, ἔτσι ποὺ μικρὴ μόνο θέση μένει στὴν ἀτομικότητα. Ἡ ζωὴ θὰ διευθύνεται λοιπὸν ἀπὸ τὴν ἀριθμητικὴν καὶ ὄχι ἀπὸ τὴ σοφία, ἀφοῦ μάλιστα ἡ ἀριθμητικὴ μαθαίνεται ἐνῶ ἡ σοφία πρέπει νὰ ἐφευρίσκεται.

Μὰ οἱ οὐτοπιστὲς δὲν περιορίζονται στὴν κατάργηση τῶν τεχνητῶν διαφορῶν. Ζητοῦν νὰ λείψουν ἀκόμη καὶ αὐτὲς ποὺ ὅρισε ἡ φύση. Προβλέπουν τὴν παραγωγὴ ἀνθρώπων στὴ σειρά, ὅπως γίνεται σήμερα γιὰ τὰ διάφορα βιομηχανικὰ προϊόντα καὶ ἀκόμα γιὰ τὰ ζῶα, μὲ τὴν τεχνητὴ γονιμοποίηση. Καὶ πρῶτα-πρῶτα ὁ Πλάτωνας θέλει τὶς γυναῖκες τῆς διευθύνουσας τάξης ὅμοιες μὲ τοὺς ἄντρες. Νὰ γυμνάζονται καὶ νὰ ἐκπαιδεύονται σὰν αὐτοὺς καὶ νὰ πηγαίνουν στὸν πόλεμο. Ἀντίθετα ὁ Ἀριστοτέλης ζητᾷ τὴν εἰδίκευση, ἔτσι ποὺ οἱ γυναῖκες ν' ἀφοσιώνονται στὰ ἔργα τῆς μητέρας καὶ νὰ μένουν σὲ κατὰστασι κατωτερότητας, συγκριτικὰ μὲ τὸν ἄντρα, κατωτερότητας ποὺ θεωρεῖ φυσικὴ καὶ ἀναγκαία.

Ὡς τώρα ἡ ἐξέλιξη τῆς ἀνθρωπότητας στράφηκε πρὸς τὴ διαφοροποίηση καὶ δικαίωσε σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τὸν Ἀριστοτέλη. Γιατὶ στίς σύγχρονες κοινωνίες ἡ γυναίκα, ὅταν εἶναι μάλιστα τουαλεταρισμένη, δηλ. στολισμένη μὲ πλούσια ροῦχα καὶ στολίδια, μὲ τεχνητὰ χρώματα καὶ μὲ μεθυστικὰ μυρωδικὰ, παρουσιάζει μιὰ τεχνητὴ διαφοροποίηση μεγαλύτερη καὶ ἀπὸ αὐτὴ ποὺ συναντοῦμε στὴ φύση.

Εἶναι βέβαια ἓνα δύσκολο μὰ σημαντικὸ πρόβλημα νὰ καθορίσει κανεὶς ἂν οἱ διαφορὲς ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὰ δυὸ φύλα εἶναι ἐσωτερικὲς καὶ

ἀναπόφευκτες καὶ δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς κοινωνικῆς ἀνάπτυξης, γεγονὸς ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ τροποποιηθεῖ σ' ἓνα ἄλλο κοινωνικὸ καθεστῶς. Μὰ ὁ ἀναρχικὸς οὐτοπιστὴς G. de Foigny προχωρεῖ πάρα πέρα: Στὴ Γνωστὴ Νότια Γῆ, ὅπου ἡ φύση λίγο περίεργα μοιράζει ἴσα κι ὅμοια τ' ἀγαθὰ της, ὅλοι οἱ κάτοικοι ἔχουν μαζὶ τὰ δυὸ γένη, εἶναι ἑρμαφρόδιτοι. Κι ἂν τύχει ἓνα παιδὶ νὰ γεννηθεῖ ἀρσενικὸ ἢ θηλυκὸ μόνο, τὸ πνίγουν σὰν ἓνα τέρας. Ἔτσι ὅλο ἀγαπιοῦνται μ' ἓναν ἔρωτα ἐγκάρδιο, ποὺ εἶναι φυσικὰ ἴδιος κι ὅμοιος γιὰ ὅλους.

Πρέπει νὰ παρατηρήσουμε πῶς στὶς πρωτόγονες φυλὲς οἱ ἄνθρωποι παρουσιάζουν καταπληκτικὴ ὁμοιότητα μεταξὺ τους, ἀκόμα κ' οἱ ἄντρες μὲ τὶς γυναῖκες. Μεγαλύτερη εἶναι ἀκόμα ἡ πνευματικὴ τους ὁμοιότητα, γιατί ἔχουν τὴν «ὁμαδικὴ ψυχὴ», δηλαδή τὴν ὁμαδικὴ συνείδηση τῆς φυλῆς. Γι' αὐτὸ παραδέχονται γενικὰ καὶ τὴ συλλογικὴ εὐθύνη, πρᾶγμα ποὺ ὁ πολιτισμός μας δὲν ἀνέχεται. Ἐπειτα ἐνῶ στοὺς πρωτόγονους λαοὺς ὁ ἠθικὸς νόμος συγχέεται μὲ τὸν κοινωνικὸ καὶ τὸ ἄτομο δένεται ἀπὸ πλῆθος προλήψεις κι αὐστηρὲς ἐντολές, στοὺς περισσότερο ἐξελιγμένους παρουσιάζεται μεγαλύτερη διαφοροποίηση τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ ἀτόμου, ποὺ βρίσκει τὴν ἐλευθερίαν τῆς σκέψης καὶ τῆς συνείδησης, πάντα ὅμως μέσα στὸ πλαίσιο τοῦ κοινωνικοῦ περιγύρου.

Στὶς πολιτισμένους ὅμως κοινωνίες ὑπάρχει μεγαλύτερη διαφοροποίηση, ποὺ τὴ θεωροῦν χρήσιμη ὅχι μόνο οἱ κοινωνιολόγοι μὰ κ' οἱ βιολόγοι, καὶ μποροῦμε νὰ ὀρίσουμε τὴν πρόοδο, ὅπως ὁ Ἰούλ. Χαξλεϋ, σὰν εἰδίκευση πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις (60). Κάθε ἄτομο πρέπει νὰ χρησιμοποιεῖται σύμφωνα μὲ τὰ δικά του χαρακτηριστικά, γράφει ὁ Καρρέλ. Προσπαθώντας νὰ ἐφαρμόσουμε τὴν ἰσότητα ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους καταργήσαμε τὶς ἀτομικὲς ιδιότητες, ποὺ ἦταν πολὺ χρήσιμες. Γιατὶ ἡ εὐτυχία τοῦ καθενὸς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν καλοδιαλεγμένη προσαρμογὴ στὸ εἶδος τῆς δουλειᾶς του. Ὑπάρχουν πολλὰ διαφορετικὰ ἔργα σ' ἓνα σύγχρονο ἔθνος. Πρέπει λοιπὸν νὰ ποικίλλουμε τοὺς ἀνθρώπινους τύπους, ἀντὶ νὰ τοὺς ἐνοποιήσουμε, καὶ νὰ πληθαίνουμε αὐτὲς τὶς διαφορὲς μὲ τὴν ἀνατροφή καὶ μὲ τὶς συνήθειες τῆς ζωῆς (27).

Ζήτημα κοινωνικῆς ὁργάνωσης εἶναι τὸ πῶς οἱ μοιραῖες ἢ κι' ἀναγκαῖες φυσικὲς διαφορὲς ἢ αὐτὲς ποὺ ἔρχονται ἀπὸ τὴ μόρφωση δὲ θὰ γίνονται ἀφορμὲς γιὰ τὴ δημιουργία οἰκονομικῶν προνομίων σὲ βάρος τῆς ὁλότητος. Ὁ Πλάτωνας προτείνει, ὅπως εἶδαμε, ὁλόκληρο σύστημα γι' αὐτό. Μὰ νιώθει ἀκόμα πῶς ἡ πολιτικὴ τάξη γιὰ νὰ συντηρηθεῖ χρειάζεται νὰ στηρίζεται ἐν ὑπαρξίᾳ της ἐν τῇ δημιουργικῇ δυνάμει τοῦ μύθου, σὰ μέσο ποὺ στερεώνει τὴν πίστη μέσα ἐν τῇ ἀνθρώπινῃ ψυχῇ. Παραδεχόταν δηλ. τὸ ψέμα ἀλλὰ μόνο σὰ μέσο διοίκησης. Οἱ πολῖτες τοῦ νέου κράτους πρέπει νὰ πιστέψουν πῶς εἶναι παιδιὰ τῆς γῆς καὶ πῶς ἀνατράφηκαν καὶ μεγάλωσαν μέσα στοὺς

κόλπους της. "Όλοι τους είναι αδέλφια και συνδέονται από την κοινότητα της γήινης καταγωγής, διαφορίζονται όμως σε τάξεις ανάλογα με το υλικό απ' το οποίο είναι πλασμένοι. "Όσοι πλάστηκαν από χρυσάφι έχουν προορισμό να γίνουν άρχοντες, όσοι από ασήμι φύλακες κι όσοι από χαλκό γεωργοί ή τεχνίτες (100). Πίσω απ' το μυθικό αυτό συμβολισμό κρύβεται ή αντίληψη πώς ο κάθε άνθρωπος πρέπει να παίρνει τη θέση που ή φύση του όρισε μέσα στην κοινωνική ιεραρχία. 'Ο Πλάτωνας έχει την συνείδηση πώς λείει κάτι που ξεπερνά την εποχή του. Μά έλπιζει πώς, αν οι σύγχρονοί του έχουν κλεισμένα τ' αυτιά τους σε τέτοιες αντιλήψεις, οί γιοί τους κ' έπειτα άλλοι άνθρωποι, με την κατάλληλη ανατροφή, θα είναι σε θέση να καταλάβουν το βαθύ νόημα που κρύβει ο μύθος και να τον κάνουν πίστη τους.

Πρέπει ακόμα να παρατηρήσουμε πώς στην εποχή μας ή επαγγελματική και κοινωνική διαφοροποίηση είναι μεγαλύτερη από άλλοτες. 'Ο άνθρωπος δεν άλλαξε μόνο γιατί άφῃκε το χωράφι του κ' εγκαταστάθηκε σε πόλεις, όπου πῆρε καινούριες συνήθειες και καινούρια ιδανικά. Μά τροποποιείται ο ίδιος με την έφεύρεση κάθε καινούριας μηχανής. 'Ο σιδεράς ή ο υφάντης ενός μεγάλου εργοστασίου έχει τόση διαφορά απ' τον όμοιοτεχνίτη του που δουλεύει μόνος του, όση παρουσιάζει ή στομαχική κοιλότητα ενός πρωτόζωου απ' το στομάχι του ανθρώπου. "Όμως το πρόβλημα γίνεται ακόμα πιο δύσκολο όταν έχουμε να κάνουμε με διάφορες ράτσες, με διάφορους πολιτισμούς. Γι' αυτό κι ο Ουέλλς το διατυπώνει μόνο χωρίς να το λύσει. "Αν μπορούσαμε, γράφει, να σβήσουμε άμεσα με μιὰ γόμα-λάστιχα ό,τι έφερε ή πίστη κ' ή ανατροφή, θα βρίσκαμε άραγε στο βάθος κάθε ανθρώπου τὰ ίδια στοιχεία ή κάτι το ουσιαστικά διάφορο, που καμιά κοινωνική ζωή, συμπαγής κι όμοιογενής, ακόμα και μιὰ ζωή από δίκαιους συμβιβασμούς, δέ θα μπορούσε να υπάρξει ανάμεσα στις διάφορες φυλές του κόσμου; (138).

'Η ιδέα της απόλυτης ισότητας κι όμοιομορφίας έχει φυσικά αντίκτυπο και στο άτομο. "Ετσι ή σύγχρονη εξέλιξη της κοινωνίας μας, παρατηρεί ο Νικόλλ, φαίνεται να στρέφεται έναντίον κάθε τι πρωτότυπου που κλείνεται μέσα της. "Αν αυτή ή εξέλιξη έξακολουθήσει, ο πολιτισμός μας θα έχανε τον πραγματικό του χαρακτήρα. Θα ήταν γι' αυτόν αυτοκτονία. Αυτό δέ σημαίνει το χαμό της κοινωνικής ζωής. Θα ήταν ένισχυση του χρήσιμου κοινωνικοῦ της χαρακτήρα σε βάρος του άτομικοῦ πνεύματος και της χωρίς συμφέρον προσπάθειας (89). Και συμπεραίνει: Σιγά-σιγά ο πολιτισμός μας, με το χαμό του άτομισμού, πάει σ' ένα τερατικό τέλος, όπου οί λειτουργίες κ' ή σκέψη θα πάρουν ένα χαρακτήρα συλλογικό... Νομίζω σάν προσεχῆ σταθμό του πολιτισμοῦ μας το σούρουπο της έξυπνάδας, την υποδούλωσή του από τη μηχανή, τις επιθυμίες του ανθρώπου κατεβασμένες από τὰ ιδανικά στη γῆ, στην ικανοποίηση μόνο τῶν αίσθήσεών μας, πειθαρχημένων κι αὐτῶν, μιὰν άρετή, την υγιεινή, που θα καταντήσσει τυραννική, την πιο μεγάλη δύναμη,

τὴν πιὸ μεγάλη ὁμορφιά τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, τὴ δημιουργικὴ ὁρμὴ περιορισμένη σὲ σκοποὺς ἄμεσους, ἀποκλειστικὰ συλλογικούς. Ἀντὶ μιᾶ κοινωνία, ποὺ ὑποφέρει γιὰ τὶς ἀτέλειές της, γιὰ τὶς ἀθλιότητές της, ποὺ πᾶν λίγο στὴν τύχη, μὰ ἐλεύθερη κι αὐτόγνωμη, γερά καὶ φοβερά ἀνθρώπινα χτήνη (89).

Τὶς ιδέες αὐτὲς παραδέχεται κι ὁ αἰσιόδοξος Ἰούλ. Χάξλεϋ, ποὺ κηρύσσεται ὑπὲρ τῆς ποικιλίας. Κάθε βιολόγος, γράφει, ξαίρει πὼς τ' ἀνθρώπινα ὄντα διαφέρουν στὸν κληρονομικὸ τους ὅπλισμό κ' ἐπομένως στὶς δυνατότητες ποὺμποροῦν νὰ πραγματοποιήσουν. Ἡ ψυχολογία δείχνει πόσο ἀναγκαστικὰ διάφοροι εἶναι οἱ τύποι ποὺ διαγκωνίζονται ὁ ἓνας τὸν ἄλλο στοὺς ὁρόμους τοῦ κόσμου. Θὰμποροῦμε βέβαια νὰ δοκιμάσουμε νὰ περιορίσουμε ὁρισμένες νοοτροπίες καὶ νὰ περιορίσουμε θεωρητικὰ πολλὰς ἀνθρώπινες ποικιλίες. Αὐτὸ ὅμως θὰ εἶναι μιὰ θυσία, γιατί ἡ ποικιλία εἶναι ὄχι μόνο τὸ ἀλάτι τῆς ζωῆς ἀλλὰ κ' ἡ βάση τῆς συλλογικῆς εὐτυχίας. Καὶ τὸ συμπλήρωμα τῆς ποικιλίας εἶναι ἡ ἀνοχὴ κ' ἡ κατανόηση (60).

Ὅσο κι ἂν οἱ γινῶμες τῶν βιολόγων εἶναι συχνὰ ὑπερβολικὲς, ὅπως θὰ ᾄδουμε πάρα κάτω, πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε πὼς στὴν ἐποχὴ μας ὁ μέσος ἄνθρωπος χωρὶς ἰδανικά, ὁ Μπάμπιττ, θριαμβεύει. Ὁ οὐσιώδης ἄλλωστε ὅρος τῆς ἐπιτυχίας στὴ ζωὴ εἶναι νὰ σκέπτεσαι ὅπως ὅλοι. Ἀπὸ συνήθεια ἡ ρομαντισμὸ θαυμάζουμε ἀκόμα αὐτοὺς ποὺ εἶναι συνεπαρμένοι ἀπὸ μιὰν ἰδέα καλλιτεχνική, ἐπιστημονική, πατριωτική, ἐρωτική, κτλ. Μὰ ὁ ἰδανικὸς ἄνθρωπος πολλῶν ὁραματιστῶν τῆς μέλλουσας κοινωνίας θὰ εἶναι ἐκεῖνος ποὺ δὲν εἶναι δεσμοὺς οὔτε ἐρωτικούς, οὔτε συγγενικούς, οὔτε ἰδιοκτησίας, οὔτε δόξας, οὔτε κοινωνικῆς τάξης, οὔτε καλλιτεχνικούς, οὔτε ἐπιστημονικούς. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἰδανικὸ τοῦ Βουδισμού, τῶν Στωϊκῶν καὶ τοῦ πρωτόγονου Χριστιανισμοῦ, ποὺ δὲ θέλει δεσμοὺς μὲ τὰ γήϊνα, μὰ μόνο μὲ τὰ θεῖα. Ἐτσι ὅμως, παρατηρεῖ ὁ Ἀλντους Χάξλεϋ, ὁ ἄνθρωπος χάνει τοὺς δεσμοὺς του καὶ μὲ τὴ ζωὴ (58).

Μὰ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε πὼς ἡ ἄποψη τῆς ἀνωτερότητας τῶν ἐκλεκτῶν κι ὁ φόβος τοῦ τάχα ὑποβιβασμοῦ τοῦ διανοητικοῦ ἢ τοῦ αἰσθητικοῦ ἐπίπεδου τῆς κοινωνίας ἀπὸ τὴν ἐπικράτηση τῶν κατωτέρων τάξεων εἶναι μιὰ ἔκφραση τοῦ ἐγωῖσμοῦ τῶν διανοουμένων, μιὰ περιφρονητικὴ παράβλεψη τῶν ὑπηρεσιῶν τῶν ἄλλων τάξεων, μιὰ οὐσιαστικὴ ἄγνοια τῶν κοινωνικῶν δεσμῶν ποὺ ἐνώνουν ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Ὑπάρχουν βέβαια ἐκλεκτὲς διάνοιες, ποὺ ξεσηκώνονται πάνω ἀπ' τὸ σύνολο, ἀλλὰ σὰν ἄτομα, ὄχι σὰν τάξεις. Ὁ ταξικὸς τους διαχωρισμὸς εἶναι ἀπαράδεχτος στὴ σύγχρονη σκέψη καὶ προκάλεσε τὴν ἀντίδραση σὲ κάθε ἀνισότητά τῶν οὐτοπιστῶν πρῶτα, τοῦ λαοῦ κατόπι.

ΟΥΤΟΠΙΣΤΕΣ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΤΕΣ

Ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση κ' ἐδῶθε δημιουργήθηκαν πολλές καινούριες ἰδεολογίες στὸ θρησκευτικό, φιλοσοφικό, κοινωνικό καὶ πολιτικό πεδίο. Καμιά ὅμως ἀπὸ αὐτὲς δὲν ἰσχυρίζεται πὼς ἡ καλύτερη ἠθική, ἡ καλύτερη οἰκουμένη, ἡ καλύτερη πολιτική, ἡ καλύτερη κοινωνία ἐπιβάλλει τὴν κεφαλαιοκρατική κυριαρχία. Καμιά δὲν παίρνει τὴν ἀξία τῆς ἀπ' τὸν ἀστισμό, μ.χ. ὅπως ὅλες οἱ ἰδεολογίες, μιλοῦσαν «ἐν ὀνόματι τῆς ἀλήθειας» καὶ γιὰ τὸ καλὸ τῆς ἀνθρωπότητας. Γι' αὐτὸ ἐγίναν παραδεχτὲς ἀπὸ τὴν πλειονοψηφία τῶν ἀτόμων, ποὺ δὲν εἶχαν τίποτε νὰ περιμένουν ἀπὸ αὐτὲς. Πρῶτοι οἱ σοσιαλιστὲς ξεσηκώθησαν ἐναντίον αὐτῶν τῶν «ἰδεολογιῶν». Μὰ ὅλοι οἱ σοσιαλιστὲς, ὡς τὰ μέσα τοῦ περασμένου αἰῶνα, ἦταν λίγο ἢ πολὺ μιμητὲς τῶν οὐτοπιστῶν. Ἔτσι ὁ Σαὶν-Σιμόν, ὁ Φουριέ, ὁ Οὐεν κι ἄλλοι ἔφτιαναν στὸ μυαλό τους ἓνα μοντέλο μιᾶς καλύτερης κοινωνίας καὶ προσπαθοῦσαν νὰ τὸ προπαγανδίσουν ἢ καὶ νὰ τὸ ἐφαρμόσουν. Τότε ὅμως ὁ Μάρξ θέλησε νὰ στηρίξει ὅλη του τὴ θεωρία πάνω στοὺς ἐπιστημονικοὺς νόμους ποὺ κυβερνοῦν τὰς κοινωνίες. Ὁ κοινωνικὸς ντετερμινισμὸς ἔδωσε στὸ μαρξισμό τὸ χαρακτὴρ ἑνὸς ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ, ποὺ τὸν ξεχωρίζει ἀπ' τὸν οὐτοπιστικό. Γι' αὐτὸ ὁ Κάουτσκι παραδέχεται πὼς ἡ Οὐτοπία τοῦ Μόρου διατήρησε ὅλη τῆς τὴν ἀξία ὡς τὸ 1847, δηλ. ὡς τὴν ἐμφάνιση τοῦ Μάρξ.

Οἱ ἐπιστημονικοὶ σοσιαλιστὲς δὲν εἶναι κοινωνικοὶ ἀρχιτέκτονες, δὲν εἶναι προφῆτες. Οἱ διανοούμενοι μπορεῖ νὰ καταλαβαίνουν, ὡς ἓνα βαθμὶ τῇ διεύθυνση τοῦ οἰκονομικοῦ κινήματος, ὅχι ὅμως καὶ νὰ καθορίσουν ὅπως θέλουν, οὔτε νὰ προβλέψουν μὲ ἀκρίβεια τίς μορφές ποὺ θὰ μπορούσε νὰ πάρει. Εἶναι λοιπὸν γελοῖο ν' ἀπαιτοῦμε ἀπὸ τοὺς σοσιαλιστὲς νὰ περιγράψουν τὰ σχέδια τῆς μελλοντικῆς κοινωνίας καὶ τὰ μεταβατικὰ μέτρα, ἔγραφε ὁ Κάουτσκι, ἀντίπαλος τότε τῆς γνώμης τῶν ἐπιστημονικῶν σοσιαλιστῶν, δηλ. τῶν Μαρξιστῶν. Ὁ Μαρξισμὸς εἶναι λοιπὸν ἐπιστημονικὸς σοσιαλισμὸς γιὰτὶ δὲ φτιάχνει ἀπὸ πρῶτα τὰ σχέδια τῆς κοινωνικῆς ἀνασυγκρότησης. Περιορίζεται ν' ἀποδείξει πὼς οἱ ἴδιοι νόμοι, ποὺ προκάλεσαν τὴ δημιουργία καὶ τὴν ἐξέλιξη τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ συστήματος, θὰ φέρουν μοιραῖα καὶ τὴν καταστροφή του. Δὲν ἔχει τὴν ἀξίωση νὰ παρουσιάσει ἓνα καινούριο πλάνο, ὅπως οἱ οὐτοπιστὲς, μὰ περιορίζεται νὰ δώσει μόνο τὴν ἐπιστημονικὴ ἀποκάλυψη τοῦ δρόμου ποὺ ἀκολουθᾷ ἡ πολιτισμένη κοινωνία.

Τελικὰ λοιπὸν ὁ Μαρξισμὸς στέκει πιὸ κοντὰ στὴν κλασικὴ πολιτική

οικονομία παρά στὸν οὐτοπισμό. Παραδέχεται πὼς μόνος τοῦ ὁ καπιταλισμὸς ἔλυσε τὰ προβλήματα, γιὰ ὅσα οἱ οὐτοπιστὲς ζητοῦσαν λύσεις ὁλότελα μάταιες. Δημιούργησε ἔτσι τὶς συνθήκες πού θὰ ἐπιτρέψουν τὸ πέρασμα σὲ μιὰ καινούρια κοινωνικὴ μορφή. Ὁ Μάρξ πιστεύει πὼς δὲ φτάνει μόνο ἡ καλὴ θέληση μερικῶν θεωρητικῶν γιὰ ν' ἀλλάξει ἡ κοινωνία. "Ὅσο τὸ προλεταριάτο δὲν ἀναπτύχθηκε ἀκόμα ἀρκετά, γιὰ νὰ διαμορφωθεῖ σὲ τάξη, κ' οἱ παραγωγικὲς δυνάμεις δὲν ἀναπτύχθηκαν ἀκόμα ἀρκετά μέσα στὸν ἀστισμὸ γιὰ ν' ἀφήσουν νὰ φανοῦν οἱ ἀναγκαῖες ὑλικὲς συνθήκες στὴν ἀπελευθέρωση τοῦ προλεταριάτου καὶ στὸ σχηματισμὸ μιᾶς νέας κοινωνίας, σοσιαλιστὲς καὶ κομμουνιστὲς δὲν κάνουν ἄλλο παρά νὰ ἐπινοοῦν συστήματα καὶ προσπαθοῦν νὰ βροῦν μιὰν ἀναμορφωτικὴ ἐπιστήμη, πού θὰ τοὺς ἐπιτρέψει νὰ καλύψουν τὶς ἀνάγκες τῶν δυστυχισμένων τάξεων. "Ὅσο ὅμως προχωρεῖ ἡ ἱστορία καὶ μαζί της ἡ τάξη τοῦ προλεταριάτου διαγράφεται πιὸ καθαρά, δὲν ἔχουν ἀνάγκη νὰ ζητήσουν στὸ μυαλό τους τὴν ἐπιστήμη, φτάνει νὰ καταλάβουν τὸ τί γίνεται μπρὸς στὰ μάτια τους καὶ νὰ γίνουν τὰ ὄργανά του (81).

"Ὅ,τι ἔκανε ὁ Ντάρβιν στὴ βιολογία τὸ ἔκανε ὁ Μάρξ στὴν κοινωνιολογία, γράφει ὁ Φρ. "Εγκελς. Ἀπόδειξε πὼς ἡ ἀδυσώπητη ἐσωτερικὴ ἐξέλιξη εἶναι ὁ νόμος πού διευθύνει τὶς κοινωνίες. Μήπως ὅμως στὸ βιολογικὸ πεδίο ὁ de Vries δὲν ἀνακάλυψε τὸ μουτασιονισμό, δηλ. τὴν ἐμφάνιση νέων μορφῶν ἔξω ἀπὸ τοὺς νόμους τοῦ ντετερμινισμοῦ ἢ τουλάχιστον ἔξω ἀπὸ τὶς γνώσεις μας πάνω στὶς προϋποθέσεις πού προκαλοῦν τὴν διαμόρφωση τῶν ὄντων; Πῶς λοιπὸν εἴμαστε σὲ θέση νὰ προβλέψουμε μὲ βεβαιότητα τὴν κατεύθυνση τῆς μελλοντικῆς κοινωνίας; Πῶς μποροῦμε νὰ ἰσχυριστοῦμε πὼς κατέχουμε ὅλα τὰ δεδομένα πού μᾶς δείχνουν, χωρὶς ἀμφιβολίες, τὸ δρόμο πού ἀκολουθήσε ἢ πού θ' ἀκολουθήσει ἡ ἐξέλιξή της; Ὁ Πλάτωνας ἤξαιρε σχεδὸν ὅ,τι ἦταν γνωστὸ στὴν ἐποχὴ τοῦ ἀπὸ τὶς διαφορὲς ἐπιστῆμες. Ἐπειτα ἡ ἐπιστημονικὴ τεχνικὴ δὲν εἶχε στὴν ἐποχὴ τοῦ τῆ δύναμη ν' ἀλλάξει καὶ ν' ἀλλάζει ἀδιάκοπα τὸ κοινωνικὸ περίγυρο. Ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος εἶχε λοιπὸν ἢ νόμιζε πὼς εἶχε ὅλα τὰ δεδομένα γιὰ νὰ λύσει τὸ πρόβλημα πού ἔθεσε στὸν ἑαυτό του κι ἀκόμα νὰ τὸ λύσει μιὰ γιὰ πάντα καὶ μάλιστα σ' ἓνα κράτος κλειστὸ καὶ περιορισμένο, σὰν τὴν Πλατωνικὴ Πολιτεία. Μὰ σήμερα ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἐπιστημῶν πάει ν' ἀδυνατίσει τὴν ἐννοια τῆς γνώσης. Καὶ βέβαια κανένας πολιτικὸς δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει ὑπ' ὄψει τοῦ ὅλα τὰ ἐπιστημονικὰ δεδομένα, οὔτε ὅλες τὶς τεχνικὲς δυνατότητες, οὔτε μπορεῖ νὰ προβλέψει τὶς ἐξελίξεις τους γιὰ νὰ φτιάξει ἓνα πρότυπο μελλοντικοῦ κράτους.

Ἡ μαρξιστικὴ θεωρία βασίζεται στὴν πάλαι τῶν τάξεων κ' εἶναι κριτικὴ ἀτράνταχτη τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος τῆς ἐποχῆς της, δηλ. τοῦ καπιταλισμοῦ. Πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε μὲ τὸν Κάουτσκυ, πὼς ὅσο βαστᾷ ἡ κεφαλαιοκρατικὴ μορφή τῆς κοινωνίας κανένας δὲ θὰ μπορέσει νὰ ξεπεράσει τὴν κριτικὴ τοῦ Μάρξ ἢ ν' ἀποκαλύψει νέες κοινωνικὲς ἀρχὲς βασικῆς σημα-

σίας (66). "Όμως αὐτὸς δὲ μᾶς ἀναπτύσσει τὸ πῶς πρέπει νὰ ὀργανωθοῦν ἡ οἰκονομία, ἡ κοινωνία καὶ τὸ κράτος, ὅταν ἐπικρατήσῃ ὁ σοσιαλισμός. Μποροῦμε λοιπὸν νὰ ποῦμε πῶς ἀποτελεῖ μιὰν ἄρνηση τοῦ κοινωνικοῦ μας συστήματος, ἐνῶ ἡ οὐτοπία περιέχει μιὰ τωρινὴ ἄρνηση μὰ μαζὶ καὶ μιὰ μελλοντικὴ κατάφαση. Εἶναι λοιπὸν πιὸ θετικὴ ἀπ' τὸν ἐπιστημονικὸ σοσιαλισμό, ἀδιάφορο ἂν εἶναι ἔξω ἀπὸ τὰ ἐπιστημονικὰ ὅρια. Μᾶς δίνει τὴ συμπαθητικὴ γνώση, τὴν ἐνόραση, ποῦ, ὅπως λέει ὁ Μπέργκσον, μᾶς φέρνει στὰ γήϊνα προβλήματα τῆς ἀνθρωπότητος, ὅταν ἡ ἐπιστήμη δὲν μπορεῖ νὰ τὰ λύσει (16), τουλάχιστον ὥσπου ὅλη ἡ κοινωνία νὰ διαμορφωθεῖ σοσιαλιστικά. Μὰ κι ὁ Μάρξ δὲν μπόρεσε νὰ προβλέψῃ μὲ ἀκρίβεια τὴν ἐξέλιξη τῆς ἐκβιομηχανοποιημένης κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας. Νόμιζε πῶς τὸ προλεταριάτο προορίζονταν νὰ πληθαίνει ἀδιάκοπα γιὰ νὰ γίνῃ μιὰ δύναμη ἐνοποιημένη καὶ πειθαρχικὴ, ποῦ θὰ εἶχε ἀποστολὴ νὰ δημιουργήσῃ μιὰ καινούρια κοινωνία. Οἱ μηχανές ὅμως ἐλαττώνουν, ὅπως εἶδαμε, τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐργατῶν κι ἀκόμα ὅλοι οἱ ἐργαζόμενοι δὲ μεταβλήθηκαν σὲ προλετάρους. "Ἐνα μεγάλο μέρος ἀπὸ αὐτοὺς, ὑπάλληλοι, ἐλεύθεροι ἐπαγγελματίες καὶ πρὸ πάντων οἱ περισσότεροι ἀγρότες, ἀπετέλεσαν τὴν «τρίτη τάξη», ποῦ στέκει ἀνάμεσα στοὺς καπιταλιστὰς καὶ τοὺς ἐργάτες. Δὲν εἶναι λοιπὸν βέβαιον πῶς, σύμφωνα μὲ τὴν ἐγγελιανὴ λογικὴ, ἀπὸ τὴ θέση, τὴν ἀντίθεση καὶ τὴ σύνθεση ἀνάμεσα στὸν ἀστισμὸ καὶ στὸ προλεταριάτο θὰ προέλθῃ ἀναγκαστικά ὁ σοσιαλισμός. Καὶ μάλιστα ἓνας σύγχρονος σοσιαλιστής, ὁ J. Burnham, ἀναλύοντας τὶς πραγματικὲς τάσεις τῆς κρατικοποιημένης οἰκονομίας βλέπει πῶς πᾶμε σὲ μιὰ περίοδο ὅπου θὰ ἐπικρατήσῃ μιὰ τάξη διευθυντῶν-ὀργανωτῶν τῶν ἐπιχειρήσεων (18).

Τὸ μόνο ποῦ μᾶς προτείνει ὁ Μάρξ γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ σοσιαλιστικοῦ προγράμματος εἶναι ἡ δικτατορία τοῦ προλεταριάτου, σὰ μέσο προσωρινὸ καὶ μεταβατικόν. Τὴν ἐμπιστοσύνη τῶν φιλελευθέρων στὶς λογικὲς ἱκανότητες τοῦ ἀτόμου ὁ Μάρξ μετέφερε λοιπὸν ἀπ' τὸ ἄτομον στὴν τάξη. Τὸ ἄτομον μπορεῖ νὰ σφάλλῃ στὴν ἐκτίμησιν τῶν συμφερόντων του καὶ τῶν συμφερόντων τῆς κοινωνίας. Ἡ τάξη ποτέ. Κι ὅταν ἀκόμα μιὰ κοινωνία ἀνακαλύψῃ τὸ φυσικὸ νόμον τῆς ἐξέλιξής της, δὲν μπορεῖ οὔτε ν' ἀγνοήσῃ οὔτε νὰ καταργήσῃ μὲ τὴ θέλησίν της τὶς φυσικὰς φάσεις τῆς ἀνάπτυξός της, τὸ μόνο ποῦ μπορεῖ νὰ κάνῃ εἶναι νὰ συντομέψῃ καὶ νὰ λιγοστέψῃ τοὺς πόνους τῆς γέννας, γράφει ὁ Μάρξ (80). "Ἐτσι μὴν ἔχοντας μπροστὰ τοὺς κανόνες προ-
καθορισμένο πρόγραμμα ὁ Λένιν κι ὁ Στάλιν ἀναγκάστηκαν νὰ ἐφαρμόσουν
μιὰ δική τους οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ πολιτικὴ, ὅσο κι ἂν τοὺς κατηγο-
ρησαν πῶς ξεφεύγουν ἀπὸ τὶς ὀρθόδοξες κατευθύνσεις τοῦ ἱδρυτῆ τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ.

Γιὰ τὸ Μαρξισμὸ λοιπὸν μόνο οἱ ἀντικειμενικὲς συνθήκες καθορίζουν τὴν ἐξέλιξιν τῶν κοινωνιῶν, ἀντίθετα μὲ τὴ γνώμην τῶν παλιῶν οὐτοπιστῶν

πού περίμεναν κάθε αλλαγή μόνο απ' τόν ανθρώπινο δυναμισμό. Μά όσο κι αν οί υλικοί ὄροι ρυθμίζουν αὐτήν τήν ἐξέλιξη δέν μπορούμε νά σβήσουμε τόν ὑποκειμενικό παράγοντα καί πρὸ πάντων τήν ὁμαδική συνείδηση, πού δίνει τόν παλμό στήν ἐποχή της. Γιατί ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι μόνο τὸ ἀντικείμενο ἀλλὰ καί τὸ ὑποκείμενο τῶν κοινωνιῶν, δηλ. ὄχι μόνο παράγοντας παθητικός ἀλλὰ κ' ἐνεργητικός, ἀλλὰ καί δημιουργικός. Καὶ μάλιστα ἡ γνώση τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν μεγαλώνει τὸ δυναμισμό τοῦ ἀνθρώπινου παράγοντα κ' ἐπομένως τὸ βαθμὸ τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας.

Ἐπειτα ὁ Μαρξισμὸς δέν καταγίνεται μὲ τὶς ἔννοιες τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀδελφωσύνης, πού ἀπασχολοῦν τοὺς οὐτοπιστές, παρὰ μόνο μ' αὐτὸ πού ὑπάρχει ἀντικειμενικά. Γιὰ τὸ Μάρξ ὁ σοσιαλισμὸς βρίσκεται στὸν ἐσωτερικὸ μηχανισμό τῶν καπιταλιστικῶν κοινωνιῶν κι ὄχι στήν καρδιά τῶν ἀνθρώπων. Γι' αὐτὸ ἡ πραγματοποίησή του δὲ γίνεται ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία τους μὰ ἀπὸ τὶς ἀνώτερες δυνάμεις, πού κυριαρχοῦν πάνω στοὺς ἀνθρώπους καὶ στὶς σχέσεις τους. Ἐλευθερία δέν εἶναι λοιπὸν τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ ἀναγνώριση τῆς ἀνάγκης. Μόνο ὅταν ἐπικρατήσῃ ὁλότελα ὁ σοσιαλισμὸς καὶ πάψῃ ὁ ἀνταγωνισμὸς τῶν τάξεων ἡ διαλεκτικὴ τῆς θέσης καὶ τῆς ἀντίθεσης θὰ καταλήξῃ σὲ μιὰ τελικὴ σύνθεση. Μὲ τὸ σοσιαλισμὸ ἡ ἀνθρωπότητα θ' ἀνεβεῖ «ἀπ' τὰ βασίλειο τῆς ἀνάγκης στὸ βασίλειο τῆς ἐλευθερίας» (34).

Τὸ κοινωνικὸ λοιπὸν κίνημα εἶνε φυσικὴ ἀλυσίδα ἀπὸ ἱστορικὰ φαινόμενα. ἄσχετα μὲ τὴ θέληση, μὲ τὴ συνείδηση καὶ μὲ τὰ σχέδια τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ μάλιστα αὐτὰ προσδιορίζουν τὴ θέληση, τὴ συνείδηση καὶ τὰ σχέδιά του. Ἀπὸ ψυχολογικὴ ἄποψη, ὁ ἄνθρωπος τοῦ Μάρξ εἶναι ὁ οἰκονομικὸς ἄνθρωπος (Homo oeconomicus) τῶν οἰκονομολόγων κ' οἱ πράξεις ἢ ἀντιδράσεις του δέν εἶναι οὔτε αὐτόνομες, οὔτε αὐθόρμητες, μὰ καθορισμένες ἀπὸ τὶς ἀλλαγές τῶν παραγωγικῶν σχέσεων κ' ἐπομένως τῶν κοινωνικῶν σχέσεων.

Ἀντίθετα ὅμως ἀπ' τὸν αὐστηρὸ ἐπιστήμονα, τὸ Μάρξ, ὁ ἄνθρωπος τῆς δράσης, πού μπαίνει στὴ μέση νὰ ταραξῇ τὴ μοιραία ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων. Ὁ Λένιν, δέν παραμερίζει τὸ οὐτοπιστικὸ ὄνειρο, πού τρέφει τὴν ἐνέργεια. Εἶναι δυὸ εἰδῶν ἀσυμφωνίες, λέει, ἀνάμεσα στ' ὄνειρο καὶ στήν πραγματικότητα. Τ' ὄνειρό μου μπορεῖ νὰ προσπεράσῃ τὴ φυσικὴ πορεία τῶν γεγονότων. Ἢ μπορεῖ νὰ ριχτεῖ ὁλότελα παράμερα, ἐκεῖ πού δὲ θὰ φτάσῃ ποτὲ καμιὰ φυσικὴ πορεία τῶν γεγονότων. Στὴν πρώτη περίπτωση τ' ὄνειρο δέν εἶναι κακό, τ' ὄνειρο εἶναι καλό, μπορεῖ νὰ ὑποστηρίξῃ καὶ νὰ βοηθήσῃ τὴν ἐνέργεια. Δέν ὑπάρχει τίποτε σ' αὐτὸ πού παραλύει ἢ πού ἀλλάζει τὸ δρόμο στὴ δύναμη τῆς δουλειᾶς. Ἀντίθετα! Ἄν ὁ ἄνθρωπος ἦταν στερημένος ἀπὸ τὴν ιδιότητα νὰ ὀνειρεύεται ἔτσι, ἂν δέν μπορούσε νὰ τρέξῃ ἐμπρὸς καὶ νὰ θεωρήσῃ μὲ τὴ φαντασία του ὁλόκληρο τὸ ἔργο, πού μόλις ἀρχίζει νὰ παίρνει μορφή κάτω ἀπὸ τὰ χέρια του, πῶς θὰ μπορούσε νὰ καταπιαστεῖ μὲ τὸ ἀποκαμωτικὸ τράβηγμα τῆς δουλειᾶς του καὶ νὰ τὴ φέρῃ στὸ μακρινὸ της τέλος;

“Ας όνειρευόμαστε, συμπεραίνει ό Λένιν, μέ τόν όρο όμως πώς θά πιστεύουμε σοβαρά στ’ όνειρό μας. πώς θά εξετάζουμε μέ προσοχή τήν πραγματική ζωή, πώς θ’ αντιπαραβάλλουμε τίς παρατηρήσεις μας μέ τ’ όνειρό μας, πώς θά πραγματοποιήσουμε ένσυνείδητα τή φαντασία μας! (111). Γιατί βέβαια δέν μπορεί νά υπάρξουν άνθρωποι δράσης χωρίς φαντασία.

“Όπως ό Μάρξ πίστευε στήν αναγκαία εξέλιξη τών κοινωνιών, σύμφωνα μέ τά δεδομένα τοῦ ιστορικοῦ υλισμοῦ, ἔτσι κι ό Πλάτωνας ἀκολουθοῦσε τή θεωρία τῆς κυκλικῆς εξέλιξης πού ἀνέπτυξε ό ‘Ηράκλειτος. ‘Αλλ’ ἐνῶ ό Μάρξ παραδεχόταν πώς ἡ εξέλιξη φέρνει μοιραῖα σ’ ἕναν ἀνώτερο πολιτισμό ό Πλάτωνας νόμιζε πώς φέρνει στόν ἐκφυλισμό καί στήν καταστροφή. Μά ἀντίθετα ἀπ’ τόν ‘Ηράκλειτο καί τόν Μάρξ ό ‘Αθηναῖος φιλόσοφος πίστευε πώς ό ἀνθρώπος μπορεί νά σπάσει τόν σιδερένιο νόμο τῆς μοίρας καί ν’ ἀποφύγει τήν καταστροφή, σταματώντας κάθε ἀλλαγῇ. Γιατί σέ κάθε εἶδος ἀπό κοινά καί καταστρεφόμενα πράγματα ἀνταποκρίνονται μορφές τέλειες κι ἀφθαρτες, σύμφωνα μέ τήν πλατωνική θεωρία τών Μορφών καί ‘Ιδεών. Αὐτές τίς μορφές τῆς Κρατικῆς οργάνωσης ἤθελε νά φτάσει ό Πλάτωνας στήν Πολιτεία του. Μά κι ὅλοι οἱ οὔτοπιστές, ἐξόν ἀπό τοὺς φυσιοκράτες πού πρέσβευαν τή φυσική καλωσύνη τοῦ ἀνθρώπου, ἔχουν τήν πεποίθησι πώς ἡ ἀνθρώπινη φύση μπορεί νά ξαναχυθεῖ σ’ ἄλλο καλύτερο καλούπι. νά διορθωθεῖ. Τό οὔτοπιστικό λοιπόν πνεῦμα ἔχει μιάν ἠθοπλάστική τάση, ἕνα σκοπό ἀνυψωτικό τῆς ἀνθρωπότητος. Κι αὐτό τό πνεῦμα εἶναι γιά τόν Γκοννάρ, ὅ,τι ἴσως ό σοσιαλισμός ἔχει τό πιό ζωηρό, τό πιό βαθύ (49). ‘Αλλ’ ἐνῶ ό οὔτοπιστικός σοσιαλισμός χαρακτηρίζεται ἀπό τήν πίστη του στίς ἠθικές δυνάμεις, ό μαρξισμός εἶναι καθαρά ρεαλιστής. “Αν ὅμως μ’ αὐτή τή λέξη ἐννοοῦμε τήν συμφωνία μέ τήν πείρα, ό Μάρξ θά ἔπρεπε νά θεωρηθεῖ οὔτοπιστής. γιατί δέ βασίστηκε πάνω στά διδάγματα τῆς πειραματικῆς κοινωνιολογίας.

Οἱ οὔτοπιστές ἀκόμα, ἀντίθετα μέ τοὺς μαρξιστές, κηρύσσονται ἐχθροὶ * τῆς βίας. Ξαίρουν πώς οἱ πολιτεῖες τους εἶναι κατασκευάσματα τῆς φαντασίας τους καί δέν μπορεί νά σταθοῦν ἂν δέν κατοικηθοῦν ἀπό ἀνθρώπους φτιαγμένους εἰδικά γι’ αὐτές. Τίς τοποθετοῦν λοιπόν σ’ ἕνα μακρινό μέλλον καί δέ φροντίζουν γιά τήν ἄμεση ἐπιβολή τους. Κι ὅμως πολλοὶ οὔτοπιστές ἦταν ἄνθρωποι μ’ ἐξαιρετική δράση, ὅπως ό Μόρους, ό Μπέικον, ό Καμπανέλλα, ό “Οουεν, ό Καμπέ. «Πρέπει νά χρησιμοποιηθεῖ μόνο ἡ δύναμη τῆς λογικῆς καί τῆς ἀλήθειας, μὰ ποτέ ἡ βία», γράφει ό Καμπέ. «‘Η πεποίθησή μου σ’ αὐτό τό σημεῖο εἶναι τόσο βαθειά, ὥστε ἂν βαστοῦσα στό χέρι μου μιάν ἐπανάσταση θά τό κρατοῦσα κλειστό, κι ἂν ἀκόμα θά ἔπρεπε νά πεθάνω ἐξόριστος». «Νομίζω, προσθέτει, πώς οἱ κομμουνιστές δέν ἔχουν καμιᾶ προοπτική ἐπιτυχίας ὅσο δέν ξαναπλάθονται οἱ ἴδιοι. “Ας κηρύττουν μέ τό παράδειγμα, μέ τήν ἀσκηση ὅλων τών κοινωνικῶν ἀρετῶν καί θά τραβήξουν μέ τό μέρος τους καί τοὺς ἀντιπάλους τους». Εἴπαμε πώς κ’ οἱ κομμουνιστές θέλουν τή βία,

τῇ δικτατορίᾳ τοῦ προλεταριάτου, μόνο σὰ μέτρο προσωρινό, ὥσπου νὰ πάψουν οἱ ταξικὲς διαφορὲς καὶ νὰ δημιουργηθεῖ ἡ ἀταξικὴ κοινωνία. Μὰ στὴν πραγματικότητα ἡ κατάργηση τῆς δικτατορίας ἀναβάλλεται «ἐπ' ἀόριστον» καὶ μολονότι πέρασε μιὰ γενιὰ ἀπὸ τότε ποὺ ἐγκαταστάθηκε, δὲ φαίνεται νὰ ἔχει διόλου χαλαρωθεῖ. Ἐν τούτοις τὸ ἀπώτερο ἐνδιαφέρον τοῦ Μάρξ ἦταν ἄτομα ἐλευθερωμένα καὶ μορφωμένα. Πίστευε πὼς δικαιότερη καὶ πιὸ παραγωγικὴ οἰκονομικὴ διάρθρωση εἶναι ἀναγκαῖα ὥστε κάθε ἄνθρωπος νὰ μπορεῖ νὰ ἔχει τὴν εὐκαιρίαν καὶ τὸν καιρὸ γιὰ μιὰν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη, πνευματικὴ καὶ κοινωνικὴ... Τὸ τέρμα τοῦ μαρξιστικοῦ σοσιαλισμοῦ εἶναι μιὰ κοινωνία ὅπου ἡ πλέρια κ' ἐλεύθερη ἀνάπτυξη κάθε ἀτόμου ἀποτελεῖ τὸ ἀξίωμα ποὺ διευθύνει (80).

Ἀντίθετος μὲ τὶς κρατιστικὲς οὐτοπίες εἶναι ὁ ἀναρχισμός. Γι' αὐτὸν τὸ κράτος χρησιμεύει μόνο γιὰ τὴ διατήρηση τῶν προνομίων τῆς κυρίαρχης τάξης ἢ εἶναι ἓνα μέσον ποὺ ἐπιτρέπει στοὺς παρανοϊκοὺς νὰ ἱκανοποιήσουν τὴν ἐπιθυμίαν τους γιὰ ἐξουσία καὶ τὰ ὄνειρά τους γιὰ δόξα. Τὸ κράτος εἶναι λοιπὸν προῖον τῆς ἀδυναμίας μας. Νὰ γιὰτὶ οἱ ἀναρχικοὶ παραδέχονται μόνο τὴν κοινωνικὴ ὀργάνωση καὶ γι' αὐτὸ μᾶς ἔδωσαν μόνο κοινωνικὲς οὐτοπίες. Ἀκόμα γι' αὐτοὺς κ' ἡ κοινωνία ἔχει λόγον νὰ ὑπάρχει καὶ ν' ἀναπτύσσεται μόνο ἂν φέρνει μιὰ καλυτέρευση τοῦ ἀνθρώπου, παίρνοντάς τον ἀτομικὰ καὶ γενικὰ. Ἄν συντείνει στὴν πρόοδο ἐπιτρέποντας σ' αὐτὸν ν' ἀπλώσει περισσότερο τὶς δυνατότητές του, χωρὶς ν' ἀπαιτεῖ κανέναν περιορισμὸ βλαβερὸ στὴν προσωπικότητά του. Ἐκτὸς αὐτῶν ποὺ ὑπάρχουν ἀπὸ τὶς φυσικὲς συνθῆκες, ὅπου μέσα κινεῖται. Ὁχι, τὸ ἄτομο δὲν πρέπει νὰ δέχεται τοὺς περιορισμοὺς τῆς ἀνάπτυξής του. Δὲν πρέπει νὰ ὑποφέρει τὸ ζυγὸ μιᾶς ἐξουσίας, ὅποια κι ἂν εἶναι ἢ δικαιολογία ποὺ τὴ στηρίζει, γράφει ὁ θεωρητικὸς ἐκπρόσωπος τῶν ἀναρχικῶν, ὁ Γκράβ, στὴ «Μελλοντικὴ πολιτεία του». Αὐτὸ μόνο εἶναι σὲ θέση νὰ κρίνει ὅ,τι τοῦ χρειάζεται, γιὰ ὅ,τι εἶναι κατάλληλο, γιὰ ὅ,τι μπορεῖ νὰ τὸ βλάψει. Ὅταν καταλάβει καλὰ τὸ τί ἀξίζει, θὰ καταλάβει πὼς κάθε ἄτομο ἔχει τὴν προσωπικὴν του ἀξία. πὼς ἔχει δικαίωμα σὲ μιὰν ἴση ἐλευθερία, σὲ μιὰν ἴση ἀπλωσιά. Ξαίροντας νὰ κάνει σεβαστὴ τὴν ἀτομικότητά του θὰ μάθει νὰ σέβεται καὶ τὴν ἀτομικότητα τῶν ἄλλων. Οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ μάθουν πῶς, ἂν δὲ θέλουν νὰ ὑπομένουν τὴν ἐξουσία κανενός, δὲν ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλλουν τὴ δικιά τους, πῶς τὸ κακὸ ποὺ κάνουν στοὺς ἄλλους μπορεῖ νὰ στραφεῖ ἐνάντια στὸν ἐπιτιθέμενον (51).

Βέβαια ἡ ἀναρχικὴ κοινωνία ἔχει γιὰ προϋπόθεση ἀνθρώπους ἀψεγάδιαστους καὶ μ' ἐξαιρετικὰ ἀνεπτυγμένο τὸ σεβασμὸ τῆς ἀτομικότητος τῶν ἄλλων, δηλ. τὸ κοινωνικὸ συναίσθημα. Νὰ γιὰτὶ ὁ πρόδρομος τῶν ἀναρχικῶν τῆς Δύσης, ὁ William Godwin, ὑποστηρίζει πὼς πρέπει νὰ παραμείνουν ἱχνη κρατικῆς ἐπιβολῆς γιὰ νὰ φέρνουν σὲ λογαριασμὸ τὴν ἄτυχη μειονότητα ποὺ ἐπιμένει στὰ διεστραμμένα τῆς ἔνστικτα (28).

Οἱ μαρξιστὲς παρατηροῦν πὼς ὁ ἀναρχικὸς ἀτομισμὸς ξεπεράστηκε ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη. Μὰ πρέπει νὰ σημειώσουμε πὼς οἱ θεωρητικοὶ τοῦ ἀναρχισμοῦ δὲνμποροῦσαν νὰ παραβλέψουν ὁλότελα τὶς ἀνάγκες τῆς ἐργασίας, ἀπαραίτητες σὲ μιὰ σύγχρονη πρὸ πάντων κοινωνία. Ἐκτὸς ἀπ' τὸν ἀρνητικὸ ρόλο τοῦ ἀτόμου, ἀντὶ δηλ. τὸ σεβασμὸ τῶν ἄλλων, καθορίζουν λοιπὸν καὶ τὸ θετικὸ τοῦ ρόλου. Ἡ κοινωνία θ' ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα πλῆθος συντροφίης, ποὺ θὰ ἐνώνονται ἐλεύθερα γιὰ κάθε τι ποὺ ἀπαιτεῖ μιὰ κοινὴ προσπάθεια, προτείνει ὁ πρίγκηπας τῶν ἀναρχικῶν, ὁ Κραπότκιν. Ὁμοσπονδίες παραγωγῶν γιὰ ὅλα τὰ εἶδη παραγωγῆς γεωργικῆς, βιομηχανικῆς, πνευματικῆς, καλλιτεχνικῆς. Κοινότητες γιὰ τὴν κατανάλωση, ποὺ θὰ καταγίνονται μὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν κατοικία, τὴ θέρμανση, τὸ φωτισμὸ, τὴν τροφή, τὰ ὑγειονομικὰ ἱδρύματα κλπ. Ἐπειτα ὁμοσπονδίες κοινοτήτων μεταξύ τους κι ἀκόμα ὅμιλους πιὸ πλατιοὺς ποὺ θὰ περιλαμβάνουν ὅλη τὴ χώρα ἢ πολλὰς χώρες μαζί. Ὅλες αὐτὲς οἱ παρέες θὰ συνδυάζουν ἐλεύθερα τὶς προσπάθειές τους σὲ μιὰν ἀμοιβαίαν συνεννόηση. Ἀπόλυτη ἐλευθερία θὰ προστατεύει τὴν ἀνάπτυξη τῶν καινούριων μορφῶν τῆς παραγωγῆς, τῆς ἐφεύρεσης καὶ τῆς ὀργάνωσης. Ἡ ἀτομικὴ πρωτοβουλία θὰ ἐνθαρρύνεται καὶ κάθε τάση στὴν ὁμοιομορφία καὶ στὴ συγκέντρωση θὰ πολεμᾶται (68).

Μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς καλλίτερα ἀπὸ κάθε ἄλλον ὁ καλὸς γλεντζές καὶ σοφὸς Ραμπλαὶ ὅρισε, ἐδῶ καὶ τέσσερες αἰῶνες, τὸ ἰδανικὸ τῶν ἀναρχικῶν στὸ οὐτοπιστικὸ τοῦ «Μοναστήρι τῶν Θελεμιτῶν»: «Κάνε ὅτι θέλεις!». Μὰ ὅπως παρατηρεῖ ὁ Al. Gray, ἡ βασικὴ σκοτούρα μὲ τοὺς ἀναρχικοὺς εἶναι πὼς, ἂν καὶ ἐξαιρετικὰ ἐξυπνοὶ, δὲν ἔχουν κρίση. Γι' αὐτὸ εἶναι σχεδὸν ἀδύνατη μιὰ καρποφόρα συζήτηση μαζί τους. Ἄν δὲν καταλάβουν πὼς ἔστησαν τὴ φωλιά τους ἀνάμεσα στ' ἀστέρια καμιὰ ἀνθρώπινη λέξη δὲ θὰ μπορέσει νὰ τοὺς πείσει πὼς οἱ σκέψεις τους κινοῦνται σ' ἓναν κόσμον ἀνύπαρχτον κι ἀπραγματοποίητον. Οἱ ἀναρχικοὶ εἶναι μιὰ φυλὴ ἀπὸ πολὺ ἐξυπνα καὶ μὲ φαντασία παιδιά, ποὺ ὅμως σπάνια μπορεῖς νὰ τοὺς ἐμπιστευτεῖς τὴ φροντίδα γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους, ἔξω ἀπ' τὸ κουμάσι τῆς νταντᾶς τους (52).

Δυὸ εἶναι οἱ πόλοι τῆς σύγχρονης σκέψης: ὁ Νίτσε κι ὁ Μάρξ, ὁ ἀτομισμὸς κι ὁ κομμουνισμὸς. Ὁ ἓνας ξεχωρίζει, ἀπομονώνει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τοὺς συνανθρώπους του. Ὁ ἄλλος τὸν χάνει μέσα στὴ μάζα. Στὸ βάθος ὅμως κ' οἱ δυὸ τους τείνουν νὰ ἐξαφανίσουν τὸν ἄνθρωπον εἴτε πίσω ἀπ' τὸν ὑπεράνθρωπον, εἴτε πίσω ἀπὸ τὴ γενικότητα. Μπορεῖ ὁ Ἀριστοτέλης νὰ ὑποστηρίξει πὼς ὁ κομμουνισμὸς βάζει τοὺς ἀνθρώπους σὲ μιὰν ἀνυπόφορη συνέχεια ἐπαφῆς. Κι ὁ Σοπενχάουερ νὰ συγκρίνει τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία μὲ μιὰ παρέα ἀπὸ σκαντζόχοιρους, ποὺ μαζεύονται ὁ ἓνας δίπλα στὸν ἄλλο κ' εἶναι δυστυχησμένοι ὅταν εἶναι εἴτε πολὺ ἀραιά, γιὰτὶ κρυώνουν, εἴτε πολὺ σιμά, γιὰτὶ κεντρίζονται. Μὰ ἔχει χιλιοειπωθεῖ πὼς ὁ ἄνθρωπος εἶναι ζῶον κοινωνικόν. Κι ὅταν ἐπιθυμεῖ νὰ βρῆσκει μακριὰ ἀπ' τὸν πολὺν κόσμον εἶναι ὅχι τόσο

για νὰ ξεμοναχιαστεῖ ὅσο γιὰ νὰ κάνει συντροφιά μόνο μ' αὐτοὺς ποὺ συμπαθεῖ. Γι' αὐτὸ σχηματίζει μαζί τους οἰκογένεια καὶ παρέες, ὅπου χάρη στὴν ἀμοιβαία ἐπικοινωνία ἀναπτύσσονται καλύτερα κ' ἐλεύθερα οἱ ἀτομικότητες. Πολλοὶ κοινωνιολόγοι, ὅπως ὁ Durheim, ὑποστηρίζουν πὼς ἡ κοινωνία εἶναι γέννημα τοῦ ἐξαναγκασμοῦ. Ξεχνοῦν ὅμως πὼς ἡ κοινωνικότητα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐσωτερικὴ κι ὄχι ἐξωτερικὴ. Πηγάζει ἀπὸ μιὰ φυσικὴ τάση, τὴν ἀλληλοέλξη, ποὺ εἶναι ἀντίθετη στὸν τεχνητὸ ἐξαναγκασμό. Οἱ νόμοι ἔχουν ἐπίδραση στοὺς ἀνθρώπους ἐπειδὴ αὐτοὶ εἶναι ἀπὸ πρῶτα ὄντα κοινωνικά. "Ἄν παραδεχόμαστε τὸ ἀντίθετο θὰ ἔπρεπε νὰ πιστεύουμε πὼς ἡ κοινωνικὴ ζωὴ εἶναι κάτι τὸ τεχνητό, τὸ ἀντιβιολογικό, ὅπως πίστευαν ὁ Ρουσσώ κι οἱ ὀπαδοὶ του. Στὸν κομμουνισμό δὲν ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ κοινωνίας καὶ κράτους. Τὸ ἄτομο εἶναι ἓνα ὄργανό του ἢ καλύτερα ἓνας τροχὸς στὴν ὅλη κρατικὴ μηχανή, ἀφοῦ ἡ ὁργάνωση κ' ἡ λειτουργία του εἶναι περισσότερο μηχανικὴ παρά ὀργανικὴ. Τὸ κράτος φροντίζει βέβαια γιὰ τὸ ἄτομα ἀλλ' ἀνάλογα πρὸ πάντων μὲ τὴ χρησιμότητά του στὴν ὅλη κίνηση τῆς μηχανῆς.

Μὲ τὴ νατουραλιστικὴ κι ὀργανικὴ ἀντίληψη, τὸ πρόσωπο θεωρεῖται λοιπὸν σὰν ἓνα ἀπλὸ μέρος τοῦ ὅλου. Κι ὅμως τὸ πρόσωπο εἶναι κάτι ποὺ ὑπάρχει. ἱκανὸ νὰ σχηματίσει, μὲ ὅλη τὴν πολλαπλότητα τῶν εἰδικῶν του καθηκόντων, μιὰ μονάδα πρωτότυπη, μιὰν ἐνότητα ἀνεξάρτητη καὶ προικισμένη μ' ἓναν τελικὸ σκοπό. Εἰδικώτερα ἡ πνευματικὴ καὶ συναισθηματικὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου ξεφεύγει συνήθως ἀπὸ τὴν κοινωνία. Τέλος ἡ ἀντίθεση μεταξὺ ἀτομικοῦ καὶ συλλογικοῦ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ λανθασμένα προβλήματα ποὺ μᾶς κληρονόμησε ὁ περασμένος αἰώνας καὶ ποὺ ἡ κοινωνιολογία δὲν μπορεῖ νὰ παραδεχτεῖ. Γιατὶ ἄτομο καὶ κοινωνία εἶναι οἱ δυὸ ὀριακὲς καταστάσεις ὅπου τείνουν, χωρὶς νὰ φτάσουν ἀπόλυτα, οἱ πρωτόγονες ἢ οἱ σύγχρονες ὀλοκληρωτικὲς κοινωνίες. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά μιὰ παντοδύναμη, ἀνώνυμη, ἀπρόσωπη κι ἀνεύθυνη μᾶζα κι ἀπὸ τὴν ἄλλη ἓνα ἄτομο, ὑποκείμενο ἄμορφο καὶ χωρὶς προσωπικότητα. Ἐνῶ στὴν πραγματικότητα ἔχουμε ἄτομα κοινωνικά, κ' ἔτσι τὸ ἄτομο δὲν ἀποτελεῖ τὴν ἄρνηση τῆς κοινωνίας, οὔτε ἡ κοινωνία τὴν ἄρνηση τοῦ ἀτόμου.

Μὲ ὅλη τὴν παθιασμένη πειστικότητα τοῦ πλατωνικοῦ διαλόγου, ἀμφιβάλλω ἂν κανένας θὰ αἰσθάνθηκε ποτὲ τὴν ἐπιθυμία νὰ εἶναι πολίτης στὴν Πολιτεία τοῦ Πλάτωνα. Κι ἀκόμα ποῖος θὰ μποροῦσε νὰ ὑποφέρει τὸ ξεδίπλωμα τῆς ἀρετῆς, ποὺ φαντάστηκε ὁ Μόρους, τὴν πειθαρχία ποὺ κηρύττει ὁ Καμπανέλλα, ἢ τὴ ρυθμισμένη σὰ ρολοῖ ζωὴ ποὺ θέλει ὁ Φουριέ καὶ ποὺ φοβᾶται ὁ Χάξλεϋ; Ἡ ἀναρχικὴ ἀρχὴ τοῦ ἀθανάτου Γαργαντούα δὲν ἐνθουσίασε μόνο τοὺς φωτισμένους ἀνθρώπους τοῦ αὐστηροῦ Μεσαίωνα, μὰ συγκινεῖ ἀκόμα κάθε ἐποχὴ. Φοβοῦμαι ὅμως πὼς γιὰ πολλοὺς τουλάχιστον αἰῶνες θὰ μᾶς φαίνεται οὕτοπιστικὴ. Γιατὶ ὁ ἀναρχισμὸς προϋποθέτει ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, χωρὶς καμιὰ ἐξαίρεση, τέλειους, ὅπως τοὺς συναντοῦμε μόνο στὶς οὕτοπιες.

Ἡ ἐπιστήμη δὲ χρειάζεται μόνο νὰ ἡσυχάσει τὴν περιέργειά μας. τὴ δίψα τῆς μάθησης, ὅταν πρόκειται νὰ γνωρίσει τὸ μυστήριον καὶ τὸ ἄγνωστο. Ἐχει ἀκόμα ἓνα σκοπὸν κοινωνικόν: Νὰ οἰκονομήσει τὴν ἀνθρώπινη δύναμη. Ἐπιτρέπει στὸν ἄνθρωπον νὰ προσαρμοστεῖ πρὸ εὐκόλου στὴν πραγματικότητα. νὰ βρεῖ μιὰ χρησιμοποίησιν πρὸ κατάλληλη τῶν δυνάμεών του, ν' ἀποφύγει κάθε ἔξοδον μόχθου. νὰ πραγματοποιήσῃ ἔτσι καὶ νὰ φτάσῃ πάντα τὸ ἀνώτατον ἐκείνου ποὺ οἱ ὑπάρχουσες συνθήκες ἐπιτρέπουν νὰ φτάσῃ κανεὶς καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ, γράφει ὁ Κάουτσκι (66). Μὲ τίς ἀπόψεις αὐτὲς συμφωνοῦν καὶ οἱ τεχνικοὶ ποὺ δὲν ἐνδιαφέρονται γιὰ ζητήματα πάνω στίς ἱστορικὰ τάσεις τῆς ἀνθρωπότητος. Πιστεύουν πῶς ὁ ἄνθρωπος εἶναι κύριος τῆς τύχης του καὶ μπορεῖ ν' ἀλλάξῃ τὴν ἱστορίαν, ὅπως ἄλλαξε τὴν ὄψιν τῆς γῆς, ὅτι δηλ. μπορεῖ νὰ τὴ δημιουργήσουμε ὅπως δημιουργήσαμε καινούρια σπίτια. καινούρια μηχανήματα, καινούρια ἔργα τέχνης ἢ καινούριες σκέψεις. Νιώθουν λοιπὸν σὰν ἐπιστημονικὴ βάση τῆς πολιτικῆς κάτι ποὺ μοιάζει μὲ μιὰ κοινωνικὴ τεχνολογία, ἀντίθετα μὰ τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ ἱστορισμοῦ ποὺ καταλαμβάνουν τὴν πολιτικὴν σὰν ἐπιστήμην μὲ ἀμετάβλητες ἱστορικὰς τάσεις.

Εἶναι αἰσιόδοξοι γιὰτὶ βλέπουν πῶς οἱ μηχανὲς πολλαπλασιάζουν ἑκατοντάδες ἢ χιλιάδες φορές τὴ δύναμιν τῶν μπράτσων μας, τὴν ταχύτητα τῶν ποδιῶν μας, τὴν ὁρατότητα τῶν ματιῶν μας. Καὶ πῶς μὲ τίς μηχανὲς καὶ τὰ ἐργαλεῖα ἐπιτυχαίνουμε γρηγορώτερα καὶ ἀσφαλέστερα τοὺς παραγωγικοὺς, δηλαδή τοὺς ζωτικὸς σκοποὺς τῆς ἀνθρωπότητος. Ζητοῦν λοιπὸν τὴν ὀρθολογιστικὴν ὁργάνωσιν ὅχι μόνο τῆς παραγωγῆς μὰ καὶ ὅλης τῆς κοινωνίας, ποὺ θα διευθύνουν βέβαια οἱ τεχνικοί. Τὰ κοινωνικὰ προβλήματα δὲν τοὺς ἀπασχολοῦν. Γιὰτὶ αὐτοὶ στέκουν θεωρητικὰ ἀνάμεσα στοὺς κεφαλαιούχους ἐργοδότες καὶ στοὺς ἐργάτες, ποὺ καὶ οἱ δυὸ παλαίβουν γιὰ τὰ συμφέροντά τους. Ἐπειτα ὁ σύγχρονος πολιτισμὸς ἔβαλε γιὰ οὐσιαστικὸ σκοπὸν τοῦ τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἁμεσης εὐτυχίας τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι πολιτισμὸς τῶν πρακτικῶν ἀξιῶν, ποσοτικὸς καὶ ὄχι ποιοτικὸς. Οἱ τεχνικοὶ λοιπὸν ζητοῦν νὰ ἔχουν τὸ προβάδισμα ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἡγέτες τῆς τάξης ποὺ μᾶς διευθύνει, ἀφοῦ αὐτοὶ εἶναι οἱ ἱεροφάντες αὐτοῦ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀντιμαρξιστὲς λοιπὸν στὴν ἔκφραση φτάνουν οὐσιαστικὰ στίς ἰδέας τοῦ Μαρξισμοῦ, ποὺ καταπολέμησε τὸν οὐτοπιστικὸν σοσιαλισμὸν ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης καὶ προσπάθησε νὰ χαράξῃ ἐπιστημονικὰ τὴ μελλοντικὴ πορεία τῆς ἱστορίας, μὲ τελικὸν στόδιον τὴν ἐξαφάνισιν τῆς πολιτικῆς καὶ τὴν ἀντικατάστασίν της ἀπὸ τεχνικὰς λειτουργίας.

Ἡ ἄποψις αὕτῃ δὲν εἶναι ὁλότελα ξένη καὶ στὸ κοινὸ αἶσθημα. Αὐτὸ πρῶτα θεωροῦσε σὰν ἀνώτερες ἀξίες τὸν ἱερωμένο καὶ τὸν πολεμιστὴ, θέσεις ποὺ προορίζονταν ἄλλωστε γιὰ τοὺς εὐγενεῖς. Τώρα οἱ ἐπιστήμονες, ὁ γιατρὸς καὶ πρὸ πάντων ὁ τεχνικὸς εἶναι οἱ καινούριοι ἥρωες. Ἡ ἀποστολὴ τοῦ νέου ἀνθρώπου εἶναι, φαίνεται, νὰ κατακτήσῃ τὸν κόσμον μὲ τὴ δύναμίν του. Ὁ

ἄθρησκευτικὸς ἱμπεριαλισμὸς κ' ἡ φεουδαρχικὴ βία φαίνονται ἀκόμα συνειδητά, στὴ μορφή τοῦ οἰκονομικοῦ καὶ κρατικοῦ ἱμπεριαλισμοῦ. Μὰ πάνω ἀπὸ αὐτὸν συνειδητοποιεῖται ἡ ἰδέα τῆς ὑποταγῆς τῆς φύσης στὴν ἀνθρωπότητα.

Ἡ ἀνάπτυξη τῆς τεχνικῆς δὲν λύτρωσε μόνο τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς ποὺ βάζει στὴ δράση του ἡ σωματικὴ του ἀνεπάρκεια. Δὲν τοῦ ἐξασφάλισε μόνο τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν ἀναγκῶν του καὶ τὴν καταπολέμηση τῆς τύχης. Δὲν περιόρισε μόνο τὴν ἐξάρτησή του ἀπ' τὸν γύρω του ὀργανικὸ κόσμος. Μὰ εἶχε μαζὶ καὶ κοινωνικὲς συνέπειες. Γιατὶ ἀπὸ τότε ποὺ ὁ ἄνθρωπος ἔφτιασε τὰ πρῶτα ἐργαλεῖα ἄρχισε μιὰ στενὴ σχέση ἀνάμεσα στὴν τεχνικὴ καὶ στὴν κοινωνικὴν ἐξέλιξη. Ὅχι μονόπλευρη καὶ μηχανικὴ, ὅπως νόμισαν, μὰ σύνθετη κι ἀμοιβαία. Ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος ποὺ φέρνει ἀλλαγὲς στὴ φύση μέσο τῆς τεχνικῆς, ἀλλάζει μὲ τὴ σειρά του ἀπὸ αὐτή, μέσο τῆς ἐξέλιξης τῶν κοινωνιῶν. Τὸ παιδὶ ποὺ ἀκούει σήμερα τηλέφωνο καὶ ραδιόφωνο, πηγαίνει μὲ τὸ αὐτοκίνητο ἢ τὸ τράμ καὶ διαβάζει μὲ τὸ ἡλεκτρικὸ φῶς δὲν μπορεῖ βέβαια νὰ σκέπτεται σὰν τοὺς μικροὺς προγόνους του, ποὺ ἔβλεπαν τοὺς δούλους νὰ γυρίζουν τὸ βαρὺ μύλο καὶ τὴ μητέρα του ν' ἀνάβει μὲ δυσκολία τὴ φωτιά καὶ νὰ τὴ φροντίζει μὴν τυχὸν σβῇ. Καὶ δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ ποῦμε πὼς ὁ τεχνικὸς σκέπτεται σήμερα μέσο ἐργαλείων ἀκριβείας καὶ μαθηματικῶν τύπων.

Οἱ οὐτοπίες τῆς ἀρχαιότητος βασίζονταν στὴν ἐργασία τῶν δούλων. Ἀκόμα κ' ἡ ἀσκητικὴ ὀργάνωση τῶν Πυθαγορείων δὲν μπορούσε νὰ ὑπάρξει χωρὶς τοὺς σκλάβους, ἀφοῦ οἱ ἑταῖροι δὲ δούλευαν ἀλλὰ καταγίνονταν στὴ μόρφωσή τους, στὴ φιλοσοφία καὶ στὴν ἠθικὴ τους τελειοποίηση. Ὅμως ὁ Ἀριστοτέλης κάνει ἀπὸ τότε μιὰ τολμηρὴν ὑπόθεση: "Ἄν κάθε ἐργαλεῖο μπορούσε νὰ δουλέψει μόνο του, μὲ μιὰ διαταγὴ ποὺ παίρνει ἢ ἀκόμα ποὺ μαντεύει, ἂν οἱ σαῖτες ὕφαιναν μόνες τους, ἂν τὸ δοξάρι ἔπαιζε μόνο του λαγοῦτο, τὰ ἐργαστήρια δὲ θὰ εἶχαν ἀνάγκη ἀπὸ ἐργάτες καὶ τ' ἀφεντικὰ ἀπὸ σκλάβους (5). Αὐτὸ ἄρχισε νὰ πραγματοποιεῖται ἀπ' τὸν περασμένον αἰῶνα. Ἡ ἄψυχη δουλειὰ πάει τώρα ν' ἀντικαταστήσει τοὺς σκλάβους. Τὰ σύγχρονα καὶ μελλοντικὰ «μέσα παραγωγῆς», ποὺ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς αἰχμαλώτισε κ' αἰχμαλωτίζει καθημερινὰ σὲ ἄγνωστες γιὰ τὴν ἱστορίαν σκληρὲς μάχες, λυτρωμένα ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας θὰ περάσουν στὴν ὑπηρεσία τῆς κοινωνίας. Τότε ἡ ἀνθρωπότητα, κυρίαρχη ἐπάνω στοὺς ἄψυχους αὐτοὺς σκλάβους, θὰ μπορέσει ἴσως νὰ χαρεῖ μιὰ ζωὴ ἀμέριμνη κ' ὠραία, σχεδὸν σὰν κι αὐτὴ ποὺ ἔζησαν οἱ προνομιοῦχοι πολῖτες τῆς Δημοκρατίας τῶν Ἀθηνῶν. Λέμε σχεδόν, γιατί ἐκεῖνοι μπορούσαν ν' ἀποφύγουν κάθε εἶδους σωματικὴ ἐργασία, ἐξὸν ἀπὸ τὴ στρατιωτικὴ. Ἐνῶ ἡ νέα κοινωνία θὰ βασίζεται ἀναγκαστικὰ ἐπάνω σὲ μιὰν ὀλιγόωρη ἀλλὰ ὁμαδικὴ ἐπίδοση στὴν ἐργασία.

Ὁ Μπέικον ἦταν ὁ ἀληθινὸς πρόδρομος τῶν τεχνοκρατῶν, ὅπως κ' οἱ οὐτοπιστὲς τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰῶνα ἦταν οἱ πρόδρομοι τῆς ὀρθολογιστικῆς ὀργάνωσης τῆς δουλειᾶς, πρὶν ἀπ' τὸν Τέϋλορ καὶ τὸν Φόρντ, ποὺ συστηματο-

ποίησαν τὴν παραγωγή, μόλις ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 20ου αἰώνα. Βέβαια ἡ φανταστικὴ ὀργάνωση τῶν οὐτοπιστῶν προχωρεῖ πολὺ περισσότερο ἀπ' ὅπου ἔφτασαν οἱ πραγματιστές. Ἔτσι ὁ Saint-Simon πρότεινε τὴ συνταγματικὴν ἵδρυση τριῶν βουλῶν: μιὰν ἐφευρέσεων, μιὰν ἐλέγχου καὶ μιὰν ἐφαρμογῆς. Ἡ πρώτη θὰ περιλαμβάνει 200 μηχανικούς, 50 ποιητὲς ἢ ἄλλους λογοτεχνικούς ἐφευρέτες, 25 ζωγράφους, 15 γλύπτες ἢ ἀρχιτέκτονες καὶ 10 μουσικούς. Ἡ δεύτερη 100 βιολόγους, 100 φυσικούς καὶ 100 μαθηματικούς. Ἡ τρίτη θ' ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀντιπροσώπους ὅλων τῶν κλάδων τῆς βιομηχανίας (118). Ὡς σήμερα φτάσαμε μόνο στὶς ἐπιτροπὲς ἐρεῦνης, ἐλέγχου καὶ ἐφαρμογῆς, ὅπως π. χ. τὰ μόνιμα συμβούλια ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν καὶ οἱ ἐπιτροπὲς ἀτομικῆς ἐνεργείας ποὺ ἵδρυσαν τὰ μεγάλα κράτη, ἀλλ' ἀπ' ὅπου ἀπέκλεισαν τοὺς καλλιτέχνες, ἂν καὶ ἡ φαντασία εἶναι ἡ βάση κάθε νέας ἐφεύρεσης ἢ ἐφαρμογῆς.

Οἱ τεχνικοὶ ξαίρουν πὼς οἱ τεχνικὲς κατακτήσεις δὲν μποροῦν ν' ἀντιστραφοῦν. Περιμένουν τὴ σωτηρίαν τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τὴν ἀκατάσχετη πρόοδο, ποὺ θὰ μοιράσει ἄφθονα τ' ἀγαθὰ τῆς σ' ὅλα τὰ κοινωνικὰ στρώματα, χωρὶς ὅμως νὰ ἐξετάσουν καὶ τὸ μηχανισμό, ποὺ θὰ χρησιμοποιηθεῖ γι' αὐτό. Κ' ἐδῶ εἶναι τὸ οὐτοπιστικὸ στοιχεῖο τῆς θεωρίας τους, πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀδίσταχτη αἰσιοδοξία τους γιὰ τὴν ἀπεριόριστη αὔξηση τῶν ἀγαθῶν. Ξεχνοῦν τὸν οἰκονομικὸ παράγοντα, δηλ. τὶς κρίσεις, ποὺ περιορίζουν κάθε τόσο τὴν παραγωγή. Ξεχνοῦν πρὸ πάντων τὸν ψυχολογικὸ παράγοντα, τὸν ἀνθρώπινο ἐγωϊσμό, ποὺ διεκδικεῖ γι' αὐτὸν ὅλη τὴν ὑπεραύξηση. Ἡ περίοδος τοῦ καπιταλισμοῦ μᾶς δείχνει ποῦ μπορεῖ νὰ φέρεي ἡ τεχνικὴ ἓναν κόσμον, ὅπου οἱ ἄνθρωποι δὲν ξαίρουν ἀκόμα τὶς κοινωνικὲς συνέπειες τῆς σκέψης τους, ὅπου οἱ οἰκονομικὲς δυνάμεις ἀμολιέονται στὰ τυφλά. Ἡ ἐπικράτηση τῶν τεχνικῶν ἀπόψεων, δηλ. ὁ ρασιοναλισμός, σημειώνει ἓνα καινούριο βῆμα τοῦ ἀνθρώπου στὸ δρόμο τῆς κατανομῆς τῆς ἐργασίας καὶ μαζὶ τῆς ἀποκτήνωσης τῶν χειρωνακτῶν. Ὅρθιοι στὸ πέρασμα τῆς ἀλυσίδας εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ κάνουν αὐστηρὰ ὀρισμένους κινήσεις, σὲ ἀκριβῶς ὀρισμένα διαστήματα, ποὺ θυμίζουν τοὺς παλιοὺς κατάδικους στὰ κάτεργα. Ἔτσι πᾶμε στὴν ἐντομοποίηση τῶν ἀνθρώπων ποὺ πρὸ πάντων ἀπ' τὴν Ἀμερικὴ ἀπλώνεται ὁλοένα σ' ὅλον τὸν κόσμον. Ὁ θρίαμβος τῆς ἐπιστήμης καταντᾷ μιὰ νίκη ἐναντίον τῆς φύσης, μὰ μαζὶ καὶ μιὰ νίκη ἐναντίον τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπειτα στὴν κεφαλαιοκρατικὴ κοινωνία ἡ παραγωγή δὲν ὑπάρχει γιὰ τὸν ἄνθρωπο, μὰ ὁ ἄνθρωπος γιὰ τὴν παραγωγή. Γι' αὐτὸ ἐπιτρέπεται ἡ καταστροφή ἀποθεμάτων ἀγαθῶν, ὅταν μεγάλα τμήματα τῆς ἀνθρωπότητος ὑποφέρουν.

Στὴν ἀρχὴ τοῦ 19ου αἰώνα ἓνα πνεῦμα προμηθεϊκὸ ἔδινε ζωὴ καὶ ἐλπίδα στὸν κόσμον. Τὸ πλῆθος πίστευε ἀπλοϊκὰ πὼς θὰ μποροῦσε νὰ πάρει τὸ μερικὸ του ἀπὸ τ' ἀγαθὰ τῆς καινούριας ἰδεολογίας. Ὅμως ἓνας μηχανισμός, μοιραῖος καὶ καταθλιπτικός, βαραίνει πάνω στὴ ζωὴ, ἔτσι ποὺ θυμᾶται κα-

νείς τὰ λόγια τοῦ Ντιντρό: Δὲν εἶναι τίποτα νὰ ἔχεις σκλάβους. Αὐτὸ ποὺ δὲν ἐπιτρέπεται εἶναι νὰ ἔχεις σκλάβους ποὺ τοὺς ὀνομάζεις πολίτες. Οἱ πολλοὶ πίστεψαν γιὰ μιὰ στιγμή πὼς οἱ τεχνικοὶ ἦταν μάγοι, ποὺ θ' ἄλλαζαν τὴν ὄψη τοῦ κόσμου μὲ τὸ μαγικό τους ραβδί. Μὰ τώρα ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες καὶ σ' αὐτοὺς σχηματίζεται ἓνας φραγμός, ποὺ φαίνεται ἀδιάβατος ὅσο πάει. Αὐτὸ δίνει τὸν ἀπαισιόδοξο τόνο τῆς ἐποχῆς μας.

Στὰ παλιὰ χρόνια ὁ ἄνθρωπος εἶχε δυὸ βοηθοὺς γιὰ ν' ἀντισταθεῖ στὴν πίεση καὶ στὴν ἀπειλὴ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου: τὸν ἔρωτα καὶ τὴ δουλειά. Αὐριο ἴσως καὶ τὰ δυὸ θὰ ἔχουν ξεγυμνωθεῖ ἀπὸ τὴν ἔννοιά τους καὶ δὲ θὰ μποροῦν πιά νὰ εἶναι γιὰ τὸν ἄνθρωπο οὔτε παρηγοριά οὔτε σωτηρία. Πρῶτα αὐτὸς λιγότευε κι ἀπλοποιοῦσε τὴ δουλειά του. Τώρα ἡ δουλειά του τὸν μίκρανε: φτάνει νὰ κουνᾷ μοχλοὺς καὶ νὰ πατάει κουμπιά. Κατάντησε ἀξιολύπητος καὶ χωρὶς σημασία δίπλα στὴ θαυμασία ἐξυπνη μηχανή... Ἡ δουλειά του δὲν τὸν ἱκανοποιεῖ πιά καὶ γίνεται ἐχθρὸς τῆς, γράφει ὁ Μπάουερ (12). Ἡ μηχανή δὲν εἶναι λοιπὸν ἡ παραμυθένια μάγισσα, μὰ ἡ νέα Κίρκη ποὺ μεταμόρφωσε τοὺς ἀνθρώπους σὲ γουρούνια. Ἀκόμα ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὁ Ἰδεαλισμὸς τοῦ Πλάτωνα καὶ τῶν ἐπιγόνων του ἔφερε τὴν προκατάληψη ἐναντίον τῆς τεχνικῆς. Ἀπὸ αὐτὸν πήγασε ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴ θεωρητικὴ καὶ τὴν πρακτικὴ ζωή, τὴν Ἰδέα καὶ τὴν Ὑλῃ, ποὺ συναντοῦμε μὲ διάφορες μορφές ὄχι μόνο στοὺς ἀρχαίους μὰ ἀκόμα καὶ στοὺς νεώτερους «ἰδεοκράτες». Ἐτσι ἔφτασαν νὰ κηρύξουν τὸ διαζύγιο τῆς μηχανῆς μὲ τὴ σκέψη, ἐνῶ λογικὰ μόνῃ ἡ ἀντίθεση μεταξὺ Τεχνικῆς καὶ Φύσης μπορεῖ νὰ σταθεῖ. Βέβαια ἡ τεχνικὴ δημιουργήθηκε ἀπ' τὸν ἄνθρωπον γιὰ τὸν ἄνθρωπο μὰ κατάντησε ἀντιανθρωπιστικὴ. Γι' αὐτὸ σήμερα οἱ περισσότεροὶ διανοούμενοι τοῦ κόσμου τὴν καταδικάζουν ἀναζητώντας καινούριες μορφές οὐμανισμοῦ.

Τὸ περίεργο εἶναι πὼς σήμερα τὴν κατάργηση τοῦ μηχανικοῦ πολιτισμοῦ μας ζητοῦν ὄχι μόνον οἱ ρομαντικοὶ οὐτοπιστὲς ἀλλ' ἀκόμα κι οἱ βιολόγοι. Πρέπει νὰ δώσουμε τὴν προσωπικότητά του στὸ ἀνθρώπινο ὄν, γράφει ὁ Ἀλέξης Καρρέλ... Οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι μηχανὲς φτιασμένες στὴν ἀράδα. Γιὰ νὰ ξαναπλάσουμε τὴν προσωπικότητά τους, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ σπάσουμε τὰ πλαίσια τοῦ σχολειοῦ, τοῦ ἐργοστάσιου καὶ τοῦ γραφείου καὶ νὰ ἐγκαταλείψουμε ἀκόμα τὶς ἀρχές τοῦ τεχνολογικοῦ πολιτισμοῦ μας (27). Γιατὶ φαίνεται πὼς ἡ σύγχρονη ὀργάνωση τῆς δουλειᾶς κ' ἡ παραγωγὴ σὲ μεγάλες ποσότητες δὲν ταιριάζουν μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητος. Ἄν εἶναι ἔτσι, πρέπει νὰ θυσιάσουμε τὸ σύγχρονο πολιτισμὸ κι ὄχι βέβαια τὸν ἄνθρωπο.

Ἄλλοι ζητοῦν ὄχι τὴν κατάργηση τῆς μηχανῆς, μὰ τῆς μεγάλης μηχανῆς, ποὺ ἐπιβάλλει τὴν ὁμαδικὴ ἐργασία, τὸ ἀποκτηνωτικὸ σύστημα τῆς ἀλυσίδας, τὸ προλεταριάτο. Καὶ ζητοῦν τὴν ἐπιστροφὴ στὴν ἀτομικὴ μηχανή, ποὺ διώχνει τὸν αὐτοματισμό, δηλαδὴ θέλουν τὸ ξαναγύρισμα στὴ βιοτεχνία.

Αὐτὸ μπορεῖ σήμερα ἀπὸ τεχνικὴ ἄποψη νὰ γίνεи μετὸν ἡλεκτρισμό, ποὺ ὁ Λένιν χαρακτηρίζει σὰν τὸ ἓνα σκέλος τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἐνῶ τὸ ἄλλο ἦταν γι' αὐτὸν τὰ σοβιέτ. Ἔτσι νομίζουν πὼς πετυχαίνουν αὐτὸ ποὺ ζήτησε ὁ Μπέργκσον στὶς Δυὸ Πηγές τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκείας: «Ν' ἀνθρωπέψουν τὴ μηχανή». Ἔτσι νομίζουν πὼς θὰ πολεμήσουν τὸ «Ἀλογὸ τῆς Τροίας», τὴ μηχανή, ποὺ ἡ ἀστικὴ κοινωνία ἔβαλε μέσα στὸ κάστρο της καὶ τώρα κινδυνεύει ἀπὸ αὐτό. Τοὺς μηχανολάτρες διαδέχτηκαν λοιπὸν τώρα πιὸ φανατικοὶ οἱ μηχανοκλάστες. Αὐτοὶ ἰσχυρίζονται πὼς οἱ ἐφευρέσεις ὑπῆρξαν καταστρεπτικὲς γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Γιατὶ ἡ τεχνικὴ ἐφεῦρε τὸ τρακτέρ μὰ μαζὶ καὶ τὸ τάνκ, τὸ μεταφορικὸ ἀεροπλάνο μὰ καὶ τὸ βομβαρδιστικὸ, τὸ δυναμίτη, ποὺ τρυπᾷ τὰ βουνὰ μὰ καὶ ποὺ γεμίζει τὶς τορπίλλες. Τὸ βέβαιον εἶναι πὼς ὑπάρχει μιὰ περίεργη ἀνταλλαγὴ ὑπηρεσιῶν ἀνάμεσα στὴν τεχνικὴ καὶ στὸν πόλεμο. Ἡ τεχνικὴ «τελειοποιεῖ» τὸν πόλεμο μὰ χάρη σ' αὐτὸν προοδεύει κι αὐτή, ἔτσι ποὺ μᾶς εἶναι δύσκολο νὰ ξεδιαλύνουμε ποιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς ἀνταγωνιστικὲς κι ἀλληλέγγυες θεότητες ἔχει τὴ μεγαλύτερη ὠφέλεια, ἀφοῦ ἡ μιὰ καταστρέφει ὅ,τι ἡ ἄλλη χτίζει, μὰ κ' ἐκείνη πάλι ἐπωφελεῖται ἀπὸ αὐτὴν τὴν καταστροφὴ.

Τὸ βέβαιον εἶναι πὼς ἡ ἐπιστήμη θέλησε νὰ μᾶς κάνει θεοὺς πρὶν γίνουμε ἄξιοι νὰ εἴμαστε ἀνθρώποι. Μὰ δὲν μπορούμε νὰ ξαναγυρίσουμε πίσω. Μιὰ πρόοδος ποὺ ἄρχισε θὰ ἐξακολουθήσει. Εἶναι ὀπισθοδρομικὴ, εἶναι ἀρνητικὴ οὐτοπία ὁ ἀντιρασιοναλισμὸς κ' ἡ ἀντίδραση στὴν ἐπιστήμη. Ἐπειτα μπορεῖ οἱ τεχνίτες τοῦ παλιοῦ καιροῦ νὰ ἤξαιραν τὴ δουλειά τους, μὰ ἦταν γενικὰ πιὸ ἀμόρφωτοι ἀπὸ τοὺς σημερινοὺς ἐργάτες. Ἡ μηχανὴ εἶναι ἡ προέκταση τοῦ ἀνθρώπου, λέει παραστατικὰ ὁ Μπέργκσον. Ἄν λοιπὸν ὁ ἀνθρώπος εἶναι καλὸς κ' ἡ μηχανὴ θὰ εἶναι καλή, ἂν αὐτὸς εἶναι κακὸς θὰ εἶναι κι αὐτὴ ἀπάνθρωπη. Τὸ νὰ ξεσηκωνόμαστε ἐναντίον τῶν μηχανῶν εἶναι σὰ νὰ θέλουμε νὰ σπάσουμε τὸν καθρέπτη, ποὺ μᾶς δείχνει τὸ πραγματικὸ μας μοῦτρο. Ὁχι. ἡ ἀνθρωπότητα δὲ φοβᾷται τὴν ἐπιστήμη. Αὐτὴ μᾶς ξαλαφρώνει ἀπὸ τὰ βάρη τῆς δουλειᾶς κι ἀπ' τὸν πόνον τῆς ἀρρώστιας, πληθαίνει τὶς ἀναπαύσεις μας καὶ μαζὶ τὴ μόρφωσή μας. Εἶναι λοιπὸν ἀπαραίτητος βοηθὸς κάθε οὐτοπίας ποὺ πασχίζει νὰ δημιουργήσῃ τὸ κατάλληλο πλαίσιο γιὰ νὰ μὴ στραφεῖ ἐναντίον τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως γίνεται σήμερα. Μπορεῖ τ' ὄνειρο μιᾶς δουλειᾶς λιγοστῆς, ξεκούραστης, ἀναπαυτικῆς—ἂν ὅχι εὐχάριστης—, νὰ μᾶς φαίνεται σήμερα ἀνεφάρμοστο, δὲν παύει ὅμως νὰ μένει ἓνα ἰδανικὸ τῶν οὐτοπιστῶν.

Ὁ ἀνθρώπος ἀπόχτησε ἓνα ἐργαλεῖο κ' ἐγινε ὁ homo faber. Ἀπὸ τότε ἔλλαξε τὸ ρεῦμα τῆς φυσικῆς του ζωῆς καὶ ξεσηκώθηκε πάνω ἀπὸ τὰ ζῶα. Καὶ τί ἄλλο εἶναι ἡ μηχανικὴ παρὰ μιὰ τεχνητὴ ζωολογία, ὅπου ὁ δημιουργὸς εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἀνθρώπος, ποὺ τὸν ὁδηγεῖ μιὰ μυστηριώδης πλατεῖα ὑποβολή; Ἔτσι μπορεῖ νὰ ἐπιβάλλει στὶς μηχανὲς μιὰν ἰδιαίτερη σύνθεση, σὲ ἀρμονία μετὸ σκοπὸ ποὺ τὶς προορίζει. Αὐτὴ εἶναι λοιπὸν ἡ οὐσιαστικὴ διαφορὰ

ανάμεσα στὴ μηχανὴ καὶ στὰ ζῶα, ποὺ ὁ ἄνθρωπος ἐξουσιάζει καὶ πολλαπλασιάζει, σύμφωνα βέβαια μὲ τοὺς φυσικοὺς νόμους. Τὴ μηχανὴ ὁ ἄνθρωπος τὴ δημιουργεῖ γιὰ ἓναν ὀρισμένο σκοπό, ἐνῶ τὰ φυσικὰ ὄντα ἔχουν ἴσως ἓναν ντετερμινισμό, ποὺ ὁ ἄνθρωπος δὲν τὸν ξαίρει. Ὁ τεχνικὸς λοιπὸν εἶναι ἓνας δημιουργὸς στὸν τομέα του. Μὰ αὐτὸ δὲ θὰ πεῖ πὼς πρέπει νὰ γίνεи ὁδηγὸς καὶ στοὺς ἄλλους τομεῖς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ποὺ δὲν ξαίρει. Πρὶν ὀργανώσῃ λοιπὸν τὸν κόσμον χρειάζεται πολλή δουλειά γιὰ νὰ ὀργανώσῃ τὸν ἐσωτερικό του κόσμον.

Πολλοὶ κοινωνιολόγοι μάλιστα ὑποστηρίζουν πὼς ἡ τεχνικὴ πρόοδος δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν τεχνικῶν ἀνακαλύψεων, μὰ ἀντίθετα πὼς αὐτὲς εἶναι ἀποτελέσματα τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης. Οἱ τεχνικοὶ δὲν πρέπει νὰ ξεχάσουν ποτὲ πὼς ἡ νεώτερη τεχνικὴ κ' ἡ ἀφθονία, ποὺ ἀκολούθησε τὴν κατανομή τῆς ἐργασίας, ἤρθαν ἀφοῦ οἱ ἄνθρωποι ἐλευθερώθηκαν ἀπὸ τοὺς μπερδεμένους κανονισμοὺς τῶν συντεχνιῶν, τῆς μερκαντιστικῆς πολιτικῆς, τῶν τσιφλικάδων, τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς βασιλείας, γράφει ὁ Λίππμαν (74). Μὰ καὶ στοὺς νεώτερους χρόνους, ἄδικα οἱ τεχνικοὶ θέλουν νὰ ἰδιοποιηθοῦν νόμους, ποὺ προκάλεσαν οἱ πολιτικοὶ κ' οἱ νομομαθεῖς, ὅπως εἶναι ὁ νόμος τῶν ἀνωνύμων ἐταιρειῶν, ποὺ ἐπέτρεψε τὴ συγκέντρωση τῶν κεφαλαίων, ὅσα χρειάζονταν γιὰ νὰ μποῦν σ' ἐφαρμογὴ οἱ μηχανικὲς ἐφευρέσεις.

Ὁ ρόλος τῶν τεχνικῶν μένει ὅμως πάντα σπουδαῖος, τόσο στὴν πραγματικὴ ὅσο καὶ στὴν ἰδανικὴ πολιτεία. Γιατί, ὅπως λέει ὁ Μπέργκσον, ὁ ἄνθρωπος δὲ θὰ σηκωθεῖ πάνω ἀπὸ τὴ γῆ παρὰ μόνο ἂν στηριχθεῖ σὲ δυνατὰ ἐργαλεῖα. Πρέπει νὰ βαραίνει πάνω στὴν ὕλη, ἂν θέλει νὰ ξεκολλήσῃ ἀπὸ αὐτή (17). Ἐχοντας στὰ χέρια του μιὰν ἀνίκητη τεχνικὴ ὁ ἄνθρωπος διαμορφώνει τὸ γύρω του κόσμον μὲ τίς δυνάμεις ποὺ ὑποδουλώνει, μὲ τὰ ἔργα ποὺ ἐκτελεῖ. Δυστυχῶς ὅμως ὁ κοινωνικὸς ρυθμὸς ἐξελίχθηκε πολὺ πιὸ ἀργὰ ἀπ' τὸν τεχνικὸ ρυθμό. Ἔτσι συνυπάρχουν στὴν ἐποχὴ μας ἐργαλεῖα ἐξαιρετικὰ τελειοποιημένα καὶ μιὰ ἀνθρωπότητα μὲ ψυχικὴ καὶ κοινωνικὴ σύνθεση ποὺ δὲν ἔλλαξε σχεδὸν διόλου ἐδῶ κ' ἓναν αἰῶνα.

Μπορεῖ ἓνας ἐπιστημονικὸς οὐτοπιστὴς σὰν τὸν Ἰούλιον Βερν νὰ πρόβλεψε πολλὰς ἀνακαλύψεις, ὠφέλιμες ἢ καταστρεπτικὲς γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Μὰ ἓνας κοινωνικὸς οὐτοπιστὴς, ὁ Φράνκς, προβλέπει τὴν ἐποχὴ, ὅπου ἡ ἄγρια μηχανὴ, ποὺ κοπανίζει μέσα στὰ ἐργοστάσια τὰ κρέατα καὶ τίς ψυχές, θὰ γίνεи σπιτικὴ μας, συγγενικὴ μας, γκαρδιακιά μας. Τίποτε ὅμως δὲν ὠφελεῖ ἂν ἀνθρωπέψουν τὰ καρούλια, τὰ γρενάζια, τὰ ἐλατήρια, οἱ μανιβέλλες, οἱ γλυσέρες κ' οἱ ρόδες, ἂν οἱ ἄνθρωποι μείνουν μὲ καρδιά σιδερένια (42). Γιατί ἡ ἐξυπνάδα τῆς σκέψης δὲν εἶναι τίποτε χωρὶς τὴν ἐξυπνάδα τῆς καρδιάς.

*
* *

Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι τὸ μόνο κοινωνικὸ ζῶο. Πολλὰ ἄλλα—ἴσως τὰ

περισσότερα—ζοῦν μαζί κι ἀποτελοῦν ὑποτυπώδεις κοινωνίες, πού ὀνομάζουμε ἀγέλες ἢ κοπάδια, εἴτε παντοτεινά, εἴτε σέ ὠρισμένες περιόδους, ὅπως λ.χ. τὰ πουλιά ὅταν μεταναστεύουν, ἢ ἀκόμα σ' ἐποχές κινδύνου, ὅπως στίς ἀγέλες ἀγρίων ἀλόγων σέ περίπτωση ἐπίθεσης λύκων. Σέ λίγα ὅμως ἀπό αὐτὰ βρίσκουμε τὸν καταμερισμὸ τῆς δουλειᾶς, ὅπως στοὺς κάστορες—πού πᾶνε νὰ ἐξαφανιστοῦν—στίς μέλισσες, στίς σφήκες, στὰ μερμήγκια καὶ στοὺς τερμίτες. Μόνο αὐτὰ παρουσιάζουν μιὰ πολιτικὴ κ' οἰκονομικὴ ὀργάνωση, ὅμοια μὲ τίς ἀνθρώπινες κοινωνίες ἢ καὶ τελειότερη ἀπὸ αὐτές. Ἔτσι, μὲ ἀφετηρία πάντα τὴν οἰκογένεια, περνώντας ἀπὸ διάφορα ἐξελικτικὰ στάδια—πού συναντοῦμε κάποτε ἀκόμα καὶ στὰ διάφορα εἶδη—οἱ κοινωνίες αὐτῶν τῶν ἐντόμων ἔφτασαν σέ μιὰ φοβερὴ τελειότητα, ἀπὸ ἄποψη πρακτικῆς καὶ σκοπιμότητος. Ὁ καταμερισμὸς τῶν ἔργων, ἡ ἐκμετάλλευση κ' ἡ ἀπόδοση τῆς ἐργασίας ἔχουν προχωρήσει σ' αὐτές σ' ἓνα βαθμὸ πού οἱ ἄνθρωποι εὐτυχῶς δὲν ἔφτασαν ἀκόμη.

Μιὰ κυψέλη παρουσιάζει ἓνα τέλειο παράδειγμα συνταγματικῆς ἰσότητος κρατικοῦ σοσιαλισμοῦ. Ὅλα θυσιάστηκαν στὴν κοινωνία καὶ στὴ διατήρησίν της, μὲ μιὰν ἀδιάκοπη δουλειά. Οὔτε κυβέρνησις, οὔτε ἀρχηγοί, μιὰ μαθηματικὴ πειθαρχία. Περισσότερο ἀκόμα στίς κοινωνίες τῶν τερμιτῶν ἢ τρομερὴ τυραννία εἶναι ἀνώνυμη, ἀδιάκοπη, μπερδεμένη, συλλογικὴ, ἀσύλληπτη. Ὅλοι ἀποκάνουν μέρα καὶ νύκτα χωρὶς ἀνάπαυλα, σέ δουλειές ὀρισμένες, διάφορες καὶ πολὺπλοκες. Ἡ πειθαρχία τους μοιάζει πιὸ ἄγρια ἀπὸ τὴν πειθαρχία τῶν Καρμελιτῶν καὶ τῶν Τραπεπιστῶν κ' ἡ θεληματικὴ ὑποταγὴ σέ νόμους ἢ σέ κανονισμοὺς, πού ἔρχονται χωρὶς κανεὶς νὰ ξαίρει ἀπὸ ποῦ, δὲ βρίσκουν παράδειγμα σέ κανέναν ἀνθρώπινον συνεταιρισμό.

Ἐνας σύγχρονος Γάλλος συγγραφέας, ὁ du Teil, θυμίζει τὸ γνωστὸ παράλληλο πού καθόρισε ὁ Μπέργκσον, ἀνάμεσα στίς δυὸ οὐσιαστικὲς κατευθύνσεις πού ἀκολουθᾷ ἡ ζωτικὴ ὁρμή. Ἡ μιὰ καταλήγει στίς κοινωνίες τῶν ἐντόμων πού εἶναι προικισμένα μὲ πολυμορφισμό καὶ στὸ συνολικὸ σταμάτημα τῆς ἀνυψωτικῆς κίνησής τῆς ἐξέλιξης. Ἡ ἄλλη καταλήγει στὴν ἀνθρώπινη προσωπικότητα, πού ξεπερνᾷ ἀδιάκοπα τὸν ἑαυτό της καὶ δημιουργεῖ κάθε μέρα κάτι τὸ καινούριο. Ὁ συγγραφέας αὐτός, λιγώτερο αἰσιόδοξος ἀπ' τὸ Μπέργκσον, νομίζει πὼς ἡ κατανομὴ τῆς ἐργασίας κ' ἡ κοινωνικὴ εἰδίκευση θὰ φέρουν τὴν ἀνθρωπότητα στὸ σταμάτημα τῆς ἐξέλιξης, αὐτὸ πού χαρακτηρίζει τίς κοινωνίες τῶν ἐντόμων, ὅπως εἶναι τὸ μελίσι, ἢ μερμηγκοφωλιά κ' ἡ τερμιτοφωλιά. Εἶδαμε πάρα πάνω πὼς σ' αὐτές κάθε ἄτομο παίρνει μιὰν ἀνατομικὴ διαμόρφωση, ἀνάλογη μὲ τὴν κοινωνικὴ του ἀποστολή: τοῦ ἐργάτη, τοῦ πολεμιστῆ, τῆς γεννήτρας κλπ. Ἔτσι ὅχι μόνο τὸ ἄτομο δὲν μπορεῖ ν' ἀλλάξει τὴν εἰδικότητά του, μὰ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἔξω ἀπ' τὸ σύστημα τοῦ συνεταιρισμοῦ. Τὸ γενικὸ ἀποτέλεσμα εἶναι μιὰ μικρότερη δυνατότητα τοῦ ὑποκείμενου νὰ κυριαρχήσει ἀτομικὰ τῇ ζωῇ, δηλαδὴ μιὰ οὐσιαστικὴ ὀπι-

σθοδρόμηση... Δέν υπάρχουν πιά πλέρια ἄτομα, παρὰ μόνο ἄτομα κομματιασμένα. Δέν μπορεί λοιπόν πιά νά παρουσιαστεῖ καμιὰ προοδευτική ἀλλαγὴ. Τὸ εἶδος εἶναι ὑποχρεωμένο νά τριγυρίζει ἀδιάκοπα στὸ στενὸ κύκλο τῆς περιορισμένης ὑπαρξῆς του μόνο (128).

Ἡ ἀνθρωπότητα δέν ἔφτασε ἀκόμα στὸ σημεῖο ὅπου ἔφτασαν τὰ κοινωνικά ἔντομα, ποὺ μὲ μιὰ τεχνικὴ ἀνατομικὴ κατόρθωσαν νά ὀρίσουν ἀπ' τὸ στάδιο τοῦ αὐγοῦ τὴν εἰδικὴ λειτουργία κάθε ἀτόμου, σύμφωνα μὲ τὴν κοινωνικὴ σκοπιμότητα, ὅπως προβλέπει κι ὁ Χάξλεϋ στὴν οὐτοπία του. Οἱ σωματικὲς παραμορφώσεις, ποὺ προκαλοῦν στοὺς ἀνθρώπους τὰ διάφορα ἐπαγγέλματα δέν εἶναι ἀκόμα κληρονομικές. Θὰ φτάσουμε μήπως στὸ στάδιο τῶν σταθερῶν ἀνθρωποποικιλιῶν τῆς διαφοροποιημένης ἀνθρωπότητας, στὸ στάδιο ποὺ ἔχουν κοινὸ σύνδεσμο τὸ δικαίωμα στὴ ζωὴ; Τότε κάθε προσπάθεια ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς φύσης θὰ εἶναι ἀπρόσιτη κι ἀκατανόητη. Ἡ ἀνθρωπότητα θὰ χάσει τὸν εἰδικὸ τῆς χαραχτήρα, ποὺ εἶναι νά θέτει προβλήματα ξένα στὶς ἄμεσες σωματικὲς ἀνάγκες τῆς, ἔξω ἀπ' τὸ ἄμεσο συμφέρον τῆς. Καὶ θὰ πάψει νά πιστεύει πὼς σκοπὸς τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἡ τελειοποίηση τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας. Μήπως ὅμως, ἀναρωτιέται ὁ Μαίτερλιγκ, ἡ ζωὴ τῶν τερμιτῶν μᾶς προσφέρει ἓνα ὑπόδειγμα κοινωνικῆς ὀργάνωσης, μιὰ μελλοντικὴ εἰκόνα; Διαβλέπουμε μιὰν ὑπαρξὴ πιὸ ὑψηλὴ, ἐλπίζουμε σὲ μιὰν ὑπαρξὴ ποὺ θὰ νιώθει καλύτερα τὴν ὁμορφιά, τὴν καλοπέραση, τὸ ξεκούρασμα, τὴν εἰρήνη καὶ τὴν εὐτυχία... Μὰ δέν εἶναι βέβαιο πὼς ἡ ἀνθρωπότητα πάει πρὸς τὰ ἐκεῖ πραγματικὰ μοιραῖα. Μιὰ καινούρια μορφή τοῦ μοιραίου, ἴσως ἡ πιὸ σκληρὴ, τὸ κοινωνικὸ μοιραῖο, ὅπου πηγαίνουμε, προστέθηκε στὶς μορφές ποὺ γνωρίζουμε καὶ ποὺ μᾶς ἔφταναν, συμπεραίνει ὁ μελετητῆς τῆς ζωῆς τῶν τερμιτῶν (77).

Στὰ μάτια τῶν σημερινῶν ἀνθρώπων ὁ τύπος τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς, ποὺ προβλέπει ὁ Ουέλλς γιὰ τὸ 2106, καταντᾷ μιὰ ἐλλεινὴ ὀπισθοδρόμηση, ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος ξεπέφτει στὸ ἐπίπεδο τῶν μερμηγκιῶν ἢ τῶν τερμιτῶν. Κι ἀκόμα χειρότερα συμβαίνει στὴ σατυρικὴ οὐτοπία τοῦ Χάξλεϋ, ποὺ προβλέπει μεγάλη βιολογικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὶς τυποποιημένες κατηγορίες ἀνθρώπων, ὅπως ἀκριβῶς γίνεται στὰ ἔντομα. Μὰ ἡ ἀνθρώπινη κοινωνία ποτὲ δέν εἶναι οὔτε μπορεῖ νά εἶναι ὀργανωμένη τόσο τέλεια, ὅσο τὰ μελίτσια ἢ οἱ μερμηγκοφωλιές, γιατί μέσα τῆς τὸ δυναμικὸ στοιχεῖο καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου πασχίζει νά βρεῖ κάτι ἄλλο, καλύτερο κατὰ τὴ γνώμη του, χειρότερο ἴσως γιὰ τοὺς ἄλλους. Μπορεῖ ὁ κόσμος τῆς αὔριο νά εἶναι ὁ κόσμος τῆς διευθυνόμενης ζωῆς, ἀπὸ μιὰ κοινωνία ἀγελαία κι ὁμοιόμορφη, ὅπου θὰ λείπει κάθε δυνατότητα φυγῆς ἢ ἄρνησης... Τὸ βάρος τῆς ἔγνιας καὶ τῆς σκέψης καὶ τῆς ἐλευθερίας θὰ ξεσηκωθεῖ ἀπὸ τὶς πλάτες τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ἀποφασιστικὸ γεγονὸς τῆς αὐριανῆς ἐξέλιξης θὰ εἶναι ἡ ἀπαλλαγὴ τοῦ πνεύματος, ἂν θέλει κανεὶς νά

πεῖ τῇ γνώμῃ του, ἡ λιποταξία ἀπ' αὐτὸ γράφει ὁ Μπάουερ. Ἀπὸ ἐργαλεῖο ἐλευθεριᾶς κατάντησε ἐργαλεῖο σκλαβιᾶς (12).

Συγκρίνοντας ὅμως τὰ ἔντομα καὶ τοὺς ἀνθρώπους, δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε πὼς ἡ ἀναλογία εἶναι λαθεμένη ἀπὸ τὴ διαφορὰ τῆς πνευματικῆς τους κατασκευῆς. Τὰ ἔντομα ποὺ σχηματίζουν κοινωνίες ἀντιπροσωπεύουν πιθανὰ τὸν πιὸ ψηλὸ βαθμὸ τελειοποίησης τοῦ ἐνστίκτου. Ἀντίθετα ὁ ἄνθρωπος ἀντιπροσωπεύει τὸν ἀνώτερο βαθμὸ ποὺ ξαίρουμε στὴν ἀνάπτυξη τῆς συνείδησης τῆς πνευματικῆς πράξης. Ἐπομένως τὸ χαρακτηριστικὸ τῶν ἐντόμων εἶναι ἡ σταθερότητα τοῦ ἐνστίκτου, ἐνῶ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ πλαστικότητα τῆς ἐξυπνάδας, γι' αὐτό, συμπεραίνει ὁ Ἰουλ. Χάξλεϋ, ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ καὶ δὲ θὰ μπορέσει ν' ἀναπτύξει εἰδικευμένα ξεχωριστὰ γένη, μὲ λειτουργίες προκαθορισμένες ἀπὸ τὴν κληρονομικότητα, οὔτε ἡ ἀνθρώπινη κοινωνία μπορεῖ ποτὲ νὰ ἐργαστεῖ μὲ τὴ μηχανικὴ ὁμαλότητα μιᾶς μερμηγκοφωλιᾶς ἢ μιᾶς τερμιτοφωλιᾶς. Ὁ ἄλτρουϊσμὸς στὸν ἄνθρωπο πρέπει ν' ἀναπτύσσεται ἀπὸ τὴν ἐκπαίδευση καὶ νὰ δίνει ὅλη του τὴν πλεριότητα μ' ἓναν κοινωνικὸ μηχανισμό ποὺ τοῦ ταιριάζει κι ὅχι μὲ μιᾶς καὶ γιὰ πάντα ἀπὸ τὴν κληρονομικότητα. Ἡ διάκριση αὐτὴ ὑπάρχει πάντα καὶ πρέπει νὰ τὴν παραδεχτοῦμε σὰ βασική, ἔτσι ποὺ κάνει ἀδύνατη κάθε χρήσιμη σύγκριση. Κι ἀκόμα, παρατηρεῖ ὁ ἴδιος Ἀγγλὸς βιολόγος, τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἐντόμων εἶναι ἡ «ἀπανθρωπία», ἡ ἀλυγισιὰ κ' ἡ φροντίδα γιὰ τὴν ἀνατροφή σκουληκιῶν τοῦ ἴδιου εἴδους ἀποκλειστικά. Ἐνῶ τὸν ἄνθρωπο διακρίνει ἡ πλαστικότης τῆς σκέψης κ' ἡ πλατύτερη κοινωνικότητα (60).

Ἕνας Γάλλος βιολόγος, ὁ Μπουβιέ, διαπιστώνει πὼς στὰ κομμουνιστικὰ ἔντομα, ὅπως καὶ στὶς ἀνθρώπινες κοινωνίες, ὁ ψυχισμὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ δυὸ εἰδῶν στοιχεῖα: τὸ ἓνα ἐνστικτο κι αὐτόματο, τὸ ἄλλο διανοητικὸ καὶ πλαστικόν. Τὸ πρῶτο κυριαρχεῖ στὰ κομμουνιστικὰ ἔντομα, ποὺ ἔχουν μυαλὸ περιορισμένο, φτωχὸ σὲ νευρικὰ κύτταρα καὶ γι' αὐτὸ φτωχὸ σὲ πλαστικὴ δύναμη. Τὸ ἄτομο εἶναι ἔτσι δεμένο σὲ μιὰ δουλειά, πάντα τὴν ἴδια, κ' ἡ διανόηση δὲν ἔρχεται νὰ ταραξεί τὴ λειτουργία τῶν ἐνστίκτων. Ἀντίθετα ὁ κοινωνικὸς ἄνθρωπος, μὲ τὸ ἀναπτυγμένο μυαλὸ του, εἶναι κύριος ἐνὸς ἀπέραντου πλαστικοῦ πεδίου, ποὺ ἀπλώνεται κάθε μέρα περισσότερο κι ἀνοίγει καινούριους δρόμους στὴ δράση του. Ἐπειτα οἱ κοινωνίες τῶν ἐντόμων εἶναι οὐσιαστικὰ μεγάλες οἰκογένειες, ποὺ τείνουν στὴ διαίωνιση τοῦ εἴδους, μὲ τὴ βασικὴ διαφοροποίηση τῶν ἀτόμων ποὺ τὶς ἀποτελοῦν σὲ παραγωγοὺς καὶ σ' ἐργάτες διαφόρων εἰδῶν. Ἐνῶ στὶς ἀνθρώπινες κοινωνίες τὰ ἄτομα συνεταιρίζονται μὲ κοινὴ συνήθως ἀπόφαση, μὰ διατηροῦν τοὺς δικούς τους χαραχτῆρες κ' ἓνα μεγάλο μέρος τῆς ἀνεξαρτησίας τους (22). Κ' ἴσως ἡ σύγκριση μὲ τὶς κοινωνίες τῶν ἐντόμων, ποὺ εἶναι στατικές, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ βγάλουμε τ' ἀντίθετα συμπεράσματα γιὰ τὴν πορεία τῶν ἀνθρώπινων κοινωνιῶν, ποὺ εἶνε ἐξελικτικές. Ἐτσι τὰ ἔντομα δὲν μποροῦν νὰ κατασκευάσουν ἐργαλεῖα καὶ

μηχανήματα αλλά μόνο πολλές φορές τὰ μέλη τους διαμορφώνονται κ' ειδικεύονται για νὰ κάνουν διάφορες δουλειές. Τὰ έντομα τὸ πολὺ πολὺ κατορθώνουν νὰ συσσωρεύσουν, ένῳ ὁ άνθρωπος παράγει μὲ τὴν πιὸ πλατειά σημασία τῆς λέξης, δημιουργεῖ μέσα για τὴν ὑπαρξή του, ποὺ ἡ φύση δὲ θὰ εἶχε παράγει χωρὶς αὐτόν.

Συναντοῦμε κάποτε τέτοιες συγκρίσεις, ὅπως π. χ. στὸν Πλούταρχο, ποὺ παρομοιάζει τὸ λαὸ τῆς Λακεδαιμόνας μ' ἓνα μελίσσι λογικὸ κι ὀργανωμένο σὲ πόλη. Μὰ οἱ παρομοιώσεις αὐτὲς εἶναι περισσότερο εἰκόνες κι ὄχι ταυτισμός. Καὶ πρέπει νὰ ἔχουμε ἀκόμα ὑπ' ὄψη πὼς ὁ περιορισμὸς τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας μπορούσε νὰ γίνεῖ ὡς ἓνα βαθμὸ στὴν ἀρχαία πόλη, ποὺ ἦταν μαζὶ μιὰ θρησκευτικὴ καὶ πολιτικὴ κοινότητα, μὰ δὲν εἶναι ἀνεκτὸς σὲ μιὰ σύγχρονη ἀνεπτυγμένη κοινωνία. Γιατὶ ένῳ ἡ βιολογικὴ πρόοδος ὑποδουλώνει συνήθως τὰ κύτταρα, ὅταν εἰδικευθοῦν σ' ἓνα μόνο κι ὀρισμένο ὄργανο, ἡ κοινωνικὴ πρόοδος ἐπιτρέπει στοὺς ἀνθρώπους νὰ μετέχουν σὲ διάφορες ένώσεις, για νὰ ἱκανοποιοῦν διαφορετικοὺς σκοποὺς τους. Ἐτσι στίς κοινωνίες ἡ περιπλοκὴ πάει συνήθως χεροπιαστὰ μὲ τὴ διαφοροποίηση. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ βλέπουμε τὴν κοινωνικὴ ζωὴ, ὅπως τὴ θεωροῦσε ὁ Σπένσερ, σὰ μιὰν ἀπλὴ συνισταμένη ἀτομικῶν φύσεων, ἀφοῦ ἀντίθετα αὐτὲς προέρχονται ἀπὸ ἐκείνη.

Ὁ στοχαστικὸς ὅμως παρατηρητὴς κάτι ἔχει νὰ κερδίσει μελετώντας τὴ ζωὴ τῶν κοινωνικῶν έντόμων, ὅπως κάνει ὁ Μαίτερλιγκ. "Ἄν εἴμαστε μέλισσες, γράφει, καὶ βλέπαμε τοὺς ἀνθρώπους θὰ μέναμε ἐκπληκτοὶ ἐμπρὸς π. χ. στὴν ἄλογη κι ἄδικη ὀργάνωση τῆς δουλειᾶς σὲ μιὰ φυλὴ, ποὺ κατὰ τ' ἄλλα μᾶς φαίνεται προικισμένη μ' ἔξοχη κρίση. Θὰ βλέπαμε πὼς ἡ ἐπιφάνεια τῆς γῆς, μοναδικὴ πηγὴ ὅλης τῆς κοινῆς ζωῆς, καλλιεργιέται μὲ κόπο κι ὄχι ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ δυὸ ἢ τρία δέκατα τοῦ ὀλικοῦ της πληθυσμοῦ. Πὼς ἓνα ἄλλο δέκατο, ἀπόλυτα τεμπέλικο, ἀπορροφᾷ τὸ καλύτερο μέρος τῆς σοδιᾶς της. Πὼς τὰ ἔξι ἢ ἑπτὰ τελευταῖα δέκατα, καταδικασμένα σὲ μιὰν ἀδιάκοπη μισοπείνα, ἀποκάνουν χωρὶς τέλος σὲ παράξενες καὶ στεῖρες προσπάθειες, ποὺ δὲν τοὺς δίνουν ποτὲ καμιὰν ὠφέλεια, μὰ φαίνεται πὼς χρησιμεύουν για νὰ κάνουν πιὸ μπερδεμένη κι ἀνεξήγητη τὴν ὑπαρξὴ τῶν τεμπέληδων. Θὰ φτάναμε στὸ συμπέρασμα πὼς ἡ λογικὴ καὶ τὸ ἠθικὸ αἶσθημα αὐτῶν τῶν ὄντων ἀνήκει σ' ἓναν κόσμον ὀλότερα ξένο στὸ δικό μας καὶ πὼς αὐτὰ πειθαρχοῦν σὲ ἀρχὲς ποὺ δὲν ὑπάρχει ἐλπίδα νὰ νιώσουμε ποτὲ (77).

Ποιὰ εἶναι ἡ αἰτία αὐτῆς τῆς διαφορᾶς; Εἴπαμε πὼς ἡ ἐξυπνάδα εἶναι στὸν ἄνθρωπο τὸ ἀντίστοιχο αὐτοῦ ποὺ εἶναι τὸ ένστικτο στὰ ζῶα. Μὰ ένῳ τὸ ένστικτο δὲν ξεχειλᾷ ποτὲ ἀπ' τὸ πλαίσιο ποὺ ὀρίζει τίς ἀνάγκες μιᾶς ὀμαδικῆς ζωῆς, ἔτσι ποὺ τελικὰ νὰ τὸ σπάσει, ἡ ἐξυπνάδα ποὺ εἶναι μέτοχη τῆς ἐλευθερίας, μπορεῖ ν' ἀκολουθήσει τοὺς ἰδιαίτερους σκοποὺς της, χωρὶς νὰ νοιάζεται για τὸ σύνολο. Αὐτὸ εἶναι βέβαια ἓνα μειονέκτημα στὸν ἄνθρωπο.

πού μπορεί ὅμως νά διορθωθεῖ σιγά-σιγά μέ τήν κατάλληλη ἐκπαίδευση κι ὀργάνωση. Καί σ' αὐτό ἡ μελέτη τῆς συγκριτικῆς νευρολογίας τῶν ἀνωτέρων ζώων μπορεῖ νά μᾶς χρησιμεύσει, κατὰ τόν 'Ιουλ. Χάξλεϋ. Ἔτσι γιά τήν πλα-νοποίηση καί τὸ συντονισμό, μποροῦμε νά ἰδοῦμε θολὰ πὼς πρέπει κάποια πλατεῖα κεντρικὴ ὀργάνωση νά μπεῖ πάνω ἀπ' τὸ πρωτόγονο σύστημα τῶν ξεχωριστῶν ὑπουργείων κι ἄλλων ὀργανώσεων μέ ἀπλὰ καθήκοντα. Κι αὐτά, ὅπως ἡ ἐγκεφαλικὴ ὕλη, πρέπει νά εἶναι ταυτόχρονα ἐνοποιημένα κ' εἰδικευ-μένα στὴ λειτουργία τους. Θὰ περιέχουν μονάδες πού ν' ἀσχολοῦνται μέ εἰδικὰ κοινωνικὰ κ' οἰκονομικὰ καθήκοντα, μὰ οἱ περισσότεροι ἀπ' τὸ προσωπικό τους θὰ καταγίνονται μέ τὴ μελέτη καί τ' ἀποτελέσματα τῶν ἀλληλοεπιδρά-σεων αὐτῶν τῶν διαφόρων λειτουργιῶν (60).

Μὰ οἱ βιολόγοι μᾶς προβάλλουν ἓναν ἄλλο κίνδυνο. Ἀφοῦ οἱ ἐποχές, λένε, τῆς ἀνθρώπινης ἐξυπνάδας ἀντιστοιχοῦν στοὺς σταθμοὺς τῶν ἐργαλείων, πού ἡ κοπιαστικὴ πρωτοβουλία τοῦ ἀνθρώπου διαθέτει γιά νά δαμάσει τὴ δυσκολοδούλευτη ὕλη, αὐτὴ ἡ ἐξυπνάδα κινδυνεύει ν' ἀτονήσῃ ἀπὸ τὴν ἔλλειψη γυμνασμάτων σ' ἓναν κόσμο ὅπου κάθε ἀνισότητα καί κάθε ἀντίσταση πᾶνε νά λείψουν. Ἔτσι ἡ ἀτροφία τῆς σκέψης καί τῆς ἐξυπνάδας κινδυνεύουν νά εἶναι τὸ τέρμα τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς. Καί γενικώτερα οἱ ἐφευρέσεις, πού εὐκολύνουν ὑπερβολικὰ τὴ ζωὴ, περιορίζουν ἢ καί σκοτώνουν τὴν ἀνθρώπινη πρωτοβουλία. Πρέπει νά βγάλουμε τὰ ἄτομα ἀπὸ τὴν κατάσταση τῆς πνευ-ματικῆς, ἠθικῆς καί φυσιολογικῆς μείωσης πού ἔφεραν οἱ σύγχρονες συνθῆκες τῆς ζωῆς, κηρύττει ὁ Καρρέλ. Ν' ἀναπτύξουμε μέσα τους ὅλες τὶς αὐτοδύναμες δραστηριότητές τους. Νὰ τοὺς δώσουμε τὴν ὑγεία. Νὰ τοὺς ξαναδώσουμε πρῶ-τα τὴν ἐνότητα κ' ὕστερα τὴν προσωπικότητά τους. Νὰ τὰ μεγαλώσουμε ὅσο μᾶς ἐπιτρέπουν οἱ κληρονομικὲς ἀρετὲς τῶν ἱστῶν τους καί τῆς συνείδησής τους. Νὰ σπάσουμε τὰ καλούπια, ὅπου ἡ ἀνατροφή κ' ἡ κοινωνία κατόρθω-σαν νά τὰ κλείσουν. Ν' ἀπορρίψουμε ὅλα τὰ συστήματα. Γιά νά φτάσουμε σ' αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα πρέπει νά ἐπέμβουμε στὴν ὀργανικὴ καί ψυχικὴ δια-δικασία πού διαμορφώνει τὸ ἄτομο. Αὐτὸ εἶναι σφιχτὰ δεμένο στὸ περιβάλλον του. Δὲν ἔχει ἀνεξάρτητην ὑπαρξή. Θὰ τὸ διορθώσουμε μόνο κατὰ τὸ βαθμὸ πού θὰ μεταπλάσουμε τὸ περίγυρό του (27).

Κ' ἓνας ἄλλος βιολόγος, ὁ διευθυντὴς τοῦ Ἰνστιτούτου Παστέρ Νικόλλ, φτάνει στὸ συμπέρασμα πὼς ἡ κοινωνικὴ πρόοδος εἶναι πλάνη καί πὼς, ἀντίθετα, ὑπάρχει ἀτομικὴ ὀπισθοδρόμηση. Αὐτὸ πού ὀνομάζουμε πρόοδο εἶναι ἓνα ποτάμι πού συμπαίρνει τοὺς ὄχθους του. Σὰ θεατρίνοι ξαπλωμένοι πάνω σὲ μιὰ βάρκα, μπρὸς σ' ἓνα σκηνικὸ πού ξετυλίγεται, φαινόμαστε πὼς προχωροῦμε στὸ δρόμο τῆς εὐτυχίας· δὲν προοδεύουμε... Μιὰ πολὺ μεγάλη κατανομὴ τῆς ἐργασίας, ὁ ὑπερβολικὸς ρασιοναλισμὸς μᾶς ἀηδιάζει. Γιατὶ ἓνα καθαρὸ μυαλὸ βλέπει τ' ἀποτελέσματα ἐξευτελιστικὰ γιά τὸ μέλλον τῆς ἐξυπνάδας. Πὼς μέ τὶς σύγχρονες συνθῆκες νά ἐλπίσουμε νά παλαίψουμε ἓναν-

τίον μιᾶς τέτοιας οἰκονομικῆς δύναμης; Ἡ ἐξέλιξη τοῦ πολιτισμοῦ μας μᾶς φέρνει στή βλακεία μιᾶς μηχανικῆς κοινωνίας. Ἡ διαμαρτυρία ἐνὸς Ἰνδοῦ (τοῦ Γκάντη), ἅγια καθυστερημένου, δὲν μπορεῖ νὰ νικήσει τὶς μηχανές (90).

Ἔτσι οἱ βιολόγοι φτάνουν σὲ συμπεράσματα ἀντίθετα στὸν πολιτισμὸ μας, ἀντίθετα στὴν κοινωνικὴ ζωὴ, ἀντίθετα στὴν πρόοδο. Ἀρχίζουμε νὰ καταλαβαίνουμε, ἐξακολουθεῖ ὁ Καρρέλ, τὴν ἀδυναμία τοῦ πολιτισμοῦ μας. Πολλοὶ σήμερα ἐπιθυμοῦν νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὴ σκλαβιὰ τῶν δογμάτων τῆς σύγχρονης κοινωνίας... Ἄλλοι ἀντικρύζουν τὴν ἀνάγκη ὅχι μόνο πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀλλαγῶν μὰ καὶ τὸ ἀναποδογύρισμα τοῦ βιομηχανικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὸν ἐρχομὸ μιᾶς ἄλλης ἀντίληψης τῆς ἀνθρώπινης προόδου. Τὰ δόγματα τῆς ἐπιστημονικῆς θρησκείας καὶ τῆς βιομηχανικῆς ἠθικῆς ἔπесαν μπρὸς στὴ βιολογικὴ πραγματικότητα (27). Ἔτσι οἱ σοφοὶ αὐτοί, ἐξετάζοντας τὴν κοινωνία μόνο ἀπὸ τὴ στενὴ βιολογικὴ τους ἄποψη, καταντοῦν ἀπαισιόδοξοι, μοιρολάτρες κι ὀπισθοδρομικοί. Καὶ βγάζουν ἀφορισμοὺς σὰν τοὺς παρακάτω, ποὺ βρίσκουμε στὸ βιβλίον τοῦ Καρρέλ, «Ὁ ἄνθρωπος, αὐτὸ τὸ ἄγνωστο»: Ὁ χωρισμὸς τοῦ πληθυσμοῦ μιᾶς χώρας σὲ διάφορες τάξεις δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα τύχης ἢ κοινωνικῶν συμβάσεων. Ἐχει βαθιὰ βιολογικὴ βάση. Γιατὶ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὶς φυσικὲς καὶ διανοητικὲς ιδιότητες τῶν ἀτόμων. Σ' ἐλεύθερα κράτη, ὅπως οἱ Ἡν. Πολιτεῖες κ' ἡ Γαλλία, καθέννας εἶχε τὴν ἐλευθερίαν νὰ ὑψωθεῖ στὴ θέσιν ποὺ ἦταν ἄξιος νὰ κατακτήσει. Αὐτοὶ ποὺ εἶναι σήμερα προλετάριοι χρωστοῦν τὴ θέσιν τους σὲ κληρονομικὰ ἐλαττώματα τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματός τους. Ὅλες οἱ δυστυχίες τοῦ ἀνθρώπου ἔχουν ἀφορμὴ τὴν κατασκευὴ του, ὀργανικὴ καὶ πνευματικὴ, καὶ σὲ πολὺ βαθμὸ τὴν κληρονομικότητα... Σύμφωνα μ' ἓνα φυσικὸ νόμον πολλὰ ζωντανὰ ὄντα θυσιάζονται κάθε λίγο γιὰ τ' ἄλλα. Πρέπει νὰ βάλουμε στὸ μυαλὸ τοῦ νεώτερου ἀνθρώπου τὴν ἔννοια τῆς θυσίας, τῆς ἀπόλυτης κοινωνικῆς ἀνάγκης. Ὅπως στ' ἄλογα ποὺ τρέχουν στίς κοῦρσες, ἔτσι καὶ στοὺς ἀνθρώπους φανερώνονται πότε-πότε ἐξαιρετικὰ ὄντα. Πρέπει νὰ βοηθοῦμε τὴν ἔνωση τῶν καλύτερων στοιχείων τῆς ράτσας μὲ τὸν ἔμμεσο τρόπο τῆς ἀνατροφῆς καὶ μὲ μερικὰ οἰκονομικὰ πλεονεκτήματα... Καὶ τὸ συμπέρασμα: Ἡ ἐγκατάστασις ἀπ' τὸν εὐγονισμὸ μιᾶς βιολογικῆς ἀριστοκρατίας κληρονομικῆς θὰ ἦταν ἓνας μεγάλος σταθμὸς γιὰ τὴ λύσιν τῶν μεγάλων προβλημάτων τῆς ἐποχῆς μας (27)!

Ἔτσι λοιπὸν βιολογικὰ ἐπικρατοῦν οἱ δυνατώτεροι, σύμφωνα μὲ τὸ νόμον τῆς ἐπιλογῆς. Κι ὁ Καρρέλ καταντᾷ ἀπολογητὴς τῶν δυνατῶν, ὅπως κι ὁ Νίτσε. Οἱ βιολόγοι ξεχνοῦν ὅμως πὼς οἱ ζωῆκοι ὀργανισμοὶ ἀκολουθοῦν τοὺς μακρόσυρτους νόμους τῆς φυσικῆς ἐξέλιξης, ἐνῶ οἱ κοινωνίες ὑπάγονται στὴν ἀνθρώπινη θέληση. Γι' αὐτὸ ὁ βιολογικὸς νόμος τῆς φυσικῆς ἐπιλογῆς τροποποιεῖται ἀπὸ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς ἀνθρώπινης λογικῆς. Ἡ παραδοχὴ τῶν βιολογικῶν δογμάτων τοῦ μονισμοῦ καὶ τοῦ τρανσφορμισμού ἔχει γιὰ λογικὴ κι ἀναγκαίαν συνέπειαν τὸν κανόνα πὼς ἡ πάλῃ κι ὁ ἀνταγωνισμὸς εἶναι ὁ

μοναδικὸς νόμος τῶν κοινωνιῶν. Ὑπάρχεις ὅταν παλεύεις, ζεῖς ὅταν νικᾷς. Αὐτὰ εἶναι τὰ πορίσματα τῆς βιολογίας, ἐπιστήμης ἀντικειμενικῆς γιὰ τὸ Le Dantec. Καὶ τὸ συμπέρασμα: Τὰ δικαιώματα τοῦ καθένου εἶναι ἀνάλογα μὲ τὴν ἱκανότητά του νὰ κάνει τὸ κακόν.

Οἱ κοινωνίες βασιζονται λοιπὸν στὸ σεβασμὸ πρὸς ἕνα γιὰ τὶς ἱκανότητες τοῦ ἄλλου νὰ κάνει τὸ κακὸ κι ὅλη ἡ ἱστορία τους εἶναι ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τοῦ καθαροῦ ἀτομικοῦ ἐγωῖσμοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Σήμερα ἀκόμα ὁ ἐγωῖσμός εἶναι βέβαια ἀχώριστος ἀπ' τὸ ἐνστικτο τῆς αὐτοσυντήρησης. Μὰ γιὰ τὴν νὰ μὴν παραδεχτοῦμε πὼς σὲ μιὰ κοινωνία ὅπου ἡ συντήρηση θὰ εἶναι ὀργανωμένη, αὐτὸ τὸ ἐνστικτο θὰ κοιμηθεῖ σιγά-σιγά; Γι' αὐτὸ ἕνας ἄλλος βαθυστόχαστος βιολόγος, ὁ Γκρασσε, ξεσηκώνεται ἐναντίον τῶν δῆθεν πορισμάτων τῆς ἐπιστήμης καὶ βρίσκει πὼς αὕτη πῆρε στραβὸ δρόμο. Ἄν ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη, γράφει, ἔφτασε μόνον σὲ μιὰ φιλοσοφία πολέμου τῶν ἀνθρώπων, ἐγωῖσμοῦ ἢ ὑπεροχῆς τοῦ πιὸ δυνατοῦ, εἶναι γιὰ τὴν ξεκίνησε ἀπὸ τὴν ἰδέα πὼς ὅλοι οἱ νόμοι ποὺ διευθύνουν τὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἀπόλυτα οἱ ἴδιοι μὲ τοὺς νόμους τῶν ἄλλων ζωντανῶν ὄντων. Δὲ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ βρεῖ ἔτσι στὴ φιλοσοφία πρὸς βγαίνει ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἀρχὲς καμιάν ἰδέα ἀλληλεγγύης, ἀλτρουϊσμοῦ, προόδου, ἐλευθερίας, — καμιά ἀπὸ τὶς βασικὲς ἰδέες κάθε ἀξιόζουης φιλοσοφίας. Συμπερασματικά, ἂν ἡ ἐπιστήμη ἀπέτυχε στὴν προσπάθειά της νὰ ἰδρύσει μιὰν ἐπιστημονικὴ φιλοσοφία εἶναι γιὰ τὴν δὲν εἶναι ἀρκετὰ «ἀνθρώπινη» (50).

Ὁ πόλεμος εἶναι μιὰ μορφή πάλης γιὰ τὴν ὑπαρξὴ καὶ θὰ βαστάξει βέβαια ὅσο κ' ἡ κοινωνία τῶν ζώων. Γιὰ τὴν ὅμως νὰ θέλουμε νὰ ἐφαρμόσουμε, ὅπως ὁ φὸν Μπερνάρντι κ' οἱ ἄλλοι Γερμανοὶ στρατοκράτες, αὐτὸ τὸ συμπέρασμα καὶ στὶς ἀνθρώπινες κοινωνίες: Μπορεῖ ὁ Μουσολίνι νὰ παραδεχόταν πὼς μόνον ὁ πόλεμος δίνει ὅλη της τὴν ἔνταση στὴν ἀνθρώπινη ἐνέργεια καὶ τὴν εὐγένεια στοὺς λαοὺς ποὺ ἔχουν τὸ θάρρος νὰ τὸν ἀντιμετωπίσουν. Μπορεῖ νὰ κήρυττε πὼς κάθε δόγμα ποὺ βασιζέται στὴ βλαβερὴ προϋπόθεση τῆς εἰρήνης εἶναι ἐχθρικό στὸ φασισμό. Ὅσο κι ἂν ὁ ἄνθρωπος εἶναι φυσιολογικά ἕνα ζῷο, ξεπερνᾷ τὴ ζωϊκότητά του μὲ τὴν πνευματικότητά του. Αὕτη ἀποδοκιμάζει τὸν πόλεμο καὶ παραδέχεται τὰ οὐτοπιστικὰ ἰδανικά τῆς ἐλευθερίας, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀγάπης. Δὲν μπορούμε, δὲν πρέπει ν' ἀγνοήσουμε τὴν ἀδιάκοπη ψυχικὴ πρόοδο τοῦ ἀνθρώπου, πρὸς ἔφευγε ἡ κοινωνικὴ συμβίωση, ἀντίθετη στὸ ἐνστικτο τῆς βίας. Ὁ νόμος τοῦ τελικοῦ βιολογικοῦ σκοποῦ δὲν ἐφαρμόζεται λοιπὸν ἀπόλυτα στὴν ἀνθρωπότητα, ἀφοῦ αὕτη προχωρεῖ σὲ μιὰν ἐπιστήμη ποὺ ἀναπτύσσεται ὁλοένα. Ὅπως λοιπὸν οἱ ἄνθρωποι συνεργάζονται γιὰ τὴν ὕλική τους πρόοδο, ἔτσι πρέπει νὰ συνεργαστοῦν καὶ γιὰ τὴν ψυχικὴ πρόοδο τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ πόλεμος δὲν εἶναι ὁ βασικὸς νόμος τῆς προόδου. Εἶναι ἡ ἐπιστροφή στὴν προπατορικὴ βαρβαρότητα.

Νομίζω γενικώτερα πὼς οἱ βιολόγοι βιάζονται νὰ ἐφαρμόσουν τὰ πορί-

σματά τους, ἐξετάζοντας πολὺ στενὰ τὸ κοινωνικὸ ζήτημα. Ἄν μελετοῦσαν καλύτερα τὸν παρασιτισμὸν ποὺ ὑπάρχει στὰ ζῶα καὶ τὰ φυτὰ, ὅπως ἔκαναν ἄλλοι συνάδελφοί τους, θὰ ἔβλεπαν πὼς ἡ παρασιτικὴ τάξη δημιουργεῖ βέβαια ἓνα οἰκονομικὸ σύστημα, ποὺ ἀνταποκρίνεται στὶς ἀνάγκες της. Θὰ ἔπρεπε ὅμως νὰ ἐξετάσουν ἂν αὐτὸ τὸ σύστημα εἶναι ὠφέλιμο καὶ στὸν παρασιτιζόμενον καὶ γενικώτερα στὸ τοπεῖο. Ἐτσι θὰ παρατηροῦσαν πὼς ὁ παρασιτισμὸς γρήγορα ξεκληρίζει τὶς φυτοκοινωνίες ἢ τὶς ἀγέλες τῶν ζώων, ὅπου κυριαρχεῖ. Ἡ μετατρέπεται σὲ συμβίωση, ὅπου φυτὰ καὶ ζῶα βρίσκουν ἀμοιβαία ὠφέλεια ἀπὸ τὴν κοινὴ ζωὴ τους. Κι αὐτὴ ἡ μορφή ἐπικρατεῖ συνήθως τελικὰ στὴ χλωρίδα καὶ στὴν πανίδα. Ἐτσι καὶ στὶς κοινωνίες τείνει ν' ἀποκατασταθεῖ μιὰ ἰσορροπία, μιὰ ἁρμονία ἀνάμεσα στὰ διάφορα συμφέροντα, ἀνάμεσα στὴν ἐλευθερία καὶ στὸ νόμο, στὰ δικαιώματα καὶ στὰ καθήκοντα, στὴν ἰσότητα καὶ στὴν ἱεραρχία, στὴν ἰδεολογία καὶ στὴν ἐπιστήμη. Σήμερα, ὅπως καὶ σ' ὅλες τὶς μεταβατικὰς ἐποχές, αὐτὴ ἡ ἰσορροπία δὲν ὑπάρχει.

Γι' αὐτὸ ἓνας ἄλλος βιολόγος ὑποστηρίζει πὼς τὸ πραγματικὸ διανοητικὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου, τὸ πιὸ πλατὺ, αὐτὸ ποὺ κλείνει μέσα τοῦ ὅλα τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς, μπορεῖ τώρα νὰ περιοριστεῖ σὲ μιὰ πολὺ ἀπλὴ διατύπωση: Πὼς ἡ τάξη γεννιέται ἀπὸ τὴν ἀταξία. Λέγοντας τάξη ἐννοοῦμε τὸ φυσικὸ σύνδεσμο τῶν φαινομένων ποὺ μποροῦμε ν' ἀντιληφθοῦμε (91). Ὅμως στὶς κοινωνίες πρέπει ν' ἀναζητήσουμε ὄχι μονάχα τὴν τάξη, μὰ τὴν καλύτερη δυνατὴ τάξη, αὐτὴν ποὺ ταιριάζει στὴν ὑπαρξὴ καὶ στὴν πρόοδο τῶν ἀτόμων ποὺ ἀποτελοῦν τὸ κοινωνικὸ τοπεῖο. Ἡ στενόκαρδη καὶ δειλὴ λοιπὸν ἐπαγγελματικὴ ἀντίληψη τῶν βιολόγων, ποὺ προτιμοῦν τὴν τάξη καὶ τὴν τυραννία ἀπὸ τὴν ἐλευθερία, ἐν ὀνόματι δῆθεν τῆς ἐπιστήμης, πρέπει νὰ ὑποχωρεῖ στὴν οὐτοπιστικὴ ἀντίληψη τῆς δημοκρατίας, ποὺ ἀνταποκρίνεται καλύτερα στὰ ἰδανικά μας καὶ στὸ συμφέρον τῆς ἀνθρωπότητας.

Σύμφωνα μὲ τὶς ἀντιλήψεις λοιπὸν τῶν βιολόγων ἡ κυβέρνησις κάθε κράτους θὰ περιορίζεται στὴν ἐφαρμογὴ μιᾶς ἀνθρωπομετρικῆς μεθόδου γιὰ τὴν τοποθέτησιν τοῦ καθενὸς στὴ δουλειὰ ποὺ τοῦ ἀρμόζει. Κατάλληλοι κυβερνήτες εἶναι ἔτσι φυσικὰ μόνο αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ βιολόγοι. Ἡ γιατρικὴ γράφει ὁ Καρρέλ, ποὺ ἀναπτύχθηκε πέρα ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Ντεκάρτ καὶ ποὺ ἔγινε ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου, θὰ μποροῦσε νὰ δώσει στὴ νεώτερη κοινωνία μηχανικοὺς ποὺ νὰ ξέρουν τοὺς μηχανισμοὺς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν σχέσεών του μὲ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμον. Γιὰ νὰ χρησιμοποιηθεῖ αὐτὴ ἡ ὑπερεπιστήμη πρέπει νὰ συμπληρωθεῖ μὲ τὴν ἀνατομία, τὴ φυσιολογία, τὴ χημεία, τὴν ψυχολογία, τὴν γιατρικὴ καὶ νὰ κατέχει μαζὶ στοιχεῖα βαθιὰ γενετικῆς, βρωματοχημείας, παιδαγωγικῆς, αἰσθητικῆς, ἠθικῆς, θρησκείας, πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς οἰκονομίας... Ἐνα γερὸ μυαλὸ θὰ μποροῦσε νὰ τὰ μάθει ὅλα αὐτὰ μέσα σὲ εἰκοσιπέντε χρόνια. Σὲ ἡλικία πενήντα χρονῶν, αὐτοὶ ποὺ θὰ εἶχαν τὸ κουράγιον νὰ ὑποβληθοῦν σ' αὐτὴν τὴν πειθαρχία θὰ

εἶναι πιθανὰ ἄξιοι νὰ διευθύνουν τὴν κατασκευὴ τῶν ἀνθρώπων ὄντων κ' ἐνὸς πολιτισμοῦ, φτιαγμένου πραγματικὰ γι' αὐτά. Ἐτσι θὰ γίνεи ἀνάγκη αὐτοὶ οἱ σοφοὶ νὰ παραιτηθοῦν ἀπὸ τὶς κοινὲς συνήθειες τῆς ζωῆς, ἴσως, ἀπ' τὸ γάμο καὶ τὴν οἰκογένεια, καὶ νὰ ζήσουν σὰν καλόγεροι (27).

Κι ὁ Πλάτωνας ἐβλεπε τὴν ἐξέλιξη τῆς κοινωνίας σὰν παρακμή, δηλ. σὰν ἀρρώστεια, καὶ πίστευε κι αὐτὸς πὼς ὁ πολιτικὸς ἔπρεπε νὰ εἶναι ὁ γιατρὸς τῆς κοινωνίας κι ὁ γιατρὸς πολιτικὸς. Μὰ πόσο πιὸ κοντὰ στὴν πραγματικότητα ἔστεκε ὅταν ἤθελε νὰ διαλέξει τοὺς ἄρχοντες τῆς πολιτείας του μέσα ἀπὸ τὴ δράση, ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ διακρίθηκαν στὴν ἐκτέλεση τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν τους, δηλαδὴ τῶν «ἡγετικῶν» τους καθηκόντων, καὶ νὰ τοὺς δώσει ὕστερα τὴ συμπληρωματικὴ φιλοσοφικὴ κατάρτιση ποὺ χρειάζεται στοὺς ἀνώτερους ἡγέτες! Τὸν κατηγοροῦσαν πὼς τὴ μετεκπαίδευση αὐτὴ ἤθελε νὰ τὴν ἐπιτύχει μὲ τὸ μοναχικὸ στοχασμό, σ' ἓνα εἶδος κελιοῦ φυλακῆς. Μὰ δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε πὼς ἡ ἀνώτερη σκέψη καὶ πρὸ πάντων ἡ φυγὴ ἔξω ἀπὸ τὴ φυλακὴ τοῦ ἐγὼ πετυχαίνει συνήθως στὴ μοναξιά, μὲ βάση πάντα τὰ δεδομένα, ποὺ ὁ σοφὸς βρίσκει τὴν εὐκαιρία νὰ ἐξετάσει πιὸ ψυχραίμα, ἔξω δηλ. ἀπὸ τὴν ὁμαδικὴ σκέψη.

Κι ὅμως ὁ ἴδιος ὁ Καρρέλ παραδέχεται πὼς ἡ φυσιολογία δὲν μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ τὴν πολιτικὴ οἰκονομία. Γιατὶ οἱ ὀργανικὲς καὶ πνευματικὲς μέθοδοι εἶναι ἀσύγκριτα πιὸ μπερδεμένες ἀπὸ τὰ κοινωνικὰ κ' οἰκονομικὰ φαινόμενα. Ἡ ἐπιτυχία τῆς διευθυνόμενης οἰκονομίας εἶναι δυνατή. Μὰ ἡ ἐπιτυχία τῆς διευθυνόμενης φυσιολογίας δὲν μπορεῖ πιθανώτατα νὰ πραγματοποιηθεῖ (27). Οἱ φυσιολόγοι δὲν ἔχουν λοιπὸν τὸ δικαίωμα νὰ κάνουν τὸν κόσμον πεδίο ἐφαρμογῆς τῶν γνώσεων καὶ τῶν ἰδεῶν τους. Ἀφοῦ μάλιστα τὰ κριτήρια μιᾶς τέτοιας παρέμβασης εἶναι, τουλάχιστον ἀκόμα, πολὺ σκοτεινά. Αὐτὸ κάνει ἓναν ἄλλο φυσιολόγο νὰ γράφει μὲ πολὺ χιοῦμορ: Οἱ οἰωνοσκόποι τῆς αὐτοκρατορικῆς Ρώμης ἀπεφάσιζαν γιὰ τὰ σοβαρὰ δημόσια ζητήματα, ἀφοῦ πρῶτα ἐξετάζαν τὰ ἐντόσθια τῶν σφαχτῶν ἢ παρατηροῦσαν τὸ πέταγμα τῶν πουλιῶν. Οἱ σύγχρονοι φιλόσοφοι ἐξηγοῦν καὶ δικαιολογοῦν τὴν ἀνθρώπινη διαγωγὴ, ἀφοῦ ἐπισκεφτοῦν τὶς μαῖμουδες στοὺς ζωολογικοὺς κήπους ἢ ἀφοῦ ἐξετάσουν τὴν οἰκογενειακὴ ζωὴ τῶν κουνελιῶν (50). Μπορεῖ ὁ Νικόλλ κι ἄλλοι βιολόγοι νὰ ζητοῦν τὴν ὑποταγὴ μας στωϊκὰ στὸ γραφτὸ καὶ νὰ μᾶς συμβουλεύουν, ἀντὶ νὰ ὑποφέρουμε κατσουφιάζοντας, ν' ἀγαποῦμε αὐτὸ τὸ μοιραῖο ἐγὼ, ποὺ βαστᾷ μέσα του τὴν τύχη μας, καὶ νὰ παίζουμε ἀδιαμαρτύρητα τὸ ρόλο ποὺ μᾶς δόθηκε στὸ ἔργο ποὺ δὲ γράψαμε. Οἱ οὐτοπιστὲς ζητοῦν νὰ γράφουν τὸ ἔργο ποὺ θὰ παίζουν, ὅχι μόνο αὐτοὶ μὰ κι ἄλλοι ἄνθρωποι, κ' ἔχουν ἀκόμα τὴν ἀπαίτηση νὰ κάνουν καὶ τὸ σκηνοθέτη.

*
* *

Ὁ ἀνθρώπινος πόνος διπλὴ ἔχει πηγὴ. Ἐνα μέρος του προέρχεται ἀπὸ

τῇ φύσει, ὅπως οἱ ἀρρώστειες κ' οἱ δυστυχίες, ποὺ δὲν μπορούμε συνήθως νὰ πολεμήσουμε. Καὶ τὸ ἄλλο ἀπὸ τὶς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων μὲ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ὅπως οἱ στερήσεις κ' ἡ δουλεία ἐργασίας. Κανένας φυσικὸς νόμος δὲν ἐπιβάλλει αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὶς δυστυχίες, ποὺ ἡ ἀνθρωπότητα μπορεῖ νὰ προλάβει ἢ νὰ γιατρέψει. Καὶ βέβαια οἱ οὐτοπιστὲς τὶς ἔχουν ξεγράψει ἀπὸ τὶς πολιτεῖες τους. "Ολοι τους εἶναι σύμφωνοι στὶς γενικὲς γραμμὲς γιὰ τὸν ἰδεώδη σκοπὸ τῆς ἀνθρώπινης προσπάθειας. Θέλουν τὴν εἰρήνη, τὴν ἐλευθερία, τὴ δικαιοσύνη, τὴν ἀδελφωσύνη, τὴν καλοπέραση. Διαφωνοῦν ὅμως στὰ μέσα ποὺ θὰ μεταχειριστοῦν γιὰ νὰ φτάσουν σ' αὐτὸν τὸ σκοπὸ. "Οσο λοιπὸν κι ἂν ἡ βάση τῶν οὐτοπιῶν τους εἶναι συνήθως ἠθικὴ, ἡ μέθοδός τους εἶναι ἀναγκαστικὰ πολιτικὴ.

Μὰ οἱ οἰκονομολόγοι παραδέχονται τὸ προβάδισμα τῆς οἰκονομικῆς πάνω στὴν πολιτικὴν ἄποψη, ἐνῶ ὁ Πλάτωνας κι ὁ Ἀριστοτέλης καταδίκαζαν τὴ «χρηματιστικὴ». Ἐξετάζουν τὰ κοινωνικὰ στάδια ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς οἰκονομικῆς σκοπιμότητος. Κι ἀντίθετοι στὸ πνεῦμα, νομίζουν πὼς ἡ κυβέρνησις ἐνὸς κράτους εἶναι τὸ στομάχι κι ὄχι τὸ κεφάλι τοῦ κοινωνικοῦ σώματος. Ἐπειτα ἡ πολιτικὴ οἰκονομία μᾶς δείχνει πὼς αὐτόματα ἔρχεται μιὰ ἰσορροπία, ὕστερα ἀπὸ μιὰ μοιρασιά τῶν ἀγαθῶν, ὅποια κι ἂν εἶναι, χωρὶς ὅμως ν' ἀναρωτιέται: Αὐτὴ ἡ μοιρασιά εἶναι ἡ πιὸ δίκαιη ἢ τουλάχιστον ἡ πιὸ εὐνοϊκὴ γιὰ τὴν κοινωνικὴν ἰσορροπία ἐνὸς τόπου. Γιὰ νὰ λύσουμε αὐτὸ τὸ ζήτημα πρέπει νὰ ὁλοκληρώσουμε τὰ οἰκονομικὰ ζητήματα μέσα στὸ σύνολο τῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν ζητημάτων μιᾶς χώρας.

Ὁ Ἐμπεδοκλῆς δίδασκε πὼς στὶς χαοτικὲς ἀρχὲς τῆς ζωῆς, τὰ διάφορα μέλη τοῦ σώματος—τὸ μάτι, τὸ κεφάλι, τὰ χέρια—εἶχαν σχηματιστεῖ καὶ πλανιόνταν χωριστὰ μέσα στοὺς κόσμους. Ὅμως μὲ τὸν καιρό, ἓνα περιπλανώμενο μάτι συνάντησε μιὰ περιπλανώμενη κεφαλὴ, ἓνα περιπλανώμενο χέρι συνάντησε ἓνα περιπλανώμενο μπράτσο κ' ἔτσι σιγὰ-σιγὰ μπῆκε στὴ ζωὴ ὁ θαυμάσιος μηχανισμὸς τοῦ ὀργανικοῦ σώματος. Ὅσο κι ἂν αὐτὴ ἡ ἐξήγησις παρουσιάζεται φανταστικὴ, σὰ βιολογικὴ ἐξήγησις, εἶναι κυριολεκτικὰ ἀληθινὴ γιὰ τὴν ὀργάνωσις τοῦ βιομηχανικοῦ κόσμου. Τὰ χωρισμένα μέρη ἐνὸς οἰκονομικοῦ συστήματος ξεπετάχτηκαν ἀπ' τὸ χάος καὶ μόνον ὅταν κατορθωθεῖ ἡ ἑνωσίς τους θὰ ὁλοκληρωθεῖ ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς κοινωνίας. Κι ὁ Μακτόναλντ συμπληρώνει: Ἡ περίοδος τοῦ ἀτομικοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ἡ κοινωνικὴ κατάστασις ὅπου μεταχειρίζονται τὴν κοινότητα τῶν ἀνθρώπων μὲ τὶς προσπάθειες ποὺ κάνουν γιὰ νὰ ἐπιτύχουν ἀτομικὰ κέρδη, εἶναι μόνον μιὰ χαοτικὴ μεσοβασιλεία ἀνάμεσα σὲ δυὸ συστήματα κοινωνικῆς ὀργάνωσις: τὸ φεουδαρχισμό, ὅπου ἡ κοινωνία ἦταν ὀργανωμένη γιὰ νὰ συγκρατήσῃ τὴν ἐθνικὴν ζωὴ, καὶ τὸ σοσιαλισμό, ὅπου ἡ κοινωνία θὰ ὀργανωθεῖ γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ μαζὶ τὴν ἄριστη παραγωγικὴ δράσις καὶ τὴν ἠθικότητα τῆς κοινότητος. Γιὰτὶ εἶναι ἀπαράδεκτο ἡ τελευταία λέξις ποὺ λογικὰ ὄντα μπορούν

νά ποῦν στήν παραγωγική τους ὀργάνωση νά εἶναι ἡ ἄλληλη σύγκρουσις τῶν ἀτομικῶν συμφερόντων κ' ἡ τυχαία κατανάλωσις τῆς ἀτομικῆς προσπάθειας, πού ἔρχονται ἀπ' τὸν ἀνταγωνισμό καὶ φέρνουν τόση σπατάλη σὲ οἰκονομική δύναμη καὶ ἀνθρώπινη ἐνέργεια (76).

Σήμερα ζοῦμε αὐτὴν τὴ μεσοβασιλεία καὶ μάλιστα στήν πιὸ τραγική της περίοδο. Οἱ συντηρητικοὶ κατηγοροῦν τοὺς ἀνθρώπους γιὰ ἐγωϊστές, ζητοῦν ὅμως τὸν ἀλτρουϊσμό μόνο ἀπὸ τοὺς ἀδικημένους τῆς κοινωνίας. Οἱ ἐπαναστάτες πάλι ξεχνοῦν πὼς ἡ ἐπανάστασις εἶναι κόρη τῆς ἐξέλιξης καὶ δὲ θέλουν τὴν ἰσότητα τῶν ἀρχαῶν γιὰ ὅλους, μὰ τὴν ἀντιστροφὴ τῶν ὅρων καὶ τὴ δικτατορία μιᾶς τάξης πάνω στήν ἄλλη. Στὸ μεταξύ ἡ ἀνθρωπότητα ὀλόκληρη ὑποφέρει, ἐξὸν ἀπὸ μερικoὺς «θετικιστές», πού προσαρμόζονται πάντα σ' ὅλες τὶς καταστάσεις. Καὶ φτάσαμε ν' ἀναρωτιώμαστε ἂν οἱ τίμιοι κ' εὐσυνείδητοι εἶναι τρελοὶ ἢ βλάκες, ἀφοῦ ἡ κοινωνία μας τοὺς παραμερίζει κ' οἱ δικηγόροι τοῦ χάους ἰσχυρίζονται πὼς πρέπει νὰ πεθάνουν τῆς πείνας.

Μοῦ φαίνεται πὼς βλέπω ἓνα μαῦρο μπερντέ νὰ πέφτει σιγὰ-σιγὰ πάνω στὸ χαρούμενο θέαμα πού μᾶς παρουσίαζε αὐτὸς ὁ αἰώνας στήν ἀρχή του. 'Ο μπερντές πέφτει πάντα...Θὰ μπορούσαμε νὰ σταματήσουμε τὸ κατέβασμά του. Πέφτει...Μερικὲς προσπάθειες γίνονται γι' αὐτὸ, προσπάθειες περιορισμένες καὶ ἀνεπαρκεῖς. 'Ο δρόμος πού μᾶς ὁδηγεῖ σ' ἓνα παγκόσμιον κράτος, στήν ἐλευθερία καὶ στήν εὐτυχία, μένει πάντα γιὰ μᾶς ἀνοιχτός. Εἴμαστε σιμὰ στὴ Γῆ τῆς 'Επαγγελίας, ὅπου φέρνει ἡ πρόοδος. Μὰ ὁ ἄνθρωπος δὲ φαίνεται νὰ θέλει νὰ μπεῖ μέσα στὰ σύνορά της καὶ νὰ ξεφύγει αὐτοὺς τοὺς καννιάδες. αὐτοὺς τοὺς ματωμένους ἀγῶνες πού γεμίζουν ἀπὸ αἷμα τὶς σελίδες τῆς παγκόσμιας ἱστορίας. Θὰ θελήσει τέλος πάντων ν' ἀρχίσει ἓνα καινούριο κεφάλαιο τῆς ἀνθρώπινης περιπέτειας; (139). Αὐτὰ ἀναρωτιέται ὁ κύριος ἐκπρόσωπος τῶν οὐτοπιστῶν τῆς ἐποχῆς μας, ὁ Οὐέλλς. Καὶ μέσα στήν πολιτική καὶ κοινωνική ἀναταραχὴ πού μᾶς τριγυρίζει ὀνειρεύεται μιὰ κοινωνία ὅπου κάθε ἄνθρωπος θὰ εἶναι πολίτης τῆς οἰκουμένης. Δηλαδή καθένας ἀπὸ ἐμᾶς θὰ εἶναι ἐλεύθερος νὰ πάει ὅπου τοῦ ἀρέσει σ' αὐτὸν τὸν πλανήτη πού εἶναι δικός μας κ' ἡ ἐργασία δὲ θὰ εἶναι πιά ὁ κανόνας τῆς ζωῆς, μὰ ἐξαίρεση.

Στὶς νεώτερες συνθήκες ὅλες οἱ ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου, ἡ τροφή, τὰ μέσα συγκοινωνίας, ἡ γιατρικὴ φροντίδα, μιὰ κατοικία φωτεινὴ, ὑγιεινὴ καὶ κομψή, ἡ μόρφωση, ἡ κοινωνικὴ ἀσφάλεια, ὅλες αὐτὲς οἱ ἀνάγκες θὰ μπορούσαν νὰ ἱκανοποιηθοῦν μὲ τὸ παραπάνω μὲ δέκα ἢ εἴκοσι χρονῶν σχετικὰ εὐκόλης δουλειᾶς. Αὐτὰ δὲν εἶναι φαντασίες λογοτέχνη. Εἶναι δυνατότητες πού ἀποδείχθηκαν ἀπὸ οἰκονομικοὺς καὶ μαθηματικοὺς ὑπολογισμούς. Δέκα πέντε ἢ εἴκοσι χρόνια παιδικῆς ἡλικίας, ἀνατροφῆς κ' ἐτοιμασίας, πού θ' ἀκολουθεῖ μιὰ «οἰκονομικὴ θητεία», θὰ ἐλευθερώνουν τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ κάθε ὑποχρέωση. θὰ τοῦ ἐπιτρέπουν νὰ ἐπιδοθεῖ στὶς τέχνες, στὰ ταξίδια, στὶς προσωπικὲς μελέτες. Μὰ αὐτὴν τὴν καλοζωία γιατί δὲν τὴ γνωρίζουμε; Γιατὶ αὐτοὶ πού διευ-

Θύνουν τις δουλειές μας, αὐτοὶ ποὺ μᾶς κυβερνοῦν εἶναι σχεδὸν ὅλοι ἄτομα φρουσκωμένα, μὲ μυαλὸ στενὸ, τεμπέλικο καὶ καθυστερημένο. Ἀρνιοῦνται νὰ ὑποβληθοῦν μόνον τοὺς στὴν πνευματικὴ δουλειὰ ποὺ θὰ τοὺς χρειάζονταν γιὰ νὰ ἐξυψώσουν τὸ ἐπίπεδο τῶν ἀσχολιῶν τοὺς κ' εἴμαστε ἀρκετὰ τρελοὶ νὰ τοὺς ἐπιτρέπουμε αὐτὲς τὶς συνήθειές τους (139). Αὐτὰ γράφει ὁ Οὐέλλς, γιατί θέλει βέβαια καὶ τοὺς πολιτικοὺς τέλειους, σὰν τοὺς οὐτοπικοὺς κόσμους ποὺ φτιάχνει στὴ φαντασία του. Οὐτοπίες βέβαια. Μὰ χωρὶς τοὺς παλιούς οὐτοπιστές, οἱ ἄνθρωποι θὰ ζοῦσαν ἀκόμα κακομοίρηδες καὶ γυμνοὶ μέσα στὰ σπήλαια. Οἱ οὐτοπιστές χάραξαν τὴν πρώτη πόλη. Πρέπει νὰ λυπούμαστε τὰ πολιτικὰ κόμματα ποὺ δὲν ἔχουν τοὺς οὐτοπιστές τους. Ἀπὸ ὄνειρα μεγάλψυχα βγαίνουν οἱ εὐεργετικὲς πραγματικότητες. Ἡ οὐτοπία εἶναι ἡ πηγὴ κάθε προόδου καὶ τὸ σκίτσο ἐνὸς καλύτερου μέλλοντος, γράφει ὁ Ἀν. Φράνς (43). Εἶναι ἀλήθεια πὼς ἀρκετοὶ πολιτικοὶ ἀκολουθοῦν τὴ σχολὴ τοῦ Θρασύμαχου καὶ νομίζουν πὼς ἄσκηση τῆς ἐξουσίας σημαίνει ἐξασφάλιση πλεονεκτημάτων γι' αὐτὸν ποὺ τὴν ἀσκεῖ, ἐπομένως καὶ καταπίεση γι' αὐτοὺς ποὺ ἐξουσιάζει. Ὁ Σωκράτης ὅμως δίδαξε πὼς ἡ ἄσκηση ἐξουσίας εἶναι ἀσκητικὴ ἐξυπηρέτηση τοῦ συνόλου τοῦ Κράτους, ποὺ ἐπιβάλλει βαρύτερες ὑποχρεώσεις στὸ διαχειριστὴ τῆς ἐξουσίας (100). Μὰ οἱ πολιτικοὶ ἀντιπροσωπεύουν συνήθως τὴ μέση στάθμη τῆς κοινωνίας ποὺ τοὺς ἐκλέγει γιὰ νὰ τὴ διευθύνουν. Βέβαια μερικοὶ πολιτικοὶ προσπαθοῦν νὰ διορθώσουν ἢ καὶ ν' ἀνασυγκροτήσουν τὰ κράτη καὶ τὴν κοινωνία μὲ σχέδια ποὺ πλησιάζουν κάποτε τὶς οὐτοπίες, μὰ ἡ ἀξία τοῦ πολιτικοῦ δὲν εἶναι νὰ κατασκευάζει ποιητικὰ ἢ λογικὰ συστήματα, ἀλλὰ νὰ βρίσκει τὰ σημεῖα δυνατῆς ἐπαφῆς τῆς πραγματικότητας μὲ τὸ ἰδανικό. Συνήθως ὅμως ἓνας πολιτικὸς θεωρεῖται τόσο περισσότερο σοβαρὸς ὅσο ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὶς οὐτοπίες.

Οἱ ρεαλιστὲς πολιτικοὶ δὲν ἔχουν γενικὰ τὴν πίστη τῶν οὐτοπιστῶν στὰ σχέδιά τους. Ἀποβλέπουν στὴν ἄμεση πολιτικὴ ἐπικράτησή τους καὶ γι' αὐτὸ τὰ τροποποιοῦν συνήθως σύμφωνα μὲ τὶς προσωρινὲς συνθήκες ἢ καὶ κάποτε σύμφωνα μὲ τὰ ρεύματα τῆς κοινῆς γνώμης ἢ μὲ τὰ συμφέροντα ποὺ ἀντιπροσωπεύουν ἢ ποὺ ἐπικρατοῦν στὰ παρασκήνια. Δὲν ἔχουν τὴν ψυχικὴ δύναμη τῶν οὐτοπιστῶν νὰ περιμένουν, γιατί εἶναι ἀπόστολοι χωρὶς πίστη. Γενικὰ οἱ πολιτικοὶ κόβουν τὰ φτερά τους γιὰ νὰ δυναμώσουν τὰ πόδια τους. Χάνουν ἔτσι τὴν ἱκανότητα νὰ ἐπισκοποῦν ἓναν εὐρύτερο χρονικὰ ὀρίζοντα.

Ἔχουν ὅμως συνήθως κι αὐτοὶ τὰ ἰδανικά τους, τὰ ἰδανικά τῆς κοινωνίας ὅπου ζοῦνε. Τὸ ἰδανικὸ τοῦ ἔθνους κυριάρχησε στὴν Εὐρώπη ἀπ' τὸν περασμένο αἰῶνα, σὰ σύνολον ἀνθρώπων μιᾶς ὀρισμένης νοοτροπίας ποὺ μποροῦν νὰ συνεννοηθοῦν εὐκολώτερα μετὰξὺ τους. Ἔτσι δημιουργήθηκαν τὰ ἔθνη κράτη, ποὺ πᾶνε ὅμως νὰ ξεχειλίσουν ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορά τους, σὲ βάρος βέβαια τῶν ἄλλων ἐθνῶν. Κι ἀπὸ ἐσωτερικὴ ἀποψη οἱ περισσότεροὶ οὐτοπιστὲς δὲν ἱκανοποιοῦνται μόνο μ' αὐτὸ τὸ ἰδανικό. Τὸ ἔθνος δὲν εἶναι πιά τὸ καθ-

μερινό δημοψήφισμα, που ήθελε ο Ρενάν. Δεν είναι καν μια αληθινή κοινωνία. γράφει ο Καμπέ, αφού αυτή ή κοινωνία υπάρχει μόνο για τους πλούσιους. Είναι ελαττωματική, αφού οι λίγοι έχουν περισσότερα απ' όσα τους χρειάζονται, χωρίς να δουλεύουν, κι ο λαός δεν έχει τα χρειζόμενα, αν και δουλεύει υπερβολικά. Το ελάττωμα αυτό που προκαλεί τις δυστυχίες του κόσμου, προέρχεται από την ανισότητα των περιουσιών και της εξουσίας. Μά τελευταία πρόβαλε το ιδανικό της ράτσας. Όπως το διατύπωσε ο Γκομπινώ και θέλησε να το εφαρμόσει ο Χίτλερ. Όμως αυτό δεν είναι μια ιδέα «πνευματική», της τάχα ανωτερότητας μιᾶς ράτσας, που προχειρίζεται σε περιούσια ράτσα, όπως οι Έβραῖοι στην αρχαιότητα, παρατηρεῖ ο Κάιζερλιγκ (67). Και πάει να σβήσει μαζί με τὸν ἐθνικοσοσιαλισμό.

Τὸ ιδανικό της κοινωνικῆς ἡσυχίας ἦταν βέβαια πάντα ἓνα ἀπὸ τὰ κρατικά καθήκοντα, αφού τὸ δίκαιο εἶναι ἡ λύση πὸ τὸ ὑπολογιστικὸ πνεῦμα βρῆκε προκαταβολικά στὸ πρόβλημα τῆς ἰσορροπίας μετὰ τῶν ἀτόμων σὲ μιὰ κοινωνία. Τὸ εἶδαμε ὅμως προπολεμικὰ νὰ ξαναπαίρνει παλιὲς μορφές, ὅπως εἶναι πρὸ πάντων ὁ συντεχνιασμός (κορπορατισμός), πὸ δύσκολα μπορεῖ νὰ προσαρμοστεῖ στοὺς οἰκονομικοὺς ὅρους τῆς ἐποχῆς μας. Εἶναι οὐσιαστικὰ ἡ ἐπιστροφή στὸ Μεσαίωνα, ὁ μαλθουσιανισμός τῆς παραγωγῆς σὲ βάρος βέβαια τῆς ἀνθρωπότητας. Καὶ πάνω ἀπ' ὅλα πρόβαλε πάλι τὸ ιδανικὸ τοῦ δυνατοῦ κράτους, τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ κράτους, τὸ ιδανικὸ τῶν Ρωμαίων τῆς παρακμῆς, πὸ ἐγκολπώθηκαν οἱ Γερμανοί. Γιὰ νὰ πετύχουν αὐτὸ τὸ σκοπὸ τους οἱ σύγχρονοι μεγάλης ὀλκῆς πολιτικοὶ βλέπουν τὸν ἄνθρωπο μὲ περισσότερη περιφρόνηση ἀπ' ὅση τὸν θεωροῦσαν οἱ παλιοὶ Φαραῶ, οἱ χτίστες τῶν πυραμίδων.

Όμως ἡ ιδέα τοῦ Κράτους, σὰν εἶδους ἀνώτερης προσωπικότητας ἢ θεοποιημένης οὐσίας, ὅπου οἱ πολῖτες πρέπει νὰ θυσιάζονται νόμιμα κι ὅπου πρέπει νὰ βρίσκουν τὸν τελικὸ σκοπὸ τους καὶ τὴν αἰτία τῶν πράξεών τους, εἶναι ξένη στὸ πνεῦμα τῶν οὐτοπιστῶν, ἀρχίζοντας ἀπ' τὸν Πλάτωνα. Γι' αὐτὸν ἡ Πολιτεία δὲν εἶναι σκοπὸς ἀλλὰ μέσο γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἀτόμου. Όσο γιὰ τοὺς ἀναρχικοὺς οὐτοπιστές, αὐτοὶ ἔχουν γιὰ ιδανικὸ: οὔτε νὰ ἐπιβάλεις οὔτε νὰ ὑπομένεις τὴν ἐπιβολή, ἐνῶ τὸ ιδανικὸ τοῦ μέσου ἀνθρώπου στὴν κοινωνία εἶναι καὶ νὰ ἐπιβάλεις λίγο καὶ νὰ ὑπομένεις πολὺ. Μὰ κ' οἱ ἀναρχικοὶ παραδέχονται πὼς ἡ ἔνωση τῶν ἀτόμων ἔγινε μόνο γιὰ νὰ ἐπιτύχουν μιὰ καλύτερη ἀπόδοση τῶν δυνάμεών τους. Ἀλλ' ὅταν γιὰ τὸ δῆθεν κοινωνικὸ ὄργανισμὸ ἔρχονται κι ἀπαιτοῦν καινούρια δικαιώματα, ἀντίθετα ἀπὸ αὐτὰ τῶν ἀτόμων πὸ σχηματίζουν τὴν ἔνωση, αὐτὸ σημαίνει πὼς ὅσοι ἰδιοποιήθηκαν τὸ δικαίωμα νὰ διευθύνουν τὸ κοινωνικὸ ἔργον αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκη νὰ προτιμήσουν τὰ συμφέροντά τους ἀπὸ αὐτὰ τῶν συνεταίρων τους (51).

Παρατηρώντας τὴ σημερινή κατάσταση τῆς ζωῆς τοῦ πολιτισμοῦ μας διακρίνομε ἓνα βαθὺ χάσμα ἀνάμεσα στὴ θεωρητικὴ σκέψη καὶ στὴν πολιτικὴ

πράξη. Στὴν πρώτη ἐπικρατεῖ ὁ ὀρθολογισμός, ἐνῶ στὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ ὁ ἄνθρωπος φαίνεται νὰ ξέχασε ὅ,τι ἔμαθε στὴν ἐξέλιξη τῆς διανοῦς τοῦ ζώῃς καὶ γυρίζει πίσω στὰ πρωτόγονα στάδια τοῦ πολιτισμοῦ του. Πενικώτερα ἢ ἠθικὴ τῶν κρατῶν ἔμεινε ἡ ἴδια μὲ τὴν ἠθικὴ τῶν πρωτόγονων ἀνθρώπων. Ὅπως αὐτοὶ σκοτώνονταν γιὰ ν' ἀρπάξουν ἓνα χωράφι ἔτσι καὶ αὐτὰ πολεμοῦν καὶ ἀλληλοεξοντώνονται γιὰ νὰ κυριέψουν ἓνα κομμάτι ξένης χώρας. Ἡ ἀρχικὴ ὅμως κοινωνία ἐξελίχθηκε, μὲ τὸν καιρό, σὲ μιὰν ἔνωση πολιτῶν, λίγο ἢ πολὺ ἐλευθέρων, ποὺ ἔχουν πολλὰ ὅμοια συμφέροντα καὶ πολλὰ ὅμοια ἰδανικά. Ὡστόσο ἡ πρωτόγονη βία ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἡ βάση τῆς κρατικῆς ἐπιβολῆς καὶ ὁ πόλεμος τὸ γιατρικὸ ποὺ πολλοὶ συστήνουν σὰν ἀπαραίτητο γιατρικὸ γιὰ τὴ λύση ὅλων τῶν διαφορῶν καὶ ἀκόμα γιὰ τὴν καταπολέμηση τῶν κρίσεων τῆς ὑπερπαραγωγῆς καὶ τῆς ἀνεργίας, ὅπως ἀκριβῶς οἱ παλιοὶ γιατροὶ σύставιναν τὴν ἀφαίμαξη σὰν πανάκεια. Ὑπάρχει βέβαια καὶ τὸ διεθνὲς δίκαιο, μὰ τὰ κράτη τὸ ποδοπατοῦν μόλις νομίσουν πῶς ἔχουν συμφέρον νὰ τὸ κάνουν. Τὴ φιλοπόλεμη τάση τῶν πολιτικῶν δέχεται ἄλλωστε μ' εὐχαρίστηση καὶ ἓνα μεγάλο μέρος, ἂν ὅχι ἡ πλειονότητα τῶν πολιτῶν. Γιατὶ ἔτσι βρίσκουν ἀφορμὴ νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὴν ἀνία ποὺ δέρνει τὴ μετριότητα τῆς σημερινῆς κοινωνίας, καὶ ἀκόμα νὰ παίξουν κάποιο ρόλο, ἀνάλογο μ' ἐκεῖνον ποὺ θυμοῦνται ἀπὸ τὰ σχολικὰ τους βιβλία τῆς ἱστορίας ἢ ἀπὸ τὰ μυθιστορήματα ποὺ διάβασαν.

Συνήθως οἱ πολιτικοὶ νομίζουν ἀκόμα τὴ βία ἀπαραίτητη, ἀντίθετα ἀπὸ τοὺς περισσότερους οὐτοπιστές. Γιατὶ στίς οὐτοπίες οἱ ἄνθρωποι εἶναι φανταστικοί, δέχονται χωρὶς καμιάν ἀντίδραση τίς ἀπόψεις τοῦ νομοθέτη καὶ βάζουν τὰ καλά τους γιὰ νὰ τίς ἀκολουθήσουν. Μὰ οἱ πολιτικοὶ διατείνονται πῶς ὅταν θελήσει κανεὶς νὰ τίς βάλει στὴν πράξη, τότε βλέπει τοὺς ἀνθρώπους ὅπως εἶναι πραγματικά: ἀπειθάρχητους, τεμπέληδες καὶ αἰχμάλωτους τῶν παθῶν τους. Γι' αὐτὸ οἱ πολιτικοὶ συνήθως παραδέχονται τὴ στενόκαρδη γνώμη τοῦ Βολταίρ, πῶς ὁ λαὸς θὰ μένει πάντα κουτὸς καὶ βάρβαρος. Πῶς εἶναι σὰν τὸ βῶδι ποὺ τοῦ χρειάζονται ζυγός, κεντρὶ καὶ σανός! Καὶ δὲν πιστεύουν, ὅπως οἱ οὐτοπιστές, πῶς μὲ τὴ μόρφωση καὶ τὴν καλύτερη ὀργάνωση τῆς κοινωνίας μπορεῖ νὰ κατανικηθεῖ ἀκόμα καὶ ἡ μεγαλύτερη δύναμη ποὺ τυραννᾷ τὸν κόσμον: ἡ βλακεία τῶν πολλῶν ποὺ τοὺς ἐκμεταλλεύονται οἱ λίγοι. Κορύφωμα αὐτῶν τῶν θετικιστικῶν ἰδεῶν ἀποτελεῖ ὁ ἀφορισμὸς τοῦ Χίτλερ: «Ἡ ἐξυπνάδα εἶναι δρόμος ποὺ δὲ βγάζει πουθενά».

Κατηγόρησαν τοὺς οὐτοπιστές πῶς δημιούργησαν ἓνα ψεύτικο ἰδανικὸ τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους, πῶς φαντάστηκαν ἓνα ὄν οὐσιαστικὰ καλὸ, χωρὶς ἐλαττώματα καὶ ἱκανὸ γιὰ κάθε θυσία. Αὐτὸ εἶναι λάθος. Οἱ αὐταρχικοὶ δικτάτορες δὲν κατάλαβαν τὴν ἀνθρώπινη φύση, ἀφοῦ θέλουν νὰ συγκρατήσουν τὴν κοινωνία μὲ μόνη τὴ σιδερένια πειθαρχία. Γιὰ νὰ βαστάξουν ὅμως μιὰ τέτοια πειθαρχία χρειάζονται ἀνθρώπους ἀπόλυτα ἀνώτερους, σὰν τοὺς ἀγγέλους

πού κατηγοροῦν τοὺς οὐτοπιστὲς πὼς ὀνειρεύονται. Στὶς ἐποχὲς μάλιστα τῆς παρακμῆς, στὶς ἐποχὲς δηλαδὴ πού ἀδυνατίζουν τὰ ἰδανικὰ στὶς κοινωνίες, οἱ χειρότεροι ἐπιβάλλονται συνήθως. "Ὅπως γράφει τόσο ἐπικαιρὰ ὁ Θουκυδίδης: 'Εκεῖνοι πού εἶναι λιγώτερο ἄξιοι νὰ σκεφτοῦν ἔχουν περισσότερὴ δύναμη, γιατί ζαίρουν πὼς αὐτοὶ εἶναι τιποτένιοι, ἐνῶ οἱ ἀντίπαλοί τους εἶναι ἔξυπνοι, καὶ φοβοῦνται μήπως νικηθοῦν ἀπὸ τὰ λόγια τους κι ἀπὸ τὰ τεχνάσματα τοῦ μυαλοῦ τους καὶ ρίχνονται μὲ τόλμη στὴ δράση. 'Ενῶ οἱ ἄλλοι, ἔχοντας τὴν πεποίθηση πὼς πάντα θὰ μποροῦν ἔγκαιρα νὰ προβλέψουν καὶ πὼς δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ δράσουν, ἐκεῖ πού φτάνει μόνον νὰ σκεφτοῦν, μένουν ἀκάλυπτοι κ' ὑποκύπτουν (63).

'Η ἀνθρωπότητα πιστεύει ἀκόμα σὲ Μεσσίες. Κάθε ἐλευθερωτὴ τὸν κάνει κύριό της. Κι ἀπὸ κάθε ἰδανικὸ πού περιμένει τὴν ἀπολύτρωσή της φτιάχνει ἀμέσως ἓνα χοντροκομμένο εἶδωλο. "Ἔτσι ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος καταντᾷ ἱστορία τῶν εἰδώλων της καὶ τῆς βασιλείας τους. Τὸ κοινὸ χαρακτηριστικὸ τῆς λατρείας ὅλων τῶν εἰδώλων εἶναι ἡ προσαρμογὴ ἐνὸς ἰδανικοῦ στὰ κακὰ ἐνστικτα τοῦ ἀνθρώπου. 'Ο ἀνθρώπος καλλιεργεῖ τὰ ἐλπίδια τῶματά πού τοῦ φέρνουν κάποιον ὄφελος. Μὰ ἔχει ἀνάγκη νὰ τὰ νομιμοποιήσει. Δὲ θέλει νὰ τὰ θυσιάσει, πρέπει νὰ τὰ ἐξιδανικεύσει. Γι' αὐτὸ τὸ πρόβλημα πού τὸν ἀπασχολεῖ, αἰῶνες τώρα, εἶναι νὰ ἐναρμονίσει τὸ ἰδανικὸ του μὲ τὴ μετριότητά του. Τὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, τὴν ἀγάπη τοῦ ἀνθρώπου ἐπικαλέστηκαν γιὰ νὰ κάψουν, νὰ σκοτώσουν, νὰ πλιατσικολογήσουν. 'Η ἀδελφοσύνη τῶν 93 ἦταν ἡ ἀδελφὴ τῆς ἁγίας λαιμητόμου, γράφει ὁ Ρωμαῖν Ρολλάν (112).

Οἱ ἐπαναστατικὲς κινήσεις τράβηξαν πάντα τοὺς καλλύτερους χαραχτῆρες καθὼς καὶ τοὺς χειρότερους, δηλαδὴ ὅσους δὲν ἦταν προσαρμοσμένοι στὴν ἐποχὴ τους κ' ἦταν ὑπερβολικὰ καλοὶ ἢ ὑπερβολικὰ κακοὶ γιὰ τὴν κοινωνία ὅπου ζοῦν. Σὲ μιὰ κοινωνικὴ ἀναταραχὴ μεγαλώνει ἡ συμμετοχὴ στὴν πολιτικὴ κίνηση τῶν φιλόδοξων, τῶν παθιασμένων κι ὅσων πάσχουν ἀπὸ κάθε εἶδους νευρώσεις. Αὐτοὶ εἶναι πιὸ ἱκανοὶ γιὰ τὴν καταστροφὴ τῶν συστημάτων καὶ τῶν πραγμάτων πού ὑπάρχουν. Σπάνια μποροῦν νὰ πάρουν μιὰ δημιουργικὴ πρωτοβουλία. 'Αλλ' ὅμως ἡ οὐσία τῆς ἐπανάστασης δὲν εἶναι ἡ καταστροφὴ, εἶναι μιὰ καινούρια ὁργάνωση. 'Η δύναμή της ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ δημιουργικὴ δύναμη τῆς ιδέας πού πραγματοποιεῖται μ' αὐτή. Χρειάζεται ν' ἀναπτύξουμε αὐτὴ τὴ δύναμη, νὰ τὴ διευθύνουμε σ' ἓναν παραγωγικὸ σκοπὸ, νὰ τὴ μετατρέψουμε τελικὰ σὲ μιὰ δύναμη ὁργανωτικὴ.

Βέβαια δὲν πρέπει νὰ ὑποθέσει κανεὶς πὼς τὰ ἄτομα, μὲ μόνη τὴν ἐπανάσταση, θὰ γίνουν ἀπὸ τὴ μιὰ μέρα στὴν ἄλλη ἄγγελοι ἀγάπης κι αὐτοθυσίας. "Ὅμως, κατὰ κανόνα, ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ μικρὴ μειονότητα ἐκφύλων, κανένας δὲν κάνει τὸ κακὸ γιὰ εὐχαρίστηση. Τὸ περιβάλλον, οἱ περιστάσεις, ἡ ἀνατροφή, ὅλες αὐτὲς οἱ αἰτίες πού πηγάζουν ἀπὸ τὴν κακὴ κοινωνικὴ ὁργάνωση, σπρώχνουν συνήθως τοὺς ἀνθρώπους στὸ κακό. Διορθώνοντας λοιπὸν τὶς κοινωνίες

μπορούμε νὰ διορθώσουμε καὶ τὰ ἄτομα. Μὰ μιὰ κοινωνία ἀπ' ὅπου λείπει ἡ ἀτομικὴ ἐλευθερία δημιουργεῖ ἄνθρώπους χωρὶς προσωπικότητα κα' ἐπομένως χωρὶς χαρακτήρα. Μήπως ὅμως καὶ στίς σημερινές ταξικὲς κοινωνίες δὲν ἐμποδίζεται ἡ ἐλεύθερη ἐκδήλωση τῆς ἀτομικότητος τῶν πολλῶν καὶ μάλιστα, ἀντίθετα, αὐτὴ πιέζεται γιὰ νὰ ἐπιτρέψει σὲ μιὰ μειονότητα ν' ἀναπτύξει προνομιακὰ—ἀλλ' ὅχι πάντα ἀποτελεσματικὰ—τὴ δική της τὴν ἀτομικότητα;

Ἡ σημασία τῆς ιδέας τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας μεγαλώνει σὲ κάθε ἀνάπτυξη τῆς σύγχρονης σκέψης. Ἡ ἐλευθερία εἶχε σχετικὰ περιορισμένη ἀξία γιὰ τοὺς κλασικοὺς οὐτοπιστὲς. Νόμιζαν τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν εὐτυχία ὁλότελα χωριστὲς ἀπὸ τὴν ἐλευθερίαν καὶ σὰν πολὺ πιὸ σημαντικὲς ἀπὸ αὐτή. Μὰ ἡ σύγχρονη ἄποψη, ἐπιμένοντας πιὸ ἐνεργητικὰ πάνω στὴν ἀτομικότητα καὶ στὴ σημασία τοῦ μοναδικοῦ της χαρακτήρα, κάνει ἀδιάκοπα πιὸ ἐντατικὴ τὴν ἀξία τῆς ἐλευθερίας, ὥσπου τελικὰ ν' ἀρχίζουμε νὰ βλέπουμε πῶς ἡ ἐλευθερία εἶναι ἡ οὐσία τῆς ζωῆς, πῶς εἶναι πραγματικὰ ἡ ζωὴ καὶ πῶς μόνο τ' ἄψυχα πράγματα, αὐτὰ ποὺ δὲν ἔχουν νὰ διαλέξουν, ζοῦν σὲ μιὰν ἀπόλυτη ὑποταγὴ στὸ νόμο. Νὰ ἔχεις ἐλευθερίαν δράσης γιὰ τὴν ἀτομικότητά σου εἶναι, σύμφωνα μὲ τὴ σύγχρονη ἀντίληψη, ὁ ὑποκειμενικὸς θρίαμβος τῆς ὑπαρξῆς, ὅπως ἡ ἐπιβίωση στὸ ἔργο ποὺ δημιουργεῖς καὶ στοὺς ἀπόγονούς σου εἶναι ὁ ἀντικειμενικὸς θρίαμβος, μᾶς λέει ὁ σύγχρονός μας οὐτοπιστής (131). Δὲν πρέπει ὅμως νὰ μπερδεύουμε, ὅπως κάνουν πολλοί, τὴν ἀτομικὴ ἐλευθερίαν μὲ τὸν οἰκονομικὸ φιλελευθερισμὸ ποὺ ἐπιτρέπει σὲ μερικοὺς νὰ ὑποδουλώσουν τοὺς ἄλλους. Γι' αὐτὸ τὸ κράτος ἀρχίζει νὰ βάζει ζουρλομανδύα στὴν ἀντικοινωνικὴ οἰκονομικὴ πρωτοβουλία

Στὰ περασμένα χρόνια, τὰ λαϊκὰ κινήματα καταγίνονταν πρὸ πάντων νὰ προφυλάξουν τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ περιορίσουν τὶς ἐξουσίες τῆς κυρίαρχης ἀρχῆς. Ἀλλ' ἡ ἀπελευθέρωση τῶν μαζῶν τὶς ἔκανε νὰ πιστέψουν πῶς δὲν ἔπρεπε νὰ ὑποβληθοῦν σὲ κανέναν περιορισμὸ καὶ πῶς κυβέρνηση τῆς ἐλευθερίας θὰ πεῖ δικτατορία τῆς πλειονοψηφίας. Ἔτσι δημιουργήθηκε ὁ κολληκτιβιστικὸς ἐγωϊσμός, ποὺ παίρνει τὴ θέση τοῦ ἀτομικοῦ. Κι αὐτοὶ ποὺ λέγονται φιλελεύθεροι ξεχνοῦν σήμερα τὰ λόγια τοῦ Λασκαράτου, πῶς φιλελεύθερος εἶναι ὅχι ὅποιος ζητᾷ τὴν ἐλευθερίαν, μὰ ὅποιος τὴ δίνει. Καὶ τὸ μεγάλο ζήτημα δὲν εἶναι μόνο ἡ κατάκτηση τῆς ἐλευθερίας μὰ κα' ἡ χρῆση της. Γι' αὐτὸ ἡ ἐλευθερία, ποὺ εἶναι κάτι τὸ ἀτομικόν, πρέπει ν' ἀνθρωπέψει γιὰ νὰ ἐπιτρέψει τὴν κοινωνικὴ ζωὴ. Ἄν οἱ ἄνθρωποι θέλουν νὰ χειραφετηθοῦν ἀπὸ τὴν αὐθαίρετη κυριαρχίαν τοῦ ἀνθρώπου πάνω στὸν ἄνθρωπο, δὲν πρέπει νὰ φαντάζονται πῶς θὰ γίνουν δικτάτορες τοῦ πολιτισμοῦ. Ἄς θυμηθοῦμε τὸ Μόρους, ποὺ γράφει πῶς εἶναι περισσότερο ἐπιθυμία του παρὰ ἐλπίδα νὰ ἰδεῖ τὴν πρακτικὴ ἐφαρμογὴ πολλῶν οὐτοπιστικῶν του θεσμῶν.

Οἱ ὁπαδοὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ κοινωνισμοῦ πιστεύουν πῶς ὁ σοσιαλισμὸς θὰ διαδεχτεῖ τὸν κεφαλαιοκρατισμὸ αὐτόματα, ὅπως ἀκριβῶς μὲ τὸ θά-

νατο τοῦ βασιλιᾶ ἀνεβαίνει στὸ θρόνο ὁ διάδοχός του. Πολλοὶ ὅμως οὐτοπιστὲς ἔρχονται πρὸς σιμὰ στὴν πραγματικότητα καὶ ἀναγνωρίζουν συχνὰ τὴν ἀνάγκη μιᾶς μεταβατικῆς ἐποχῆς. Καὶ μάλιστα ὁ Καμπὲ παραδέχεται πὼς χρειάζεται ἓνα μεταβατικὸ καθεστὼς τριάντα ἢ ἑκατὸ χρόνων, ἀνάλογα μὲ τὰ κράτη. Σ' αὐτὸ τὸ διάστημα προτείνει νὰ διατηρηθεῖ ἡ ἰδιοκτησία μὰ νὰ λείψει σιγὰ σιγὰ ἡ δυστυχία καὶ προσθευτικὰ ἡ ἀνισότης τῆς περιουσίας καὶ τῆς ἐξουσίας. Νὰ ἐτοιμάζεται μὲ τὴν ἀνατροφὴ ἡ γενιὰ γιὰ τὴν κοινότητα, νὰ δοθεῖ πρῶτα ἡ ἐλευθερία τῆς συζήτησης καὶ τῆς ὁργάνωσης, νὰ ἐπιβληθεῖ ἡ καθολικὴ ψηφοφορία, ποὺ δὲν ὑπῆρχε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Σὰ μεταβατικὰ μέσα γιὰ νὰ φτάσει στὸ παγκόσμιον κράτος του, ὁ Οὐέλλς πάλι προβλέπει τὴ σύστασιν ἑνὸς ἀνώτατου δικαστηρίου, σὰν τὸ Δικαστήριον τῆς Χάγης, μὰ καλύτερα ὁργανωμένου, μιᾶς διαρκοῦς ὑπερκρατικῆς Διάσκεψης, σὰν τὴν Ο.Η.Ε., ἓνα σύστημα εἰρήνης, μιὰν ἐνώση τῶν λαῶν, ἓνα διεθνῆ ἔλεγχον τῶν ἐξοπλισμῶν, ἓνα ἀνώτατο ναυαρχεῖο. τὸν ἔλεγχον τῆς διεθνοῦς ναυτιλίας, μιὰ δικτατορία ἐναερίων συγκοινωνιῶν κλπ.

Στὸ οἰκονομικὸ πεδίον τὰ σχέδια (πλάνα) ἀντικατέστησαν τὰ ἀνώτατα καὶ κατώτατα προγράμματα (μάξιμα καὶ μίνιμα). Εἶναι μιὰ ὁργανωμένη προσπάθεια γιὰ τὴν ὅσο μπορεῖ καλύτερη χρησιμοποίησιν τῶν ἐθνικῶν πόρων καὶ πρὸ πάντων τοῦ ἀνθρώπινου δυναμικοῦ καὶ τῆς κοινωνικῆς ἐξυπνάδας. Δὲν ὀρίζονται δηλ. πιά μόνον οἱ σκοποὶ ποὺ τὸ κράτος ἐπιδιώκει νὰ φτάσει σὲ κάθε τομέα, ἀλλ' ἀκόμα καθορίζονται ἀκριβῶς καὶ τὰ μέσα ποὺ χρειάζονται γιὰ νὰ φτάσει σ' αὐτοὺς τοὺς συγκεκριμένους σκοπούς. "Ἐτσι ἀρχίζει ἅμεσα ἡ ἐφαρμογὴ τῶν οἰκονομικῶν προγραμμάτων μὰ καὶ ἡ προσαρμογὴ τους στὶς πραγματικὰς συνθήκας. Τὸ σχέδιον διαφέρει λοιπὸν ἀπ' τὸ ἰδανικὸ ἐπειδὴ εἶναι ἅμεσα ἐφαρμόσιμο καὶ διατυπωμένο ὡς τὴν τελευταία λεπτομέρεια. Ἡ ἐφαρμογὴ του μπορεῖ ὥστόσο νὰ μὴν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ μιὰν ἐπανάστασιν. Γιατὶ ἡ ἐπανάστασις εἶναι τὸ ἀναποδογύρισμα μιᾶς κατὰστασης ποὺ ὑπάρχει, μὰ μπορεῖ νὰ γίνῃ καὶ γιὰ ἓνα σκοπὸν ἀντιδραστικόν, ὅπως οἱ ἐπαναστάσεις τοῦ Μουσολίνι καὶ τοῦ Χίτλερ. Ἐνῶ ἡ ἐπικράτησις μιᾶς ιδέας, σύμφωνα μὲ τὴ σωστὴ παρατήρησιν τοῦ Μάρξ, δείχνει πὼς ὑπάρχουν οἱ προϋποθέσεις γιὰ τὴν πραγματοποίησίν της, συνήθως ὅμως ὄχι ὁλοκληρωτικά. Τὸ πλάνον συνδυάζει λοιπὸν σ' ἓνα βαθμὸ τὴν οὐτοπιστικὴν ἰδεολογίαν μὲ τὴ χαμοβλεποῦσα πραγματικότητα. Καὶ μάλιστα ἀκόμα καὶ γιὰ πολλοὺς συντηρητικοὺς τὸ πλάνον βρίσκεται στὴ βάση τῆς κρατικῆς ὑπαρξέως. Τὸ Κράτος, γράφει ὁ Ortega y Gasset, εἶναι πρῶτα ἀπ' ὅλα τὸ σχέδιον μιᾶς ἐνέργειας, τὸ πρόγραμμα μιᾶς συνεργασίας... Τὸ Κράτος εἶναι ἡ πρόσκλησις ποὺ ἓνας ὅμιλος ἀνθρώπων κάνει σ' ἄλλους ἀνθρώπινους ὁμίλους ν' ἀναλάβουν μαζὶ μιὰν ἐπιχείρησιν. Τὰ διάφορα εἶδη τῶν κρατῶν γεννιοῦνται ἀπὸ τοὺς τρόπους συνεργασίας μὲ τοὺς ἄλλους, ὅπως τοὺς καθορίζει ὁ ὅμιλος ποὺ παίρνει τὴν πρωτοβουλίαν (92).

Γι' αὐτὸ ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀποτυχίαν τῆς καθαρᾶς ἰδεολογικῆς πολιτικῆς γραμμῆς, οἱ ὑπεύθυνοι θεωρητικοὶ μαζὶ καὶ πραγματιστὲς ποὺ διοίκησαν ἡ

διοικούν τὴ μεγάλη Σοβιετικὴ Ἑνωσὴ βρῆκαν στὸ πλάνο μιὰ πρακτικὴ λύση τῶν περισσότερων μεγάλων προβλημάτων ποὺ εἶχαν ν' ἀντιμετωπίσουν. Αὐτοὺς θέλησαν νὰ μιμηθοῦν, σὲ πιὸ περιορισμένη βέβαια κλίμακα, οἱ Ἑν. Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς, ὅταν ἡ κρίση τοῦ 1929 τὶς ἔφερε μπρὸς στὸ δίλημμα: καταστροφή ἢ ἀλλαγὴ. Στὴ σχεδιοποιημένη οἰκονομία βασίζεται ἀκόμα ἡ δημιουργικὴ προσπάθεια τῶν Ἑργατικῶν στὴ Μεγάλῃ Βρετανίᾳ. Καὶ γενικὰ σήμερα, μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ σχεδίου Μάρσαλ, κάθε κράτος εἶναι ὑποχρεωμένο νὰ ἔχει τὸ σχέδιό του, ποὺ δὲν περιορίζεται μόνον στὸ οἰκονομικὸ πεδίο μὰ ξεχειλᾷ ἀναγκαστικὰ στὸ κοινωνικόν, γιὰ τὴν καλὴ μεταχείριση τοῦ ἀνθρώπινου δυναμικοῦ.

Προβάλλει ὅμως πολὺ σωστὰ τὸ ἐρώτημα: Θὰ θελήσει κ' ἡ ἀστικὴ τάξη νὰ παραδεχτεῖ τὴ λύση τῆς ἄμεσης δράσης, μὲ προοπτικὴ τὸν ἐξαφανισμό τῶν οἰκονομικῶν τῆς προνομίων; Ἡ ἐπικράτηση τῶν ἀρχῶν τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης σ' ὅλα τὰ εὐρωπαϊκὰ τουλάχιστον κράτη, χωρὶς αἱματοχυσίες καὶ σοβαρὲς ταραχές, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τὸ ἐλπίζουμε. Ἐπειτα ἀνάμεσα στοὺς κεφαλαιοκράτες καὶ τοὺς προλετάριους ὑπάρχει μιὰ μεγάλη μάζα λαοῦ ποὺ ὑποφέρει καὶ θέλει νὰ παίξει ἓνα διαιτητικὸ ρόλο. Βέβαια τὸ νέο πάντα τρομάζει τὸν πολὺν κόσμον, ποὺ εὐκόλῃ πάλι συνηθίζει σ' αὐτό. Θὰ πρέπει νὰ θυμίσουμε σχετικὰ τὰ λόγια τοῦ Ἀμερικανοῦ συγγραφέα Θεοδ. Dreiser γιὰ τὸ πολίτευμα τῶν Ἑν. Πολιτειῶν: «Τὸ Σύνταγμα τοῦ 1787 ἦταν ὁ ρούσσικος κομμουνισμὸς ἐκείνης τῆς ἐποχῆς». Σήμερα βέβαια κανεὶς δὲν τὸ βρίσκει ἐπαναστατικόν.

Μπορεῖ ἀκόμα, ὅπως ὑποστηρίζεται στὸ Κομμουνιστικὸ Μανιφέστο, οἱ σοσιαλιστὲς τοῦ 16ου, τοῦ 17ου αἰῶνα ἢ κι' ὡς τὰ μέσα τοῦ 18ου νὰ ἔγραφαν οὐτοπίες, γιὰτὶ οἱ λαοὶ δὲν ἦταν τότε ἔτοιμοι γιὰ ἐπανάσταση ἀλλὰ ἔδειχναν ὥστόσο τὴν προσπάθειά τους γιὰ μιὰ μεταβολὴ διεθνῇ τῆς κοινωνίας. Στὴν ἐποχὴ μας ὅμως δημιουργήθηκαν οἱ ἀντικειμενικὲς συνθῆκες γιὰ μιὰ ριζικὴ μεταβολὴ μὲ τὴ βιομηχανικὴ ἐξέλιξη, τὴν ἀνάπτυξη τοῦ προλεταριάτου, τὸ ὑποχρεωτικὸ σχολεῖο, τὸν τύπο, τὸ ραδιόφωνο καὶ τ' ἄλλα μέσα ἐπικοινωνίας τῶν ἀνθρώπων. Ἡ δικτατορία τοῦ προλεταριάτου, ἀναγκαία στὴν ἐποχὴ τοῦ Μάρξ, μπορεῖ νὰ μὴ χρειάζεταιαι σὲ μιὰ πιὸ ὥριμη σοσιαλιστικὴ κοινωνία οὔτε κἂν σὰν πρόσκαιρο μέτρο.

Ἡ κοινωνία εἶναι μιὰ πρόοδος κοινωνικῶν φάσεων, ποὺ διαδέχονται ἢ μιὰ τὴν ἄλλη, ὅπως ἡ ἀνάπτυξη τῆς ζωῆς ἀπ' τὸ σπόρο. Τώρα φτάνουμε στὸ τέλος τῆς οἰκονομικῆς περιόδου καὶ στὴν ἀρχὴ τῆς κοινωνικῆς. Μπορεῖ τὰ πολιτεύματα κ' οἱ κοινωνίες νὰ διατηροῦν ἀκόμα τὴν ἐξωτερικὴ τους μορφὴ, χωρὶς καμιάν ἴσως ἀλλαγὴ. Γιὰτὶ τὰ γεγονότα ἐξελίσσονται στὴν πραγματικότητα τοῦ πνεύματος πρὶν παρουσιαστοῦν στὴν ἐξωτερικὴ πραγματικότητα τῆς ἱστορίας. Οἱ σημερινὲς κρατικὲς καὶ κοινωνικὲς μορφὲς θυμίζουν τὴν εἰκόνα ποὺ δίνει σὲ μιὰν οὐτοπία ὁ Ουέλλς, συγκρίνοντας τὴν κοινωνικὴ κατάστασι μ' ἓνα κουκκὶ σπόρου φαγωμένο ἀπὸ παράσιτα. Ἐνὰ ἔντομο τρυπώνει

ἓνα αὐγὸ μέσα σ' αὐτὸ καὶ σὲ λίγον καιρὸ ὁ σπόρος καταντᾷ ἓνα ἄδειο περίβλημα. Ἔρχεται ἔπειτα ἓνα ἄλλο ὑπερπαράσιτο—ἓνας ἰχνεύμονας—ποὺ γεννᾷ τὸ αὐγὸ τοῦ μέσα στὸ σκουλήκι, ἔτσι ποὺ κι αὐτὸ καταντᾷ μὲ τὴ σειρά τοῦ ἓνα ἄδειο περίβλημα, μέσα στὸ σπόρο. Τὸ κουκκὶ διατηρεῖ πάντα τὴ μορφὴ τοῦ, ὁ κόσμος ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχει τὴ γνώμη πὼς εἶναι σπόρος κι αὐτὸ τὸ ἴδιο νομίζει ἴσως τὸν ἑαυτὸ τοῦ σὰν ἓνα σπόρο δυνατό καὶ ζωντανό. Μὰ εἶναι σπόρος μόνο στὴ θωριά, χωρὶς ζωὴ, χωρὶς ἱκανότητα νὰ δημιουργήσῃ ζωὴ (136).

* * *

Ὁ πόλεμος ἀπόδειξε πὼς ἡ ἀνθρωπότητα παρουσίασε μεγάλες μηχανικὲς προόδους, ὅπως τὸ βλέπουμε πρὸ πάντων ἀπὸ τὰ καταστρεπτικὰ μέσα ποὺ μεταχειρίστηκε σ' αὐτόν. Οἱ ἄνθρωποι ὅμως, ἐκτὸς ἀπὸ ἐξαιρέσεις, μένουν ἀκόμα σὲ ἄγρια κατάσταση. Αὐτὸ φάνηκε καθαρὰ ἀπὸ τὶς χωρὶς λόγο καταστροφές, βαρβαρότητες κ' ἐγωϊστικὲς ἀντιλήψεις, ἀτομικὲς κι ὁμαδικές, ποὺ ἀποκάλυψαν οἱ «πιὸ πολιτισμένοι» λαοὶ τοῦ κόσμου, μόλις ἔπαψαν οὐσιαστικὰ μὲ τὸν Πόλεμο ὁ ἔλεγχος κ' ἡ τιμωρία. Ἔτσι ἐπιβεβαιώνεται ὁ ἀφορισμὸς τοῦ Μπέργκσον: Ἡ ἀνθρωπότητα μεγάλωσε πολὺ μὲ τὶς ἐφευρέσεις της. Θέλει ἓνα παράρτημα ψυχῆς (17). Ἡ δημιουργία αὐτῆς τῆς νέας ψυχῆς εἶναι ἡ βαρειά ἀποστολὴ τῶν πνευματικῶν ἡγετῶν. Ἔτσι καὶ στὴν Ἀναγέννηση, ὅταν ἔπεφτε ὁ μεσαιωνικὸς κόσμος, ἡ τάξη τῶν διανοούμενων βάλθηκε νὰ πλάσῃ τὴ νέα ψυχὴ τῆς ἀνθρωπότητας, νὰ μορφώσῃ τὰ ἰδανικά της. Καὶ δημιουργήθηκε ὁ οὐμανισμός. Εἶναι λίγα γεγονότα πιὸ ἀξιοσημεῖωτα στὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος, γράφει ὁ Βαλερύ, ἀπὸ αὐτὴν τὴν εἰσαγωγὴν ἰδεωδῶν, ὅπου μπορεῖ κανεὶς νὰ ἰδεῖ ἓνα γεγονὸς καθάρια εὐρωπαϊκόν. Καὶ τὸ ἀδυνατίσμα τους στὰ πνεύματα συντυχαίνει μὲ τὸ ἀδυνατίσμα τῶν τυπικῶν ἀρετῶν τῆς Εὐρώπης (129).

Σήμερα ἡ ζαλάδα τῶν ἀνθρώπων πάνω ἀπ' τὸν ἀτέλειωτο ὀρίζοντα τῆς σκέψης μοιάζει μ' αὐτὴν ποὺ πέρασε τὸ ἀνθρώπινο μυαλὸ γιὰ ν' ἀντικαταστήσῃ τὸ σύστημα τοῦ Πτολεμαίου μὲ τὸ σύστημα τοῦ Κοπερνίκου. Μὰ οἱ οὐμανιστὲς κ' οἱ πρωτεργάτες τῆς πνευματικῆς μεταρρύθμισης εἶχαν τὸ βλέμμα τους στραμμένο περισσότερο στὸ παρελθόν καὶ ζητοῦσαν τὴν ἐπιστροφὴ σ' αὐτό, γιατί τοῦ ἔδιναν μεγαλύτερη ἀξία ἀπ' τὸ δύσκολο παρόν. Ὡστόσο ὁ σειсмоγράφος τῆς ἀνθρώπινης πορείας ταραάζεται καὶ πάλι, ἐνῶ ὁ ἀφανισμὸς τῶν ἱστορικῶν ἀξιολογήσεων κάνει τὴν ἱστορίαν νὰ μὴν ἔχει πιά τὴν κατευθυντικὴ τῆς σημασίαν. Ἀκόμα κι ὅσα εἶχαν κάποια σταθερὴ ἀξία κλονίζονται: ἀλήθεια, δικαιοσύνη, λογικὴ, ἀνθρωπισμός. Ἔτσι σήμερα ὅλα εἶναι ἀντίθετα στὴν παράδοση: τέχνη, φιλολογία, κι αὐτὴ ἀκόμα ἡ ἐπιστήμη. Τοῦ κάκου ἡ ἀντίδραση παρουσιάζεται σὰ σωτήρας τῶν πατροπαραδότων ἠθικῶν ἀξιῶν, μὲ τὶς ὁποῖες συνήθως μπερδεύει καὶ τὰ προνόμια τῶν κρατούντων. Βέβαια ὁ πολιτισμὸς τῶν αἰώνων εἶναι ἡ πνευματικὴ καὶ τεχνικὴ κληρονομία τους. Μὰ οἱ θεσμοὶ ἀναποδογυρί-

ζονται όταν έρχονται σέ αντίθεση μέ τήν τεχνικήν εξέλιξη καί μέ τίς αντιλήψεις γιά τή βασική άξία, τήν ανθρώπινη άξία.

“Ας μὴν προσπαθοῦμε νά βαστάξουμε στή ζωή ὅ,τι εἶναι πιά οὐσιαστικά: πεθαμένο χωρίς νά συγκινεῖ τόν κόσμο. Ἡ νεότητα μάλιστα δέν μπορεῖ νά ἐπιστρατευθεῖ γιά κηδεῖες. Ἡ ἀνθρωπότητα πάει σ’ ἐξελίξεις ἢ σ’ ἐπαναστάσεις· πού δὲ θ’ ἀλλάξουν μόνο τὰ πολιτικά ἢ οἰκονομικά της πλαίσια μὰ ἀκόμα καί τήν πνευματική της σύσταση. Πρέπει λοιπόν νά προχωρήσουμε, ὅσο κι ἂν τὸ ἄγνωστο μᾶς δίνει ζαλάδα, ὅσο κι ἂν ἡ πάχνη τῆς ἀγνωσιᾶς σκεπάζει καί τὸ πιὸ σύντομο μέλλον. Πρέπει ν’ ἀκολουθήσουμε τὸ δρόμο πού μᾶς ἔδειξε ὁ Μπέικον, ὅταν δέν ἀναζητοῦσε τὸ μέλλον στὴν ἀρχαία τελειότητα κ’ ἔδινε στὴν ἀνθρωπότητα τὴ συνείδηση πὼς πρέπει ν’ ἀνοίξει μόνη τὸ δρόμο της. Πρέπει ν’ ἀποκτήσουμε τὴν αἰσιοδοξία καί τὴν τόλμη καί τὴν πίστη τῶν οὐτοπιστῶν.

Ὁ σύγχρονος κόσμος μέ ὅλη του τὴ δύναμη, ἔχοντας ἓνα θαυμάσιο τεχνικὸ κεφάλαιο, ὁλότελα ποτισμένος ἀπὸ θετικὲς μεθόδους, δέν μπόρεσε νά φτιάσει οὔτε μιὰ πολιτική, οὔτε μιὰν ἠθική, οὔτε ἓνα ἰδανικό, οὔτε νόμους ἀστικούς καί ποινικούς, πού νά βρίσκονται σ’ ἀρμονία μέ τοὺς τρόπους τῆς ζωῆς πού δημιούργησε κι ἀκόμα μέ τοὺς τρόπους σκέψης, πού ἡ παγκόσμια διάδοση κ’ ἡ ἀνάπτυξη κάποιου ἐπιστημονικοῦ πνεύματος ἐπιβάλλουν σιγά-σιγὰ σ’ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, γράφει ὁ Βαλερὺ (129). Μέσα μας ἔχουμε μιὰ σύγχυση ἀπὸ ἀπέραντες ἐλπίδες, πού τίς δικαιολογοῦν οἱ θαυμάσιες ἐπιτυχίες μας, καί θλιβερὰ προαισθήματα, πού μᾶς ἔδωσαν οἱ ἀφάνταστες ἀποτυχίες καί καταστροφές, ὅσες ἡ πρόοδος ἔφερε στὴν ἀνθρωπότητα. Σκεπτόμαστε μεταφυσικά, μὰ ζοῦμε κ’ ἐνεργοῦμε φυσικά, ἔλεγε ὁ Ντεκάρτ. Αὐτὸς ὁ χωρισμὸς τῆς σκέψης ἀπὸ τὴ ζωὴ ὑπῆρξε ἓνα δυστύχημα γιά τοὺς διανοούμενους κ’ ἴσως γιά τὴν ἀνθρωπότητα. Εἴμαστε θύματα ἑνὸς Καρτεσιανισμοῦ, πού μᾶς ἔφερε ἀσυνείδητα στὴν ἄκρια τοῦ γκρεμοῦ. Καί μποροῦμε νά ποῦμε πὼς ὅ,τι ξέρουμε κατάντησε ἀντίθετο σ’ ὅ,τι εἴμαστε. Ἔτσι ἐξηγιέται ἡ ἀντινοητική τάση τῆς ἐποχῆς μας.

Μὰ οἱ οὐτοπιστὲς προσπαθοῦν, ὅπως εἶδαμε, νά συνδυάζουν τὴ σκέψη μέ τὴ ζωὴ τῆς ἀνθρωπότητας. Αὐτὸ εἶναι ἴσως ἀκατανόητο γιά τοὺς φιλόσοφους. Γιατὶ πραγματικά ἡ ὑπαρξὴ τῶν ἄλλων εἶναι πάντα ἀνησυχητική γιά τὸ μεγαλόπρεπο ἐγωῖσμό ἑνὸς φιλόσοφου. Τὸ αἶσθημα, ἡ σκέψη, ἡ πράξη τοῦ ἄλλου τοὺς φαίνονται πάντα αὐθαίρετα, γράφει πάλι ὁ Βαλερὺ (129). Μπορεῖ οἱ φιλόσοφοι νά νιώθουν τὸν ἄνθρωπο σὰν κάτι τὸ ἀφηρημένο, ὅμως ἡ ἀνθρωπότητα εἶναι ἡ βασική, ἡ ἀληθινὴ πραγματικότητα. “Ὅλες οἱ ἐπιστῆμες εἶναι λοιπόν προκαταρκτικὲς γιά τὴν ἐπιστῆμὴ τῆς ἀνθρωπότητας κι ὅλες οἱ τέχνες εἶναι ὑπηρέτριες τῆς ὑπέρτατης τῶν τεχνῶν, τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἐπειτα ἂν ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ γνώση τῆς γνώσης δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει ἀληθινὸ διαζύγιο ἀνάμεσα στὰ πορίσματα τῆς θετικῆς ἐπιστῆμης καί σ’ αὐτὰ τῆς φιλοσοφίας. Ἡ ἀντικειμενικὴ σύνθεση πού ζητᾷ ὁ θετικισμὸς κ’ ἡ ὑποκειμενικὴ σύν-

θεση πού ζητᾶ ὁ ἰδεαλισμὸς ἐπιβάλλεται νὰ ἐνωθοῦν σὲ μιὰ παγκόσμια σύνθεση. Κι ἀπ' τὸν ἰδεαλισμὸ πρέπει νὰ κρατήσουμε τὸ καταφατικό, δηλ. τὸ οὐτοπιστικὸ μέρος, κι ὄχι τὸ ἀρνητικό, δηλ. τὸ φιλοσοφικὸ μέρος. "Ὅπως ὁ Ντὰ Βίντσι θεωροῦσε τὴ μηχανικὴ σὰν τὸν παράδεισο τῶν μαθηματικῶν, θὰ βλέπουμε κ' ἐμεῖς τὴν κοινωνία σὰν τὸ πεδίο ἐφαρμογῆς τῆς σκέψης μας. 'Αφοῦ, ὅπως λέγει ὁ Μάρξ, οἱ φιλόσοφοι ἐξηγοῦνε μονάχα τὸν κόσμο, ἔτσι ἢ ἄλλιῶς. 'Αλλὰ τὸ ζήτημα εἶναι: νὰ τὸν μεταβάλλεις (35).

Εἰδικώτερα ἡ νεολαία εἶναι φυσικὰ ἰδεολόγος, γιατί πιστεύει στὴν πρόοδο. Μὰ εἶναι καὶ ρεαλίστρια, γιατί μαθήτεψε στὴ σκληρὴ σχολὴ τοῦ πολέμου. Κάνει λοιπὸν στὸ μυαλό της τὴ σύνθεση αὐτῶν τῶν δυὸ φαινομενικὰ ἀντίθετων στοιχείων. Ξαίρει πὼς ζεῖ μιὰ περίοδο μεταβατική. Καὶ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς θέλει νὰ παίξει σ' αὐτὴν τὸν ἱστορικὸ ρόλο της, ὄχι τόσος σὰν ἔτομα, ὅσο σὰν ἓνα τμῆμα τοῦ ὅλου. Θέλει νὰ κάνει κάτι. Γιατί αὐτὸ θὰ δώσει διέξοδο στὴν ἀνησυχία της, πού προέρχεται σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ μιὰ νεύρωση, κληρονομία τῶν χρόνων τῆς πολεμικῆς δυστυχίας, κι ὄχι λιγώτερο ἀπὸ τὴν ἀνησυχία πού ὑπάρχει μέσα στὴν οἰκογένεια καὶ στὴν κοινωνία, δηλαδή ἀπὸ τὴν ἀπότομη ψυχικὴ διακοπὴ ἀνάμεσα στὰ περασμένα καὶ στὰ τωρινά. 'Ἐχει μέσα της τὴν πίκρα μιᾶς γενιᾶς πού θυσιάστηκε στὰ πεδία τῶν μαχῶν καὶ στὴ δυστυχία τῶν μετόπισθεν. Μὰ τὸ «παιδὶ τοῦ αἰῶνα» μας δὲν εἶναι ρομαντικό. Δὲ ζητᾶ τὴ φυγὴ στὴ φιλολογία καὶ στὴν τέχνη, πατᾶ στερεὰ στὴ ζωὴ καὶ μὲ τὰ δυὸ του τὰ πόδια, μὰ ταυτόχρονα ἔχει μέσα του τὸ δημιουργικὸ πνεῦμα. Κι ἀφοῦ εἶδε τὸ μάταιο ἔθνικὸ καὶ πνευματικὸ ἀνταγωνισμὸ τῶν μεγάλων, ζητᾶ νὰ ἐναρμονίσει τὰ ἰδανικά του μὲ τὴν πραγματικότητα καὶ μὲ τὴν πίστη του στὴν πρόοδο. Ζητᾶ νὰ δημιουργήσῃ ἓναν καινούριο, ἓναν καλύτερο κόσμο, ὅπως τὸν φαντάστηκαν οἱ οὐτοπιστές. 'Επιθυμεῖ νὰ πέσει αὐτὸ τὸ καθεστῶς, ὅπου βρῆκε τὴ φρίκη καὶ τὴ δυστυχία τοῦ πολέμου, τὴ στενοκεφαλιά καὶ τὴν ἀστοργία τῆς τάξης πού διευθύνει, τὴν ἀσυνεννοησία καὶ τὸ μίσος πού κυριαρχοῦν σ' ὅλον τὸν κόσμο. Καὶ θέλει ἓνα κράτος δυνατὸ, πού νὰ πραγματοποιεῖ τὴ δικαιοσύνη, τὴν ὁμορφιά, τὴ φροντίδα γιὰ ὅλους.

'Ο Μάρξ ἀπέδειξε πὼς ὁ ἄνθρωπος χάνει τὸν ἀνθρωπισμὸ του σὲ μιὰ καπιταλιστικὴ κοινωνία, γιατί κάτω ἀπὸ καταθλιπτικὲς οἰκονομικὲς συνθῆκες ἑκατομμύρια ἄνθρωποι δὲν μποροῦν νὰ ξυπνήσουν στὴ συνειδητὴ προσωπικὴ ζωὴ κ' ὑπάρχουν καὶ χρησιμοποιοῦνται κυριολεκτικὰ σὰν ἀντικείμενα, ἔγιναν res. Μὰ τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὶς κομμουνιστικὲς κοινωνίες. 'Ο ἄνθρωπος κινδυνεύει νὰ μὴν μπορεῖ νὰ κρατήσῃ τίποτε γιὰ τὴν ἀτομικὴ του ζωὴ, οὔτε πνευματικὴ ἐλευθερία, οὔτε σκέψη δημιουργικὴ. Κατατάχτηκε σὲ μεγάλους κοινοβιακοὺς ὀργανισμούς, καὶ πρέπει νὰ πειθαρχεῖ στὶς προσταγές τους. 'Απαιτοῦν ἀπὸ αὐτὸν νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν ἑαυτό του στὴν κοινωνία καὶ στὸ κράτος. Αὐτὸ κάνει τὸ Μπερτιάγιεφ νὰ γράφει: Οἱ οὐτοπίες εἶναι πραγματοποιήσιμες, εἶναι πολὺ πιὸ πραγματοποιήσιμες ἀπ' ὅ,τι παρουσιαζό-

ταν μιὰ «ρεαλιστική πολιτική», πού ἦταν ἕνας ὀρθολογιστικὸς ὑπολογισμὸς ἀνθρώπων τοῦ γραφείου. Ἡ ζωὴ προχωρεῖ στὶς οὐτοπίες. Κ' ἴσως ἀρχίσει ἕνας καινούριος αἰώνας, ἕνας αἰώνας ὅπου οἱ διανοούμενοι κ' ἡ μορφωμένη τάξη θὰ ὀνειρεύονται τὰ μέσα γιὰ ν' ἀποφύγουν τὶς οὐτοπίες καὶ νὰ ξαναγυρίσουν σὲ μιὰ κοινωνία ὅχι οὐτοπιστική, λιγότερο «τέλεια», μὰ πιὸ ἐλεύθερη (15). Ἡ ἀνθρωπότητα βλέπει τὸ ἄγνωστο μ' ἕνα συναίσθημα φόβου γεμάτο ἐλπίδα κ' ἐπιμένει στὴν ἀνάγκη μιᾶς καινούριας κοινωνικῆς τάξης, μιᾶς ἐπισημῆς ὀργάνωσης, πού θ' ἀντικαταστήσει τὴν ἀδυνατισμένη καὶ ξεχαρβαλωμένη σημερινή κοινωνία.

Ἀκόμα πιὸ πειστικά, ἡ οὐτοπία τοῦ Ἀλντ. Χάξλεϋ εἶναι μιὰ εἰρωνική διαμαρτυρία γιὰ τὴν ἄρνηση τοῦ ἀτόμου. Γιατὶ στὸ κοινωνικὸ τεχνικὸ σύμπλοκο, πού κυριαρχεῖ σ' αὐτήν, ὁ ἄνθρωπος καταντᾷ ἕνα στοιχεῖο ἀνώνυμο κι ἀνεύθυνο, ὅπου οἱ οὐσιαστικὲς πραγματικότητες εἶναι ἡ μάζα, τὸ κράτος, ἡ παραγωγή. Εἶναι βέβαιον πὼς στὸν ἄκρο κοινωνισμό καθὼς καὶ στὸν ἄκρο ἀτομισμό κινδυνεύει ἡ ὀντότητα τοῦ ἀνθρώπου, φεύγει ἀπ' τὸ συγκεκριμένο καὶ χάνεται μέσα στὸ ἀφηρημένο. Ὁ νιτσεϊκὸς ὑπεράνθρωπος ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά κι ὁ στενοκέφαλος κοινωνιστὴς, πού βλέπει τὸν ἄνθρωπο σὰ μιὰ μονάδα μόνο τοῦ συνόλου, ἀπὸ τὴν ἄλλη, εἶναι ἀντιουμανιστὲς καὶ καταντοῦν ἀπάνθρωποι. Δὲν μπορούμε νὰ ξεχωρίσουμε τὸ ἄτομο ἀπὸ τὴν κοινωνία: τὸ ἄτομο ἐξυπηρετεῖ τὴν κοινωνία κ' ἡ κοινωνία τὸ ἄτομο. Ἄν τὸ ἄτομο μπεῖ πάνω ἀπὸ τὴν κοινωνία ἔχουμε τὴν ἀναρχία. Ἄν ἡ κοινωνία πνίγει τὸ ἄτομο φτάνουμε στὴ σκλαβιά. Γι' αὐτὸ ὁ πραγματικὸς σοσιαλισμὸς εἶναι, γιὰ τὸ Ζωρές, ὁ λογικὸς καὶ πλείους ἀτομισμός. Γιατὶ οἱ σκοποὶ τῆς κοινωνίας εἶναι μαζί καὶ σκοποὶ τοῦ ἀτόμου, σὰν ἠθικῆς προσωπικότητας. Ὁ σοσιαλισμὸς ἐπιτρέπει στὸν ἄνθρωπο νὰ σηκωθεῖ πάνω ἀπὸ τὴ δυστυχία καὶ τὴν κακομοιριά. Νὰ μπεῖ στὴν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια, νὰ φτάσει τὶς πνευματικὲς χαρές, τὴ ζωὴ τῆς τέχνης καὶ τῆς ὁμορφιάς, ὅπου ὁ σοσιαλισμὸς προσκαλεῖ ὅλα τ' ἀνθρώπινα ὄντα, ὅποια κι ἂν εἶναι, κι ὅχι μόνο τὸ προλεταριάτο (65). Τί μᾶς νοιάζει, προσθέτει ἄλλοῦ, γιὰ τὸ κακὸ παρελθόν; Ἔχεις ἀνθρώπινο πρόσωπο. Νὰ μπεῖς! Μέσα σ' αὐτὰ τὰ δυὸ μάτια ὑπάρχει ἀνθρώπινη λάμψη. Νὰ μπεῖς! Ἐδῶ εἶναι ἡ πολιτεία τῶν ἀνθρώπων.

Εἶναι δυστύχημα γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα, πὼς ὕστερα ἀπ' τὸ φιλελεύθερο πνεῦμα τῶν οὐτοπιστικῶν λαῶν, Ἀγγλῶν καὶ Γάλλων, ἐπικράτησαν στὴν Εὐρώπη, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ αἰῶνα μας, οἱ αὐταρχικὲς ιδέες τῶν Γερμανῶν, λαοῦ δηλ. ἀντιουτοπιστικοῦ. Καὶ μάλιστα τὸ γερμανικὸ πνεῦμα τῆς βίας ἀπετέλεσε τὸ εὐαγγέλιο τῶν περισσότερων «διανοούμενων», τόσο τῆς δεξιᾶς ὅσο καὶ τῆς ἀριστερᾶς, γιατί στὴ Γερμανία σπούδαζαν ἀπὸ τότες πρὸ πάντων οἱ περισσότεροι ἐπιστήμονες καὶ καθηγητὲς τῶν Πανεπιστημίων τῆς Εὐρώπης. Ἡ φιλολογία τοῦ λεγόμενου γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ εἶναι ἕνας ὄψιμος καρπὸς ρασιοναλισμένης χριστιανικῆς θεολογίας, γράφει ὁ Ρίττερ, ἕνας

Γερμανός οὐτοπιολόγος. Ὁ Φίχτε, ὁ προφήτης τοῦ γερμανικοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ, ἀκολουθεῖ τὰ δόγματα τοῦ Μακιαβέλι. Ἡ θέληση, ἡ δύναμη κ' ἡ κουλτοὺρ ἐνώνονται σ' αὐτὸν σὲ μιὰν ἀχώριστη ἐνότητα. Ὁπαδὸς τοῦ Μακιαβέλι εἶναι ἀκόμα κι ὁ ἐπίγονος τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ, ὁ ἱστορικός Φὸν Τράϊσκε, ποὺ εἶχε μεγάλη ἐπίδραση ἐπάνω στὸ Μαρξισμό. Γι' αὐτὸν τὸ κράτος εἶναι πρῶτα δύναμη, δεύτερο δύναμη, τρίτο δύναμη. Καὶ τὸ νὰ φροντίζει γιὰ τὴ δύναμή του, αὐτὸ εἶναι τὸ ὑψιστο καθήκον τοῦ κράτους (110). Πόσο βρισκόμαστε μακριὰ ἀπ' τὸ οὐτοπιστικὸ κράτος τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, ποὺ ἔβαζαν θεμέλιό του τὴ δικαιοσύνη καὶ τὴν ἀρετή!

Γιὰ τοὺς Γερμανοὺς πολιτικοὺς φιλόσοφους ἡ κυριολεκτικὴ πολιτικὴ διαφορὰ εἶναι αὐτὴ ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ φίλο καὶ στὸν ἐχθρό. Δίνει στίς πράξεις καὶ στίς αἰτίες τὴν πολιτικὴ τους σημασία καὶ στὸ κάτω κάτω τῆς γραφῆς ὅλες οἱ πράξεις κι ὅλες οἱ αἰτίες βρίσκουν τὴ θέση τους σ' αὐτὴν τὴ διάκριση. Ἀνταποκρίνεται στὸ πεδίο τῆς πολιτικῆς στὰ οὐσιαστικὰ σχετικὰ σημάδια ἄλλων ἀντιθέσεων, ὅπως τὸ καλὸ καὶ τὸ κακὸ στὴν ἠθική, τὸ ὠραῖο καὶ τὸ ἄσχημο στὴν αἰσθητική, τὸ χρήσιμο καὶ τὸ βλαβερὸ στὴν οἰκονομία (120). Καὶ βρέθηκαν Γερμανοὶ «ἐπιστήμονες» νὰ ἐφαρμόσουν αὐτὴν τὴ θεωρία, ἀνάλογα μὲ τὴν ὠφέλεια ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ δώσουν στὸ γερμανικὸ λαό, ἀδιαφορώντας γιὰ τίς γενικώτερες συνέπειες ποὺ μπορούσε νὰ ἔχει γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Ἔτσι δημιουργήθηκε, ἔτσι ἀπλώθηκε, ἔτσι ἐπικράτησε τὸ ναζιστικὸ πνεῦμα μέσα στὴ Γερμανία κ' ἔξω ἀπὸ αὐτή.

Ὁ κοινωνιολογικὸς θετικισμός, ποὺ κηρύττει πὼς ἡ κοινωνία εἶναι ἡ ἀνώτατη πραγματικότητα κ' ἡ πηγὴ κάθε ἀνθρώπινης ζωῆς, δὲν μπορεῖ νὰ βρεῖ τίς βάσεις ποὺ χρειάζεται γιὰ τὴν προστασία τῆς ἐλευθερίας. Ὁ πολίτης παραμερίζει πρῶτα τὸν ἄνθρωπο σὰν ἐλεύθερο πνεῦμα, ἔπειτα τὸν ἄνθρωπο σὰν ἐργατικὸ καὶ παραγωγικὸ ὑποκείμενο καὶ τέλος τὸν ἄνθρωπο σὰν καταναλωτὴ ἀγαθῶν. Γιατὶ ἡ κοινωνία δὲν παραδέχτηκε ἀκόμα τὸ δικαίωμα σὲ κάθε ἄνθρωπο νὰ ζεῖ τὴ ζωὴ ποὺ ταιριάζει στὴν ἀτομικότητά του, καθὼς καὶ τὸ δικαίωμα τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπ' τὸ φόβο τῆς πείνας καὶ τῆς κακομοιριάς. Ἔτσι ἡ ἐλευθερία κατάντησε ψεύτικη καὶ σκεπάζει συχνὰ τὴ σκλαβιά. Ὁ πολὺς κόσμος ἔχασε πιά τὴν ἐμπιστοσύνη του σ' αὐτὴ κ' οἱ μάζες δὲν ξεσηκώνονται στοὺς ἥχους τῆς Μασσαλιώτιδας. Ὁ κόσμος ἔχασε τὴν ἐμπιστοσύνη του ἀκόμα στοὺς πνευματικούς του ἡγέτες, τοὺς διανοούμενους. Γιατὶ οἱ διάφορες «ἰδεολογίες» ποὺ τοῦ ἀναπτύσσουν μοιάζουν συχνὰ μὲ τὰ τεχνητὰ σύννεφα καπνοῦ, ποὺ πᾶνε νὰ σκεπάσουν τὴν πραγματικότητα. Ἐπειτα πολλοὶ ἀπὸ τοὺς πνευματικούς ἡγέτες μπῆκαν στὴν ὑπηρεσία τῆς βίας καὶ τῆς καταστροφῆς. Πῶς λοιπὸν ἡ ἀνθρωπότητα νὰ μὴν ἀπογοητευθεῖ ἀπ' τὸν πολιτισμὸ κι ἀπὸ τὴ γνώση τῶν διανοούμενων, ἀφοῦ μᾶς ἔφεραν μόνο τὴ συμφορά, καὶ μάλιστα μὲ κάποιαν ὑπερηφάνεια γιὰ τὴν εὐθύνη τους; Μπορεῖ ὁ Μπεντὰ νὰ κηρύττει τὴν προδοσίαν τῶν διανοούμενων. Ὁ πολὺς κόσμος νομίζει πὼς μᾶς πρόδωσε ὁ ἴδιος ὁ πολιτισμός.

Ἀπὸ τὴν ἄλλῃ μεριὰ πολλοὶ μαρξιστὲς κόλλησαν σὰ στρείδια στὰ κείμενα ἢ μᾶλλον σὲ μερικές φράσεις τοῦ ἱδρυτῆ τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ, παραβλέποντας τὴν οὐσία τοῦ ἔργου του. Δίνουν μεγαλύτερη σημασία στὰ βιβλία παρὰ στὰ γεγονότα, στὴν ἐρμηνεία τῶν κειμένων παρὰ στὴ ζωὴ. Ἡ βασικὴ τους ἀντινομία συνίσταται στὸ ὅτι νομίζουν πῶς ἡ διαλεκτικὴ κι ὁ δυναμισμὸς τῆς σκέψης τοῦ Δασκάλου πῆραν τὴν ὑλικὴ μορφή ἐνὸς συστήματος, πρᾶγμα ποὺ θὰ σήμαινε τὸ σταμάτημα τῆς διαλεκτικῆς ἀνάπτυξης. Αὐτὸ βέβαια δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι σωστό, ἀφοῦ ὁ Μάρξ σὰν ἐπιστήμονας μᾶς δίδαξε πῶς κάθε μέρα δημιουργοῦνται καινούριες ἀντιθέσεις καὶ πῶς ἡ κοινωνία καὶ μαζὶ ἡ ἐπιστήμη ποὺ τὴν ἐξηγεῖ ἐξελίσσονται ἀδιάκοπα. Μὰ οἱ στενοκέφαλοι ὁπαδοὶ του ἐμπνέονται ἀπ' τὸ θρησκευτικὸ πνεῦμα, αὐτὸ ἀκριβῶς ποὺ χτύπησε ὁ μέγας τους ἀρχηγός. Γιατὶ σταθεροποιώντας κ' ἐρμηνεύοντας μονάχα τὴ σκέψη του δὲν κάνουν κοινωνικὴ ἐπιστήμη μὰ κοινωνικὴ θεολογία. Τὸ ν' ἀνατρέχουμε ἄλλωστε στὰ βιβλία τοῦ ἱδρυτῆ τοῦ ἐπιστημονικοῦ κοινωνισμοῦ γιὰ κάθε ζήτημα ποὺ παρουσιάζεται στὴν ἐποχὴ μας εἶναι—μὲ κάποια διαφορὰ χρόνου—σὰ νὰ ζητοῦμε ἀπ' τὸν πατέρα τῆς ὑδροστατικῆς, τὸν Ἀρχιμήδη, πληροφορίες γιὰ τὴν καλύτερη κατασκευὴ τῶν ὑποβρυχίων. Ὁ Μάρξ δὲ θέλησε νὰ μορφώσει δόγματα, ἀφοῦ ἦταν ἀντιδογματικός. Χαράζει ἓναν τρόπο ἐπιστημονικῆς ἀληθινὰ σκέψης πάνω στὰ κοινωνικὰ ζητήματα. «Τὸ Κεφάλαιο» δὲν εἶναι ἡ βίβλος τοῦ σοσιαλισμοῦ, γράφει ὁ Ἐδ. Λασκίν, μὰ μιὰ κολοσσιαία μονογραφία τῆς ὑπεραξίας στὴν κεφαλαιοκρατικὴ κοινωνία, μὲ ἀνεξάντλητες πληροφορίες κ' ἱστορικὲς ὑποβολές. «Ὅμως τὸ θέμα του εἶναι περιορισμένο, καὶ γι' αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ ζητᾶμε σ' αὐτὸ τὴ λύση ὅλων τῶν θεωρητικῶν καὶ πρακτικῶν ζητημάτων ποὺ μπορεῖ νὰ τεθοῦν (72).

Ὁ φανατισμὸς ποὺ ἀναπτύχθηκε στὴν ἐποχὴ μας εἶναι ἡ φυλάκιση τοῦ πνεύματος μέσα στὰ πάθη, εἶναι ἡ ὑπεροχὴ τοῦ φυσικοῦ πάνω στὸν πνευματικὸ ἄνθρωπο. Ἐνῶ ἡ λογικὴ κι ὄχι τὸ αἶσθημα, ὅπως πιστεύουν γενικά, μετριάζει τὰ πάθη μας. Ἡ δημοκρατικώτερη τῶν ἀρετῶν εἶναι ἡ ἀνοχή. «Δὲν παραδέχομαι οὔτε μιὰ λέξη ἀπ' ὅ,τι λές, ἀλλὰ θὰ πολεμήσω μέχρι θανάτου γιὰ τὸ δικαίωμα σου νὰ τὸ λές», ἔλεγε ὁ Βολταίρ. Μὰ δὲν πρέπει νὰ συγχέουμε τὴν ἀνοχὴ μὲ τὴν ἀδιαφορία, δηλ. μὲ τὴν ἔλλειψη ἀτομικῶν ἰδεῶν. Ἡ ἀνοχὴ εἶναι μιὰ ἐξαίρεση στοὺς πολιτικούς κ' ἠθικούς κανόνες, ποὺ ἀναγνωρίστηκαν σωτήριοι. Εἶναι μιὰ παραχώρηση στὴν ἀνθρώπινη ἀδυναμία. Γι' αὐτὸ θεωρεῖται ἐχθρὸς τῆς πειθαρχίας καὶ τοῦ ἰδανικοῦ, μιὰ ἀρρώστια περισσότερο διανοητικὴ παρὰ ἠθική, ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος ποὺ δὲ δογματίζει χαρακτηρίζεται μπροém, ποὺ ἀπολαβαίνει τ' ἀγαθὰ τῆς ἐγκαταστημένης κατάστασης χωρὶς νὰ τὴ σέβεται. Κι ὅμως, ἂν μὲ ὅλους τοὺς σφιχτοὺς περιορισμοὺς τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ καὶ τὴν ἐγκόσμια ἐξουσία, ἡ ἀνθρωπότης προόδεψε, αὐτὸ ἀποδεικνύει πῶς τὸ πνεῦμα εἶναι δυνατότερο ἀπὸ τὴ βία. Ποῦ θὰ εἴμαστε σήμερα ἂν τὰ ἐπιστημονικὰ μυαλὰ τῆς ἀρχαϊκῆς ἐπο-

χῆς ἢ τοῦ μεσαίωνα εἶχαν διευθύνει τὴν ἀνθρωπότητα σύμφωνα μὲ τὶς τότε γνώσεις τῆς ἐπιστήμης; Καὶ ποιὸς μπορεῖ νὰ μᾶς βεβαιώσῃ πὼς οἱ αὐριανοὶ ἐπιστήμονες δὲ θὰ γελοῦν μὲ τὶς γνώσεις καὶ τὶς ιδέες τῶν σημερινῶν καὶ πὼς αὐτοὶ δὲ θὰ εἶναι γιὰ τοὺς αὐριανοὺς ἐπιστήμονες ὅ,τι οἱ ἀλχημιστὲς στοὺς χημικοὺς κ' οἱ ἀστρολόγοι στοὺς ἀστρονόμους;

Ὅμως ὁ ἄνθρωπος προτιμᾷ, κατὰ κανόνα, τὴ δρᾶση ἀπὸ τὴ σκέψη. Παραδέχεται συμπεράσματα ἔτοιμα ἢ ποὺ κατεργάζεται βιαστικά. Ἡ ζωὴ εἶναι τόσο σύντομη ποὺ προτιμᾷ νὰ λαθεύει παρὰ νὰ περιμένει. Δὲν ἔχει ἐμπιστοσύνη καὶ πιστεύει μόνον στὸν ἑαυτό του, ποὺ ἀντικαθρεφτίζει ὅμως ιδέες ἄλλων. Εἶναι ἱκανὸς γιὰ θυσίες, ὅχι ὅμως πνευματικές, γράφει ὁ Οὐέλς (138). Οἱ Γάλλοι φιλόσοφοι τοῦ 18ου αἰῶνα, πρόδρομοι τῆς Ἐπανάστασης, ἤθελαν τὴ λογικὴ σὰ μοναδικὸ κριτὴ τοῦ ὅ,τι ὑπάρχει, ἤθελαν νὰ ἰδρύνουν ἕνα κράτος λογικὸ, μιὰ κοινωνία λογικὴ. "Ὅ,τι εἶναι ἀντίθετο στὴν αἰώνια λογικὴ, ἔπρεπε νὰ καταργηθεῖ ἀλύπητα. Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση πραγματοποιήσῃ τὴ λογικὴ κοινωνία καὶ τὸ λογικὸ κράτος, ποὺ ναυάγησαν... Τὸ Κοινωνικὸ Συμβόλαιο τοῦ Ρουσσώ βρῆκε τὴν πραγματοποίησή του στὴ βασιλεία τοῦ τρόμου. Κ' ἡ αἰώνια εἰρήνη, ποὺ ὑποσχέθηκε στὸν κόσμον, μετατράπηκε στοὺς ἀτέλειωτους καταχτητικὸς πολέμους τοῦ Ναπολέοντα, γράφει ὁ Φρ. Ἐνγκελ (34).

Ἡ ἀνοχή, ἡ ἐλευθερία τῶν θρησκειῶν καὶ τῶν γνωμῶν, εἶναι πάντα χάτι τὸ πολὺ ὀψιμο. Δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ καὶ νὰ μπεῖ μέσα στοὺς νόμους καὶ στὰ ἔθιμα παρὰ μόνον σὲ μιὰ προχωρημένη ἐποχὴ, ὅταν τὰ μυαλὰ πλούτισαν κι ἀδυνάτισαν προοδευτικὰ ἀπὸ τὶς διαφορὲς ποὺ ἀντάλλαζαν μεταξὺ τους. Ἡ μισαλλοδοξία, ἀντίθετα, εἶναι, γιὰ τὸ Βαλερύ, μιὰ φοβερὴ ἀρετὴ τῶν ἀγνῶν καιρῶν (129). Ἡ ἐποχὴ μας εὐτυχῶς δὲν εἶναι ἀγνή. Εἶναι ἐποχὴ παρακμῆς, ὅμως μαζὶ καὶ δημιουργίας, ἂν ὅχι νέων χτισμάτων, τουλάχιστον σχεδίων. Ἕνας κόσμος γκρεμίζεται κ' ἕνας νέος ἔρχεται. Ὁ ρόλος τῶν διανοούμενων δὲν εἶναι νὰ ἐξασφαλίστουν ἀπ' τὸ ἄγνωστο ποὺ ἔρχεται ἢ νὰ βροῦν σ' αὐτὸ ὅ,τι δὲν μπόρεσαν νὰ πετύχουν ὡς τώρα. Τὸ ἀτομικὸ συμφέρον δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ διατήρηση μέσα μας τοῦ ζωϊκοῦ ἑνστικτοῦ. Μὰ ἡ ἀνθρωπότητα, γράφει ὁ Ἀμιέλ, ἀρχίζει γιὰ τὸν ἄνθρωπο μὲ τὴν ἔλλειψη τοῦ συμφέροντος.

Οἱ διανοούμενοι καλοῦνται πάλι νὰ δώσουν ἰδανικά, ὅπως καὶ στὴν Ἀναγέννηση. Κι ἀκόμα πρέπει νὰ ζοῦν ὅσο μποροῦν τὸ ἰδανικὸ τους ὅχι μόνον μὲ τὴ σκέψη μὰ καὶ μὲ τὴ διαγωγὴ τους. Ἕνας μοναχικὸς ἀσκητὴς εἶναι τὸ πιὸ φοβιτσιάρικο σύμβολο τοῦ ἐγωϊσμοῦ. Τὸ νὰ νίπτουμε τὰ χέρια, ὅπως ὁ Πόντιος Πιλάτος, μπροστὰ σ' ὅ,τι γίνεται γύρω μας εἶναι σὰ ν' ἀφήνουμε ἐλεύθερα ἢ τουλάχιστον ἀδιαμαρτύρητα νὰ ἐπιβάλλεται ἡ ἀδικία. Ὁ πόλεμος τῶν ὅπλων τέλειωσε κ' ἀρχίζει ὁ πόλεμος τῶν ἰδεῶν. Τὰ κάστρα τῶν πολιτικῶν Ἱερικῶ δὲν παίρνονται μὲ γιουρούσια, μὰ γκρεμίζονται στὸν ἥχο τῆς σάλπιγγας.

Ὁ ρόλος τῶν διανοούμενων δὲν εἶναι, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ εἶναι ρόλος δικηγόρων τοῦ ἀστισμοῦ, μιᾶς χαμένης πιά ὑπόθεσης, ἢ κηρύκων τῆς κυριαρχίας τῶν ἐνστίκτων, ποὺ ἀποτελεῖ μιὰν ὀπισθοδρόμηση τῆς ἀνθρωπότητας. Αὐτοὶ πρέπει νὰ ἐτοιμάσουν τὸ ἔδαφος, ἔτσι ποὺ ἡ ἀναγκαία ἀλλαγὴ νὰ γίνῃ μὲ λιγώτερους πόνους γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Πρέπει νὰ φροντίσουν ἔτσι ποὺ ἡ ἀτομικὴ καὶ ἡ κοινωνικὴ δράση νὰ τραβοῦν στὸν ἴδιο σκοπὸ καὶ νὰ πλησιάζουν κάθε μέρα μεταξύ τους, ὥς εἶναι ἀκόμα καὶ σὰν τὶς ἀσύμπτωτες γραμμὲς ποὺ ὁλοένα ζυγώνουν μὰ δὲν μπορεῖ νὰ ἐνωθοῦν παρὰ μόνο στὸ ἄπειρο. Τὸ ἰδανικὸ τους θὰ εἶναι ἡ συνεργασία ἐλεύθερων ἀνθρώπων, ποὺ ἐμπνέονται ἀπὸ καλὴ θέληση, γιὰ μιὰ κοινωνικὴ δικαιοσύνη καὶ ἁρμονία ὅσο πάει μεγαλύτερη. Ἐτσι ἡ κοινωνικὴ ἀλληλεγγύη δὲν καταντᾷ ἐχθρὸς τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας, μὰ εἶναι μέσο γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση καὶ τὴν ἀνάπτυξη ὅλων τῶν ἀτομικῶν δυνατοτήτων.

Γιὰ νὰ τὸ ἐπιτύχουμε ὅμως αὐτὸ ὁ Julian Huxley ὑποστηρίζει πὼς εἶναι πρῶτα-πρῶτα ἀνάγκη νὰ συνειδητοποιήσουμε ὅτι σ' αὐτὸν τὸν ἀδιάκοπα καὶ πρὸ πολὺπλοκο κόσμῳ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ ἐλεύθερη χώρα, ποὺ μόνη της νὰ μπορεῖ νὰ βρεῖ ἱκανοποίησις χωρὶς αὐτογνωσίαν. Γι' αὐτὸ ὅλες οἱ ἐνέργειες πρέπει νὰ διαμορφώνονται πρὸς αὐτὸν τὸ σκοπὸ. Μιὰ πολιτεία ποὺ ἔχει αὐτογνωσίαν εἶναι ἐκείνη ὅπου κάθε ἄτομο καταλαβαίνει τοὺς σκοποὺς τῆς κοινωνίας, τὴν ἀτομικὴν του θέσιν μέσα στὸ σύνολο, τὶς δυνατότητες ποὺ τοῦ ἀνοίγονται γιὰ πνευματικὰς, καλλιτεχνικὰς καὶ ἠθικὰς ἱκανοποιήσεις, τὸ ρόλο του στὴν κοινὴ γνώση καὶ θέληση. Καὶ αὐτὸ μπορεῖ νὰ γίνῃ μὲ τὰ μέσα ποὺ μᾶς δίνει ἡ σύγχρονη κοινωνία: ἐφημερίδες, βιβλία, ραδιόφωνο, γενικὴ ἐκπαίδευση, κινηματογράφος κλπ. (60) Πρέπει ἀκόμη οἱ διανοούμενοι νὰ γίνουν σύνδεσμος ἀνάμεσα στὶς δυὸ σημερινὰς γενιὰς, τοὺς νέους καὶ τοὺς παλιούς, ἔτσι ποὺ νὰ ὑπάρχῃ τουλάχιστον κατανόηση τῶν διαφόρων ἀντιλήψεων. Γιατὶ ὅχι μόνον ἔχει ἀλλάξει ἡ ἱστορικὴ σκηνοθεσία μὰ ἀκόμα ἔχει παρεμβληθεῖ μιὰ βαθειὰ ἐσωτερικὴ ἀλλαγὴ. Σήμερα ἡ μιὰ γενιά, γιὰ νὰ δικαιολογεῖ τὸν ἑαυτὸ της, κρίνει συνήθως τὴν ἄλλη χωρὶς ἐπιείκεια καὶ ἐπομένως τὴν ἀδικεῖ, πλαταίνοντας ἔτσι τὸ μεταξύ τους χάσμα. Ἡ νεότης εἶναι αὐθόρμητη καὶ εἰλικρινής. Ἀγαπᾷ τὴν χαρὰν, εἶναι γεμάτη θάρρος καὶ ἰδανικά. Αἰσθάνεται πρὸ ἐλεύθερη ἀπ' ὅσες γενιὰς προηγέθησαν. Γι' αὐτὸ ὁ οὐτοπισμὸς, ὅπως λέει ὁ Κάιζερλικ, εἶναι ἓνα μέσο δράσης ἀπαραίτητο, χάρις πρὸ πάντων στὸ γεγονός πὼς ὅλη ἡ νεολαία εἶναι οὐτοπιστικὴ. Καὶ ποτὲ ὡς τώρα οἱ νέοι δὲν ἔπαιζαν ἓνα ρόλο πρὸ πρωτεύοντα ἀπὸ σήμερον (67).

Ἄν μόνον οἰκονομικὰ ἐλατήρια προκαλοῦσαν τὴν ἐνέργειαν τῶν ἀτόμων, ὅπως πιστεύουν οἱ ὑλιστές, ὁ κόσμος δὲ θὰ εἶχε καμιάν ἐλπίδα νὰ διορθωθεῖ. Ὁ ἄνθρωπος πάει βέβαια νὰ ἱκανοποιήσῃ προσωπικὰ ὠφελήματα, μὰ πάει ἐπίσης καὶ στὴν ἰδεολογίαν, ποὺ μόνη μπορεῖ νὰ ἐξηγήσῃ ὁρισμένες τοὺς πράξεις. Ἀκριβῶς ἡ καλλιέργεια τῶν ἀλτρουϊστικῶν ἐνστίκτων τοῦ ἀνθρώπου θὰ

μπορέσει ν' αντικαταστήσει τὸν ἐγωϊσμό του, ποὺ θὰ τὸν μαλακώσει σιγά-σιγά· ἢ καλύτερη ὀργάνωση τῆς κοινωνίας, ἔτσι ποὺ νὰ μὴν ἔχει φόβο πείνας καὶ φτώχειας. Ἡ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ὀργάνωση καὶ φροντίδα εἶναι λοιπὸν τὸ μέσο, ἐνῶ σκοπὸς εἶναι ἡ ἐξύψωση τοῦ ἀτόμου μέσα στὴν κοινωνικὴ ζωὴ. Γενικὰ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἓνα ζῶο ἰδεοφάγο. Ὅμως οἱ πολλοὶ μποροῦν νὰ ἔλθουν σ' ἐπικοινωνία μὲ τὴν πνευματικὴ πραγματικότητα ὅχι μέσο φιλοσοφικῶν συστημάτων μὰ μόνο μὲ τὴ φαντασία, μὲ οὐτοπίες. Αὐτὸ δὲν εἶναι κακὸ. Ἀφοῦ, γιὰ τὸ Μακντόναλτ, ἡ ἀνάπτυξη τοῦ κοινωνικοῦ κτιρίου περιλαβαίνει καὶ ἱκανοποιεῖ περισσότερο τὰ ἡθικὰ αἰτήματα τοῦ ἀτόμου, ὅσο πλησιάζουμε στὴν ὥρα ὅπου ἡ κοινωνία θὰ εἶχε τὴ διάθεση ν' ἀλλάξει, σύμφωνα μὲ τὰ σχέδια τῶν οὐτοπιστῶν. Ἡ μόρφωση ἐλευθερώνει τὴν ἀνθρώπινη θέληση καὶ ἐξυπνάδα, ἔτσι ποὺ αὐτὲς γίνονται ὅσο πάει περισσότερο ἱκανὲς νὰ φτιάξουν τὸν ἀναγκαῖο μηχανισμό γιὰ τὴν οἰκονομία τῆς ἀνθρώπινης προσπάθειας (76). Γιὰ νὰ ἐπιτύχουμε ὅμως τὸ σκοπὸ μας χρειάζεται νὰ ξαναβαφτιστοῦμε στὸ λουτρὸ τῆς νεότητος καὶ νὰ φωνάξουμε σὰν τὸν οὐτοπιστὴν ἥρωα τοῦ Οὐέλλς:

— Θεέ μου, ξαναδῶσε μας τὶς ὀπτασίες μας!

ΛΑΘΗ ΣΤΙΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

Στήλ. σελίδα	9	στίχος	2	ἀντὶ (7) γράφε (79).
» »	14	»	28	πρόσθεσε (38).
» »	18	»	31	ἀντὶ (94) γράφε (140).
» »	22	»	9	νὰ λείψει ἡ παραπομπή.
» »	22	»	32	ἀντὶ (36) γράφε (13).
» »	27	»	8	νὰ λείψει ἡ παραπομπή.
» »	28	»	2	ἀντὶ (80) γράφε (85).
» »	41	»	5	νὰ λείψει ἡ παραπομπή.
» »	50	»	38	ἀντὶ (5) γράφε (8).
» »	54	»	19	(62) γράφε (33).
» »	65	»	3	(85) γράφε (86).
» »	67	»	28	πρόσθεσε (78).
» »	68	»	13	ἀντὶ (17) γράφε (10).
» »	74	»	27	(195) γράφε (135).
» »	79	»	28	(4) γράφε (5).
» »	90	»	34	(105) γράφε (114).
» »	93	»	6	πρόσθεσε (88).
» »	96	»	4	(29) γράφε (23).
» »	104	»	34	πρόσθεσε (114).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (1)

- (1) P. A d a m, Lettres de Malaisie, Paris 1898, (72), 195 (98).
- (2) G. A d l e r, Geschichte des Sozialismus und Kommunismus von Plato bis zu Gegenwart, 2. Aufl. Leipzig 1920. 45 (45) 231 (93).
- (3) V. d' A l a i s, Histoire des Sévarambes, Paris 1677, (64) E. III. 336 (93), E I 212 καὶ 225 (160).
- (4) Δ η μ. Ἀ λ ε ξ ἄ ν δ ρ ο υ, Μερικοὶ στοχασμοὶ γιὰ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸ ἔργο του. Β', Ἀθήνα 1940, 50—51 (63). 25 (83).
- (5) Ἀ ρ ι σ τ ο τ ῆ λ η ς, Πολιτικά II 1268 α39 (40), 1267 β 30 (40), 1268 α 16 (41), 12 καὶ 17 (44), 1263 β (47), 1261 β - 1292 β (48), 1262 β 15 (48), 1327 β (79).
- (6) Ἀ ρ ι σ τ ο φ ἄ ν η ς, Ἐκκλησιάζουσai 617 (49).
- (7) » Θεσμοφριάζουσai 444 - 498 (50).
- (8) » Πλοῦτος 536 (50), 1178 (50).
- (9) F r. B a c o n, New Atlantis by G. C. Moore Smith, Cambridge 1938 (61). XXV (61).
- (10) S a m. B a t t l e r, Erewhon: or over the range, London 1872 (68).
- (11) » Erewhon Re-visited. London 1901 (107).
- (12) L. B a u e r, L'agonie d'un monde, trad. R. Henry, Paris 1933, 266 (128), 280 (133).
- (13) M a x. B e e r, Histoire du socialisme, trad. M. Olivier, Paris 1930, Vol. III, 120 (22).
- (14) E d. B e l l a m y, Looking backward, Boston 1887, (67).
- (15) N. B e r d i a e f f, Un nouveau moyen-âge, trad. A.-M. F., 18e éd. Paris 1933, 263 (152).
- (16) H. B e r g s o n, L' évolution créatrice, Paris 1907, 198 (24), 164 (119).
- (17) » Les deux sources de la morale et de la religion, Paris 1932, 324 (130), 335 (149).
- (18) J. B u r n h a m, The managerial revolution, New York 1941, 79—84 (119).
- (19) L. B l u m, Du mariage, Paris (1937), 4-5 and 299 (99).
- (20) D e B o u g a i n v i l l e, Voyage autour du monde, Paris 1771, 197 (26).
- (21) G. B o u g l é, Les idées égalitaires, 3e éd. Paris 1925, 247-249 (111).
- (22) E. B o u v i e r, Le communisme chez les insectes, Paris 1926, 279—280 (133).
- (23) R. d e l a B r e t o n n e, La découverte australe par un homme volant, Leipzig 1781, (67), III 93 (95), III 524-530 (95).
- (24) F r. B r ü g g e m a n, Utopie and Robinsonade, Weimar 1914, 5 (6), 7 (16).
- (25) E. C a b e t, Voyage en Icarie, (1842), 5e éd. Paris 1848, (66), 122 (94).
- (26) T. C a m p a n e l l a, Civitas Solis 1630, trad. Norbarto Balbio. (La Città del Sole), Torino 1941, 51—61 (60), 71—75 (92).

(1) Οἱ ἀριθμοὶ μέσα σὲ παρένθεση παραπέμπουν στὶς σελίδες αὐτοῦ τοῦ βιβλίου.

- (27) A l. Carrel, L'homme cet inconnu, Paris 1935, 386 (114), 384 (128).
335 (135), 365 (136), 346 και 367 (136), 246 (139), 381 (139).
- (28) Fr. Coker, Recent political thought, New York 1934, 193 (122).
- (29) F. de Coulanges, La cité antique, 20e éd., Paris 1908, 415 (29).
- (30) B. Croce, Materialismo storico ed economia marxista, 5a ed. Bari 1927.
207 (60).
- (31) Abbé Desfontaines, Le nouveau Guilliver, Paris 1730, (68), 52—57
και 35—48 (96).
- (32) D. Diderot, Supplément au Voyage de Bougainville, Oeuvres t. 2.
220 (26).
- (33) Ἑκαταίος, Fr. Gr. Hist. 264 F6, 14 Jacoby (54).
- (34) Fr. Engels, Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft, Leip-
zig 1878, 2 (23), 222 (32) 236 (120), 214 (155).
- (35) » Ludwig Feurbach u. d. Ausgang d. Klassischen Philosophie
Stuttgart 1888, 146 (101), 142 (151).
- (36) Ἐρατοσθένης, Fr. Gr. Hist. 241 F 30 Jacoby (53).
- (37) Εὐήμερος, Fr. Gr. Hist. 115 F 63, F 2 και 3 Jacoby (Διόδωρος 6, 1 και
5,41 (54)).
- (38) Fénelon, Les aventures de Télémaque (1699), βιβλία VII, X and XVII (14).
- (39) J. G. Fichte, Der geschlossene Handelstaat, ein philosophischer Ent-
wurf (1800), Sämtliche Werke, 3. B. Berlin 1845 (70).
- (40) Ch. Fourier, Oeuvres, Paris 1870 (70), VI 403 and 412 (86), I 162—171
(94), V 218 and 237 (94), I 104 (102).
- (41) An. France, Sur la pierre blanche, Paris 1905 (72).
- (42) » Monsieur Bergeret à Paris, Paris 1901 (130).
- (43) » Vers les temps meilleurs, Paris 1913, t. I, 72 (142).
- (44) G. Friedmann, La crise du progrès, Paris 1936, 76 and 168 (86).
- (45) H. Freyer, Die politische Insel, Leipzig 1936, 17 (34).
- (46) Ch. Gide, La coopération, 3e éd. Paris 1910 119 (70), 195 (123).
- (47) Ch. Gide et Ch. Rist, Histoire des doctrines économiques, 4e éd.
Paris 1922, 608—611 (69), 287 (89).
- (48) Th. Gomperz, Griechische Denker, 3. B. Berlin 1931, 332 (49).
- (49) R. Gonnard, Histoire des doctrines économiques, Paris 1927, t. III.
129 (121).
- (50) Dr. Grasset, La science et la philosophie, Paris 1918, 190 (137), 154
154 και 28 (139).
- (51) J. Graves, La cité future, 6e éd. Paris 1895, 199 (122), 156 (143).
- (52) A l. Grey, The socialist tradition, Moses to Lenin, 380 (123).
- (53) G. W. Fr. Hegel, Grundlinien der Philosophie des Rechts, Berlin 1821,
342 (7).
- (54) F. E. Held, Christianopolis, An ideal state of the seventeenth century,
New York 1916 (60).
- (55) Th. Hertzska, Freiland, ein soziales Zukunftsbild, Leipzig 1890 (68).
- (56) A l. Huxley, Ape and Essence, London 1949 (77).
- (57) » Brave New World, London (1932), (77), Foreword
for the edition 1946 (132), 239 (108).
- (58) » Ends and means (1937) London 1946, 4—6 (116).
- (59) » Proper studies, London 1929, Introduction IX (17).

- (60) J. Huxley, *Man in the modern world*, London 1947, 146 (114), 126 and 13 (133), 130 (135), 131 (156).
- (61) Ἡσίοδος, "Ἔργα καὶ Ἡμέραι, 117-121 (18).
- (62) Θεόπομπος, *Fr. Gr. Hist.* 215, F. 75 Jacoby [Αἰλιανοῦ Πουκίλη Ἱστορία, 3, 18 (54)].
- (63) Θουκυδίδης, 2, 41, 1 (112), 14-83 (145).
- (64) Ἰαμβοῦλος, Διόδωρος 2, 55-60 (55) καὶ 2, 58 (91).
- (65) J. Jaurès, *Pages choisies*, Paris 1928, 64 (152).
- (66) K. Kautsky, *Introduction à l'ensemble du marxisme*, Préface au *Capital* de K. Marx, trad. J. Molitor, Paris 1924 (119), XLI (125).
- (67) H. de Keyserling, *Sur l'art de la vie*, Paris 1936, 112 (8), 110 (143), 116 (156).
- (68) Kropotkine, *Autour d'une vie*, Paris 1920, T. I. 410 (123).
- (69) Διογένης Λαέρτιος, Βίων καὶ γνώμων τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκίμησάντων 6, 72 (40), 7, 33 (52), 7, 32-7, 33 (52), 7, 6, καὶ 3, 169 (53), 6A 30 (102).
- (70) P. Lafargue, *Pamphlets socialistes*, Paris 1900 (86).
- (71) A. de Lamartine, *Utopie*, dans *Recueils poétiques*, Paris 1838, XXIV (38).
- (72) Ed. Laskine, *Le socialisme suivant les peuples*, Paris 1920, 47-56 (35).
- (73) V. I. Lénine, *Oeuvres complètes*, t. XIII, Paris 1928, 158 (25).
- (74) W. Lippmann, *The good society*, London 1938, 167 (24), 40 (81), 18 (130).
- (75) Λουκιανός, Ἑρμῆτιμος 762 (10), 760 (110).
- (76) J. Ramsay Macdonald, *Le socialisme et la société*, trad L. Roux, Paris 120 (36), 103 καὶ 97 (141), 51 (157).
- (77) M. Maeterlinck, *La vie des termites*, Paris 1926, 209 καὶ 155 (132).
» *La vie des abeilles*, Paris 1904, 298 (134).
- (78) B. de Mandeville, *La fable des abeilles ou les fripons devenus honnêtes gens*, Londres, 4 vol. MDCCXL. (67).
- (79) K. Mannheim, *Ideologie and Utopie*, 2. Aufl., Bonn 1930, 186 (9), 235 (17), 249 (33).
- (80) K. Marx, *Capital*, préface to the first edition, London I 581, (119) 649 (122).
- (81) » *Misère de la philosophie*, 2e éd., Paris 1922, 118 (118).
- (82) » *Zur Kritik der politischen oeconomie*, Stuttgart 1897. 255 (20).
- (83) A. Maurois, *Voyage au pays des Articoles*, Paris 1928 (78).
- (84) M. de Montaigne, *Essais*, 1580, Livre I, chap. XXX (26).
- (85) P. Montegazza, *L'amour dans l'humanité*, Paris, 45 (28), 51 (99).
- (86) Morelly, *Le naufrage des Iles Flottantes ou Basiliade*, Messine 1753, (110), 1 17, 23 (161).
- (87) W. Morris, *News from Nowhere*, London 1891 (69), 43 (90).
- (88) Th. Morus, *De optime reipublicae statu deque nova insula Utopiae*, Louvain 1516, trad. V. Stouvence, Paris 1927, 108 (25), 54 (57), 46 (58), 87 (80), 142—156 (82), 130—132 (93), 165 (113).
- (89) Ch. Nicolle, *Biologie de l'invention*, Paris 1932, 143 (115), 154 (115).
- (90) » *La Nature, conception et morale biologique*, Paris 1934, 49—50 (136).
- (91) Le compte de Noüy, *Le temps et la vie*, Paris 1936, 52 (138).

- (92) J. O r t e g a y G a s s e t, La révolte des masses, trad. J. Parrot, Paris 1937, 165 καὶ 174 (32), 173 καὶ 181 (147).
- (93) J. d e P l a n h o l, Les utopistes de l'amour, Paris 1921, 162 (92), 183 (96), 163 (97).
- (94) Π ί ν δ α ρ ο ς, Ὀδαί, 123—136 (18).
- (95) Π λ ά τ ω ν Ἐπιστολῇ Ζ, 326e καὶ 330c- 337e (34).
- (96) » Θεσίτητος 1752 (7).
- (97) » Κριτίας 123c - 111c (45).
- (98) » Νόμοι, 677 - 680 (17), 777d (21), 868a - d (21), 739d]c (45) 719e (46), 739e καὶ 744 d-e (88), 742e καὶ, 959c (88), 841 d-e καὶ 874e (92) 942a (101), 908e καὶ 854e (106).
- (99) » Πρωταγόρας, 322 β (18).
- (100) » Πολιτεία 550c καὶ 551b (42), 464 c-d (43), 451 d-e καὶ 457a(43), 461c καὶ 459 b-e (43), 465b - 466 d (44), 423d (44), 484b-487a καὶ 492b]c (44), 373e (81), 369c - 370e (84), 434 a-β (84), 416α-β (88), 389β, c]d, f (101), 403β καὶ 792α (105), 434c καὶ 443β (111) 561e (112) 415α (115), 419α-420α (142).
- (101) » Τίμαιος 25 c-d (17), 91β - 92β/c (18), 19β (34), 24e - 25 d (45).
- (102) Π λ ο ύ τ α ρ χ ο ς, Περὶ στρωϊκῶν ἐναντιωμάτων 8, 2 (52).
- (103) R. v o n P o h l m a n n, Geschichte der sozialen Frage in der antiken Welt, A Aufl. 2 B. München 1925, 387 (56).
- (104) K. P o p p e r, The open society and its ennemies, London 1945, 1, 14 and 182 (31), 75 (45), 38 - 39 (46).
- (105) Fr. R a b e l a i s, La vie très horrifique du Grand Gargantua 1535, t. 1 Ch. III - LVIII (62).
- (106) J. R e i n e r, Berümte Utopisten und ihr Staatideal, Jena 1906 (6).
- (107) E. R e n a n, L'avenir de la science, Paris 1848, 398 (87).
- (108) E. R h o d e, Der griechische Roman und seiner Vorläufer, E. Aufl. Leipzig 1914, 223-231 (52).
- (109) Th. R i b o t, Essai sur l'imagination créatrice, 6e éd. Paris 1921, 243 (8), 266 (34).
- (110) G. R i t t e r, Machstaat und Utopie, München und Berlin 1943, 105 (182), 136 - 138 (153).
- (111) R. R o l l a n d, Lénine, Part et Faction, «Europe» I 1934 (121).
- (112) » Au dessus de la mêlée (1915), 113e éd. Paris 1932, 132-135 (145).
- (113) J.—J. R o u s s e a u, Julie ou la Nouvelle Héloïse 1761, Préface (16), V lettre 2 (27), V lettre 3 (27).
- (114) B. R u s s e l, History of Western Philosophy, London 1946, 133 (90), 130 (104), 543 (113).
- (115) (M a r q u i s d e S a d e), Justine, T. I., 105 (19)
- (116) » La nouvelle Justine, t. 1, 35 καὶ 36 (18).
- (117) » La philosophie dans le bouïoir, Londres 1795, 115 καὶ 75 (28), 153 - 155 (28).
- (118) Cl. H. d e S a i n t-S i m o n, Oeuvres écloisies, 3 vol. Bruxelles 1859 (69) vol. II, p. 414 (127).
- (119) J.—B. S a y, Oibie ou essai sur les moyens de reformer les mœurs d'une nation, Paris an VIII de la République, p. 10 et 25 (17).

- (120) K. S c h m i t t, Der Begriff des Politischen, 3. Aufl. Hamburg 1933 (153).
 (121) E. S e i l l i è r e, Le peril mystique dans l'inspiration des démocraties contemporaines, Paris 1918, 116 (27).
 (122) B. S h a w, Man and Superman, London 1907, Epistle Dedicatory XX (103).
 (123) W. S i m o n, Die englische Utopie im Lichte der Entwicklungslehre, Breslau 1937, 27 (75).
 (124) P. A. S o r o k i n, Les Théories sociologiques contemporaines, trad. R. Verrier, Paris 1938, 381 (63).
 (125) L. S t e i n, Die soziale Frage in Lichte der Philosophie, Stuttgart 1922, 232 (6), (13). 231 (37).
 (126) Σ τ ο β α ῖ ο ς, Ἀνθολόγιον 1, Περὶ πολιτείας Μ Γ 92 (40).
 (127) G. T a r d e, Fragment d'histoire future, Paris 1904 (73).
 (128) R. d u T e i l, Spécialisation et évolution, Paris 1935 (132).
 (129) V a l é r y, Variété 111, Paris 19, 150 (149), 209 (150), 278 καὶ 148 (150), 211 (155).
 (130) G. W a l t e r, Histoire du Communisme t. I, Paris 1931, 344 (48), 294 (51).
 (131) H. G. W e l l s, A modern Utopia, Leipzig (1905). 18 (6), 16 (9), 16 (19), 431 (146).
 (132) » The discovery of the future, London 1903, 44 (29), 83 (31).
 (133) » The shape of things to come, New-York 1939, 216 (33), 426 (109).
 (134) » The time machine (1895). London 1946. 22 (33), 202 (73).
 (135) » Men like gods, Leipzig 1923 (74).
 (136) » The sleeper awakes, (1898), London and Glasgow 1923. (74), 185 (49).
 (137) » The world of William Clissold, Leipzig 1927, III, 693 (80).
 (138) » The research magnificent, London 1915, 405 (115), 339 (155).
 (139) » After democracy, London 1923, 215 (141), 217 (142).
 (140) D. W h e a t l e y, They found Atlantis, London 1940 (18).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελίδα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	3
----------	---

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΟΥΤΟΠΙΩΝ

1. Έμφάνιση κι αποστολή τῶν οὐτοπιῶν	5
2. Έποχές καὶ χώρες οὐτοπιστῶν	10
3. Εἴδη οὐτοπιῶν	14
3. Ὁ μῦθος τῆς Χρυσῆς Έποχῆς	17
5. Εἰζέλιξη τῶν οὐτοπιῶν ἀνάλογα μετὰ τὸ περιβάλλον	20
6. Ἡ ἐπιστροφή στὴ φύση	25
7. Ὁραματισμὸς καὶ προφητεία	29
8. Ἐφαρμογὴ τῶν οὐτοπιῶν	33

ΟΙ ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΟΥΤΟΠΙΕΣ

9. Οἱ Πρόδρομοι: Ἀντισθένης, Φαλάας, Ἰππόδαμος	39
10. Ἡ Πολιτεία κ' οἱ Νόμοι τοῦ Πλάτωνα	41
11. Ἀριστοτέλης κι Ἀριστοφάνης	46
12. Ἀλεξανδρινοὶ οὐτοπιστὲς	51
13. Οἱ οὐτοπιστὲς τῆς Ἀναγέννησης	57
14. Νεώτεροι οὐτοπιστὲς	62
15. Οἱ οὐτοπίες τοῦ αἰῶνα μας	70

ΙΔΙΟΜΟΡΦΙΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

16. Παρατηρήσεις γιὰ τὶς οὐτοπιστικὲς χώρες	79
17. Ἡ ὀργάνωση τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς	83
18. Σχέση φύλων κ' οἰκογένεια	90
19. Ὁρησκεία, ἠθικὴ καὶ μόρφωση	100
20. Ἰσότης κι ὁμοιομορφία	110

ΟΥΤΟΠΙΣΤΕΣ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΤΕΣ

21. Κοινωνιολόγοι	117
22. Τεχνοκράτες	125
23. Βιολόγοι	130
24. Πολιτικοὶ	139
25. Διανοοῦμενοι	149
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	159

Κατελογραφία
6/7/81
16

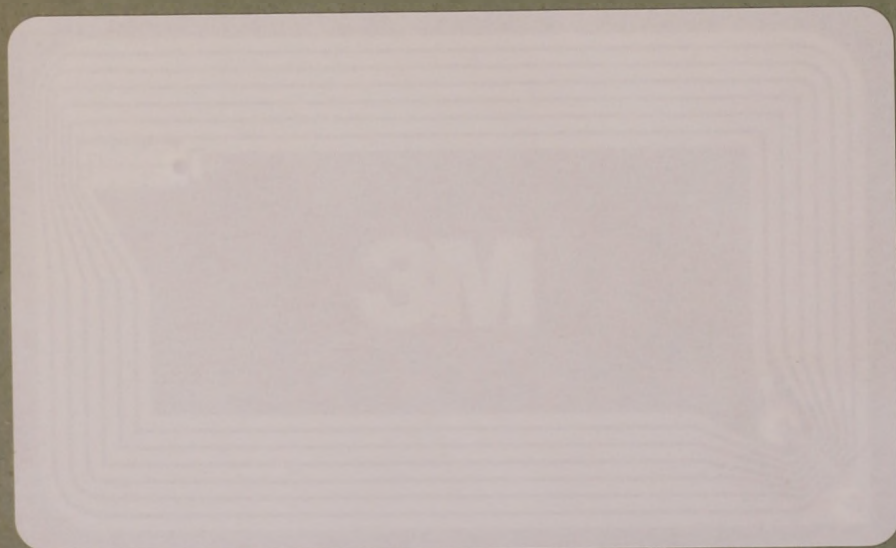
ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Τηλ. 9225549 - 9219718

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ

7 Ιουλ. 1993

4-3-96

ΠΑΝΤΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

002000000656

